

10
11

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXVIII

1991

REVIIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVIII, št. 10–11, str. 1161–1360, OKTOBER–NOVEMBER 1991, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Marija Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za 2. polletje 1991: za študente in dijake 350 tolarjev, za druge individualne naročnike 400 tolarjev, za delovne organizacije in ustanove 600 tolarjev, za tujino 1000 tolarjev

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 300 tolarjev

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

ZDRAVKO MLINAR: Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost	1163
NIKLAS LUHMANN: Pojem družbe	1175

RAZVOJ – KONEC NEKE IDEOLOGIJE

STANE JUŽNIČ: Ideologija razvoja	1186
----------------------------------	------

SLOVENIJA V OSAMOSVAJANJU

PETER KLINAR: Slovenija in jugoslovanski etnični konflikti	1201
VLADO BENKO: Emancipacijski potenciali in emancipacijske strategije Slovenije	1212

PARLAMENTARIZEM

BOŠTJAN MARKIČ: Dileme in perspektive parlamentarizma	1218
VUČINA VASOVIČ: Parlamentarizem in demokracija	1222
ADOLF BIBIČ: Racionalnost in razsežnosti opozicije	1234
MILAN ZVER: Zaton evropskega protiparlamentarizma?	1245
LUIGI GRAZIANO: Stranke in lobiji	1255

IZ RAZISKAV

DAVID P. ELLERMAN: Privatizacija samoupravnih družbenih podjetij	1266
TOMA DJORDJEVIČ: Marketing političnih idej in vrednot	1278
DANICA FINK-HAFNER: Glasovalno obnašanje v slovenski skupščini	1288

POGLEDI, KOMENTARJI

VLADIMIR KAVČIČ: Drôle de guerre	1303
MOJCA DRČAR-MURKO: Brez evropskega dežnika za reševanje regionalnih kriz	1308
JANEZ STANIČ: Sovjetska zveza med razpadom in prestrukturiranjem	1312
MILAN GASPARI: O pojmu pravne države	1318
DARIJAN BOŽIČ: Jubilej jubilejev	1325

SVETOVNI POLITOLOŠKI KONGRES V BUENOS AIRESU

BOŠTJAN MARKIČ: Kongresno srečanje politologov v Buenos Airesu	1333
ANTON BEBLER: O naši udeležbi na kongresu IPSA v Buenos Airesu	1338
SAVIN JOGAN: Kongres, obrnjen k realnim problemom preživetja in razvoja	1341

PRIKAZI, RECENZIJE

Will Kymlicka: Liberalizem, skupnost in kultura (M. Brezovšek) 1345

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN TEMATSKIH REVIJ 1348

AVTORSKI SINOPSIS 1351

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

letnik XXVIII, št. 10–11, str. 1161–1360

Ljubljana, oktober–november 1991

ZDRAVKO MLINAR*

Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost

1. Uvod

Na tem mestu bom poizkušal tematiko, ki je danes v ospredju zanimanja v Sloveniji, postaviti v širši prostor in čas. Obenem pa jo bom obravnaval kot vprašanje sociološke in politološke interpretacije dolgoročnih trendov družbeno-prostorskega prestrukturiranja in razvoja. Na ta način se nam močno razširja podlaga pomembnih izkušenj, tako da lahko s širših vidikov presoјamo tudi lastno doživljanje sedanje krize kot nekakšne »kvazieksperimentalne situacije«.

Vprašanja, ki sem jih poudaril z naslovom, so bila do zdaj pri nas upoštevana predvsem glede na položaj Slovenije znotraj Jugoslavije. Pri tem pa se zdi, da se zastavlja in poenostavlja ostrina teh vprašanj v širšem, zlasti evropskem kontekstu, v katerega se šele poizkušamo vključevati. Ne vidim podlage za idealizirana pričakovanja, da bomo lahko že z normativnopolitičnimi spremembami (dolgoročno) zagotovili dejansko avtonomijo in neodvisnost niti da bomo s tem premostili problem ogroženosti naše kulturne in narodne identitete. Vendar pa gre pri tem za zelo zamotana vprašanja, saj imamo hkrati opravka s protislovnimi trendi osamosvajanja in povezovanja, in sicer tako na ravni teritorialnih enot kot tudi raznih skupin in posameznikov. Zato je toliko bolj pomembno, da v zvezi s tem ocenimo in se opremo na svetovne izkušnje. Šele na tej podlagi se bomo lažje izognili poenostavitvam in enostranostim in se bolj približali realni sociološki presoji sedanjega osamosvajanja Slovenije. Ali je to prizadevanje v skladu in celo v ospredju »novega vala« revitalizacije etničnih in regionalnih gibanj, ki so zdaj v vzponu in imajo obetajočo perspektivo? Ali pa gre za vračanje v preteklost in za poizkuse, da bi oživljali nekaj, kar je že preživel?

2. Teritorialna neprepustnost, politična in ustavna neodvisnost?

Nekateri si suverenost zamišljajo kot nekakšno fizično zaščito državne integritete, ki onemogoča – nenadzorovano – vdiranje na državno ozemlje. Pri tem se govori zlasti o teritorialni *neprepustnosti*, ki je bistvo tradicionalne predstave o suvereni državi. Gre za teritorialno prostranost, ki jo obkrožajo otipljivi, vojaški znaki državnosti, kot so utrde in trdnjave, ki ji zagotavljajo identifikacijo in obrambo, kar lahko označimo tudi kot »trdno lupino« (Herz, 1959, 40, 97). Vendar, kot pravi James (1986, 39), to ni ustrezna koncepcija, saj s suverenostjo ne

* Dr. Zdravko Mlinar, redni profesor Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

označujemo fizične, temveč ustavno »lupino«. Gre za to, da država ni vpletena v vezi, ki bi jo postavljale v *podrejen ustavni položaj*, v odnosu do druge države.¹

Tisti avtorji, ki so sledili Herzovi koncepciji, pa so seveda ugotavljali, da na današnji stopnji tehnološkega razvoja praktično ni več mogoče računati na *teritorialno neprepustnost*, pa bodisi da gre za vdiranje politične propagande, za uhajanje informacij, za ogroženost pred tujimi raketami z jedrskimi glavami ipd. To ne zadeva le manjše, temveč tudi največje države. Temu pa je sledil tudi sklep, da je koncept suverenosti (nacionalne države) v današnjih razmerah izgubil svoj (pravi) smisel, da je z vojaškega vidika suverena nacionalna država danes že *anahronizem* in da je »klasična nacionalna država mogoče izgubila svoj glavni *raison d'être*« (Knorr, 1966, 174, podčrtal Z. M.). K temu R. N. Gardner dodaja, da »če je suverenost kaj več kot sterilni legalizem, če predstavlja dejansko moč naroda, da si sam zagotovi varnost in blagostanje za svoje državljane, potem je očitno, da noben narod ni več resnično suveren« (Gardner, 1964, 4, podčrtal Z. M.).

Vendar je treba dodati, da niti pred nastopom jedrske dobe, ko smo imeli oprava k večjim številom manjših držav, ni bilo mogoče govoriti o dejanski neprepustnosti; teritorialna neprepustnost je bila praviloma le fikcija. Obenem pa lahko vidimo, da tudi v današnjem svetu njihova fizična ranljivost še ne pomeni, da niso zmožne preživeti.² Vendar pri tem ne gre le za fizično moč in organizacijsko zmožnost posamezne države. Vse pomembnejše postajajo splošne civilizacijske norme o tem, kaj je nedopustno in nesprejemljivo za »mednarodno skupnost« (npr. silna priključitev – dela – druge države). To se pravi, da kljub tehničnim možnostim do tega prihaja vedno bolj poredko. To pa je ena od izjemno pomembnih ugotovitev tudi za Slovenijo, npr. glede na varnost njenih zahodnih meja.

V današnjem času seveda ni mogoče zanikati vse večje odvisnosti in medsebojne odvisnosti tudi preko teritorialnih, državnih meja. *Medsebojna odvisnost* nam označuje, »koliko dogodki v katerem koli delu ali znotraj katere koli sestavne enote svetovnega sistema vplivajo (bodisi fizično ali zaznavno) na dogodke, do katerih prihaja v vsakem drugem delu ali sestavni enoti sistema« (Young, 1969, 726).

Koncept medsebojne odvisnosti torej zadeva erozijo nekdanjih mej med zunanjo in notranjo politiko. Vse več je področij (kot je npr. gospodarstvo, obramba idr.), na katerih države same zase *ne obvladujejo* več svoje usode; ne glede na to, ali jim je to všeč ali ne, postajajo odvisne od vse številnejših zunanjih dejavnikov. Razviti narodi na Zahodu so zdaj že toliko prepleteni med seboj na številnih ravneh, da postaja vse težje, da bi lahko posamezna država sama zase učinkovito uveljavljala svojo oblast nad številnimi akcijami svojih državljanov. Vendar je značilno, da tako v svetu kot pri nas številni politiki tega ne vidijo ali nočejo videti. A. Schonfield (1974, 14) je to ugotavljal že pred časom, ko je obravnaval spremembe v Evropi, in zapisal, da »živimo z večjimi mednarodnimi omejitvami naše svobode političnega delovanja, kot so številni politiki voljni javno priznati«. Kot bomo videli še kasneje, pa je to še posebej značilno za razmere pri nas, kjer prav zdaj doživljamo evforijo (ponovnega) narodnega osamosvajanja.

¹ Zato James nakazuje kot primernejšo drugo metaforo, ko pravi, da lahko na suverenost gledamo kot na trdnjavski jarek. Ta onemogoča, da bi država prišla v ustavno podrejen položaj v odnosu do drugih držav in tako izraža svojo lastno ustavno neodvisnost. Trdnjavski jarek lahko od časa do časa premostimo za posebne namene in mogoče celo pustimo dvizni most skoraj trajno spuščen.

² Dejansko, kot navaja James, podatki kažejo nasprotno: že od 1945. leta je ena od najbolj vidnih značilnosti mednarodnega življenja, da se je pojavilo veliko število slabotnejših držav in skoraj vse so preživele, ne da bi jih kdo ogrožal.

Iz pregleda obsežne družboslovne literature se torej kaže, da »dogmo o absolutni in neodtujljivi neodvisnosti, ki jo nekateri še zagovarjajo, velike države pa štejejo za samoumevno, dejansko nadomešča ideja o medsebojni odvisnosti« (Duroselle, cit. v: James, 1986, 179). Ob tem pa zlasti James v svoji vsestranski analizi zaznava suverenosti oz. suverene države poizkuša pojasniti, kaj to povečevanje medsebojne odvisnosti pomeni za državno suverenost. Večina avtorjev predpostavlja, da je suverenost v neposredni zvezi s *politično neodvisnostjo* države. V tem smislu torej tudi krepitev medsebojne odvisnosti kaže, da so zadevne države manj suverene, kot bi bile sicer. V tem smislu prihaja do revizije zasnove nacionalne suverenosti; izraz suverenost dobiva drugačno vsebino. Proti tradicionalnemu načelu suverenosti nastopa vse bolj prisotno dejstvo, da gre za medsebojno odvisnost, kar postopno vodi do tega, da se oblikuje novo, nasprotno načelo. Tisto, kar – ob vse večji medsebojni odvisnosti – ostaja od suverenosti, je bolj senca kot substanca.

Če suverenost razumemo kot zmožnost odločanja izključno po notranjih merilih, se tako nakazuje slika današnjega sveta, v katerem države izgubljajo ali pa so celo že izgubile večji del svoje suverenosti. *Povsem samostojno odločanje* se zdi, da je danes že – za večino držav glede večine zadev – *stvar preteklosti*. Interesi in gospodarstvo so že tako prepleteni, da je postalo nerealistično vsakršno poizkušanje, da bi se država lahko ločila od zunanjega sveta. Vendar pa je ob priznavanju vsega tega Alan James (1985, 188–193) predstavil vrsto kritičnih ugovorov proti temu, da bi *suverenost* pojmovali kot *politično neodvisnost*. V tem smislu politično neodvisnost najprej zavrača zato, ker je nejasen pojem, ki je vsebinsko nekakšen amalgam *svobode* v delovanju države in njenega *uspeha* pri uresničevanju ciljev. Lahko si zamišljamo državo, ki je mednarodno uspešna z vidika doseganja svojih ciljev, vendar pa je omejena v svoji svobodi zaradi tesnih vezi in odvisnosti od druge in večje države. Nadalje, če suverenost izenačujemo s politično neodvisnostjo, naletimo na težavo, kako sploh ugotoviti stopnjo te neodvisnosti za konkretno državo.³

Nadaljnji razlog za to, da suverenost raje razločujemo od politične neodvisnosti, je, da druga ne zadeva le držav; govorimo lahko tudi o politični neodvisnosti tistih enot, ki praviloma ne nastopajo v mednarodnih odnosih. Lahko gre tudi za federalne enote ali manjše teritorialne enote ali takšne, ki sploh nimajo teritorialne podlage (podjetja, sindikati ali celo posamezniki). Zato, pravi James, če bi suverenost uporabljali sinonimno s politično neodvisnostjo, bi s tem zabrisali vse, kar je posebnega in velja samo za države.

Suverenost praviloma zadeva mednarodni položaj držav v tem smislu, da bodisi obstaja ali ne, tako da ne gre za stopnjevanje v smislu – bolj ali manj.

Na podlagi navedenega je James (1986, 191–192) sklepal, da se suverenost nanaša na tisto, na podlagi česar se teritorialna enota kvalificira za nastopanje, udeležbo v mednarodnih odnosih, tj. na *ustavno neodvisnost*. Nato pa odgovarja tudi na (že obravnavano) vprašanje o vse večji teritorialni prepustnosti: »prepustna država« ni nič manj *ustavno neodvisna*, kot je bila v manj »prepustnih časih«, saj prepustnost zares zadeva njeno politično neodvisnost, ne pa tudi njenega ustavnega položaja. Ko gre za odvisne države, odvisnost ne vpliva na suverenost, če ta izraz pomeni ustavno neodvisnost, saj gre za dvoje povsem ločenih zadev. »Ena zadeva formalni položaj države po ustavnem pravu, druga pa politične razmere

³ Politično neodvisnost sicer lahko precej določno ugotovimo, ko gre za specifične zadeve, skoraj nemogoče pa jo je ugotoviti za državo v celoti. Nasprotno pa o suverenosti praviloma ne govorimo toliko z vidika posameznih področij, temveč bolj z vidika celotne države.

v spremenljivih okoliščinah mednarodnih odnosov« (prav tam, 192). V tem smislu imamo torej lahko tudi *suverene države*, ki so *močno odvisne*. Pa tudi vzpostavljanje in krepitev »supranacionalnih organizacij« nista šla v škodo suverenosti kot ustavne neodvisnosti.⁴

Ker gre za enega od temeljnih konceptov, ki dajejo vsebino in nakazujejo smer političnemu delovanju pri nas, sem mu v tem prispevku posvetil nekaj več pozornosti. Vendar je vsestranska (pojmovna) analiza, ki jo je opravil Alan James, privedla do paradoksalnega rezultata. Potem ko je namreč dozdevno razjasnil in razrešil vsa odprta vprašanja, se je dokopal do koncepcije, ki komajda še zasluži pozornost (vsaj s sociološkega vidika). Če se vsebina suverenosti kaže le v »ustavni neodvisnosti«, je to dokaj *formalna, statična* in neživljenjska kategorija, neodvisna od dejanske dinamike družbenoprostorskega prestrukturiranja in od dejanske strukture družbene (politične) moči.

Pri tem pa je tudi za naše razmere vendarle zelo pomembna misel, da je suverenost le nujni, ne pa tudi zadostni pogoj, da bi država lahko vstopila v mednarodno družbo. Tu gre še vedno tudi za preizkus z vidika *dejanskega priznanja*. Ne le da članstvo v mednarodni družbi lahko preverjamo glede na to, koliko jo priznavajo, temveč je tudi priznanje tisto, ki daje suverenost (suverena država je tista, ki so jo kot tako priznale druge suverene države).⁵

3. Nacionalna država in globalna civilizacija

Vse kaže, da je v današnjih razpravah še močno prisotna predstava o Evropi iz osemnajstega stoletja, v kateri je bilo politično delovanje podobno *biljardni igri*. Države so se pojavljale kot homogeni akterji, med katerimi je nenehoma prihajalo

⁴ Takšno pojasnjevanje nam ne pove dosti, saj s tem, ko se veže le na ustavno določeno suverenosti, pušča ob strani zares temeljna in nerazjasnjena vprašanja o tem, kakšno je in kako se spreminja razmerje med posameznimi ravnmi teritorialno družbene organizacije. Obenem pa tudi odstopa od siceršnje prakse, tako kot npr. ob ustanovitvi OZN in drugih mednarodnih agencij, ko so nekateri ugotavljali, da je šlo za dejanja, s katerimi so »vlade pristale, da žrtvujejo svojo suverenost« (Luard, 1977, 304). Podobno je bilo rečeno v zvezi z UNESCOM, da so – s tem ko so se pridružene države članice prostovoljno odrekle (majhnemu) delu svoje suverenosti (Hogart, 1978, 55).

Poleg bolj formalnega vidika, ki zadeva samo pojmovanje suverenosti (kot ustavne kategorije), pa je ta razprava vendarle opozorila na značilno dvojnost ob vključevanju nacionalnih držav v mednarodne (ali supranacionalne) organizacije. Po eni strani gre pri tem za določeno omejevanje svobode delovanja. V teh organizacijah *jih vežejo* odločitve, ki so bile lahko sprejete z večino glasov. Vendar ne gre le za to, da bi jih to omejevalo in da bi pri tem le nekaj izgubljali. S takšnim vključevanjem si država tudi poveča možnosti za uresničevanje nekaterih lastnih ciljev in političnih usmeritev. Povečevanje vloge *mednarodnih institucij* torej še ne pomeni, da gre (nujno) za omejevanje – kakor koli že opredeljene – suverenosti nacionalnih držav; lahko jo celo povečuje.

⁵ Kljub temu pa, kot ugotavlja James (1986, 271), ni bilo nikoli prav jasno, da bi se države konstituirale na podlagi priznanja, saj je bil vedno problem, v kolikšnem obsegu naj bi bilo zagotovljeno potrebno priznanje tako glede na število kot na »težo« priznavajočih držav. Pri tem pa presenetljivo izstopa, kako je isti avtor opisal splošno težnjo v zvezi z oblikovanjem novih držav; kot da bi napovedoval sedanje reagiranje na osamosvojitvena prizadevanja Slovenije. Tako ugotavlja, da se države na splošno zelo upirajo, da bi naredile kar koli, kar bi povečalo možnost za neprostovoljno dezintegracijo ene od sebi podobnih. Če država razpade glasno, je to sprejemljivo. Če pa se skupina ali območje poizkuša oblikovati kot suverena država proti volji osrednjih državnih oblasti zadevne države, lahko v večini primerov pričakuje le majhno podporo. Doktrina samoodločitve je sicer postala popularna, vendar jo štejejo za uporabno le za primerne teritorialne enote, kot so npr. kolonije. Za kateri koli del že obstoječe države pa se šteje, da je povsem neprimerno. Če kljub temu pride do nedvomnega razpada, pa ni več verjetno, da tudi tretje stranke tega ne bi priznale, kar se je že zgodilo. Toda preden pride do nedvomne dezintegracije suverene države, uporniške sile praviloma lahko računajo le same nase; ne glede na to, koliko čustvene podpore so deležna njihova prizadevanja na čisto humanitarni podlagi. Odcepitvena prizadevanja praviloma ne bodo dobila podpore, saj v današnjem času prevladuje močno nerazpoloženje za takšne poizkuse. Saj gre vedno za potencialno nevarnost, da bi se latentne secesionistične težnje potem okrepile še v drugih državah (prav tam, 121, 81).

do trčenj. To so bile države, ki so povsem nadzorovale vsaka svoj teritorij, ljudi in naravne vire znotraj državnih meja. Glavne nacionalne države v 18. in 19. stoletju so bile samozadostne enote z relativno enako močjo. Bile so hierarhično organizirane in so se opirale na centralizirana sredstva prisile znotraj jasno določenih meja.

Dejanske politične razmere in predstave o suverenosti so bile skladne le v obdobju absolutnih monarhij. Vendar je suverenost tako pritegnila domišljijo politologov, da so potem, ko je postalo jasno, da monarh ne izpolnjuje več te vloge, začeli pravi lov za »lokacijo« suverenosti; skoraj kot da bi suverenost, namesto da bi se kot politično dejstvo določenega časa izražala v teoriji, predstavljala nekakšno substanco, ki jo je gotovo mogoče najti nekje v vsaki državi, če jo bomo le zadosti skrbno in natančno iskali (Brierly, cit. v: Mansbach et al., 1976, str. 22).⁶

Največja težava glede smiselne uporabe koncepta suverenost je predvsem zmeda, do katere prihaja zaradi nerazlikovanja med suverenostjo kot normo in praktičnim problemom državne oblasti (Mansbach, 1976). Vendar pa spremembe v zadnjih desetletjih – še posebej pod vplivom nove informacijske in komunikacijske tehnologije – prihajajo do izraza tudi v empiričnih ugotovitvah, na podlagi katerih se oblikuje vse bolj določna razlaga o »megatrendih« v današnjem teritorialno-druženem prestrukturiranju (Mlinar, 1991). Pri tem nekateri puščajo koncept suverenosti ob strani, drugi pa prikazujejo, kako suverenost najedajo posamezne od teh sprememb. Obenem pa še vedno ostaja razlika v tem smislu, da

a) nekateri utemeljujejo, da gre za *konec nacionalne države* nasploh, ki da je le še nekakšen preostanek iz 19. stoletja;

b) drugi pa spet dokazujejo, da gre sicer za določeno *preobrazbo in oslabitev* suverenosti nacionalne države (kar pa, kot smo videli, ne velja za A. Jamesa, ki jo obravnava kot ustavno-pravno kategorijo), s tem da to še nikakor ne pomeni tudi konca nacionalne države.

V ospredje stopa predvsem obravnava vse večje (medsebojne) odvisnosti v kontekstu internacionalizacije in globalizacije; v Evropi pa v osnovi ista problematika, vendar pod oznako – integracija (Mlinar, 1990). Pri tem gre za številne fragmentarne, ponazoritvene opise kot tudi za poizkuse sistematizacije. Kot primer naj najprej navedem, kako je Rosenau pred časom opisal te razmere v svojem že kar klasičnem delu *Linkage Politics* (1969, 2): »Skoraj vsak dan poročajo o dogodkih, ki odstopajo od načel suverenosti. Vse kaže, da so politične odločitve vsepovsod v zvezi s političnimi odločitvami povsod drugod. Medtem ko je delovanje vsake politične enote včasih temeljilo na strukturah znotraj njenih meja, lahko danes osnove njenega političnega življenja razkrivamo v oddaljenih kotih zemeljske oble.«

V tem smislu se vprašanje nacionalne države in njene suverenosti in nacionalne identitete vse bolj obravnava z vidika prihajajoče *globalne civilizacije*. Pri tem se izkaže, da se po eni strani povečujejo množica in raznovrstnost nacionalnih in transnacionalnih akterjev kot tudi celovitost njihovih interakcij. Hkrati pa s tem prihaja tudi do višje stopnje poenotenja celotnega svetovnega reda v primerjavi s sistemom suverenih držav. Čim večja sta število in avtonomija teh akterjev, tem bolj se bo zmanjšala prejšnja vsemogočnost držav znotraj meja in večja bo verjetnost, da bo prišlo do nadnacionalnih združenj in povezav.

James N. Rosenau (1988) pojasnjuje to dogajanje s tem, ko pravi, da gre za

⁶ Pri tem je značilna tudi ugotovitev, da je povečevanje države, npr. v nemški filozofiji in romantiki nasploh, izražalo *emocionalno vsebino frustriranega nacionalizma* (Larson, cit. v: Mansbach et al., 1976, 21). V zvezi s tem bi lahko rekli, da nič ne preseneča, če prihaja do vrste podobnih pojavov tudi v današnjih razmerah pri nas.

bifurkacijo, v kateri na *državno-osredotočeni* (state-centric) svet koeksistira in stopa v interakcije z *difuznim več-središčnim* (multi-centric) svetom, ki ga sestavlja-jo različni »sovereign-free« akterji in ki se bolj zanimajo za vprašanja avtonomije, kot pa za tradicionalne dileme o varnosti države.

Nova komunikacijska tehnologija še s svoje strani prispeva k intenzivnejšemu povezovanju med narodi in povečuje prispevek *nedržavnih akterjev* h globalnemu obvladovanju in razširjanju informacij. Še zlasti v drugi polovici dvajsetega stoletja je tehnološki napredek omogočil, da »so postale komunikacije univerzalne, prevoz hitrejši od zvoka, informacije trenutne in moderno orožje interplanetarno« (Brucan, 1980). Prostorske in časovne omejitve v povezovanju med ljudmi so se eksponencialno zmanjševale; širila pa se je vse bolj zapletena mreža medsebojnih odvisnosti, ki je krepila globalizacijo družbe na ravni sveta kot celote.

Čeprav se nacionalna država odziva na te spremembe in dostikrat prevzema celo pobudo v svoje roke, se v celoti njena zmožnost, da bi *nadzorovala* ta povezo- vanja in tokove, *zmanjšuje*. Tako prihaja do vse večjega razhajanja med teritorial- nimi omejitvami države ter mednarodno mobilnostjo kapitala (Murray 1971, Skla- ir, 1990). Velike korporacije so postale glede vrste ekonomskih funkcij manj odvisne od nacionalne države.

Hkrati pa državni organi delujejo v kontekstu globalnega okolja, kar jim ne dopušča, da bi sprejemali enostranske odločitve. Vezi, preko katerih se države povezujejo med seboj ter z regionalnimi in mednarodnimi institucijami ter nevlad-nimi organizacijami, kažejo na globalni sistem. *Formalno oblast* imajo sicer še vedno vlade nacionalnih držav, toda *dejanska moč* je široko razpršena in je ni mogoče locirati v nobeni posamezni instituciji ali celo v sklopu institucij (Camille- ri, 1990, 28).

4. Trije vzorci uhajanja »suverenemu nadzoru«

Richard Falk (1990) v zvezi z gornjim govori o tem, kako prihaja do tega, da različna področja dogajanja in aktivnosti uhajajo oz. se izmikajo suverenosti (evasions of sovereignty). Pri tem uhajanju gre za politično delovanje nedržavnih akterjev (ne pa nujno proti državi), ki zadeva vprašanja globalnega pomena in se pojavlja ob vse večji kompleksnosti ter medsebojni povezanosti življenja v svetu. Do tega prihaja tudi zaradi nezadostne odzivnosti države in zaradi humanističnih usmeritev, ki so dostikrat širše kot pa vrednote, na katerih temelji redno delovanje države. Gre za značilne vzorce oz. načine uhajanja, »*patterns of evasion*«, preko katerih vse bolj stopata v ospredje *neteritorialna* in *kozmolitska* perspektiva. Pri tem bi lahko dodali – čeprav Falk tega izrecno ne poudarja – da gre za značilno povezovanje in *komplementarnost* dveh teženj (ki sem jih obravnaval že pri para- digmi individualizacija – globalizacija). Po eni strani gre za povečevanje števila, raznovrstnosti in avtonomije nastopajočih subjektov, po drugi strani pa za razširja- nje omrežij njihovega povezovanja znotraj in – kar je še posebej značilno – tudi čez državne meje. Pri tem pa je značilno, da prihaja do *neposrednega* angažiranja občanov (ne pa le njihovih predstavniških institucij) in do preseganja teritorialno omejenih okvirov odgovornosti, kakršno pozna klasična koncepcija suverenosti nacionalne države.⁷

⁷ Falk je konceptualiziral svoje »vzorce uhajanja« tako, da gre do bodisi v prid nacionalni državi, bodisi da se z njo spopadajo. V prvem primeru gre za aktivnosti ljudi, ki se po namenu in vplivu navezujejo na državo, in v toliko jih je

4.1. Uhajanje preko meja

Podobno kot je že Chadwick Alger (1990) na več mestih poudarjal in proučeval pojave oblike angažiranja ljudi, ki uhajajo teritorialno in institucionalno omejenim okvirom nacionalne države, se je tega lotil tudi Richard Falk. V tem smislu je značilen prvi od njegovih treh »vzorcev uhajanja«, ki zajema aktivnosti in pobude občanov (grassroots initiatives), ki se – verbalno, simbolno in normativno – spopadajo z utrjenimi oblikami teritorialno-državne oblasti. Pri tem se upirajo, da bi lojalnost in odgovornost zamejili ali izključevali s teritorialnostjo. To velja tako v smeri od znotraj navzven kot tudi od zunaj navznoter. Tako občani sprožajo tudi globalna vprašanja; gre za odgovornost za skupne vire in dobrine, »*global commons*« v planetarnem merilu. Tako tudi vlade – v medsebojno vse bolj povezanem svetu – niso več odgovorne samo svojim državljanom, temveč vsem narodom kot tudi drugim vladam in mednarodnim institucijam. Po drugi strani pa tudi »tujcem« oz. ljudem, ki niso državni pripadniki, ni mogoče že zaradi tega odrekniti pravice, da se uprejo državi.

Značilen primer uveljavljanja takšnih stališč je bil veliki mirovni pohod (Great Peace Journey), tj. mednarodna akcija, ki jo je zasnovalo žensko gibanje na Švedskem in je dosegla svoj vrhunec v prvem globalnem ljudskem srečanju na vrhu na sedežu OZN v New Yorku septembra 1988. Drugi primer čezmejnega uhajanja »suverenemu nadzoru« zadeva uporabo informacij kot podlagi oblasti. Skupine, kot je npr. Amnesty International, zbirajo informacije o pomembnih zadevah mednarodne politike, si pridobijo zaupanje s svojo neoporečnostjo in *nadnacionalno avtoriteto* in razširjajo informacije (ki zadevajo ugled državnih organov doma in v tujini) čez državne meje. Takšno širjenje informacij je že samo po sebi sankcija in svarilo. Nadaljnji značilni primer je svetovna kampanja proti apartheidu v Južnoafriški uniji. Le-ta je bila lahko učinkovita le tako, da se je oprla na *nadnacionalno omrežje* z dostopom do informacij, ki so bile v škodo južnoafriškemu režimu. Podobno tudi *nadnacionalne* ekološke skupine uhajajo suverenosti nacionalne države, npr. s tem, ko razširjajo informacije in se upirajo jedrskim poizkusom ali drugim dejavnostim, ki jih opravljajo ali dovoljujejo posamezne države. Najbolj znan takšen *nadnacionalni* akter je Greenpeace. Sem sodi tudi gibanje, ki si prizadeva zagotoviti zaščito in zatočišče za begunce iz drugih držav, »sanctuary movement«, pa čeprav se pri tem kršijo veljavni predpisi. Tako je šlo, npr. v ZDA, za tisoče beguncev iz Salvadorja, ki sta jim grozila deportacija iz ZDA in preganjanje po vrnitvi. Medtem ko je to gibanje dobilo mednarodno podporo (npr. s strani Amnesty International), so v ZDA zapirali aktiviste tega gibanja in jim očitali pomanjkanje patriotizma.

mogoče šteti kot dodatni ali komplementarni prispevek k temu, da se država laže prilagaja novim zahtevam »globalne civilizacije«. V tem smislu je njihov učinek predvsem stabilizacijski, saj utrjujejo obstoječi red in uveljavljanje pravičnosti v okviru državnega sistema. (Seveda pa je tudi tu v ozadju še vprašanje, kdaj to prilagajanje privede do temeljne, kakovostne preobrazbe celotnega sistema.)

V drugih primerih pa gre za aktivnosti, katerih temeljna usmeritev je *globalni etos*, ki zavrača temeljne značilnosti današnje države. To pomeni spopad s težnjo, da bi globalne potrebe podrejali teritorialni premoči, spopad z značilnimi razsežnostmi etatizma (nasilje, militarizem, omejevanje na domačo sodno oblast idr.).

V zvezi s tem ostaja odprto vprašanje, ali ne bi bilo bolj primerno zožiti pomen »vzorcev uhajanja« tako, da bi bolj koherentno zajeli le tisto vsebino in primere, ki so v nasprotju s konceptom suverenosti?

4.2. Uhajanje znotraj meja

Tu gre za neposredno ali posredno odstopanje od suverenosti; bistvo pa je v tem, da gre za *dejanja državljanov proti nadzoru*, ki ga uveljavlja njihova lastna država. Pobuda se lahko nanaša bodisi na to, da bi spremenili prav določene politične odločitve in usmeritve, ali pa zadeva dosti širše cilje, tako da bi uveljavili spremembo uradne politike in prakse ali celo institucionalne ureditve (npr. ustavne spremembe). Pri tem pa se je Richard Falk v tem drugem vzorcu osredotočil na tiste »pobege«, ki so odziv na »globalni etos« in državi preprečujejo določeno stopnjo nadzora nad civilno družbo.

To lahko pomeni, da gre za dopustna politična sredstva, s katerimi naj bi uveljavljali globalni etos, tako kot v primeru zelenih strank v Nemčiji, na Švedskem in drugod. Lahko pa pride tudi do aktivnosti, ki jih državni organi obravnavajo kot izdajo (npr. ko je Vanunu razkril kočljive informacije o programu jedrske oborožitve v Izraelu, za kar pa je obenem dobil podporo v nadnacionalnih gibanjih, ki so privržena brezdržavnemu globalnemu etosu, npr. nagrado danske mirovne ustanove in bil predlagan za Nobelovo nagrado za mir).

Spodbujanje takšnih »piščalkarjev« v sodobni državi je po Falkovem mnenju utemeljeno, pa čeprav to pomeni nekakšen »pobeg«. Tako se družba dokoplje do informacij tudi o temeljnih vidikih blagostanja njenih članov. Ob tem ko se razširjata prisotnost državne oblasti in težnja, da bi prikrili neželene informacije, postajajo takšni pobezi državi še bolj nujni kot kdaj koli prej. To je lahko bodisi varnostni ventil ali pa zgodnji alarmni sistem, pa tudi oblika razkrivanja strukturnih pomanjkljivosti v političnem procesu. Znani so primeri, ko so državni organi svojim lastnim državljanom prikrili informacije o nesrečah pri jedrskih reaktorjih in o problemih v zvezi z javnim zdravstvom in varnostjo ipd.

4.3. Uhajanje zunaj meja

Pri tem gre za dve obliki uhajanja: za ravnanja, ki niso v dosegu države, ki pa pomebno vplivajo nanjo (npr. jedrska nesreča ali pridobivanje mamil v kakšni drugi državi), in pa za prenos oblasti na mednarodne institucije in režime.

V prvem primeru gre za izgubo nadzora držav zaradi medsebojnih odvisnosti, tako da pride do ogrožanja zdravja, kmetijstva, podnebja, finančne stabilnosti ipd. Na takšni podlagi pa se tudi krepi prepričanje o mejah državne oblasti in o njenih zmožnostih in (ne)ustreznosti. Čim večje je to uhajanje državnemu nadzoru, tem bolj se uveljavlja iskanje alternativnih oblik ureditve oz. reševanja problemov. Kot značilen primer navaja Falk Bangladeš in njegovo suverenost. Ta država je še posebej ranljiva za posledice »globalnega segrevanja«, ker vključuje gosto poseljeno, nizko ležeče obalno ozemlje, čeprav sama skoraj ničesar ne prispeva k temu segrevanju (»topli gredi«).

Na tem primeru lahko zares dobro vidimo, kako suverenost države prav nič ne pomeni, če je zasnovana le na teritorialnem načelu. Šele s tem, če se ta država angažira v širšem prostoru, zunaj svojih meja in okrepi prizadevanja, da bi prišlo do zmanjšanja uporabe goriv, zaradi katerih se povečuje količina ogljikovega dioksida, ji njen suveren položaj lahko koristi tako, da doseže zmanjšanje škodljivih posledic globalnega segrevanja.

Prva nakazana oblika »uhajanja« pa vodi tudi do druge. Ob tem ko namreč države poizkušajo razširiti okvir obvladovanja problematike, sprejemajo tudi pre-

nos oblasti na zunanje institucije in režime. Takšno »uveljavljanje« suverenosti pa dejansko pomeni tudi njeno izgubljanje, saj se država odpove svoji diskreciji in prenese oblast na druge v upanju, da bo tako obnovila zaupanje v svojo zmožnost in ohranila svoje pristojnosti. Falk tako ugotavlja, da institucionalizacija ustreznih *neteritorialnih režimov sodelovanja* lahko zagotovi teritorialno blagostanje.

Po vsem prikazanem vidimo, da se nacionalna država znajde v paradoksalnem položaju. Da bi ostala učinkovita, se mora umikati vrsti alternativnih organizacijskih okvirov. Znajde se v položaju, ko bi morala sama usmerjati proces *svojege omejevanja* in razpadanja. Pri tem pa prihaja do bistvene prerazporeditve suverene oblasti, do njene razpršitve ter do vključevanja vse večjega števila *nedržavnih akterjev in načinov delovanja*. Tako se nakazuje »globalna civilizacija«, s katero bo sicer prišlo do opuščanja prejšnjih etatsističnih monopolov in obsedenosti s teritorialnimi mejami; vendar pa Falk napoveduje, da to še ne pomeni konca ali preživelosti nacionalne države.

Ta nekoliko obsežnejši povzetek se mi je zdel potreben, da bi lahko opozoril na nekatera novejša pomembna spoznanja, ki se navezujejo na razprave pri nas. Pri tem štejem, da je pomembnejše razkrivanje procesov, ki so se že začeli, kot pa sama sklepna ugotovitev, ali se je nacionalna država (že) preživela ali (še) ne. V vsakem primeru je očitno, da *izgublja* svojo nekdanjo *monopolno vlogo* in *teritorialno izključnost*. Ob povečevanju notranje diverzifikacije vse večje množice avtonomnih subjektov in krepitvi univerzalnih standardov na nadnacionalni ravni (globalni etos) nujno slabita – vsaj v dolgoročnem časovnem okviru – tudi vloga nacionalne države in njeno suverenost.⁸

5. Slovenska država in slovenska ogroženost

Na podlagi dosedanjih obravnav pri nas in v svetu naj najprej kritično opozorim na naslednje:

1. Značilno je, da *ostaja* dosti *odprtih vprašanj* in negotovosti o tem, kako se bo v prihodnjih desetletjih razreševalo protislovje med težnjo k večji avtonomiji in težnjo k vse širšemu povezovanju. Vrsto avtorjev končuje svoja proučevanja le s še večjim številom vprašanj.

2. Druga splošna značilnost (vsaj političnega delovanja) je, da se *zanemarija objektivna*, dolgoročna, razvojna pogojenost temeljnih smeri razvojnih sprememb, kot da bi šlo za nekakšno samoumevno *svobodo izbire*. V zvezi s tem se pogosto govori o *krivdi* enega ali drugega, zaostrujejo se konflikti med etničnimi skupinami ipd., ne da bi videli, kako so pri tem vpleteni subjekti ujeti v objektivno protislovnost danih razmerah in razvojnih procesov.

3. V zvezi z omenjenim je nadalje značilno, da *vrednotenje* nadomešča analizo dejanskih razmer. Kadar koli gre za delikatnost v tem smislu, da dejanske razmere

⁸ Čeprav Falk sam na podlagi prikazane analize ne pride do kakšnega radikalnega sklepa (v smislu – odmiranja nacionalne države), pa je na splošno vendarle značilno, da se zlasti s tehnoloških in ekonomskih vidikov množijo »razprave«, ki vse bolj kritično zavračajo »konservativno«, »državnocentrično« miselnost. Le-ta, da zakriva dejansko stanje in je v določenem smislu soodgovorna za to, da se posamezni občani ter različne družbene skupine ne vključujejo v reševanje problematike, ki presega nacionalnodržavne okvire (kar je »po starem« le pristojnost posebnih državnih organov za zunanje zadeve), čeprav jih sicer življensko prizadeva. Iz naše polpretekle dobe pa bi lahko povzeli, kar smo se naučili v zvezi s »teorijo o odmiranju države«. Sploh gre za paradoks, da je bila ta teorija najbolj v ospredju takrat, ko se je Jugoslavija najbolj ločevala oz. izdajala s svojim ideološkim ekskluzivizmom in »edinstvenim« političnim sistemom. Danes, ko naj bi se pospešeno vključevali v Evropo, pa so vsa pričakovanja usmerjena prav na pridobitev (utrditev) svoje nacionalne države.

odstopajo od deklariranih splošnih vrednot oz. usmeritev, je opazna težnja, da avtorji preskočijo iz »kajstvenega« v »najstveno« obravnavo. Tako se v zvezi z evropsko integracijo dosti govori o bogastvu raznovrstnosti evropskih kultur, čeprav se na operativni ravni Evropska skupnost ukvarja predvsem s svojimi tristo-timi ukrepi za homogenizacijo.⁹ Pri nas preseneča, da kljub skoraj polstoletnemu eksperimentiranju na podlagi političnega voluntarizma vendarle še nismo postali imuni za voluntarizem v novih oblikah. Vendar se je »proces učenja« (streznitve) že začel, saj iz meseca v mesec pristajamo bolj na realnih tleh glede uresničljivih političnih ciljev.

Kot posebej poudarjena značilnost današnjega »političnega trenutka« v Sloveniji pa je v ospredju predvsem veliko pričakovanje, da bosta ravno samostojna, *suverena slovenska država* in torej dejstvo, da se bo narod konstituiral kot nacija, v temeljih *zagotovila* nove perspektive za njegovo samoohranitev in razvoj. Podobno kot je uvedba strankarskega sistema (že) rešila problem demokracije, podobno bo ustanovitev samostojne slovenske države rešila temeljno vprašanje slovenskega naroda. Oboje pa je seveda precejšnja poenostavitev, ki zanemarja spremembe, ki sem jih prikazal na podlagi proučevanj v svetu. Čeprav je res, da so tudi v svetu glede interpretacije teh vprašanj še velika razhajanja, nam prikazano vendarle ne daje podlage, da bi lahko v *nacionalni državi* videli zagotovilo za samostojnost in svobodni razvoj, celo nekakšno *rešiteljico* slovenskega naroda. To je razvidno že iz nekaterih značilnosti današnjih razprav, še zlasti pa iz temeljnega protislovja, ki se pojavlja glede na hkratno privrženost k

- a) težnji k osamosvajanju in popolni nacionalni suverenosti ter
- b) k odpiranju in povezovanju v »Evropi brez meja«.

Razmerje med vrednotama in procesoma pa še vedno ostaja nerazjasnjeno, tako da le nekako koeksistirata ena (eden) ob drugi (drugem). Pri tem pa si je tako teoretično kot praktično težko zamišljati, *kako naj obvladujemo* za nas pomembne tokove v povsem odprtem evropskem (ali svetovnem) prostoru, tako da ne bodo preplavili in odplavili tudi identitete slovenskega naroda kot enega od najmanjših narodov v tem prostoru. Kot je opozoril že Bajt (1991), se je treba zavedati, da normativna, mednarodnopravna osamosvojitve sama po sebi še ne prinaša tudi dejanske samostojnosti; lahko jo celo zmanjša. Odločilna je pač dejanska osamosvojitve, ki se kaže v tem, koliko država lahko obvladuje pomembne družbeno-ekonomske tokove oz. procese.

Tukaj puščam ob strani kot posebno temo vprašanje o povezovanju ali ločevanju v Jugoslaviji (kjer gre tudi za vrsto posebnih in pragmatičnih okoliščin, ki

⁹ Celo znani družboslovec Kenneth Boulding (1985) se je lotil vprašanja, kakšen naj bi bil »idealni svet«, ob svoji obravnavi »sveta kot totalnega sistema«. S političnega vidika bi to bil »svet 500 neodvisnih držav v stabilnem miru, vsaka z različno kulturo in velikim obsegom prometa ter interakcij med njimi, toda ne toliko, da bi to uničilo njihove identitete. To bi skoraj lahko šteli za takšen pogled na svet, ki računa z »ograjenimi vrtovi z vrati« – veliko število vrtov, vsak od njih nacionalna država; z ograjami okrog njih, vendar tako, da imajo tudi veliko vrat v ograji, da se lahko odvijajo komunikacije in promet med njimi (prav tam, str. 131).

Čeprav tudi sam pravi, da so to mogoče le utopične sanje, pa je vendarle na ta način sprožil nekaj vprašanj tudi za nadaljnje raziskovanje:

1. Koliko lahko sploh vplivamo na tako (ali drugače) izraženi želeni tok sprememb?
2. Ali je res treba reševanje protislovnih teženj, ki po eni strani kažejo k vse večji odprtosti, po drugi pa k zaščiti posebnosti teritorialnih identitet, iskati v nekakšnem kompromisu (tako »ograja« kot tudi »številni prehodi«)?
3. Kakšne so perspektive za ohranjanje raznovrstnosti kulture, jezika, običaja, arhitekture, prehrane, glede na to ko pravi, da mogoče ne bomo mogli ohraniti raznovrstnosti na podlagi geografske lokacije in »v tem primeru, jo bomo morali shraniti s kulturnimi enklavami in skupinami« (prav tam 131, podčrtal Z. M.).

»motijo« razumevanje razvojnih megatrendov). Omejim se le na to, da »nacionalne suverenosti« (avtonomije) ne mogoče uveljavljati brez nadzora nad teritorialnimi, državnimi mejami. Tem pa se odpovedujemo že z ambicijo, da bi postali polnopravni člani razširjene – Evropske skupnosti.

V tem smislu torej ostajajo problematične naslednje predpostavke:

a) da uveljavljanje suverenosti ne pomeni, da s tem zahajamo v avtarkičnost;
b) da odpiranje in vključevanje v Evropo ne pomeni, da s tem ogrožamo svojo suverenost;

c) če bo že potrebno prenesti del suverenosti na mednarodne institucije, da bo to le prenos do odpoklica in še ta del suverenosti bo ostal v »naših rokah«;

d) da smo bili do zdaj sicer v podrejenem položaju in kot narod ogroženi – pa čeprav v družbi z »bratskimi narodi« – znotraj Jugoslavije, v razširjenem prostoru v okviru razvitega sveta pa se bo uveljavljala »enotnost v raznovrstnosti«.

Ob vsaki od teh točk se odpira še vrsta pomislekov, ki jih bomo morali razjasnjevati v teoriji in praksi.

6. Sklepna misel

Dokaj nedomišljena in pavšalna pričakovanja o tem, da bo suverena nacionalna država pomenila temeljno zagotovilo svobodnega razvoja in ohranitve identitete slovenskega naroda, so bila avtorju izziv za to, da je poizkušal preučiti to vprašanje na podlagi nekaterih spoznanj, ki so mu bila na voljo v mednarodnem merilu. Izkazalo se je, da v družboslovni literaturi sicer naletimo na zelo različne razlage o tem, kakšna je današnja in perspektivna vloga »nacionalne države« in njene suverenosti. Nekateri jo označujejo kot preživelost iz devetnajstega stoletja, ki zavira ali preprečuje neposrednejše, transnacionalno povezovanje osamosvojenih nedržavnih akterjev (regij, lokalnih skupnosti, gospodarskih organizacij in konec koncev predvsem tudi posameznikov) v širšem prostoru. Podobno kot nam zgodovina kaže dolgoročni proces, v katerem so ožje enote izgubljale svojo avtonomijo in jo prepuščale širšim (npr. prehod od vaških skupnosti na majhna mesta, občine, regije, province, ipd.), podobno da se danes tudi nacionalna raven umika ob vse izrazitejšem prevladovanju nadnacionalnega in globalnega povezovanja.

V razliko od takšne razlage je še druga, ki opozarja, da tudi nacionalna država v tem dogajanju prevzema pobudo v svoje roke in (lahko) uveljavlja svojo aktivno vlogo. Vendar se dejansko država znajde v paradoksalni vlogi, ko si poizkuša zagotoviti to vlogo s tem, da prenaša del svoje suverenosti na zunanje, mednarodne institucije in režime. Kot smo videli, se znajde v situaciji, ko bi morala sama usmerjati proces svojega omejevanja in razpadanja.

V zvezi s tem se zdi bistveno, da upoštevamo razlike med kratkoročno in dolgoročno perspektivo. V dolgoročnem smislu suverena nacionalna država izgublja na pomenu (ob hkratni krepitvi nadnacionalnih in subnacionalnih akterjev). Glede na to pa bo tudi nacionalna identiteta v prihodnosti še bolj ogrožena in nikakor ne moremo računati, da jo bomo mogli zavarovati že z enim samim aktom (z ustanovitvijo suverene države) enkrat za zmeraj. Po drugi strani pa bi bilo nesmiselno, če bi se apriori, zaradi takšne dolgoročne perspektive, že danes odrekli takšni državi, v kolikor z njeno pomočjo lahko dosežemo teritorialno prerazdelitev politične in družbene moči v prid majhnega, slovenskega naroda, ki se je vseskozi pojavljal v periferni vlogi v odnosu do zunanjih centrov politične moči.

- Alger, Chadwick (1988) *Perceiving, Analysing and Coping With the Local-global Nexus*, v: *International Social Science Journal*, Avgust.
- Bajt, Aleksander (1991) Kaj pomeni resnična samostojnost, *Naši razgledi*, 8. 3. 1991.
- Brucan, Silviu (1980) The State and the World System, *International Social Science Journal* 32, no. 4 – October.
- Falk, Richard (1990) *Evasions of Sovereignty*, v: R. B. J. Walker, Saul H. Mendlovitz.
- Gardner, R. N. (1964) *In Pursuit of World Order*, Praeger, New York.
- Herz, H. John (1959) *International Politics in the Atomic Age*, Columbia University Press, New York.
- Hogart, Richard (1978) *An Idea and its Servants*. UNESCO from Within, Chatto and Windus, London.
- James, Alan (1986) *Sovereign Statehood: The Basis of International Society*, Allen and Unwin, London.
- Klinar, Peter (1991) Pogledi na prihodnost Slovenije, *Teorija in praksa*, let. 28, št. 5–6.
- Knorr, K. (1966) *On the Uses of Military Power in the Nuclear Age*, Columbia University Press, New York.
- Luard, Evan (1977) *International Agencies*, Macmillan, London.
- Mansbach, W. Richard, Ferguson, Yale, Lampet, Donald (1976); *The Web of World Politics: Nonstate Actors in the Global System*, Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Mlinar, Zdravko (1990) Avtonomija in integracija v evropskem prostoru, *Teorija in praksa*, št. 12.
- Mlinar, Zdravko (1990) Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije, *Družboslovne razprave*, št. 10.
- Murray, Robin (1971) The Internationalization of Capital and the Nation State, *New Left Review*, no. 67 – May–June.
- Petrič, Ernest (1984) Pravica do samoodločbe: mednarodni vidiki, *Obzorja Maribor*.
- Rosenau, N. James (Ed.) (1969) *Linkage Politics*, Free Press, New York.
- Rosenau, N. James (1988) *Patterned Chaos in Modern Life: Structure and Process in the Two Worlds of World Politics*, *International Political Science Review*, 9, no. 4 – October.
- Schonfield, A. (1973) *Europe: Journey to an Unknown Destination*, Penguin, Harmondsworth.
- Sklair, L. (1991) *Sociology of the Global System*, Harvester Wheatsheaf, London.
- Ylounge, Oran (1974) Interdependencies in World Politics, *International Journal*, vol. 24, Autumn 1969, citirano v: R. O. Keohane and J. S. Nye, *Introduction: The complex politics of Canadian – American Interdependence*, *International Organization*, vol. 28, no. 4 – Autumn.
- Walker, R. B. J., Mendlovitz, Saul H. (1990); *Contending Sovereignities*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Wallerstein Immanuel (1974) *The Modern World System*, Academic Press, London.
- Zbor slovenskih kulturnih delavcev (2. sklic), 1987, *Suverenost slovenskega naroda*, Ljubljana, Kulturna skupnost Slovenije.

Pojem družbe

I

Če znanosti, kot so biologija, psihologija ali sociologija gledamo z distance neprizadetega opazovalca, bi lahko pomislili, da ima biologija opraviti z življenjem, psihologija z dušo ali zavestjo in sociologija z družbo. Vendar pa potem, ko si vse to ogledamo od blizu, opazimo, da imajo te discipline docela značilne težave s pojmi, ki naj bi označevali enotnost njihovega predmeta. Pojem avtopoezis meri prav na ta problem. Pojem je prvi vpeljal Humberto Maturana za primer življenja¹, vendar ga je mogoče uporabiti tudi za zavest in za družbo. Vendar pa gre za pojem, ki v dejanskem delovanju teh disciplin nima kakšne pomembnejše vloge, tako da se nam še vedno zastavlja vprašanje, zakaj ta problem, namreč označevanje enotnosti predmeta teh disciplin z znanstvenim pojmom, pravzaprav sploh obstaja.

Potemtakem ni nikakršno presenečenje, če ima tudi sociologija težave pri opredeljevanju enotnosti svojega predmeta. Ali naj bi uporabljali izraz »socialen«? Toda pojem je preveč prikupen, preveč prijateljski, preveč prisrčen. Kje ostane potem nesocialno, zločin, Durkheimova anomija? Lahko bi se zatekli k pojmu družbe, in resnično naletimo pri drugih strokah ali v javnih razpravah na običaj, da sociologijo prištevajo k družbenim znanostim. V resnično zagato pa zaidemo takrat, ko poskušamo poiskati pojem družbe. Pojavlja se beseda, pojem, ki bi ta predmet označil dovolj natančno za namen teoretskega premisleka, pa iščemo zaman.

Za to po vsej verjetnosti obstajajo najprej zgodovinski razlogi. Ko se je ob koncu prejšnjega stoletja sociologija pričela etablirati kot akademska disciplina, je pojem družbe že obstajal, vendar je bil prežet s svojo lastno zgodovino in je za potrebe nove discipline postal problematičen, mnogi so bili mnenja, da je postal neuporaben. Deloma je pojem fungiral kot komponenta nekega razlikovanja, ki je dopustilo, da se to, kar je moralo označiti, izgubi v diferenci – ali naj rečem: v gubi? – država in družba ali družba in skupnost. Deloma pa je bil pojem idejno-politično zlorabljen in je zato ideološko sporen. Če se mu s »formalno sociologijo« niso hoteli povsem odpovedati, so ga morali natančno opredeliti glede na njegovo lastno zgodovino. Vendar pa se to nikoli ni resnično posrečilo.

To so bili problemi naših spoštovanih klasikov. To niso naši problemi. Če je sociologija še danes v strahu pred to oviro, so za to prav gotovo drugi vzroki. Menim, da lahko o »obstacles epistemologiques« govorimo v natančno tistem smislu, ki ga je Gaston Bachelard povezoval s tem pojmom². Obstajajo določene prednosti tradicionalnih pričakovanj, povezanih s tem pojmom, ki jih ni mogoče (ali pa le zelo težko, le v kontekstu neke docela nove paradigme) zavreči in nadomestiti z drugimi.

* Dr. Niklas Luhmann, sociološki teoretik

¹ Glej Humberto R. Maturana, *Erkennen: Die Organisation und Verkörperung von Wirklichkeit: Ausgewählte Arbeiten zur biologischen Epistemologie*, Braunschweig 1982.

² La formation de l'esprit scientifique: Contribution à une Psychoanalyse de la connaissance objective, Paris 1938, ponatis 1947, str. 13 in dalje.

Rad bi navedel tri take »obstacles«, ki so po mojem mnenju najpomembnejše:

(1) Prva zadeva podmeno, da se družba sestoji iz ljudi ali iz odnosov med ljudmi. To imenujem humanistični predsodek. Toda, kako naj to razumemo? Ali se družba sestoji iz rok in nog, misli in encimov? Ali frizer družbi striže lase? Ali ji je občasno potrebno vbrizgati inzulin? Katera vrsta operacije je značilna za družbo, če k temu sodijo tako kemija celic, kakor tudi alkemija nezavednega potlačenja čustev? Očitno humanistični predsodek namenoma vztraja pri tej pojmovni nenančnosti. Potrebno se je vprašati, zakaj je temu tako? Teoretik sam postane pacient.

(2) Drugi predsodek, ki blokira razvoj pojma, obstaja v predpostavki o omejeljski reznoterosti družb. Kitajska je ena, Brazilija pa druga, Paragvaj ena, potemtakem tudi Urugvaj. Vsa prizadevanja za bolj natančno zamejitev so se ponesrečila, pa naj jim je šlo za državne organizacije ali za jezik, kulturo, tradicijo. Ta področja se sicer neizmerno razlikujejo med seboj glede življenjskih pogojev, vendar je te difference treba pojasniti kot difference znotraj družbe. Ne smemo izhajati iz predpostavke, da so to difference med družbami. Ali pa bo sociologija prepustila geografiji, da razreši njen središčni problem?

(3) Tretji predsodek je spoznavno-teoretski. Izhaja iz razlikovanja med subjektom in objektom. Spoznavni teoriji, ki je še v tem stoletju imela prevladujoč vpliv, je ustrezala predstava o ločenosti subjekta od objekta (kakor razmišljanje in bivanje, spoznanje in njen predmet), kakor tudi prepričanje, da je mogoče svet opazovati in opisovati ab extra; ustrezalo ji je, da je spoznanje pripoznala kot tako zgolj takrat, kadar ni obstajalo nikakršno cirkularno omreženje z njegovim predmetom. Zgolj subjekti uživajo privilegij samoreference. Objekti pa so taki, kakršni so.

Toda družba je povsem očitno objekt, ki opisuje sam sebe. Teorije o družbi so teorije v družbi o družbi. Če je to spoznavno-teoretsko prepovedano, potem ne more obstajati stvarni pojem družbe. Drugače povedano: pojem družbe bi morali oblikovati avtološko. Pojem bi moral obenem vsebovati tudi samega sebe. Izven področja sociologije je to nekaj docela običajnega. Pojem avtologije – tudi sam je avtološki pojem – izvira iz lingvistike. Imena, kot so Wittgenstein ali Heinz von Foerster, George Spencer Brown ali Gotthard Günter pričajo o običajnosti tovrstne analize. Spričo obračanja filozofije k lingvistiki se jim ni mogoče izogniti. Prav tako, kot se ni mogoče izogniti Quinejevi zahtevi po naturalizirani epistemologiji. Zakaj naj bi se torej sociologija zapirala tam, kjer ji je vendar njen predmet še posebej blizu. Nemara prav zaradi tega! Morda pa družbo preveč dobro pozna – ali pa tudi preveč kritično vrednoti – da bi se v njej lahko dobro počutila. Toda potem jo je treba opogumiti. Saj sploh ni potrebno, da se stvar izteče v afirmacijo, v konsenz, v konformizem. Prav nasprotno: teološki prototip opazovalca sistema v sistemu je vrag! Ali pa tudi Perzej, ki je s tako lahkotnostjo in neposrednostjo obglavil Meduzo, kar je Italo Calvino tako lepo predstavil v svojih *Lezioni Americane*³.

Vsekakor tega ni mogoče doseči s tem, da se z empirijo malenkosti nekateri poskušajo držati nad vodo ali da, kakor denimo v Frankfurtu, negujejo bojazni pred dotikom, vztrajajo v resolutni resignaciji ali pa so sovražni do slehernega, ki ne deli njihove vere v utopijo racionalnosti, ki jo je mogoče normativno izterjati. Problem je prej problem težavnosti oblikovanja teorije. Vendarle pa dogajanja v interdisciplinarnih ali transdisciplinarnih strokah, kakršne so cognitive sciences ali kibernetika, sistemska teorija, teorija evolucije, teorija informacij, ponujajo dovolj spodbud, da bi to lahko poskusili.

³ Italo Calvino, *Lezioni Americane*, Milano 1988, str. 6 in dalje.

Predlagam, da pri takem poskusu izhajamo iz pojma sistem. To sicer še ne pove kaj dosti, ta pojem se namreč uporablja v zelo različnih pomenih. Prva natančnejša opredelitev, ki nas takoj pripelje na nevajen teren, je, da z besedo sistem ne razumemo neke posebne vrste *objektov*, ampak neko določeno *diferenco* – namreč diferenco med sistemom in okoljem. To je treba natančno razumeti. V ta namen sem prevzel pojmovnost, s katero je George Spencer Brown začel svoje »Laws of Form«⁴. Sistem je forma neke difference in ima potemtakem dve plati: sistem (kot notranjo stran forme) in okolje (kot zunanjo stran forme). Šele obe strani tvorita diferenco, tvorita formo, tvorita ta pojem. Okolje je torej za to formo prav tako pomembno, prav tako nepogrešljivo, kot sistem sam. Kot difference je forma zaprta. »Distinction is perfect continence«, pravi Spencer Brown⁵. To pomeni: vse, kar s to diferenco lahko opazujemo in opisujemo, sodi bodisi k sistemu bodisi k okolju. In že našo pozornost vzbudijo nekatere posebnosti. Ali sodi enotnost sistema k sistemu ali k okolju? In kje najdemo meje te forme? To, kar obe strani te oblike ločuje med seboj, meja med sistemom in okoljem, označuje enotnost forme in prav zagradelj tega ne moremo dojemati, kot da je del ene ali druge strani. Meja obstaja zgolj kot navodilo, da jo je treba prekoračiti – bodisi od znotraj navzven bodisi od zunaj navznoter.

Za začetek pustimo tako zagatna vprašanja ob strani, saj jih namreč pri razvojni stopnji teorije, ki kaže tako majhno kompleksnost, ni mogoče obravnavati.

Namesto tega se moramo posvetiti vprašanju, kako se producira forma, kako se producira difference med sistemom in okoljem. Pojmovnost preračunanosti form Spencerja Browna namreč predpostavlja čas, operira s časom, se pojasnjuje s pomočjo časa – podobno kot Heglova logika.

Pri tem je pojem produkcije (ali poezis za razliko od praksis) izbran zavestno, saj namreč predpostavlja, da je difference forma, in trdi, da je mogoče proizvesti nek izdelek tudi če tisti, ki ga proizvaja, ne more sam proizvesti vse za to potrebne vloge. To sodi, kakor lahko brez težav vidimo, k difference med sistemom in okoljem. Sistem razpolaga z internimi in eksternimi vzroki za produkcijo svojega produkta in lahko notranje vloge uporabi tako, da nastane dovolj možnosti za kombiniranje internih in eksternih vzrokov.

Izdelek pa, ki se producira, je sistem sam ali natančneje: forma sistema, difference med sistemom in okoljem. Prav to pa označuje pojem *avtopoezis*, ki se eksplicitno postavlja kot nasprotje pojmu avtopraksisa. Pri tem ne gre za samozadovoljujoče aktivnosti kot so: kajenje, plavanje, brbljanje, rezoniranje (*raisonner* – ta glagol nima pravega nemškega ustreznika). Pojem avtopoezis pelje potem nujno k težavnemu, pogosto napačno razumljenemu pojmu *operativne zaprtosti sistema*. Če ga nevežemo na produkcijo, ta pojem kajpada ne izraža kavzalne izolacije, avtarkije, kognitivnega solipsizma, kakor so nasprotniki pogosto domnevali. Pojem je nujna konsekvence trivialnega (pojmovno tavitološkega) dejstva, da noben sistem ne more operirati izven svojih meja. To nas je pripeljalo do zaključka, ki predstavlja prvo etapo pojasnjevanja pojma družbe in sicer, da mora biti pri tem (če hočemo pojem forme sistem sploh uporabiti) bistvo *operativno zaprti avtopoetični sistem*.

Na tem abstraktnem nivoju ni mogoče tako naglo opaziti, kaj to pomeni. Že smo onstran tistih »obstacles epistemologiques«, ki so se nam zdele tako vprašljivi-

⁴ George Spencer Brown, *Laws of Form* (1969), ponatis New York 1979.

⁵ Op. cit. str. 1

ve. Operativna zaprtost namreč izključuje tako ljudi, kot dežele iz družbenega sistema, sama pa namesto tega vključuje operacije samoopazovanja in samoopisovanja. Toda humaniste in geografe lahko nemudoma potolažimo, kajti okolje je vendarle nepogrešljiva komponenta difference, sodi k formi sistema. Če ljudi kot žive sisteme in sisteme zavesti ter dežele z njihovimi geografskimi in demografskimi posebnostmi izključimo iz družbe, za teorijo še niso izgubljeni. Le tam, kjer smo predvidevali, da imajo za razvoj teorije usodne posledice, jih ni več. Ne nahajajo se v družbi, ampak v njenem okolju.

III

Najtežje delo v zvezi s pojmom družbe nas še čaka. Pričenja ga vprašanje, katera operacija potem producira družbeni sistem in, kot moramo dodati, iz njenih produktov producira, tj. reproducira.

Pri tem je pomembno, da je način operacije mogoče natančno navesti. Če navedemo, kot se pogosto dogaja zaradi varne poti, mnogo operacij – denimo razmišljanje in delovanje, oblikovanje struktur in potekanje procesa – se enotnost, za katero si prizadevamo, izgubi v medlosti in omlednosti veznika »in«. (V zadevah, ki so povezane s konstruiranjem teorij, bi morali veznik »in« prepovedati). Z opredelitvijo načina operacije, s katero se družba producira in reproducira, moramo tudi kaj tvegati. V nasprotnem primeru bo pojem izgubil sleherno jasno konturo.

Moj predlog je, da za osnovo postavimo pojem komunikacije in na ta način sociološko teorijo prestavimo s pojma delovanja na pojem sistema. To omogoča, da družbeni sistem predstavimo kot sistem, ki je operativno zaprt in se sestoji le iz lastnih operacij in ki komunikacije reproducira iz komunikacij. Pri pojmu delovanja pa se le težko izognemo eksternim referencam. Delovanje terja, zato, ker ga je treba pripisati, referenco na dejanska stanja, ki niso družbeno konstituirana: na nek subjekt, na nek idividuum, za vse praktične namene celo na kako živo telo, torej na neko mesto v prostoru. Zgolj s pomočjo pojma komunikacije si družbeni sistem lahko predstavljamo kot avtopoetični sistem, ki se sestoji le iz elementov, namreč komunikacij, ki jih sam preko mreže prav teh elementov, preko komunikacij producira in reproducira.

Teoretski odločitvi za dojemanje družbe kot avtopoetičnega sistema in za označitev operacije, ki sistem reproducira, kot komunikacije, je potrebno torej sprejeti hkrati, saj se namreč vzajemno pogojujeta. To tudi pomeni, da pojem komunikacije postane najpomembnejši dejavnik definiranja pojma družbe. Glede na to, kako definiramo komunikacijo, definiramo potem družbo – definicijo tu razumemo v natančnem smislu opredeljevanja meja. Drugače povedano: konstruiranje teorije je potrebno izpeljati tako, da je naša pozornost usmerjena hkrati na pojem sistema in na pojem komunikacije. Le na ta način je mogoče doseči zahtevano globinsko ostrino.

V tej konstelaciji se spremeni že pojem komunikacije, ki ga ni mogoče zvesti na komunikativno delovanje in udeležbo drugih tako, da ga bodisi registriramo kot zgolj učinek tega delovanja bodisi v Habermasovem smislu kot normativni implikat. Prav tako komunikacije ne moremo razumeti kot transfer informacije z ene na drugo stran. Pri takem razumevanju bi na ta ali oni način predpostavljali nosilce dogajanja, ki sami niso konstituirani s komunikacijo. Kombiniranje systemske teorije in teorije komunikacij terja v nasprotju s tem tak pojem komunikacije, ki dovoljuje trditev, da se vsa komunikacija producira le s komunikacijo – seveda v nekem okolju, ki to omogoča in tolerira.

Za ta namen lahko koristno uporabimo razlikovanje, ki izvira iz antične tradicije in je od Karla Bühlerja naprej povsem običajno. Reformuliral ga bom kot diferenco med informacijo, sporočanjem in razumevanjem. Komunikacija se izvrši le, če je te tri vidike mogoče sintetizirati. Za razliko od golega dojemanja nekega ravnanja, mora imeti razumevanje za podlago neko diferenco med sporočanjem in informacijo. Iz te difference je treba izhajati. Brez take »primary distinction« se komunikacija sploh ne more zgoditi. Ko je izpolnjena ta predpostavka, in to se pri uporabi jezika neizogibno tudi zgodi, se nadaljnja komunikacija lahko ukvarja sama s sabo. Takrat, in le takrat je za kaj takega dovolj bogata in kompleksna. Ukvarja se lahko z informacijo ali pa z razlogi, zakaj je bilo nekaj izrečeno prav zdaj in tu; ukvarja pa se lahko tudi s težavami razumevanja smisla komunikacije ali naposled tudi z naslednjim korakom: ali naj se ponujeni smisel sprejme ali zavrne. Diferenca med informacijo, sporočanjem in razumevanjem je potemtakem diferenca, ki producira diferenco in ki, ko je izvršena, sistem vzdržuje v njegovem obratovanju. Kot je brez težav mogoče opaziti, to korespondira z Batesonovim pojmom informacije kot razlike, ki vzpostavi razliko. In komunikacija ni nič drugega kot tista operacija, ki izvršuje tako transformacijo razlik v razlike.

Pri tem je pomembno, da upoštevamo, da je posamezni komunikativni dogodek dovršen takrat, ko pride do njegovega razumevanja. O vprašanju, ali bo to, kar je razumljeno, postalo podlaga za nadaljnjo komunikacijo ali ne, pa s tem še ni določeno. To se lahko zgodi – ali pa tudi ne. Komunikacije lahko namreč sprejmemo ali zavrnemo. Sleherno drugačno razumevanje bi imelo absurdno posledico, da namreč komunikacije, ki so bile zavrnjene, sploh niso obstajale. Zategadelj je tudi napačno, če komunikaciji pripisujemo inherentno, kvazi teleološko tendenco po konsenzu. Če bi bilo tako, potem bi bilo že davno vse pri kraju in bi bil svet nem tako kot poprej. Vendar komunikacija nikoli ni izčrpana, nasprotno, s samoprovo-ciranjem tako rekoč z vsakim korakom proizvaja bifurkacijo sprejemanja in zavračanja. Sleherni komunikativni dogodek zapira in odpira sistem. In le zaradi te bifurkacije lahko tudi obstaja to, kar imenujemo zgodovina. Njen potek je odvisen od tega, katero pot uberemo: pot pritrdjevanja ali pot zanikanja.

IV

Če ta pojem komunikacije akceptiramo, se na mah razrešijo vse običajne »obstacles epistemologiques« običajne družbene teorije; na njeno mesto pa stopijo problemi, ki so bolj primerni za znanstveno raziskovanje, ki se izvaja na podlagi teorije.

Če upoštevamo to osnovo, potem je na dlani, da konkretni človek ni del družbe, temveč del njenega okolja. Prav tako ne bi bilo kdo ve kako smiselno, če bi dejali, da se družba sestoji iz »odnosov« med ljudmi. Pojem komunikacije pa vsebuje precej bolj natančno ponudbo (vendar morebiti rekonstruirati to, kar imajo običajni sociologi v mislih, kadar govorijo o »odnosih«). Na primer, ne zadošča že, če nek človek vidi ali sliši drugega človeka – razen če njegovo vedenje opazuje s pomočjo difference med sporočanjem in informacijo. Prav tako ne zadošča, da govorimo ali pišemo o nekom in tak odnos do njega pojmuje kot družbeni odnos. Le komunikacija sama je družbena operacija.

Tudi pojem teritorialnih meja docela lahko pogrešamo in s tem podmeno o številnih regionalnih družbah. To, kakšen pomen imajo prostor in meje v prostoru, izhaja iz njihove komunikativne uporabe, komunikacija sama pa nima nikakršnega mesta-v-prostoru. S svojim materialnim substratom utegne biti odvisna od prostorskih razmerij. Medtem ko so za živalske družbe prostorska razmerja

eno od najpomembnejših, če ne celo edino sredstvo izražanja družbenega reda, pa evolucija socio-kulturne družbe zaradi jezika, pisave in telekomunikacij tako zelo zmanjšuje pomen prostorskih razmerij, da je potrebno pri današnjih razmerjih izhajati iz tega, da komunikacija določa preostali pomen prostora in ne obratno, tj. da bi prostor dopuščal ali omejeval možnost komunikacije.

Naposled pa je treba pri pojmu komunikacije dobro razjasniti, da je družba sistem, ki sam sebe opazuje in sam sebe opisuje. Že docela preprosta komunikacija je mogoča zgolj v rekurzivni mreži poprejšnje in poznejše komunikacije. Taka mreža lahko sama sebe tematizira, lahko daje informacije o lastni komunikaciji, lahko dvomi v informacije, zavrača akceptiranje, normira, kaj je dovoljena in kaj nedovoljena komunikacija, itd. – v kolikor se to dogaja le z njene strani v operativni formi komunikacije. S tem postane jasno dvojno dejansko stanje, da je družba namreč sistem, ki sam sebe opazuje in sam sebe opisuje in da lahko, pa tudi mora uporabiti svoj lasten način operiranja, da bi se take samoreferenčne operacije mogle izvršiti. In to velja tudi za znanost in tudi za sociologijo. Vsa komunikacija o družbi je vezana na kondicioniranje s pomočjo družbe. Ne obstaja zunanji opazovalec ki bi imel kakršno koli zadovoljivo kompetenco. Čeprav ima kajpada lahko sleherni posameznik zavest svojo predstavo o tem, kaj je zanj družba; sleherni imunski sistem se lahko sam opazuje glede na bolezni, ki se pojavijo le zaradi skupnega družbenega življenja ljudi, itd.

Kot vmesni rezultat lahko zdaj opredelimo pojem družbe. Družba je obsežen sistem vseh komunikacij, ki se reproducira avtopoetično s tem, da v rekurzivni mreži komunikacij proizvaja vedno nove (in vedno druge) komunikacije. Emergenca takega sistema vključuje komunikacije; komunikacije so namreč sposobne navezave le interno. Vse drugo pa emergenca takega sistema izključuje. Reprodukcijski takega sistema terja potemtakem sposobnost razločevanja med sistemom in okoljem. Komunikacije zmorejo prepoznati komunikacije in jih razločevati od drugih dejanskih stanj, ki sodijo k okolju, v tem smislu, da je preko njih, vendar pa ne z njimi, mogoče komunicirati.

To nas pripelje k vprašanju: Kaj se spremeni, če uporabimo ta pojem? Kaj postane vidno ali pa tudi nevidno, če opazovanje izvršimo s pomočjo na ta način dane forme? Ali celo, če mi je dovoljeno uporabiti formulacijo iz dela Itala Calvina *Lezioni Americane*: ali nam ta pojem odpira dostop »alla totalità del dicibile e del non dicibile«?⁶

Izgubimo, če začnemo s tem, možnost, da bi o »človeku« (v ednini) lahko dajali izjave. Za nekatere je to zelo boleče dejstvo. Toda, če je res, da »človek« obstaja sploh šele od 18. stoletja dalje, potem lahko docela utemeljeno rečemo: forget it! Človek sodi v nekakšen prehodni čas, ko moderne družbe še ni bilo mogoče ustrezno opisati in se je bilo namesto tega potrebno zateči v iluzije o prihodnosti, da bi potem s semantično asociacijo »družba« – »prihodnost« – »človek« ohranili upanje na enotnost, ki jo je možno popravljati. Ta projekcija imaginarnega človeka (ali še slabše: podobe o človeku) se je morala odpovedati definiranju človeka glede na njegovo razlikovanje od kamenin, rastlin in živali.⁷ Zato se je ponujala kot pojem, ki nima nasprotnega pojma, to pa pomeni: z veliko verjetnostjo moralnega naboja, ki je plod razlikovanja dobri ljudje/slabi ljudje.

Če to torej lahko žrtvujemo – z lahkim ali težkim srcem, pač v skladu z intenziv-

⁶ Italo Calvino, op. cit. str. 72. Prim. tudi Niklas Luhmann/Peter Fuchs, *Reden und Schweigen*, Frankfurt 1989.

⁷ »Human kind« 18. stoletja je imel še vseskozi ta pomen, medtemko »humankind« po direktivi ameriških založnikov založnic danes služi temu, da se je mogoče izogniti »seksističnemu« izrazu »mankind«.

nostjo potrebe, da smo dobri: kaj pridobimo s tem, da namesto tega predlagamo diferencialistični pojem, namreč formo pojma družbe, ki nas sili, da vse porazdelimo na sistem in na okolje in se izogibamo izjavam o enotnosti difference?

To vprašanje bomo obravnavali s pomočjo treh primerov, in sicer glede na jezik, glede na odnos med posameznikom in družbo in glede na racionalnost.

V

Kar zadeva jezik, sistemsko-teoretski pojem družbe nekako nakazuje, da je treba opustiti prepričanje, da je jezik sistem. Ne glede na to, kako vztrajno so se lingvisti od Saussura naprej oklepali tega prepričanja, ker je po vsem videzu zagotavljalo samostojnost njihovi stroki, pa navzlic temu ne moremo obojega, jezik in družbo, razumeti kot sistem. Področje prekrivanja bi bilo preveliko, ne da bi obenem pripeljalo do prekrivanja pojmov, obstaja namreč tudi nejezikovna komunikacija. Odnos med tema dvema sistemoma bi ostal nejasen. Lingvistom je kajpada lahko všeč misel, da niso sociologi. Vendar diferenciranje disciplin ni pravi odgovor na konkretna vprašanja.

Če pojma sistem ne bi več uporabljali v zvezi z jezikom, to seveda ne pomeni, da bi jezik kot fenomen izgubil kaj svoje pomembnosti. Prav nasprotno. Prostore znotraj teorije, ki so se na ta način izpraznili, lahko na novo napolnimo in sicer s pomočjo pojma strukturnega sklopa. Ta pojem je vpeljal Humberto Maturana⁸, njegova naloga pa je označiti, na kakšen način lahko operativno zaprti avtopoetični sistemi obstajajo v nekem okolju, ki je na eni strani predpostavka za avtopoezis sistema, na drugi strani pa v to avtopoezis ne posega. Problem, ki ga razrešuje ta pojem, je ta, da sistem sebe lahko določa le z lastnimi strukturami in sicer le s strukturami, ki jih zmore zgraditi in spreminjati z lastnimi operacijami; da pa vendarle ni mogoče oporekati temu, da tovrstna operativna avtonomija predpostavlja obstoj pripadajočega okolja in njegovo so-delovanje. Življenje ne obstaja pod nekimi docela poljubnimi fizikalnimi ali kemijskimi predpogoji okolja, čeprav svet ne more določiti, za kaj pravzaprav gre. Strukturni sklopi obstajajo torej, tako pravi Maturana, ortogonalno k avtopoezis sistema. Ne prispevajo nikakršnih operacij, ki bi imele sposobnost, reproducirati sam sistem – v našem primeru torej: komunikacij. Vendar pa sistem spodbujajo k iritacijam, sistem motijo na način, ki potem znotraj sistema privzame obliko, s katero sistem lahko operira. Lahko si priključimo v spomin Piagetov pojmovni par asimilacija/akomodacija, ali pa način, kako je bila govorila funkcionalistična psihologija o generaliziranih pričakovanjih in razočaranjih glede pričakovanj.

V primeru komunikacije lahko s pomočjo tega pojma rečemo, da jezik zaradi svojih nenavadnih lastnosti služi strukturnemu sklopu komunikacije in zavesti. Jezik vzdržuje razdaljo med komunikacijo in zavestjo, torej tudi med družbo in posameznikom. Misel nikoli ne more *biti* komunikacija, vendar pa tudi komunikacija nikoli ne more biti misel. Komunikacija ima v rekurzivni mreži svojih lastnih operacij vselej druge predhodne dogodke in druge dogodke, ki ji sledijo, ne pa tega, kar se odvija v področju pozornosti posamezne zavesti. Na operativni ravni ne obstajajo nikakršna prekrivanja. Gre za dva različna operativno zaprta sistema. Najpomembnejše pa je, da se jeziku posreči, da sisteme združuje v sklope *navkljub* njihovim različnim načinom operiranja in prav v teh različnih načinih operiranja. Jezik to naredi s svojo artifično nenavadnostjo znotraj akustičnega medija zvo-
kov in potem znotraj optičnega medija pisnih znakov. Jezik lahko zavest fascinira

⁸ Op. cit. str. 143 in dalje, 243 in dalje.

in osredišči, hkrati pa reproducira komunikacijo. V skladu s tem torej njegova funkcija ni posredovanje referenc na neki svet, ampak izključno oblikovanje strukturnih sklopov.

Vendar pa je to le ena plat njegovega delovanja. Kakor vsi strukturni sklopi, tudi jezik proizvaja efekt vključevanja in efekt izključevanja. Jezik povečuje stopnjo možne iritiranosti zavesti, ki jo povzroča komunikacija in stopnjo možne iritiranosti družbe, ki jo povzroča zavest, ki svoja lastna stanja spreminja v jezik in v razumevanje oz. nerazumevanje. S tem pa se obenem za družbeni sistem *izključijo drugi* viri iritiranosti. To pomeni: jezik izolira družbo od domala vseh dogodkov iz okolja, ki so fizikalne, kemijske narave, ali takih, ki oblikujejo življenje, z eno samo izjemo, ne izolira je od iritiranosti, ki jo povzročajo impulzi zavesti. Tako kot so možgani zaradi ekstremno majhne rezonančne sposobnosti očesa in ušesa skoraj popolnoma izolirani od vsega, kar se dogaja v okolju, tako je tudi družbeni sistem domala v celoti izoliran od vsega, kar se dogaja v svetu – razen ozkega razpona dražljajev, ki so kanalizirani preko zavesti. Tako je, kot v primeru možganov, tudi v primeru družbe ta skoraj popolna izoliranost pogoj za operativno zaprtost, ki obenem daje možnost, da se zgradi večja lastna kompleksnost.

VI

Ti premisleki so nas že privedli v bližino tega, kar je treba povedati o odnosu med posameznikom in družbo. Naj najprej znova spomnim na ustrezne »obstacles epistemologiques«: sociologija individuum ne more več zadovoljivo razumeti kot dela družbe, vendar pa se od take predstave tudi ločiti ne more. Dokler bo eksistirala kot akademska disciplina, se bo ubadala s tem problemom. V nasprotju s tem pa tu predstavljeni pojem družbe izhaja iz popolne ločitve družbe od individuum. In le na taki podlagi, taka je moja teza, je mogoč nek teoretski program, ki bi individuum dovolj resno obravnaval.

Povsem radikalno: »udeležba« individuum v družbi je izključena. Med individuumom in družbo ne obstaja nikakršna komunikacija, komunikacija je namreč vselej le interna operacija družbenega sistema. Družba z lastnimi operacijami nikoli ne more seči izven sebe in zaobseči individuum; z lastnimi operacijami lahko vselej le reproducira lastne operacije, saj namreč ne more, to pravzaprav ne bi smelo biti težko razumljivo (toda zakaj potem tako pojmovanje ni sprejeto?), operirati izven lastnih meja. Enako velja tudi obratno za življenje in zavest individuum. Tudi tu ostanejo operacije, ki reproducirajo sistem, znotraj sistema. Nobena misel ne more zapustiti zavesti, ki jo reproducira. In ali ni potrebno dejati: na srečo? Kajti, kaj bi se mi pripetilo in kako bi lahko razvijal individualnost, če bi *drugi s svojimi* mislimi lahko sprožali *moje* misli? In kako bi si družbo lahko predstavljali kot hipnotiziranje vseh s strani vseh?

Možno pa je kajpada, da ima individuum o družbi neko predstavo. Še posebej pa je možno, da komunikacija uporablja osebe kot adresate in kot teme. Toda potem bi morali v strogem antičnem smislu govoriti o osebah in ne o individuumih (ljudeh, zavesti, subjektih, itd.). Imena in zaimki, ki se uporabljajo v komunikaciji, niti malo niso podobni temu, kar označujejo. Nihče ni »jaz«. Tako kot beseda jabolko ni jabolko.

Individualnost, če jo vzamemo z vso resnostjo, pomeni: individuum razumeti kot produkt njihove lastne dejavnosti, kot samoreferenčne zgodovinske stroje, ki s sleherno lastno operacijo določajo izhodiščno stanje za nadaljnje operacije in to lahko storijo *le z lastnimi* operacijami.

Zategadelj tudi ne obstaja normativna integracija individuumov in družbe. Drugače povedano, ne obstajajo norme, katerih ne bi mogli kršiti, čeprav bi se nam zahotelo. Prav tako ne obstaja konsenz, če naj bi to pomenilo, da se empirična stanja, v katerih se nahaja individuum, na kakršen koli način skladajo med seboj. Obstajajo le ustrezne sheme opazovanja, v katerih se opazovalec sam opredeljuje do ugotovitve, da se neko ravnanje sklada z neko normo ali pa odstopa od nje. In ta opazovalec je lahko tudi sistem, ki komunicira – sodišče, množični mediji, itd. Če se sprašujemo po tem, kakšno podlago v realnosti imajo norme ali predpostavljene konsenz, moramo opazovati opazovalca; in če se odpovemo temu, da bi sprejeli Boga kot opazovalca sveta, potem imamo za to vselej večje število možnosti.

Sele ko teorijo sprejmemo v tej radikalni obliki, lahko spoznamo, kakšen učinek ima dopolnilni pojem strukturnih sklopov. Ta pojem nam pojasni, da se stvari v svetu navzlic tej operativni zaprtosti ne dogajajo povsem poljubno. Strukturni sklopi skrbijo za kopičenje čisto določenih iritiranosti in za izključevanje drugih. S tem nastajajo trendi pri samodeterminiranju struktur, ki pa so odvisne od tega, s katerimi iritiranostmi imajo opraviti. Tako so organizmi naravnani na zemeljsko privlačnost, in sicer pogosto na specifičen način. (Kit, denimo, že s svojo golo težo zmečka lastne notranje organe, če ne plava v vodi, ampak nasede na peščini.) Človeški otrok, ki je nenehno izpostavljen nenavadnim zvokom, ki funkcionirajo kot jezik, se uči govoriti. Slehera družba socializira individuum na drugi strani svojih strukturnih sklopov in je kot družba naravnana prav na to. Jezik je binarno kodiran, torej z možnostjo pozitivnega in negativnega odgovora na sleherno sporočilo. Slehera norma upošteva tudi možnost ravnanja, ki bi odstopalo od te norme. Družba na ta način umešča individuum (ki jih je povsem nemogoče nadzirati) v opcionalni sistem. Vse, česar že tako ali tako ne more spremeniti, koncedira kot svobodo; in to v tako izjemno shematizirani obliki, da se komunikacija lahko nadaljuje preko potrditve ali zanikanja, preko konformnega ali preko nekonformnega ravnanja, torej glede na to, kako se individuum odloči. V tem prepoznavamo evolucionarno ekstremno neverjetne, visoko selektivne mehanizme ločevanja in povezovanja sistemov, svobode in reda.

VII

Svoboda in red – to sta bila izraza za problem (ali »variabli«) zadnjega prepričljivega pojma racionalnosti, ki ga je proizvedla Evropa: toliko svobode, kot je le mogoče pri le tolikšnem redu, kot je nujno potreben – tako bi lahko formulirali liberalni kredito na način, ki se opira na Leibniza. Odtlej pa ostajajo le produkti razpada, bodisi v obliki razlikovanja med večimi pojmi racionalnosti brez hkratnega definiranja racionalnosti per se (Weber, Habermas) bodisi v obliki difference med racionalnostjo in iracionalnostjo, ki obema stranema te difference priznava njuno upravičenost – in zopet: brez navedbe, kaj potem izraža prav ta diferenca; ali drugače formulirano, kaj naj bi potem njena oblika označevala. Temu ustreza izpuhtevanje pojma razuma: iz značilnosti človeškega živega bitja je postal le približno dostopen, v dobesednem smislu utopični ideal.

Težko je napovedati, kako bi se, če sploh, sistemskoteoretski pojem družbe izkopal iz te dileme. Vsekakor ni povratka k tradicionalnemu evropskemu kontinuumu racionalnosti: bivanje in razmišljanje ali narava in delovanje, kjer je bila racionalnost prav konvergenca tega tako različnega. Torej, kjer je razmišljanje na njemu lasten način ustrezalo bivanju ali delovanje na njemu lasten način naravi. Vendarle pa pri diferencah, kakršni sta bivanje/razmišljanje in narava/delovanje, opazimo svojevrstno asimetrijo, v kateri se, če gledamo z današnjimi očmi, po vsem

videzu skriva struktura racionalnosti. Če moramo predpostavljati, da mora razmišljanje v *lastnem bivanju* ustrezati bivanju in delovanje v *lastni naravi*, potem se diferenca očitno znova pojavi na eni od njenih obeh strani, v razmišljanju oz. delovanju. George Spencer Brown imenuje operacijo, ki udejani tako strukturo, »re-entry« oblike v obliko – ali difference v to, kar z njo postane različno.⁹ Kontekst preračunavanja form, znotraj katerega se to zgodi, se nagiba k temu, da pri tem razmišlja o razrešitvi protislovja, namreč protislovja uporabe neke difference, ki sama sebe ne more razlikovati. Kakor koli, s pomočjo te aktivne (če ne nasilne) interpretacije tradicionalne evropske pojmovnosti racionalnosti se lahko vprašamo, ali naj ostane povezana z antropološkimi (ali humanističnimi) pojmi kot sta razmišljanje in delovanje, ali pa ne bi vsaj figure re-entry ločili od tega. In prav tak korak sistemska teorija naredi brez težav, saj tako ali tako določa formo sistema z (asimetrično) diferenco med sistemom in okoljem.

Prav tako kot za sistem zavesti, je tudi za družbeni sistem tak re-entry neizogiben. Operativno izvršeno diferenciranje sistema in okolja se vrača v sistem kot diferenca med samoreferenco in referenco na nekaj sistemu tujega. Komunikacijo je mogoče izvršiti le tako, da se sistem izogne temu, da bi pomotoma imel lastne operacije za to, o čemer poteka komunikacija. Sporočanje in informacija morata biti in ostati diferencirana, sicer se komunikacija sploh ne more zgoditi. Sistem operira v nenehni reprodukciji difference med samoreferenco in referenco na nekaj njemu tujega. To je njegova avtopoezis. Šele to omogoča njegovo operativno zaprtost. In na enak način eksternalizira zavest neprenehoma in v sleherni operaciji to, kar ji sugerirajo njeni možgani, organ za samoopazovanje stanja njenega organizma. Tudi zavest *mora* nenehno razlikovati med samoreferenco in referenco na nekaj tujega in s to diferenco opazovati samo-sebe-za-razliko-od-sveta. Prav zategadelj, ker so operativni posegi v okolje nemogoči, je samoopazovanje, ki se vrši s pomočjo te difference, nujen pogoj za avtopoezis sistema; in sicer v enaki meri v primeru družbe in v primeru zavesti.

Če bi hoteli iskati naslednjo pojmovnost za kozmološko racionalnost starega sveta, bi morali pričeti že tu. Toda to bi bila potem operativno izsiljena »že-brez-tega«-racionalnost, docela neidealna in brez opcije za neracionalne operacije. To bi bila zgolj interno nenehno reproducirana dvojna orientacija po tem, kar sistem identificira kot sebe in kot okolje. Ta racionalnost bi bila racionalnost opazovalca prvega reda. Do bolj zahtevne pojmovnosti se pride šele na ravni opazovanja drugega reda. To pa predpostavlja, da sistem samega sebe opazuje pri izvrševanju re-entry. Za osnovo mora vzeti diferenco samoreferenca/referenca na nekaj tujega in to diferenco vnesti v samoreferenco. Jasno mu mora postati, da se z lastnimi operacijami ne izvršuje le diferenciranje sistema glede na preostali svet, ki potem postane okolje in da se brez te münchhaunzenske lastne udeležbe diferenciranje ne bi moglo zgoditi. Poleg tega mora še spoznati, da je na ta način omogočena diferenca med samoreferenco in referenco na nekaj tujega lastna diferenca in terja lastne operacije. Tudi diferenca samoreferenca/referenca na nekaj tujega zopet vsotopi v to, kar je zaradi nje postalo različno. Postane tista diferenca, s katero si sistem zagotavlja lastno enotnost. Če upoštevamo vse to, postane svet, ne glede na to, kakšno diferenco oblikuje, konstrukcija. Svet je potem nesporno realnost, naposled se namreč faktično le izvršijo operacije, ki vzpostavijo difference in oblikujejo konstrukcije; in svet je nesporno konstrukcija, kajti brez delitve, ki se izvrši z diferenco, ki pa je lahko zastavljena na zelo različne načine (sleherni sistem to izpelje

⁹ Glej: Laws of Form, op. cit. 1979, str. 56 in dalje, 69 in dalje.

na svoj način), ne vidimo prav ničesar. S tem se soočimo z dejanskim stanjem, s katerim so filozofi, kot sta Fichte in Derrida, filozofijo prignala na rob obupa. Racionalnost lahko, če želimo ostati kjer koli v nasledstvu tradicionalne evropske pojmovnosti, razumemo zgolj izhajajoč iz tega izhodišča. Toda kako?

Najbolj znana pot je: vztrajati na eksterni referenci. Ali, kar je v končni posledici povsem isto: izogniti se na meta ravni. Pri tem se lahko sklicujemo na Russella, Tarskega, Gödela. V bistvu je to mišljeno še milostno-teološko. Kolikor lahko sam kot nefilozof opazim, je še sleherna natančna analiza takoimenovanega problema reference ta problem razgradila. Pomislimo le na Quinejevo kritiko logičnega empirizma in njegovo predpostavko, da reference, resnica in smisel (*ens et verum et bonum?*) konvergirajo. Napravili smo že končni sklep: *problem reference* je treba nadomestiti z *diferenco* samoreference in reference na nekaj tujega – z diferenco, ki je, tako kot encimi in celice, obenem produkt in koda ustrezne sistemske operacije. Vendar je vseeno, tudi če družbo razumemo kot tisti sistem, kateremu se predvsem prisoja racionalnost, pot eksternalizacije oz. metaizacije (Gödelizacije) tako ali tako nemogoča. Kje bi namreč tu obstajala neka višja raven ali nek zunanji svet, ki bi lahko učinkovala odrešujoče ali vsaj kondicionirajoče?¹⁰

Ali prav to pelje k sklepu, da je naposled družba tisti sistem, pri katerem se mora vsa racionalnost izpričati kot racionalna?

Zadoščati nam mora že, da zastavimo to vprašanje in da, podobno kot na dražbi, počakamo na druge ponudbe.

¹⁰ Jean-Francois Lyotard je nekoč (ustno) izrazil domnevo, da za sistemsko teorijo naposled ne more obstajati nobeno okolje več. Naj dodamo, da je ta domneva na točki, ki smo jo dosegli v tem tekstu, povsem točna. Vendar pa naj bi bilo prav tako razvidno, da se to ne izteka v solipsistično pozicijo, ampak da prav iz tega izhaja, da ostaja realna diferenca med sistemom in okoljem nesporno izhodišče.

STANE JUŽNIČ*

Ideologija razvoja

*»Pravi napredek ni biti napreden,
marveč napredovati.«*

(Bertold Brecht)

Ko govorimo o razvoju kot nezadržnem in neprestanem napredovanju človeka in človeške družbe, pravzaprav zadevamo v bržkone *največjo ideologijo* evropske civilizacije po uveljavitvi humanizma in renesanse. Nastopala je tik pred našim časom z različnimi teorijami modernizacije. Po drugi svetovni vojni pa je prav ideologija razvoja postala temeljno gibalno in programsko načelo tako imenovanih držav v razvoju, ki naj bi pospešeno dosegle »razvojno raven« industrijsko potentnih držav.

Kot mnoge druge ideologije je tudi ta bila nekaj časa neoporečna. Spremljala je in pospeševala zlom tradicionalnih, statičnih družb in se dokazovala v skokovitem razvoju produkcijskih zmožnosti tako imenovanih industrijskih družb. Po drugi svetovni vojni je prav ta ideologija vprežena v poskuse nivelizacije svetovne, globalne gospodarske moči, kajti mednarodna skupnost se je vse bolj izkazovala v asimetričnosti razvoja. Skorajda se je že zdelo, da bodo njene premočrtne projekcije prihodnosti človeštva prevladale v teoriji in praksi. Vsi so o razvoju govorili in vsem se je zdel neizogiben in neustavljiv.

Pa se je tudi ta ideologija izčrpala, vsaj v dvojnem smislu:

- tako imenovane države v razvoju niso dosegle razvojnih ravni industrijskih družb, ki so začele prehajati v postindustrijsko fazo razvoja,
- sam razvoj kot pojem neprestanega povečevanja dobrin je naletel na ekološke meje.

Zdaj ko v razvojni dinamiki nastajajo ne le zastoji, marveč se mora projicirati povsem nov koncept človekovega napredovanja, je prav, da se spomnimo na prehojena pota v razvojnih teorijah. Morda je tudi čas, da opravimo še z eno ideologijo, ki je tako močno prežela tudi naš čas.

1. *Ideja razvoja*, kakršna se kaže v svoji manifestni podobi v našem času, se je kristalizirala v razpoznavnost ideologije in politike pravzaprav po drugi svetovni vojni. Naslonjena pa je prav na zaznavo *asimetričnosti svetovnega sistema*.¹

Svetovno gospodarstvo je nastalo v izraziti neenakosti in neenakopravnosti

* Dr. Stane Južnič, redni profesor na FSPN v Ljubljani. Objavljamo prvo iz serije razprav o razvoju, koncu neke ideologije. V tem trenutku že lahko napovemo dve nadaljnji razpravi: dr. Andreja Kirna in dr. Marjana Senjurja ter prve diskusijske prispevke: dr. Vida Pečjaka in mag. Bogomirja Novaka.

¹ *Novejša zgodovina* (Izbrana poglavja) (1981), str. 90.

dveh polov: svetovnega centra, ki so si ga prilastile evropske države in njihovi civilizacijski podaljški, in svetovne periferije, ki je bila v prvi vrsti status kolonialno obvladanih dežel. V tem je zarisana prepad med razvitostjo in nerazvitostjo.

S tem pa je bila ideja razvoja samo na poseben način izpostavljena. Je namreč v svojem bistvu mnogo starejša.

Vsekakor sodi v našo civilizacijo. Če pa ta pojem uporabimo, smo takoj pri temeljih te civilizacije, to je v klasični Heladi. V grški misli je sicer sam koncept razvoja imel drugačne pomeni, vendar bomo našli tudi mnoga izhodišča našega koncepta razvitosti v kontrastu z nerazvitostjo. Za Platona (427–347 pred našim štetjem) so spremembe v času in prostoru pomenile dekadenco, torej propadanje in nazadovanje. Stvari, ki se spreminjajo kar same od sebe, pa so bile brez vrednosti. Sprememba je pojmovana kot ogrožanje reda, ustaljenega stanja. Izhajajoč iz takega razmišljanja, bi stari Latinci rekli: »*Quieta non movere*« in tako menili, da je treba pri miru pustiti tisto, kar je že ustaljeno in utečeno.

So se pa stari Grki kot pozneje Rimljani imeli za »razvite«. »Nerazviti« so bili barbari, in to so bili vsi tisti, ki niso bili Grki ali pa niso še bili Rimljani. In prav ta ideja delitve človeštva je imela izjemno obstojnost, poudarjala je kontrastnost v kulturnem smislu. Nemajhno vlogo je igrala, ko se je prelila v religiozno ekskluzivnost. Krščanstvo je nastopalo v razlikovanju »vernikov« in »nevernikov«, torej tistih, ki pravega Boga poznajo in sodijo v cerkveno organizacijo, ki tako spoznanje s svojo avtoriteto zagotavlja, in tistih, ki pravega Boga ne poznajo ali, kar je še huje, ga odklanjajo.

Vsekakor je vsestransko zagotavljanje civilizacijskih in drugačnih superiornosti postalo temelj in izhodišče evropocentrizma. Prav ta pa je kot ideologija evropske domnevne pravice in bržkone celo dolžnosti v odnosu na manj »razvite« utrjeval tako rekoč naravne pravice Neevropcem vladati in jih voditi po poteh napredka in v smeri vrednot evropske civilizacije.

Vsekakor preseneča, kako so ideologije o kontrastnosti »civiliziranih« in »neciviliziranih« ostale žive. Med razbohotenim evropskim poseganjem v svet so imele mnoge »znanstvene« utemeljitve. Ko so npr. Evropejci konkretnije zapazili razlike v svetu in njegovo raznovrstnost, je bila njihova prva reakcija: so pač naravne razlike. Tisti, ki jim morda kakšen humanistični pomislek ni dovoljeval vsega reducirati na, npr. rasne razlike, ki »naravno« delijo človeško vrsto v »boljše« in v »slabše« rase, so se zatekali k razložitvam o razlikah med ljudmi, ki so »stranski proizvod klime« ali kaj podobnega. »Razvitost« v kontrastu z »nerazvitostjo« je tako postala skorajda podobna razlika, kot je tista v količini padavin, ki padajo na kvadratni meter zemeljske površine.

Prav »naravnost«, samoumevnost razlik med človeškimi populacijami sta glavni vzrok za, naj tako rečemo, zainteresirani pesimizem: ni ga določljivega krivca za tako stanje, ki ga ne bo mogoče premostiti. Dobrohotni so dodali: vsaj ne v predvidljivi prihodnosti.

Kot smo rekli, je moderna teorija razvoja dokaj nova in, naj rečemo, kar mlada tvorba. Ne smemo pa pozabiti, da se pravzaprav ni mogla otresti starejših predstav, kakršne so tesno vgrajene v evropsko civilizacijo.

a) Za najpomembnejši »korpus« idej, ki zadevajo moderno pojmovan razvoj, imamo še vedno lahko tistega, ki ga označujemo kot *teorijo progressa in evolucije*.²

Utrdila se je na prehodu iz 18. v 19. stoletje v prvi vrsti z reinterpretacijo zgodovine, bila je ta teorija pravzaprav filozofija zgodovine. Odsevala je vero

² *Socialna in politična antropologija* (1970), str. 101–104.

v zmagovitost človekovega racionalnega duha in prepričanje v neustavljivi napredek človeštva.

Naj omenimo le Marie Jean Antoine Nicolasa Caritata marquisa de Condorcet (1743–1794), francoskega aristokrata, matematika, filozofa in politika. Morda je bil eden največjih vizionarjev svoje dobe.³ Utemeljl je progres kot zakon narave oziroma kot naravno zakonitost. Progres je vselej obstajal in »narava ni postavila meja našim upom«.

Ne da bi omenjali druge oblikovalce teorije, jo bomo skušali strniti.

Prvič. Sprememba je značilna za človeka, človeško družbo in kulturo. Katera koli okoliščina ali stanje v sedanjosti je rezultat spremembe v preteklosti. Zgodovinski zakoni so torej v prvi vrsti zakoni spremembe in spreminjanja.

Drugič. Sprememba je neizogibna. Ni je mogoče ustaviti. Če spreminjanja ni, je treba poiskati ovire, ki spremembe zaustavljajo.

Tretjič. Spremembe so v bistvu rezultat delovanja silnic znotraj družbe. To pomeni, da ima vsaka družba vgrajen spreminjevalni potencial. Tak potencial pa je tudi v človeku samem, v človekovi naravi in tako je inherenten vsaki družbi in kulturi. Zunanji vplivi lahko delujejo na hitrost sprememb. Pogosto pa nam taki vplivi otežujejo raziskovanje poteka sprememb, ki jih je generirala družba sama.

Četrtič. Sprememba v družbi in kulturi ima določeno smer. Gre torej za gibanje ali premike, ki k »nečemu« vodijo. Smer in cilj pa sta tudi že vgrajena v naravo družbe, ki se spreminja. Tako je spet s človekom in je tako z družbo in s kulturo.

Petič. Sprememba je stalna, nepretrgana, pogosto počasna in navadno postopna. »Narava ne dela skokov« (Natura non facit saltus), bi rekel Gottfried Wilhelm baron von Leibnitz (1647–1716) v svojih esejih, ki jih je imel za »nove« (Nouveaux Essais sur l'Entendement Humain) iz leta 1703.

Šestič. Spremembe se odvijajo od homogenega k heterogenemu, od enotnega k raznovrstnemu, od enostavnega k zapletenemu, od neizdiferenciranih k diferenciranim oblikam in funkcijam.

Sedmič. Zakonitosti sprememb so uniformne v času in v prostoru.

Prav od tod je izšla domneva, da »gredo« vse družbe in kulture po isti poti spreminjanja. O tem bomo posebej razpravljali, kajti iz tega izhodišča so nastale teorije o stadijih, skozi katere morajo vse družbe. Nekatere so jih še »precej« prešle, pred drugimi se šele najavljajo.

Osmič. Sprememba je analogna v družbi in v rasti organizma. V tem pa je že bila povezava z evolucijskim naukom, o čemer bo tudi tekla beseda.

b) V svojih bistvenih postulatih ima teorija progressa in evolucije vsaj dve sidrišči ali, naj rečemo, *napajališči*.

Prvo je nastanek *racionalizma*. Vse, kar obstaja, so menili racionalisti, je po meri razuma in v skladu z naravnimi zakoni. Že razsvetljenstvo je kot temeljno gibalno zavrglo božjo previdnost in racionalizem je le poglobil razhajanje krščanske ideologije srednjega veka z vero v moč človeka. V tem vidimo središčno stališče karteizianizma, nauka in šole, ki ju je utemeljl René Descartes (1596–1650). Ne bomo omenjali vseh mislecev, ki so utrjevali ta nauk, mu dodajali nove razsežnosti in ga propagirali. Helvetius (Claude Adrien Helvetius, 1715–1771), pisec knjige *De l'esprit*, se navdušuje nad človeško naravo. Bila naj bi voljna

³ Najpomembnejše Condorcetovo delo ima naslov »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain«, v katerem na progres gleda kot na napredovanje človeštva v vrlini, resnici, sreči in bratstvu. Condorcet je zato pozdravil revolucijo, ki naj bi take ideje uresničila, pa je vendar umrl kot nasprotnik jakobincev.

izobraževati se, z izobraževanjem pa sledijo vsestranske izboljšave. Tako se zagotovi misel, da sta človek in njegova družba gnetljivi v smeri dobrega in boljšega.

Ta misel je navdihovala mnoge izboljševalce in poboljševalce človeštva.⁴ In prav nanjo so se vezale številne uveljavitve temeljne ideje, da bo človek, ki morda še ni dovršen, to postal. To pa se je zdelo možno, če se bo »pomanjkljivi« človek postavil v perfekten (družbeni in političen) sistem. Tu so bila izhodišča socialnih utopij in med njimi so bile socialistične in komunistične.

Veliko je bilo zatrjevanj o tovrstnih možnostih. Naj spet navedemo le Paula Heinricha von Holbacha (1723–1789), ki se je kot nemški filozof v krogu francoskih enciklopedistov zavzemal za usmeritev razsvetljenstva k materializmu in ateizmu. On in mnogi drugi so trdili, da ni nepremostljivih ovir med »naprednimi« in »zaostalimi« (rasami človeštva). Za vse je odprta svetla prihodnost. Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783), eden od izdajateljev močno slavne Enciklopedije, je celo menil, da je zgodovino možno »uničiti«, kar bi lepše rekli izbrisati. To pa pomeni, da »teža preteklosti« ni pomembna in da so možne zgodovinske diskontinuitete.

Drugi so misel odpeljali k dokazovanju, da je moč predvidevati enotno civilizacijo človeštva, ker bodo »zaostali« dohiteli »naprednejše«. Dohitevanje in s tem nivelizacijo bo omogočila znanost. Izvajali pa ju bodo razsvetljene vlade, tako rekoč idealno komponirane politične oblasti.

Tudi iz tega so izpeljane mnoge poznejše aplikacije. Razsvetljene vlade pa so znale biti kar precej nasilne.

V 19. stoletju so se predstave o napredku nekoliko spremenile. Prej kot na delovanje »univerzalnega razuma« se je mislilo na tekmovalne napore posameznih kultur ali kot se je temu vedno bolj odločno reklo, narodov. Tako je pravzaprav ideja o narodu, ki se je kaj kmalu prelila v agresivni nacionalizem, priključena ideji progressa. Značilen zgled je bil seveda fašizem.

So pa po svoji plati resnično veliki dosežki znanosti, še posebej v tehnologiji, doživljali po zatonu najbolj razbohotenega nacionalizma, kar silili v bolj premočrtno nadaljevanje razsvetljenske ideje progressa. Ideja se je znova rodila nekako po drugi svetovni vojni in ne smemo pri tem pozabiti na danes že klasično knjigo J. B. Buryja, ki je imela naslov *Ideja progressa*.⁵

Ideja progressa se je znova dogmatizirala, čeprav je na primer Bury menil, da bo ta dogma lahko zamenjana s kakšno drugo. Tako se je namreč zgodilo, ko je ideja progressa zamenjala dogmo o Božji previdnosti.

Prav gotovo je ideja dobila nov zagon s prepričanjem, da so dobro organizirane družbe, kar bi se lahko enačilo s primerno državo, sposobne uravnavati usodo svojega prebivalstva. To pa je konkretno pomenilo, da bodo znale usmeriti »vse sile« v razvoj. Tudi ta misel je našla svoje uresničevalce. Dodana pa so ji po drugi svetovni vojni posebna razsežja: mednarodne organizacije, zlasti tiste v Združenih narodih, so namnožile strokovnjake, ki naj bi bili pravilno usmerjenim vladam v pomoč.

Drugo napajališče teorij razvoja je bil *razvojni nauk*. Morda je bilo celo bolj vztrajno kot racionalizem, ker je šlo za fundamentalno znanstveno odkritje. Razvojni nauk je namreč neoporečna znanstvena teorija o tem, da so se vsa živa bitja »razvila« iz enostavnejših in dosegala dovršenost, ki je bila izhodišče in zasnova oblikovanja še bolj dovršenih bitij. Ta nauk je utemeljil že Jean-Baptiste Lamarck

⁴ Več o tem v razmišljanjih Kaj naj bi bil socializem?, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1988, št. 6, junij, str. 758 in naprej.

⁵ *The Idea of Progress*, New York: Dover, 1987, ponatis.

(1744–1824), dovršil pa ga je Charles Darwin (1809–1882), zato mu rečemo tudi darvinizem.

Darvinizem je imel več »nadaljevanj« zunaj biologije ali antropogeneze. Iz njega se je razvil tudi »socialni darvinizem«, prej ideološka kot znanstvena teorija, ki je biološko evolucijo prenesla v sfero družbenega razvoja. Prvi je to »družbeno« uveljavitev darvinizma sistematiziral angleški filozof Herbert Spencer (1820–1903) v 70-tih letih 19. stoletja med polnim razmahom viktorijanske⁶ industrijske revolucije. Bila je izjemno koristna za obrazložitev in racionalizacije družbenega razvoja, v katerem so triumfirale ideje neenakosti, konkurence (družbenega in gospodarskega tekmovanja), »zakon« uspešnosti »najbolj usklajenih« in propada »neusklajenih«, uveljavila se je ideja ali koncept individualnosti. Skratka, to je triumf gesla, ki mu na splošno rečemo »Laissez faire, laissez passer« in pri tem mislimo v prvi vrsti na gospodarski liberalizem.

Kako različni so lahko nadstavki ideološke narave, ki izhajajo iz temeljnih znanstvenih odkritij, nam kaže prav evolucijski nauk. Začel je služiti kot opravičilo ekonomskega liberalizma, družbenih neenakosti in celo kolonializma in imperalizma. Razložil je namreč na enostaven način skozi geslo »preživetja najspodobnejših« (Survival of the Fittest) razlike med bogatimi in revnimi, med kolonialno metropolo in njenimi kolonijami in tako tudi druge razlike med »razvitimi« in »nerazvitimi«.

Tako učinkovita obrazložitvena moč seveda ni mogla biti brez nadaljevanja. Znova se je rodila prav v našem času pod naslovom sociobiologija. Njen tvorec oziroma sooblikovalec je postal Edward Wilson, specialist za družbene žuželke (ki so na primer, čebele, mravlje ali termite). V leto 1975 stavljamo nastanek nove teorije, ki je priplavala tudi na velikih odkritjih genetike.

V svoji radikalni verziji je argumentacija sociobiologov dokaj enostavna. Družbeno vedenje determinira genetična struktura, torej so geni »odgovorni« za »kvaliteto« posameznika in skupine. Geni pa so rezultat naravnega odbora (selekcije). Antropologi so zadevo »zapletli«, ker vztrajajo, da v človeški vrsti niso le geni determinanta, ampak so tudi družbena in kulturna dejstva, ki se predajajo iz roda v rod skozi socializacijo/inkulturacijo.

Aplicirano na relaciji razvitost – nerazvitost bi seveda genom pripadla vloga »določitve« tiste kritične kakovosti, ki določa ali, naj rečemo, omogoča eno ali drugo stanje.

c) Najvplivnejšo teorijo razvoja pa je vsekakor sproducirala *zgodovina*, in to tista, ki se je uveljavila kot znanost v Evropi in začela posegati v področja teorije zgodovine in ni obstala le na ravni raziskovanja tistega, kar se je v preteklosti (res) zgodilo. Prav občutek zgodovine (kot pretoka časa) je tipičen proizvod evropske civilizacije⁷ in zgodovinska zavest se je v njej izoblikovala izrazito evropocentrično. Prav evropocentrizem pa briše celovitost zgodovine in še posebej celost človeškega fenomena.

Nerazviti, torej Neevropejci, se v obzorju zgodovine pojavljajo šele, ko so kolonialno obvladani in postanejo »del« evropske zgodovine. Izjemno se v zgodovinskih perspektivah javljajo tisti deli nerazvitega sveta, ki so nedvomno povezani z evropsko »predzgodovino«, kar so na primer velike civilizacije in državotvorni kompleksi starega Vzhoda (zlasti Egipt in Mozopotamija).

⁶ Tako imenovane po kraljici Viktoriji (1819–1901), ki je s svojim dolгим vladanjem (1837–1901) dejansko obeležila celo dobo razcveta angleškega gospodarstva, imperialne ekspanzije in vtisnila pečat vladajočemu sloju mešanstva.

⁷ *Novejša zgodovina* (1981), str. 76–80.

Tako se je pravzaprav uveljavil razdor v zgodovinski perspektivi.

Bržkone pa je bilo temu dodano posebno razsežje, ko so nerazviti postali živi relikti prazgodovine Evropejcev in se je oblikovalo mnenje, da v nerazvitosti smemo gledati lastno daljno preteklost, če živimo v razviti Evropi ali njenih civilizacijskih podaljških. To je utrdila tista teorija razvoja, ki ji na splošno rečemo *teorija o stadijih razvoja*.

Vsekakor so pri tem imeli največ »zaslug« marksisti in tako so nastale »stopnice« v razvojnem smislu, ki se vlečejo od divjaštva do civilizacije. Ta evolucionizem je bil pravzaprav poskus uveljavitve razvojnega nauka iz biologije v človeško zgodovino kot postopno premočrtno napredovanje, pa tudi konkretizacije ideje progressa in evolucije sploh. Ne kaže sploh omenjati vseh tvorcev takih teorij, med njimi so bili tako Friedrich Engels kot omenjeni Herbert Spencer (1820–1903). Tudi »gradivo« so zbirali mnogi znanstveniki in med njimi je verjetno najpomembnejši Lewis H. Morgan (1818–1881), ki je prispeval največ gradiva o »pradružbi« s preučevanjem ameriških Indijancev in vplival na historični materializem, ki sta ga oblikovala Karl Marx in Friedrich Engels.

Seveda je logično sledilo, da so nekateri deli človeštva v »stadijih razvoja«, ki so v Evropi že preseženi in morajo prehoditi vse »stadije«, da bi Evropo dosegli.

Toda že malo bistrejši vpogled v zgodovino kaže, da nerazvitost ne more biti kakšna »originalna« ali celo »primitivna« faza, ki jo je Evropa že zdavnaj absolvirala. Ne preteklost ne sedanost nerazvitih dežel nista »primerek« kakšnega preteklega stadija v razvoju razvitih. Države, ki so danes kakor koli razvite, niso bile v preteklosti nikoli nerazvite. Bile so kvečjemu nerazvite v primerjavi s sedanjo razvitostjo.

In še eno miselno operacijo je treba izvesti.

Zgodovina danes nerazvitih je bila nekoliko zadnjih stoletij povezana z zgodovino razvitih. Gospodarska, politična, kulturna in vojaška ekspanzija Evrope je po 16. stoletju vključila ves znani svet v tokove svetovne zgodovine. Enotnost sveta se je torej uveljavljala v nastajanju enotnega sveta, ki pa je bil, kot smo rekli, *asimetričen*: svetovni dominantni center in svetovno obvladana periferija.

Nerazvitost torej lahko razumemo le v funkciji razvitosti v dialektični enostavnosti sveta.

In še nekaj je, na kar bi radi opozorili. Silnice, ki nerazvitim nalagajo sprejemanje »modela razvitosti«, ki ima jasno razpoznavne prednosti v mednarodni skupnosti, so hkrati vsiljive in vabljuje. Vendar je »model razvitosti« prav v istem času doživel pokanje svojih izhodiščnih vrednot, ker razvitost, kakršno kažejo visoko industrializirane države, nikakor ni brez madeža. Tako imajo nerazvite države možnost, naj tako rečemo, neke presoje, ker že lahko vidijo »vse faze«, ki so peljale do današnjega stanja. Že Eleksander Herzen (1812–1870), ki je bil skupaj z Vizarionom G. Belinskim (1811–1848) vodilni ideolog naprednjaštva v Rusiji 19. stoletja, je temu rekel »privilegija pozno prišedših«. Takole pravi:⁸ »Zgodovina je zelo krivična. Pozno prišedši sprejmejo, namesto že oglodane kosti, pravico pričujočnosti ob mizi izkušenj. Celotni razvoj človeštva ni nič drugega kot izraz nehvaležnosti kronologiji.«

Problem »pozno prišedših« je vsekakor v določenem smislu »koncentracija« vseh problemov nerazvitih držav.

č) Kot nekakšna korektura ali prilagoditev ideje razvoja je nastala teorija oziroma koncept *modernizacije*.

⁸ Citirano v: J. Lentz: *De la Russie et de l'Amérique*, Paris: Seuil, 1971.

Izhodiščna misel je bila vsekakor v antropologiji uveljavljena domneva, da se ves svet pravzaprav *evropeizira*, je področje globalne akulturacije.⁹ Kot »dokaz« je predstavljen prenos znanosti, tehnologije, industrijskih sistemov in organizacije, pa tudi na primer ideologije nacionalizma in socializma, načela politične organizacije in razrednih bojov in tako naprej. Vdor Evrope v svet je torej cel svet izpostavil modernizaciji, ki je pojmovana kot splošno »usklajevanje« sveta v Evropi nastalim civilizacijskim normam.

Je pa prav gotovo koncept modernizacije ostal nejasen, negotov in nedoločen. Že sam pojem je dvomljiv, kaj pomeni, če kakšna družba postaja »moderna« in kaj modernost določa. Nekateri bi skušali zadevo reducirati na bistvene točke omenjene teorije progressa in evolucije: moderna družba naj bi bila prežeta z vero v racionalnost in naj bi slonela na znanstvenem nadzoru človekovega fizičnega in družbenega okolja, vse bolj dovršena tehnologija pa naj bi bila instrument, s katerim se modernost dosega. Nemalo opredeljevalcev bi predvsem vztrajalo pri secularizaciji družbe, kar se je zdelo pomembno v luči evropskega vzorca ločitve religije in cerkve od države in kar velik del nerazvitega sveta še ni dosegel. Zlasti ne države islama.

Nekolikanj bolj konkretnostim naklonjeni bi dodajali mnoge druge dejavnike modernosti: visoka stopnja družbene medodvisnosti, razvitost trgovine in komunikacij, urbanizacija in premik od agrarne proizvodnje k industrijski in s tem sprememba ne le zaposlitvene, marveč celotne družbene strukture, pismenost vsega prebivalstva in priložnosti za izobrazbo, visoka stopnja socialne mobilnosti.

Za konkretne razvojne politike pa je imelo poseben pomen enačenje modernizacije in industrializacije. V tem smislu je pojmovana *gospodarska* modernizacija. Njej naj bi sledila *socialna*, ki pelje k zmanjšanju moči tradicionalnih oblik politične oblasti, k večji enakopravnosti spolov in emancipaciji žensk. Vse to pa bi vodilo k *psihološki* modernizaciji, kar je sprejemanje že omenjene racionalnosti kot temeljnega vodila v preobrazbi družbe in njene mentalitete – odstranile naj bi se fatalistične predstave in uveljavilo zaupanje v človekovo in družbeno sposobnost načrtovanja »boljše prihodnosti«.

Koncept modernizacije je vsekakor dvoumna kategorija oziroma pojmovanje razvoja v določenem večpomenskem smislu. Vsaj dve različni v marsičem oprečni pojmovanji sprememb sta vsebovani v tem pojmu:

- koncipiranje razvoja v smislu eksogenega dejavnika, kar pomeni, naj bi bil model razvoja importiran ali superimponiran in domače gospodarske, družbene in politične strukture naj bi se s tem modelom uskladile;

- stimuliranje razvoja od znotraj.

V drugem pojmovanju je seveda vsebovano nekaj prvega. Razvoj naj bi vsaj v končnem cilju bil usklajevanje z modelom razvitih. In ta model je pogosto pojmovan kot tisti, ki velja v Združenih državah Amerike.

Posebno je uskladitev med dvema pojmovanjema modernizacija vidna skozi koncept akulturacije. Ta predvideva globalna razsežja neposrednega in kontinuiranega kulturnega stika, ki bo vodil h globalizaciji vseh razvojnih procesov.

2. Ko se je koncept razvoja *izkristaliziral*, pridobil bolj ali manj razpoznavno izoblikovanost s številnimi predelavami, dodelavami in razčlenitvami, je že postal okvir razvojne politike, torej se je vzporedno z njegovo kristalizacijo oblikovala »strategija« razvoja. Kot bomo večkrat ponavljali, pa »korekture« iz dejanskega dogajanja niso bile v nepredvidljivosti spreminjanja »sveta« tvorno uporabne.

⁹ *Socialna in politična antropologija* (1977), str. 495–551 (Antropološka preučevanja sprememb).

Stvarnost je neprenehoma uhajala teoriji.

Oglejmo si vsaj bistvene prioritve koncepta razvoja.

a) Ob kristalizaciji koncepta razvoja se je izoblikovala tudi splošno priznana *pravica do razvoja*, kot bi lahko imenovali sankcionirano serijo »pravic«, ki jih je celo formalno priznala mednarodna skupnost. Prva med njimi, iz katere naj druge izhajajo, je bila pravica vsakega »naroda« na samoodločbo, kar je pomenilo pravico do lastne države in vlade in kar je bilo potrjeno z dekolonizacijo. Seveda bi zahtevalo dolgo in zapleteno razpravo, kaj so »narodi« kot tista skupnost, ki ima omenjene pravice in kako dejansko postajajo države kot realizacija določene »neodtujlive« pravice.

Strnili bomo izhodiščne točke, ki zadevajo splošno priznano pravico na razvoj takole:

Prič. Veljalo naj bi stališče, da sta neenakost in zlasti neenakopravnost v mednarodni skupnosti nenaravni in torej nesprejemljivi.

Drugič. Splošna je dolžnost vseh sprejemati in izvajati ukrepe, ki naj bi odpravili to nenaravno stanje. Potrpežljivost, resignacija in fatalizem naj bi bili izgnani iz razprave o obstoječem stanju neenakosti in neenakopravnosti. Teorija razvoja mora biti optimistična in aktivistična.

Tretjič. Razvojno nujo je treba podpreti in opremiti z vsestranskim znanjem. Nujno je torej razvojne procese znanstveno spremljati in znanost vsestransko vpreči v razvojne napore.

Četrtrič. Vsem in vsakomur naj bo znanje dostopno. Treba je uveljaviti pravico do znanja in izobraževanja, kar je vsaj razglašala (Splošna) deklaracija o človeških pravicah Združenih narodov (v letu 1948), ki naj bi bila pomembna razširitev podobnega razglasa francoske revolucije.

Petič. Vlade, torej konstituirana politična oblast, ki sledi temeljnim interesom svojega ljudstva, imajo središčno vlogo v predstavitvi razvoja. Vlade razvitih držav pa imajo tako rekoč imperativno moralno dolžnost vladam nerazvitih pri tem pomagati.

Šestič. Pomoč razvitih nerazvitim mora biti nesebična in nevtralna. To pomeni, da morajo pomagati, vendar brez ideoloških, političnih, verskih ali kakšnih drugih pridržkov. Predvsem pa ne smejo krniti suverenosti nerazvitih in načenjati kulturno identiteto tistim, ki jim pomoč dajejo.

Sedmič. Države v razvoju (torej tiste, ki še niso razvite) naj se trudijo biti demokratične. Zlasti naj spoštujejo splošno priznane človečanske pravice.

Osmič. V strnjenosti teh postulatov pa je treba dodati, da je razvoj splošen napor vseh za vsakogar. Veže se tako na države kot posameznike, vendar je poudarek na družbenem, gospodarskem in političnem razvoju skupnosti. To pa je že pomenilo, da je bilo moč marsikateri državi (v razvoju) spregledati kršitve pravic na osebni ravni.

b) Pravica do razvoja pa je bila le deklaracija in zato so realnejši ostajali pri iskanju razvojnih poti ter pri tem uveljavili misel, da je nerazvitost morda *bolezen*. Treba jo je torej zdraviti in, kot bomo videli malo pozneje, so v instrumentariju razvoja predpisovali terapijo.

Medicinski vzorec pa pravzaprav ni nič novega v načinu razumevanja družbenih stanj. Celo kirurški vzorec je včasih uporabljen in nemalokrat je bil »kirurg« vojščak, ki je z vojaškimi sredstvi izrezoval gnojne rane in nevšečne izrastline. Tako se ne gre čuditi, da je strategija razvoja dobila v pojmovnem smislu imenovane »revolucionarne vojne«, prizvok terapevtskega noža v rokah kirurga. Sovražnik pa je že tradicionalno bil tudi poosebljena bolezen. Sveti Avguštin

(Augustinus Aurelius, 354–430), veliki (krščanski) cerkveni učitelj, je imel na primer herezijo¹⁰ za kontaminozno (nalezljivo) norost. Proti njej pomaga »Kristusova medicina«. Tako torej ideja, da neverniki in zlasti heretiki in vsi devianti in disidenti ne sodijo drugam kot v psihiatrično pristojnost, ni nič novega. Nerazvitost pa je lahko pojmovana tudi kot »duševna bolezen«.

Organizirane religije so imele svoje terapevte zlasti v duhovniških osebah. Ti naj čistijo ljudi od slabih navad in postopanja. Ščasoma je dolžnost pripadla dobro plačanim psihiatrom ali psihoanalitikom. Znanost naj bi torej razvila terapevtske metode.

Takoj je očitna analogija z diagnozo nerazvitosti. Razlika je v tem, da je psihiater imel oblast nad posameznikom, znanost o nerazvitosti in razvoju pa naj bi dobila, skorajda bi rekli, podobne ingerence nad nerazvitimi državami, precizneje rečeno, nad ljudstvi, ki morajo »ozdraviti«.

»Medicina ljudstva« pa ima tudi že tradicijo. V Evropi se je konstituirala tam nekje v sredi 18. stoletja in dobivala pooblastila urejevanja »javnega življenja«. Vse z namenom *izboljšanja človeštva*.

Usmerjena je bila k »bolni vasi«. Včasih je to bil »proletariat«. Posebej si je prizadevala za zmanjševanje mortalitete, zlasti pri novorojenčkih. Danes je pogosto usmerjena k depopulaciji vasi (podeželja) in preobljudenosti mest.

Tudi ta »medicinska veja« je bila pridružena že omenjenemu optimizmu razsvetljenstva, da je človek primeren »objekt« *stalne izboljšave*, da je torej kot posameznik in kot družba primeren in sposoben za perfektuiranje. Včasih so menili, in deloma ta vera ostaja, da to lahko stori edino »prava« religija oziroma njena institucionalizirana zemeljska podoba – cerkev. Po prevladi racionalizma pa naj bi k temu bila poklicana *znanost*.

Različna pota je znanost ubirala, ko se je vpregla v namene človekovega perfektualiziranja. Razteza se ta napor od evgenike do razvoja nerazvitih. Evgenika naj bi izločila »slabe« gene iz reprodukcije človeštva in selekcionirala »dobre«, ki bi bili vsebovani v vse boljšem človeštvu. Bilo naj bi končano z »degeneracijami«, genetskimi malformacijami in dednimi boleznimi, le najbolj zdravi bi sestavljali človeški rod. »Socialna higiena« naj bi po drugi plati odpravila z družbenim »zlom«, pa naj gre za revščino ali za kriminal.

Prav tako naj bi se uveljavila terapija za nerazvitost.

c) Izhajajoč iz »razvojne nuje« se je v modernih državah izoblikoval *instrumentarij* posredne in neposredne dejavnosti, ki naj bi razvoj pospeševala ali ga vsaj lajšala. Opredeljeni so *razvojni cilji* in s tem je vnesena v razvojno politiko zavestna akcija. Med bistvene elemente take akcije pa so všteti načrtovanje proizvodnje in prostora, pa še do mnogih detajlov je v najbolj elaborirani obliki planiranje segalo. Celo načrtovanje družine, kar je vezano z načrtovanjem demografske rasti, je vključeno v planske ideale. Vse to naj bi se dosegalo z *intervencijo države* v gospodarske tokove, kar se je posebej uveljavilo pri zdravljenju posledic velike svetovne gospodarske krize leta 1929.¹¹

Ravno ta poenostavitve v instrumentariju za razvoj kaže, kako malo je upoštevana diagnoza nerazvitosti v njenih številnih simptomih in sindromih. Terapija, torej zdravljenje nerazvitosti, je reducirana na zelo posplošeno recepturo.

Se posebej je izstopala panacea, ki je vse možnosti pripisovala centralizirani, vseobsegajoči državi, ki naj motoriko razvoja vzpostavi v tako imenovanem jav-

¹⁰ O herezijah, *Teorija in praksa*, Ljubljana, št. 1–2, 1991.

¹¹ *Politična zgodovina 20. stoletja* (1985), str. 182–197.

nem gospodarskem sektorju. Intervencije države, problematične zaradi tega, ker so to bile ozke privilegirane elite, so postale vsestranske in raznovrstne, od totalne, denimo, v realsocialističnih državah, kjer je, pod zaveso tako imenovane »socialistične lastnine« prevzela v upravo celoten gospodarski mehanizem, do parcialne. Nacionalizacije različnih vrst so utemeljevale poseben »javni« gospodarski sektor oziroma država je tak sektor pogosto vzpostavljala v povsem trdnih kapitalističnih sistemih. Intervencije so bile tudi posredne, z na primer davčno politiko kot načinom redistribucije dohodka in hkrati vira za državno podjetništvo.

Končno pa se je izkazalo, da nerazvite države nimajo realnih možnosti akumulacije kapitala. Zatele so se k naravnost neverjetnem zadolževanju. Problem dolgov pa je postal zastrašujoč. Najhuje je bilo, da denarna sredstva, pridobljena s krediti za razvoj, sploh niso našla poti v gospodarske, še manj v gospodarne naložbe, marveč v žep vladajočih elit.

Ideja o potrebi močne države se je morala izkazati za kontraproduktivno.

3. *Kriza ideologije razvoja* ima vsaj dva povsem razpoznavna vira:

- nerazvite države niso zmogle splošnega razvojnega tempa v svetu in so pravzaprav še bolj zaostale za razvitimi;

- tudi ko so bili doseženi uspehi na področju gospodarske rasti, ni sledil kakšen splošen napredek v družbenem in političnem smislu.

Temu je vsekakor treba dodati že omenjene rezerve, ki so se uveljavile v razvitih državah glede kakovosti življenja, ki jo ogrožajo eksponentialna pričakovanja v povečevanju proizvodnje v ekološkem bremenu, ki ga naravno okolje ne more več prenašati.

Kritični pomisleki se niso pojavili kar dolgo, čeprav je bilo nekaj opozoril, tako da šele v začetku 80-tyh let zasledimo določeno zavračanje »petletnih« razvojnih načrtov, input-output tablic in uspešnosti vladnih alokacij podpore določenim sektorjem gospodarstva, ki naj bi bili vodilni ali prodorni, kot tudi očitni neuspešnosti državnokapitalističnega sektorja, ki se je začel sesuvati v neuspešnosti in korupciji.

Neodvisnost, ki naj bi bila izhodiščna točka razvoja in pravi »naskok« v razvojno politiko, je bila na splošno veliko razočaranje. Ni pripeljala v nikakršno »razvojno situacijo«. Nasprotno. Padec gospodarstva je bil katastrofalen na primer v kolonijah, ki so si najteže priborile neodvisnost (Angola, Mozambik).

Sam razvoj je bil kaj lahko v funkciji povečane odvisnosti. Država postane odvisnejša, ko začne obdelovati polja s traktorji, ki jih je treba uvažati skupaj z energetskimi sredstvi, ki naj jih poganjajo. Po drugi strani pa tradicionalni način pridobivanja hrane praviloma zahteva uvoz hrane...

Izrisali so se začarani krogi nerazvitosti. Razvoj ruši obstoječa družbena ravnotežja. Je ruptura včasih dolga stoletja izgrajevanih odnosov in razmerij, je napad na tradicije in mnoge ustaljenosti, kulturne, verske in drugačne. Moral bi biti torej sekvence usklajevanj. Prav tu pa se niso bistvene razvojne ovire premaknile.

Strukturnim elementom nerazvitosti (od monokulture do popolne vezanosti za svetovni trg) so v izpostavljenosti dodani tisti elementi, ki so onemogočali razvoj, ker, kot smo rekli, ni dovolj le graditi proizvodne obrate, marveč je treba pripraviti ljudi, da bi mogli, znali in (uspešno) hoteli v njih delati.

Tako smo se približali brzkone središčni točki razvoja, ki zadeva človeški dejavnik. Porušena Nemčija se je po drugi svetovni vojni dvignila v gospodarsko čudo, ker je imela za to človeške potencialne. Ti pa se v smislu delovne zmoglosti, strokovnosti in podjetniške zavzetosti ne vzpostavijo, denimo, v eni generaciji.

To pa govori, da razvoj nikakor ni zgolj gospodarska kategorija, pojmovana kot premočrtno večanje produkcijskih zmogljivosti, kajti postalo je jasno, da gre za

zapleteno spreminjanje, ki ne zadeva le produkcijske sile. Tudi najnatančnejše preračunana vlaganja niso dajala rezultatov, ker niso bile upoštevane potrebe bolj zapletenega spreminjanja – in le-to naj bi imelo uravnotežen razvojni izhod zlasti na socialnem in tudi političnem področju.

Vsi procesi, ki bi jih šteli za razvojne, ne vodijo namreč v isto smer. Sprememba na enem področju človeške dejavnosti in zlasti načina življenja lahko olajša spremembo na drugem področju. Lahko pa jo tudi zavre. Gospodarska rast pa nujno zahteva spremembe v družbenem tkivu. Postopoma je postalo jasno, da so za gospodarsko rast potrebne tudi primerne politične okoliščine in tu je bilo skoraj nemogoče storiti odločilne korake. Vlade, ki jim je razvojna politika postala programsko ogrožena in tako rekoč opravičilo obstoja, pravzaprav delujejo v začaranem krogu nerazvitosti in zato se ne gre čuditi, da niso skorajda storile nobenega dejanskega razvojnega koraka. »Bilanca enaintridesetih let neodvisnosti je na splošno negativna,« izjavlja eden od govornikov v veliki palači ljudstva v Kinšasi v Zairu. Rekel pa je to prav ministrski predsednik Mulumba Lukoji.¹² Skoraj v vseh državah »v razvoju«, še posebej v Afriki, bi lahko rekli popolnoma isto.

Dolgo je trajalo, preden so tudi vlade razumele, da za razvoj niso potrebna le imenitna načela in tako imenovana politična volja, marveč še marsikaj drugega. Morda tudi boljše vlade...

a) *Planiranje*, zlasti tako imenovano integralno in predvsem centralizirano, je vsekakor bilo rezultat domneve, da je moč nerazvito družbo gnesti, usmerjati in ji tako rekoč veleovati s pozicij državne oblasti. To je vsekakor nadstavek racionalizma, o katerem smo govorili, in hkrati metoda, s katero naj bi se ustvarile socialne utopije.

Na splošno gledano je planiranje, zlasti državno usmerjeno in totalno, doživelo polom. Vsakokratna stvarnost je neprestano uhajala iz rok planerjev. Usmerjanje razvoja prav v nerazvitih državah ni bilo uspešno tudi zato, ker so bile planske »analoge« nerealne, slabo domišljene in netržno utemeljevane. Svetovni trg se ni dal planirati in v tem je bila dodatna, morda usodna zmota planskih gospodarstev.

Še manj pa se je izkazalo kot možno planirati družbeno preobrazbo. Utopično obarvani projekti te vrste so žalostno propadli in med njimi tudi tisti, ki so izhajali iz racionalizma in razsvetljenstva. Propadlo je tudi upanje, da bo v razvojnem smislu nerazviti svet posnemal in v posnemanju dohiteval razvitega. Še več. Zameglili so se dejavniki, ki so sploh privedli do razvojne asimetrije v zadnjih 250 letih. Izkazalo pa se je, da so socialni in dosledni politični sistemi močno zapleteni organizmi, ki delujejo v številnih medsebojnih povezavah njihovih sestavnih delov. Delna spreminjanja so morda najlažja, pa vendar pustijo nedotaknjene druge bistvene dele sistema.

Kolaps realnega socializma, kot ga danes bolj za šalo kot zares še imenujemo, je potrdil neuspešnost integralnega planiranja in škodljivost monolitne, vsiljene ideologije. Ni pa pravzaprav ničesar dokazal v, kako naj rečemo, nasprotno smer. Temeljni nadziralni in uravnavalni problem uspešnega gospodarjenja, čemur lahko šele sledi splošnejši razvoj, je očitno v primerno doziranih medsebojnih odločitvah o proizvodnji in potrošnji proizvajanega. Država je jemala v svoje roke mehanizme takega uravnavanja, in to naj bi bilo planiranje. Razbilo pa se je ob čeri trga. Pa vendar zamisel regulacije niti ni nova, najrazličnejši politični sistemi so jo poznali. Očitno gre torej za »pravo mero« in tu bržkone znanost kaj malo pomaga.

¹² »Le Zaire à son tour«, *Le Monde*, Paris, 9 août 1991, p. 1.

Temeljna podmena regulacije je torej država. In prav zato so države v razvoju, če ohranimo tak naslov, tako silovito vztrajale pri močni, vseobsežni, centralizirani državi. Zato je bila tudi primerno ideologizirana. V novih državah pokolonialnega tipa pa so ji dodane še mnoge druge »naloge«, med njimi vsekakor tista, ki naj bi vodila k nastanku »nacije«, tam, kjer je država v etnični disperziji imela le fizično definicijo, ki je slonela na umetnih in nenaravnih mejah.

Še več. Taka država naj bi bila sposobna skoncentrirati vse razpoložljive sile in sredstva v razvojne načrte. Zato so njeni ideologi zahtevali, naj bo enopartijska. Morda so zaradi lepšega nekateri temu rekli: naj bo brez političnih strank. Stranke so škodljive, so menili teoretiki močne, centralizirane in unitarne države.

- So disperzija naporov, ki morajo biti usmerjeni le na razvoj.
- So nevarnost tribalizma v etnično pluralnih državah, kjer stranke-etnije ali stranke, utemeljene na tribalnih mejah, ogrožajo sam obstoj države.
- Slabijo moč nerazvite države, ki se spoprijema z neprimerno večjo močjo razvitih držav v mednarodni skupnosti.

Močna država je slonela na integralnem planiranju in tu je bil sovjetski zgled lahko učinkovit. Prav tako je slonela na prevzemanju gospodarskih funkcij v smislu, da je bila ne le planer in regulator produkcije, marveč njen temeljni organizator. Tako se je izoblikovala teorija o nuji vsestransko razvitega državnega sektorja, ki so mu rekli tudi javni sektor produkcije.

Te teorije so se kaj kmalu srečale z dejstvi, ki so dokazovala nesposobnost države organizirati razvoj. Močna, vseobsegajoča država je predstavila svoje ozke interese oziroma interese oblastniških elit. Silno se je birokratizirala.¹³

Korupcija je postala edini dejansko delujoči »politični sistem«. Večini držav v razvoju bi smeli reči kleptokracije, torej vladanja s krajom.

b) V osnovi pa gre pravzaprav vselej za antropološki dejavnik. Skoraj se lahko čudimo, kako to, da ga »poboljševalci« in v tej vlogi »razvijalci« človeštva in njegovih delov niso skoraj nikoli upoštevali. Opustitev tega dejavnika seveda lahko razumemo pri tistih, ki so »človeštvo ljubili, za človeka pa jim ni bilo mar«. ¹⁴ Na povezanost »ekonomske sfere« s »človeškim dejavnikom« in »ustanovami družbe« je na primer opozoril Karl Polanyi, ki ga imamo za interpretatorja idej zgodovinarja Fernanda Braudela. ¹⁵ Tako je pravzaprav utemeljena ekonomska antropologija, ki jo lahko štejemo tudi kot »disciplinarno korekcijo« čisto ekonomskih stališč. ¹⁶

Še eno opombo smo dolžni k oceni dela (ekonomskih) ekspertov za nazaj. Kot strokovnjaki, bodisi v službi omenjenih specializiranih agencij Organizacije združenih narodov ali pa poslanih od vlad razvitih držav v nerazvite, so »na terenu« živeli povsem zunaj obstoječe stvarnosti. Bili so ločeni s privzdignjenim načinom življenja, ki je bilo posnemanje življenja nekdanjih kolonialnih uradnikov in bržkone po standardu nad takim življenjem. Rekli so jim »expatriate« ¹⁷ in

¹³ Problemi birokratske vladavine. S posebnim osvrtno na nerazvijene države, *Pogledi*, časopis za društvena pitanja, Split, god. XIII, br. 1. 1983, str. 198–208.

¹⁴ O tem več v razmišljanjih o razlogih poraza socialističnih projektov: »Kaj naj bi bil socializem?« (nekaj izhodiščnih razmišljanj). *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1988, let. XXV, št. 6, junij 1988.

¹⁵ Giuliana Gemelli: Un incontro mancato: Braudel e le scienze sociali in Italia, *Il Mulino*, Bologna, Rivista bimestrale di cultura e di politica, anno XXXVI, No. 311, maggio – giugno 1987, p. 421, opira se na članek Alfreda Sisa: Polanyi, Braudel et le roi du Dahomey, v Mauss, 1986, No. 18, pp 17–52.

¹⁶ *Antropologija* (1987), str. 264–265.

¹⁷ Expatriate pomeni (angl.) sicer »napoditi iz rojstne dežele ali domovine« (lat. ex-patriatus, iz domovine izgnan) oziroma naj bi to bila oseba, ki se je izselila iz domovine, vendar je to pomenilo osebo, ki živi v kakšni državi (nerazviti), ne da bi bila »tam doma«.

nemalo je bilo med njimi ljudi, ki so s svojimi svetovalskimi vlogami in položaji služili nadpovprečne plače, kakršne doma ne bi prejeli. Bržkone mnoge med njimi kaj drugega ni posebno zanimalo, dasiravno so pač morali za svoje plače tudi kaj početi. V določenih dobah plime »gospodarskega svetovanja«, tudi v smeri planiranja, ki so ga nerazvite države uvažale kot edino pravo pot h gospodarskemu razvoju, je bilo kar precej strokovnjakov, ki so bredli po nerazvitih državah in bili dodeljevani tovrstnim državnim uradom ali ustanovam. Če se pošalimo, smemo reči, da ta ekspertiza še ni povsem prenehala. Morda je le ironija, da taki eksperti zadnje čase (v letih 1990/91) hodijo tudi v Jugoslavijo, čeprav je prav Jugoslavija veljala kot neizčrpen rezervoar vsakovrstnih ekspertov, ki so se podajali v nerazvite države »tretjega sveta«.

Tovrstne eksperte smo v razpravo vnesli, da bi pokazali distanco med »razvijalci« in tistimi, ki naj bi bili »razvijani«. Prav tako je bila vse večja razlika med oblastniško elito, akulturirano v smeri nekdanjih kolonialnih metropol, in prebivalstvom.

Seveda med antropološke dejavnike štejemo že omenjane razvojne ovire, ki so v *mentaliteti*. Vsekakor je taka ovira npr. spolna dihotomija, prepričanje o ženski manjvrednosti in prepoved ženskega javnega udejstvovanja. Vsaj polovica prebivalstva v kakšni izrazito islamski državi je na ta način izključena. Prav preučevanje mentalitet ali, naj rečemo, imaginarija kakšne družbe in kulture nam pove, kako hude so lahko ovire, ki branijo izhod iz tradicionalnih okvirov mišljenja, verovanja, obnašanja, načina življenja. Verjetno so spremembe mentalitete najtežje uresničljive in ta »skoncentrirana zgodovina« je še posebej trdna v obstojnosti, če jo varujeta versko izročilo, religiozni sistem.

c) Konflikt ali, blažje rečeno, kontrast med razvitimi in nerazvitimi pa je dejansko dobil *nova razsežja*.

Razviti svet, razporejen okoli Združenih držav Amerike in z jedrom v nekdanjih kolonialnih metropolah Evrope, je s to hladno vojno in blokovskim konfliktom pravzaprav sublimiral to nasprotje. Našel je svojega temeljnega sovražnika v komunizmu in deloval tudi v nerazvitim, tretjem svetu, ko se je reklo, tekmovalno in s silovitostjo naporov, ki naj bi preprečili razlivanje realsocialističnih režimov in vpliva Sovjetske zveze. Potem pa je porušen berlinski zid, simbol deljenosti Evrope, in ideološki sovražnik je izginil v razsulu realsocialističnih režimov.

Kato Maior (starejši, 234–149 pred našim štetjem), rimski državnik, ki ni trpel Kartagine (Ceterum censeo Carthaginem esse delendam, je neprestano vzklikal v Senatu in tako so delali podobni ideologi vse do danes), se je po propadu Kartagine spraševal: »Kaj bo z Rimom, če ne bo imel več sovražnikov?« Razviti svet si je začel postavljati podobna vprašanja. Potrebni so mu mobilizacijski vzvodi, treba je odstranjevati centrifugalne silnice. Treba je ohranjati identiteto »svobodnega sveta«, ko ni več njenih zanikovalcev.

Pri iskanju substituta za izginulega sovražnika se kaj lahko »demarkacijska linija« prevesi v smeri razdora sever–jug. Na jugu bo moč najti sovražnike vrednot razvitega sveta, ker je pač nerazvit. Rimljani so imeli limes, ki je delil civilizacijo od barbarov. Kaj lahko pričakujemo, da se bo ta »limes« utrdil med severom in jugom. Na eni strani bodo pravna država, osebne svoboščine, na drugi strani politično nasilje, razni fanatizmi, zlasti verski in nacionalni. Novo barbarstvo proti urejenemu, civiliziranemu svetu.

Možno je pričakovati, da bo vse bolj v »zahodni« miselnosti, v javnem mnenju razvitih držav prevladovala ideja posebne vrste apartheida. In kaj lahko to deluje zelo dolgo, kajti razdor med razvitimi in nerazvitimi se bo prej večal kot zmanjše-

val. Poleg tega bo rasla, naj tako rečemo, demografska napetost: razviti svet se stara, nerazviti doživlja demografsko eksplozijo. Demografski pritisk je povsem logična tendenca pri premikih prebivalstva. Razviti so se začeli že močno bati, da bodo prave trume preplavile njihov urejen svet s področij svetovne revščine.

»Klasičnemu« konfliktu med razvitimi in nerazvitimi pa je, kar je pokazalo annus mirabilis 1989, ko so z berlinskim zidom vred ne le padli, marveč se razgalili režimi realnega socializma, treba dodati novo razsežje »tretjega sveta«. Vse bolj se realsocialistični »svet« kaže kot del tretjega sveta.

Ni več dvoma, da so bili vsi podatki o »razvoju« držav realnega socializma nerealni, prirojeni, frizirani in v bistvu netočni. Tako je nastal zlagan videz drugega sveta, ki naj bi bil socialističen. Vojaška moč Sovjetske zveze ni bila ne rezultat in ne simbol gospodarske moči, marveč je ta moč v prvi vrsti izčrpavala gospodarstvo in ropala naravne vire.

Po padcu berlinskega zidu in s tem »železne zaves« je bilo kar veliko pričakovanih, da bo »zahodno« gospodarstvo našlo na Vzhodu nove trge. Vse bolj jasno pa postaja, da takih trgov še zdaleč ni. Za Zahodno Nemčijo (Zvezno republiko Nemčijo) je Vzhodna Nemčija (nekdanja Nemška demokratična republika) predstavljala le 2% izvoza, vse države SEV-a, torej vzhodnoevropske gospodarske integracije, pa le 4%. Na Vzhodu trga pač ni. Kitajska ima okoli stokrat več prebivalstva kot Belgija, nima pa večje zunanje trgovine od belgijske.

Perestrojka v Sovjetski zvezi je še daleč od realizacije. Pa ne gre le za gospodarsko nerazvitost. Države realnega socializma so pod krinko univerzalnega planiranja, kar je navduševalo mnoge države, dekolonizirane v Aziji in Afriki, in »razvijanja« državnega (javnega in včasih tudi socialistično imenovanega) sektorja utrdile negativno delovno etiko, neinicativnost in distributivno mentaliteto.¹⁸

Družbena apatija, navajenost na vsakovrstno neučinkovitost ni pravzaprav v bistvu različna od stanja v nerazvitih svetih Latinske Amerike, Azije in Afrike.

»Izhod« iz realnega socializma, prehod v učinkovito gospodarjenje bo bržkone zelo dolg in močno zapleten. Pri tem ne gre pozabiti, da so številni pokazatelji nerazvitosti isti kot v tretjem svetu: nizek dohodek na prebivalca (ki je deset ali celo dvajsetkrat nižji kot v razvitih zahodnoevropskih državah).

Tako imamo torej nov kompleks nerazvitosti v sami Evropi.

In kaj naj povemo za sklep?

Prav gotovo najprej to, da ni umestno dati kakšne *končne misli*.

Ideologija razvoja je v krizi. Ali naj nas to sili k premisleku o razvoju sploh? Naj se vrnemo na »klasične« pozicije, da je vsak razvoj nekaj slabega, ali kot bi rekel naš pesnik Jovan Vesel Koseski (1798–1884), »Vse premembe so le kvari, Maloktera obvelja.«

Ali naj povemo, da se nam rišejo »meje rasti«, ¹⁹ ki jih ne bomo smeli prekoračiti, če nočemo izzvati nepopravljive ekološke katastrofe?

Zastavljata se nam vprašanji, ki presegata vsako razpravo o razvoju:

Prvič. Ali človeštvo sploh potrebuje izboljšave, če naj bi razvoj pomenil predvsem določeno izboljšanje, predvsem v čisto materialnem smislu?

Drugič. Ali je človeštvo sploh mogoče izboljševati? Če pa je to mogoče, kam naj bi bile te izboljšave usmerjene?

¹⁸ Z določenimi detaili je ta retrogradna mentaliteta opisana v pripravih za okroglo mizo »Kaj je in kje je Evropa v sodobnem svetu«, *Teorija in praksa*, Ljubljana, 1990, št. 6–7, junij–julij 1990, str. 757–759.

¹⁹ Kot je bil naslov slavnega poročila Rimskega kluba, ki je napovedal »meje rasti« še posebej zaradi njegovih ekoloških posledic.

Če pa o razvoju razmišljamo kot o izboljšavah in pristanemo na hipotezo, da je »svet« izboljšljiv, ali ne pomeni tako pojmovan razvoj v prvi vrsti nivelizacijo, regimentacijo in uniformizacijo človeštva?

Kaj lahko s takim postopkom dosežemo? Morda odpravo različnosti in raznovrstnosti in pestrosti človeške vrste. Kakšno naj bi bilo uniformno človeštvo, če je seveda sploh možno?

In če tak razvoj dosežemo, ali to pomeni, da se s tem ustavlja razvoj kot tak, ker je pač s poenotenjem in izenačitvijo človeštva dosežen končni cilj? Ali je v tem končni razvojni cilj? Ali se z uveljavitvijo enoličnosti in enolikosti ne ustavlja vsak razvoj?

Pa še besedo dve je treba povedati o poboljševalcih. Nikdar niso ne nedolžni ne nevtralni pri svojem početju. Vprašanje je, kateri so najprimernejši in kakšen je njihov interes, zavezanost splošnemu dobremu. Kako naj se poboljševalci identificirajo? Ali niso morda vsi nevarni v svojem zagonu, ko prevzemajo bremena, ki zadevajo druge ljudi in pogosto cele nastopajoče generacije?

PETER KLINAR*

Slovenija in jugoslovanski etnični konflikti

Tradicionalizem in modernizem

Etnične konflikte v manj razvitih okoljih jugoslovanskega prostora moremo v veliki meri pojasnjevati s tradicionalističnimi teorijami, ki jih razlagajo kot dolgotrajno obstojne pojave. Zgodovinski spomin jih ohranja preko več generacij (ustaštvo, četništvo) in v obdobjih kriz ponovno silovito oživijo, tako da jih ne morejo izkoreniniti niti že začeti procesi modernizacije. Gojijo jih tudi novi socialni sloji, sicer že odmaknjeni od tradicionalističnega načina življenja, posebej pa še etnopolitokracija, ki postane odločilni akter v poglabljanju in širjenju etničnih konfliktov.

Po drugi strani pa moremo reči, da v Sloveniji s tradicionalnimi teorijami pojasnjeni etnični konflikti sicer niso izkoreninjeni, vendar prevladujejo tisti, ki jih lahko pojasnimo s teorijami modernizacije. Procesi modernizacije, ki se le s težavami uveljavljajo – zaradi dolgotrajne krize socialističnega sistema in tudi v postsocialističnem obdobju – prinašajo s seboj številne socialne negotovosti (nezaposlenost) s pojavi socialne dezorganizacije. Neučinkovitost socialističnega družbenega sistema in njegova dolgotrajna rigidnost, omejenost narodne suverenosti, kulturna ogroženost zaradi majhnosti slovenskega kulturnega prostora, imigracij vanj in emigracij Slovencev, vzpodbuja etnopolitokracijo k nacionalizmu, ki množično oživi; etnična identifikacija predstavlja množično politično mobilizacijo in zatekanje k etničnosti postaja množičen pojav, kar ni brez odzivov v pogledu s sprožanji etničnih konfliktov. Etnični konflikti se pojavljajo zaradi prepočasnega in neustreznega razvoja v okviru jugoslovanske federacije, zaradi zaviranja teženj po hitrejši modernizaciji.¹

(I)racionalnosti etnične identitete

Etnična identiteta je pri bolj tradicionalno usmerjenih narodih močno čustveno zasidrana. V teh okoljih dobivajo etnični konflikti, ki jih podpirajo številne institucije, tradicionalna obeležja. Etnična identiteta večjega in močnejšega naroda, ki jo gradi na svoji državotvorni tradiciji, je zasnovana na težnji po širjenju moči, pridobivanju kontrole nad drugimi in na vsiljevanju lastne kulture (Srbi v odnosu do Albancev, etničnih skupin v Vojvodini, Hrvatov ipd.). Zaradi tega tudi zmeraj slabše medetnične komunikacije in enostranske, netočne informacije o drugih etničnostih, ki so zgrajene na negativnih heterostereotipnih predsodkih. Čustvena

* Dr. Peter Klinar je redni profesor na FSPN v Ljubljani.

¹ D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, Univ. of California Press, London 1985, str. 95–135.

obarvanost etnične identitete se širi na etnične konflikte, ki jo s povratnim vplivom še vzdržujejo, tako da dobivajo etnični konflikti iracionalne izraze in nepredvidljive usmeritve. Iracionalizem je viden v nasilnih, nelegitimnih, neinstitucionaliziranih, nekontroliranih pojavnih oblikah etničnih konfliktov, pa tudi v dejavnostih poulične množice, socialnih agregatov (mitingi, pogromi, plenjenja). Na posameznike imajo manipulirane kolektivitete s črnobelimi stereotipnimi parolami magično sugestivno moč, ki jih vzpodbudi k vsakršni, tudi nasilni dejavnosti, saj je posameznik v množici razbremenjen individualne odgovornosti.

Etnična identiteta v Sloveniji je manj čustveno pogojena; ker gre za identiteto majhnega naroda, ne temelji na širjenju moči in kontrole nad drugimi, temveč na ohranjanju etničnosti in na pridobitvi narodne avtonomije in nacionalne suverenosti. Elementi iracionalizma v etničnih konfliktih so manj poudarjeni, saj je v Sloveniji vendarle manj izrazov nasilja in množične histerije v etničnih konfliktih, hkrati pa več poskusov institucionalizacije in kontrole nad temi konflikti. Medetnične informacije niso povsem blokirane, kar pa seveda ne pomeni, da se ne širijo tudi negativni heterostereotipi in predsodki o pripadnikih drugih etničnosti – z njihovim ignoriranjem in diskreditiranjem – še posebej po agresiji zvezne vojske na Slovenijo.²

Jugoslovanske in evropske skupinske etnične primerjave

Etnični konflikti izvirajo iz skupinskih značilnosti etničnih skupin, ki se primerjajo z drugimi etničnostmi. Pri jugoslovanskih narodih, s tradicionalno zasnovano etnično identiteto, prihaja predvsem do primerjav z drugimi jugoslovanskimi narodi na etnocentričnih izhodiščih, ki favorizirajo lastno etničnost, diskriminirajo pa drugo (Srbi – Albanci na Kosovu).

Slovenske etnične primerjave so manj usmerjene na primerjave z jugoslovanskimi narodi; Slovenci se bolj primerjalno vzporejajo s sosednjimi (zahodnoevropskimi) narodi in s kvaliteto njihovega življenja. Ker gre pri zahodnoevropskih narodih, s katerimi so razvite komunikacije preko državne meje, za višjo kvaliteto življenja, je razumljivo, da se pri Slovencih kažejo predvsem težnje, da bi dosegli podobno raven kvalitete življenja. Takšna usmeritev, povezana z osamosvojitvenimi hotenji, zmanjšuje interese za primerjave lastne etničnosti z drugimi jugoslovanskimi etnosi, za širjenje medsebojnih stikov, kar ne nazadnje slabi diskriminacijske pobude, ki bi bile naravnane proti njim in ki bi vzpodbujale etnične konflikte.³

Ozemeljske zahteve in skupni etnični družbeni prostor

Skupinska etnična identiteta daje velik pomen geografskemu prostoru, ki ga etničnost šteje za svojo lastnino. Srbske zahteve po bivanju celotnega etnosa

² – R. Stavenhagen: The Ethnic Question, Some Theoretical Issues, Workshop on Ethnic Conflict and Development, (UNRISD), Dubrovnik, 3–6 June 1991.

– I. Kuvačić: Sociologija, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 57–68.

³ – H. Tajfel: Intergroups Behavior, Social Comparison and Social Change, Katz Newcomb Lectures, Univ. of Michigan, Ann Arbor 1974.

– D. Horowitz: Ethnic Groups in Conflict, London 1985, str. 143–216.

– Slovenski utrip, Javno mnenje 88–89, FSPN Ljubljana 1989, str. 367, 61, 62.

v skupni državi so tradicionalistično zasnovane in zvenijo v sodobnih informatičnih in demokratičnih družbah kot nesmisel, saj te omogočajo komunikacije teritorialno razpršenim etničnostim in zagotavljajo etnične pravice delom etničnosti, ki bivajo zunaj svoje matične družbe. Hkrati pa ta zahteva spodbuja nasilne etnične konflikte, saj teži k osvajanju etnično mešanih ozemelj in k nasilnemu spreminjanju obstoječih teritorialnih meja. Skupinska teritorialna etnična identiteta je tradicionalno zasnovana na nekakšnih pravilih posebnega religioznega poslanstva etničnosti oziroma njeni tradicionalni dominantni vlogi.

Slovenci znotraj Jugoslavije (in seveda tudi zunaj nje) ne postavljajo nobenih ozemeljskih zahtev in sprememb meja, pa spričo tega ne vzbujajo etničnih konfliktov, ki bi jih porajale tovrstne ambicije. Ker živijo številni pripadniki slovenskega naroda v treh sosednjih državah (zamejci) in kot emigranti po svetu, je slovenski pogled na medsebojno povezovanje in sodelovanje zgrajen na zamisli o skupnem slovenskem kulturnem prostoru, na bivanju etničnosti v različnih sistemih in na uveljavljanju medsebojnih pluralnih stikov v okvirih skupne etničnosti kot referenčne tvorbe.⁴

Nasprotujoči ekonomski interesi – podrejeni etničnim ciljem

Latentni in občasni manifestni etnični konflikti so bili zaradi nasprotnih ekonomskih interesov že v obdobju socialistične Jugoslavije nenehno prisotni. Njihovo bistvo je bilo v tem, da je med manj razvitimi narodi jugovzhoda veljalo prepričanje, da jih razvitejši narodi severozahoda izkoriščajo s cenenimi nakupi surovin in izdelkov ter drago prodajo svojih proizvodov. Obratno pa je v severozahodnem področju, vključno s Slovenci, veljalo prepričanje, da preveč dajejo za razvoj nerazvitih in obstoj drage in neučinkovite zvezne administracije – vključno z zvezno vojsko –, da se jugoslovanska politika prilagaja nerazvitim, kar upočasnjuje razvoj razvitejših. Nastajala je etnična delitev dela, ki je zavirala že tako skorajda neobstoječo ekonomsko konkurenčnost; in tako zgrajeni ekonomski sistemi v Jugoslaviji so bili med seboj dvomljivo konkurenčni zaradi mnogoterih podvajanj v netržnih razmerah in zaprtosti v regionalne okvire, le malo pa so se medsebojno dopolnjevali. Do ekonomsko obarvanih etničnih konfliktov prihaja v razvitejših okoljih med avtohtonimi delavci in deprivilegiranimi imigrantskimi delavci drugačne narodnosti, ki prihajajo iz manj razvitih družbenih okolij Jugoslavije.

V postsocialističnem obdobju prihaja do žrtvovanja ekonomskih interesov zaradi ustvaritve etničnih ciljev. Srbija napove ekonomski bojkot slovenskim proizvodom, pleni slovensko premoženje v Srbiji. Pristranska zvezna oblast po vojaški agresiji na Slovenijo nadaljuje proti njej ekonomsko vojno. Slovenija pa se odloča za osamosvojitve in razdružitve z Jugoslavijo, četudi s tem izgublja del jugoslovanskega trga in premoženje, investirano v drugih okoljih Jugoslavije.⁵

⁴ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 143–216.

⁵ – P. Klinar: *Slovenske skupnosti, Naši razgledi* 27. 7. 91, str. 406, 407.

⁶ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 95–135.

– P. Klinar: *O mednarodnih odnosih v Sloveniji, Avtohtoni in imigranti, Teorija in praksa* 28, 3–4/91, str. 370–383.

– Slovenski utrip, *Javno mnenje* 88–89, FSPN, Ljubljana 1979, str. 62–64.

– Slovensko javno mnenje 1990/2, RI FSPN, Ljubljana 1990/91.

Etničnost je sestavina civilne družbe, kar vpliva na širino in dolgotrajnost etničnih konfliktov. V tradicionalnih okoljih jugovzhodnih narodov Jugoslavije civilna družba ni razvita. Pojavlja se neravnovesje med etničnimi in drugimi elementi civilne družbe, ko etnični elementi prevladujejo in z njimi vred tudi etnična participacija. Ta ugotovitev kaže na zaledje ostrih etničnih konfliktov, ki izbruhnjo v krizi razpadanja političnega sistema (razpadanje jugoslovanske federacije in socialističnega sistema). Ni naključje, da Srbiji uspe zadržati socialistični sistem in da se enači z obstojem Jugoslavije z vzburkanjem etničnih konfliktov preko razglajanja vsestranske ogroženosti Srbov, kar ji uspe zaradi močnih potez tradicionalizma in nerazvite civilne družbe, znotraj katere prevladujejo etnični elementi.

V Sloveniji se kažejo zametki civilne družbe in znotraj njih ni tako izrazite dominacije etničnih elementov in neskladja z drugimi elementi civilne družbe, čeprav jih sedANJI osamosvojitveni čas krepi. Slovenija je spoznala okostenelost jugoslovanske federacije, iz katere se hoče izločiti, hkrati pa hitreje prehaja iz socialističnega v postsocialistično obdobje. Zametki civilne družbe vplivajo na to, da bo v prihodnje narava etničnih konfliktov manj prevladujoča, kar obeta širjenje participacije zunaj izključujočih etničnih okvirov.⁶

Federacija in osamosvojitve

Politična federativna ureditev Jugoslavije ni bila ustrezna in ni omejevala in razreševala etničnih konfliktov. Politični monizem je sovpadal s centralističnimi značilnostmi federacije, ki so bili v interesu največjega – srbskega naroda; spričo tega so se latentni etnični konflikti množili, ne da bi bili hkrati prisotni tudi instrumenti za njihovo reševanje s preraščanjem v manifestne konflikte. Uveljavljala sta se dva nacionalizma: unitaristični, ki ga je podpirala zvezna administracija, vojska in največji narod – ter tudi nacionalizem drugih narodov, usmerjen k večji avtonomiji narodov, in kasneje k doseganju njihove nacionalne suverenosti. Prihajalo je do dvojnosti in nasprotij med odločitvami zveznih in nacionalnih republiških organov. Na nekaterih področjih, ko se je začela rahljati jugoslovanska federacija, so nastali hibridni – neučinkoviti sistemi, ki niso bili niti federalni niti konfederalni. Vse to je povzročalo administrativno represijo ali pa anarhijo v upravljanju in hkraten razkroj federativne ureditve ter socialističnega sistema. Etnične pravice so se nezadostno uveljavljale, bile so zablokirane z razredno in internacionalistično ideologijo.

Hkrati z razkrojem federativnega in socialističnega sistema so narodi začeli težiti k avtonomiji in tudi odcepitvi (Slovenija in Hrvaška), k razvoju narodov v suverene nacije; večje etnične skupine poskušajo doseči priznanje statusa naroda in se razvijati naprej v nacije (Albanci); deli narodov zunaj političnih sistemov svojega matičnega naroda hočejo avtonomijo in živeti v skupni državi z matičnim narodom (Srbi na Hrvaškem, ki se pritožujejo nad ravnanjem nove hrvaške oblasti z njimi in se bojijo nasilja). Etnične manjšine težijo k odpravi svoje deprivilegiraniosti (Italijani, Madžari). Slovenci in Hrvati vidijo svoj obstoj v samostojni nacionalni državi, ki lahko poišče in najde določene stike z drugimi jugoslovanskimi narodi – Srbi in Črnogorci pa vidijo svojo prihodnost v okvirih jugoslovanske

⁶ R. Stavenhagen: *The Ethnic Question, Workshop on Ethnic Conflict, Dubrovnik 1991.*

federacije. To pa zaostri etnične konflikte, ki preidejo v oborožene spopade – na Hrvaškem med zvezno vojsko in Srbi na eni ter Hrvati na drugi strani, pa tudi na Slovenskem med zvezno vojsko in Slovenci. Ta konflikt je možno za Slovence pojasniti v kontekstu utemeljenega prepričanja, da pomeni federativna ureditev dominacijo največjega dominantnega naroda in zveznih organov, urejenih skladno z njegovimi interesi.

Etnični konflikt med Slovenijo in Srbijo se je na politično-sistemski ravni razširil tudi zaradi tega, ker je Slovenija odločno nasprotovala vzpostavitvi srbskega neokolonialističnega sistema na Kosovu, naperjenega zoper Albance.

Tako kažejo etnični konflikti v Jugoslaviji svoje sistemske politične dimenzije v spopadanjih za povečanje politične moči, za dobrine, ozemlja, za dominacijo na eni strani in za osvoboditev od dominacije ter za uveljavitev načela samoodločbe narodov na drugi strani. Gre seveda za asimetrične zahteve, ki se medsebojno povsem izključujejo; te porajajo recipročne reakcije in ostri etnični konflikti se razplamtevaajo.

Jugoslovanski federativni sistem se je začel razkrajati z razpadom socialističnega političnega monizma, ko se začenjajo ustanavljati etnične politične stranke. Republike – razen Slovenije – združujejo etnično heterogena področja; zatoorej prihaja do etničnih konfliktov znotraj republik in pokrajin ter med njimi; Slovenijo pa zadevajo etnični konflikti predvsem na republiški ravni, v manjši meri pa se pojavljajo znotraj Slovenije med pripadniki avtohtonega naroda in imigrantskimi etničnimi manjšinami, priseljenimi iz drugih okolij Jugoslavije.

Slovenija je v konfliktu tudi z zvezno oblastjo; ves čas je bila zvezna administracija draga in neučinkovita; v njej in jugoslovanski vojski so prevladovali pripadniki srbskega naroda ipd. Zaostreni konflikti so izbruhnili tedaj, ko se je zvezna oblast po sporočanju Slovenije o njenih osamosvojitvenih težnjah z agresijo obrnila proti njej; hkrati pa je v tem obdobju izgubila svoj zvezni nadetnični značaj, ko se je glede na sestavo svojih organov in po svojih odločitvah nagnila na stran največjega naroda. S tem se je začel razpad zvezne oblasti.⁷

Iz povedanega sledi, da so etnični konflikti v Jugoslaviji tako medskupinski kot tudi politično sistemski. Socialne interetnične mreže, v kolikor so še obstajale, se podpirajo, z njimi vred pa tudi neustrezen federativni sistem. Slovenija in Hrvaška, ki sta radikalno prekinili s socialističnim sistemom, hkrati težita k izločitvi iz federacije, ki pa jo podpira jugovzhodni srbski blok – ob hkratnih poskusih ohranjanja elementov socialističnega družbenega sistema, pri čemer ima podporo zvezne oblasti.

⁷ – D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 143-216, 601-651.

– M. Komac, S. Meznarič, D. Türk: *Ethnic Conflict and Development in Yugoslavia*, Workshop on Ethnic Conflict, Dubrovnik, 3–6. June 1991.

– I. Šijaković: Jugoslavija nije izraz »vekovnih težnji«, *Sociologija* 4/90, str. 589–591.

– L. Basta: Rastočeno državno uređenje, *Sociologija* 4/90, str. 587, 588.

– Č. Očić: O federalizmu i regionalizmu, *Sociologija* 4/90, str. 556.

– Ž. Puhovski: Liberalna odbrana federacije, *Sociologija* 4/90, str. 538, 539.

– P. Klinar: Sintetični zapis o tipih mednacionalnih konfliktov v Jugoslaviji, 1991. leto, IMV, Ljubljana 1991.

– P. Klinar: Nacionalizmi, etnična mobilizacija in mednacionalni konflikti, *Teorija in praksa* XXVII., 12/90, str. 1429–1439.

Za jugoslovanske etnične konflikte je treba reči, da so pojavi etnične stratifikacije pomembni za razumevanje teh konfliktov, pa najsi so povezani s skupinskimi, ali pa tudi s sistemskimi spodbudami. Zanimivo je, da manj in bolj socialno ekonomsko razviti narodi razpoznavajo sebe v podrejenem položaju na lestvici etnične stratifikacije. Manj razviti jugovzhodni narodi se počutijo izkoriščane od bolj razvitih; takšna mnenja o izkoriščenosti, kot smo že obrazložili, pa se porajajo tudi pri razvitejših narodih. Ti pa se kljub objektivno višji kvaliteti življenja štejejo v podrejene etničnosti, ker razpolagajo z manjšo politično in vojaško močjo, ker so manj številčni, ker je ogrožena njihova kultura, ker so komunikacijsko omejeni ipd. Gre za pojave specifične statusne inkongruence med socialno-ekonomsko razvitostjo in politično ter vojaško močjo, ki odseva na omejene razvojne možnosti, kulturno ogroženost ipd. Po drugi strani pa socialno-ekonomsko manj razviti, najštevilnejši srbski narod s svojim jugovzhodnim blokom razpolaga s politično in vojaško močjo, ki ga privilegira.

Procesi modernizacije v neenakomerno razviti Jugoslaviji niso uspeli pojavov etnične stratifikacije razviti v sodobnejše pojave socialne stratifikacije, ki bi bila zasnovana na pridobljenem, ne pa na pripisanem družbenem statusu. Že sami po sebi pojavi etnične stratifikacije povzročajo statusno inkongruenco, to pa zapletajo opisani pojavi etnične statusne inkongruence, npr. pri slovenskemu narodu višje rangiranje njegove socialne ekonomske razvitosti in nižje rangiranje njegove politične moči. Obratno reagiranje posebnih statusov znotraj etničnega statusa pa se kaže npr. pri srbskem narodu. Razumljivo je, da zapleteni pojavi etnične stratifikacije pomenijo hkrati tudi pomemben izvor etničnih konfliktov.

Slovenijo torej prizadevajo specifični pojavi etnične stratifikacije v medrepubliških razmerjih dosedanje jugoslovanske federacije; ne bi pa mogli trditi, da so pojavi etnične stratifikacije v Sloveniji izločeni iz razmerij med avtohtonimi prebivalci in imigranti.⁸

Procesi kvazizdruževanja in razdruževanja

Očiten je konflikt med Srbijo s svojim blokom na eni ter Slovenijo in Hrvaško na drugi strani glede procesov kvazizdruževanja oziroma razdruževanja Jugoslavije. Procesi jugoslovanskega združevanja, kot jih forsira srbski blok, vzbujajo etnične konflikte. Gre v bistvu za formalno federacijo z močnimi elementi srbske dominacije, kar pomeni, da moremo procese združevanja označiti za formalne in za dejanske procese unitarizma z elementi vsiljene asimilacije – za kar govori pretekla praksa, predvsem pa neokolonialna politika Srbije do Albancev na Kosovu in agresivno osvajanje ozemelj Hrvaške. To združevanje ni zasnovano na tolerantni pluralistični adaptaciji, ni povezano z modernizacijo in s pospešeno graditvijo kvalitetno spremenjenih odnosov postsocialističnega razvojnega obdobja. Verjetno se nosilci takšnih kvazizdruževalnih jugoslovanskih poskusov zavedajo tega, da je vsiljena združitev možna le z dominacijo, ker bi sicer pluralistični povezovalni procesi obstali na ravni segmentiranega, segregiranega etničnega pluralizma. Pot do morebitnega uravnoteženega razvitega etničnega pluralizma v Jugoslaviji bi mogla potekati le preko avtonomije narodov in suverenosti nacij.

⁸ – P. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 6–12, 21–36.

– T. Shibusaki: *Ethnic Stratification*, MacMilan, Toronto 1969.

Je pa v težnjah srbskega bloka mogoče zaslediti hkrati procese razdruževalnega iredentizma. Srbija vendarle hoče razkrojiti obstoječo jugoslovansko federacijo, se izločiti iz nje in jo na novo ustvariti po svoji podobi – z združitvijo vseh Srbov, tudi tistih, ki prebivajo v drugih republikah in svojega domnevnega etničnega prostora – v enoten teritorialno zaokrožen politični sistem, ki bi se mu kot največjemu in najmočnejšemu mogli pridružiti še drugi jugoslovanski narodi. Ker ta koncept pomeni nasilno spreminjanje medrepubliških meja, ekspanzionizem, avanturizem, vmešavanje v zadeve drugih narodov ipd, je razumljivo, da vzbuja ostre etnične konflikte.

Slovenijo in Hrvaško vežeta plebiscitarni oziroma referendumski odločitvi o razdružitvi od Jugoslavije. Etnični konflikt dobiva dimenzije, kakršne srečujemo med secesionističnimi in protisecesionističnimi gibanji in zaenkrat kaže, da imajo slednja več zunanje podpore, kot prva. Secesionistična gibanja redko uresničijo svoje cilje, saj gre za radikalni način reševanja etničnih konfliktov in izjemno težaven proces izločanja. Ni ugovorov zoper legitimnost slovenskih teženj po osamosvojitvi, ugovori so legalne narave, formulirani v zvezi z načini izvedbe te odločitve, ki da je enostranski akt in prizadeva interese narodov, ki hočejo ostati v Jugoslaviji. Mednarodni pomisleki izhajajo iz bojazni, da utegne slovenski primer sprožiti osamosvojitvene zahteve v drugih državah Evrope in pa, da bo uresničitev te slovenske odločitve še povečala jugoslovanske etnične konflikte ter upočasnila procese demokratizacije v drugih delih Jugoslavije. Slovenija je že »plačala« svojo odločitev z agresivnim posegom zvezne vojske na njeno ozemlje in z ekonomskimi ukrepi, ki so jo hudo prizadeli; hkrati pa tvega, da se tudi po uresnitvi samostojnosti ne bo otrsela učinkov jugoslovanskih etničnih konfliktov (revanšizem), da bo še veliko težav z njenim mednarodnim priznanjem ipd.

Razdružitevna prizadevanja Slovenije, povezana s težnjami po samostojnosti, zasledujejo demonstracijske učinke – predvsem v odpravi inkongruence etnične stratifikacije z uskladitvijo socialno ekonomskega statusa s statusom politične moči slovenskega naroda in z njegovim transformiranjem v državotvorno nacijo. Za Slovenijo kot razvitejšo družbo v manj razvitem jugoslovanskem družbenem prostoru velja, da se je za izločitev odločila po daljšem odbodu bivanja v Jugoslaviji, ko so jo dolgo časa pretresali latentni in manj intenzivni manifestni etnični konflikti, ki se niso razreševali, marveč so se v obdobju krize močno intenzivirali. V krizi dozori spoznanje, da Slovenija več daje jugoslovanski federaciji kot pa od nje dobiva. Za realizacijo svoje razdružitvene odločitve Slovenija ni pripravljena plačati visoke cene in računa, da v samostojni in suvereni slovenski državi, ki bo zagotavljala manjšinam etnične in človeške pravice, ne bo izrazilih etničnih konfliktov; predvsem pa, da bo teh manj v razmerjih z drugimi jugoslovanskimi narodi in nacijami. Priznanje samostojnosti Slovenije naj bi pomenilo še možnost za vključevanje Slovenije v integracijske evropske tokove in ne nazadnje tudi za integracijske povezave v okviru jugoslovanskega družbenega prostora.⁹

Kvazizdruževalni in razdruževalni koncept o Jugoslaviji se med seboj izključujeta, sta zato konfliktna in vsak od njiju vzbuja različno intenzivne etnične konflikte.

⁹ D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 64–70, 135–139, 566–576, 229–281, 281–288.

Politični etnični konflikti v Jugoslaviji so že nekaj časa grozili, da bodo zadobili nasilne oblike. V vrhuncu krize so se začele s strani Srbije in zvezne oblasti množične kršitve etničnih, političnih in človeških pravic Albancev na Kosovu, represije zoper njih, kar je porodilo pasivni upor prizadetih. Zvezna jugoslovanska vojska je po grožnjah Sloveniji in Hrvaški ob razglasitvi samostojnosti obe republiki napadla. V Sloveniji je svojo agresijo skušala opravičiti z zavarovanjem jugoslovanskih meja, na Hrvaškem pa se je razglasila za blažilca spopadov med Hrvati in Srbi na Hrvaškem (ogroženih zaradi nove hrvaške oblasti), ki so se jim pridružili srbski oboroženci iz Srbije. Slovenija je razglasila agresijo jugoslovanske vojne za vojno proti Sloveniji, prav tako pa tudi Hrvaška po daljšem obdobju spopadov sporoča, da jo napada jugoslovanska armada in Srbi iz Hrvaške ter Srbije. S tem postanejo etnični konflikti, sproženi po napadalcih, nasilni, saj temeljijo na nelegitimnih in neinstitucionaliziranih sredstvih in ciljih, pri katerih je glavni akter nasilja politokracija z represivnim državnim ali paradržavnim aparatom. Agresivna dejanja očitno kršijo mednarodne konvencije in dobivajo grozljive balkanske, socialno patološke dimenzije. Dodatna nevarnost teh nasilnih agresij je v njihovih množičnih iracionalnih spodbudah, frustracijah, sprevračanju pravih k nadomestnim ciljem, v napačno razumljenih in enostransko propagandno publiciranih potezah drugih etničnosti ipd. – in pa seveda v njihovem špiralnem širjenju, ko se morajo napadeni braniti z uporabo sile.

Nasilni etnični konflikti kažejo na nizko politično kulturo, na neprisotnost politične tolerance na strani napadalcev, na nesposobnost za reguliranje in kontroliranje političnih etničnih konfliktov ter za njihovo nenasilno reševanje. Silovitost nasilnih konfliktov opozarja na popolno neustreznost jugoslovanskega zveznega političnega sistema in na prevlado anomalije in anarhije.

Slovenija se je branila proti agresiji zvezne vojske, sicer pa se je nenehno, vendar brez odziva, prizadevala reševati etnične konflikte na miren in legitimen način, z njihovo kontrolo in institucionalizacijo ter internacionalizacijo.¹⁰

Značilnosti nasilnih etničnih konfliktov

Etnični konflikti v Jugoslaviji so izredno kompleksni in zadevajo že omenjene politične in ekonomske dimenzije, pri čemer ni mogoče prezreti kulturnih in religioznih dimenzij. So ocene, da nasilni konflikti, podprti z religioznim mysticismom, predstavljajo celó značilnosti verske vojne med katoličanstvom in pravoslavljem. Nasilni etnični konflikti, zgrajeni na fanatičnem sovraštvu nasprotnikov, nosijo v sebi veliko socialno patološkega naboja in omogočajo, da pridejo na površje in v vodstvo pohabljeni oz. apokaliptični posamezniki, ki si v iracionalnem okolju pridobivajo zaveznike. Ni težko ugotoviti disfunkcionalni značaj učinkov številnih etničnih konfliktov, še posebej nasilnih, zato tudi zbledi vrednost notranje etnične kohezivnosti, ki je dosežena na takšen način. Etnični konflikti v Jugoslaviji postajajo z agresijo zmeraj bolj nekontrolirani, neinstitucionalizirani, nelegalni in nelegitimni.

¹⁰ – R. Lowry, R. Rankin: *Sociology*, C. Scribner's Sons, New York 1972, str. 613, 614.

– V. Pečjak: *Vojne, agresije in krutost*, Delo, Znanje za razvoj, 7. 8. 1991.

Nasilni konflikti kažejo, da gre za pojave absolutnih konfliktov, ki merijo na lastno zmago in poraz nasprotnikov ob spopadu med seboj izključujočih si ciljev. Absolutni značaj konfliktov pomeni, da morejo prenehati šele s totalno destrukcijo, kar daje seveda le malo prostora za pravočasna sklepanja kompromisov in za pogajanja v zvezi z doseganjem sporazumov o postopkih in pogojih za končanje konfliktov.

Etnični jugoslovanski konflikti so internacionalizirani; vendar se že na začetku mednarodne arbitraže zaradi prej omenjene tipologije konfliktov izpričuje bojazen o sposobnosti tretje strani, da bi prišla do objektivne ocene, še posebej, ker gre pri tem za deljene mednarodne interese. Nasploh pa velja, da se v anarhičnih razmerah, kakršne so jugoslovanske, običajno posredovanje tretje strani izkaže za neučinkovito.¹¹

Možnosti in načini reševanja etničnih konfliktov

Načelne ugotovitve o reševanju etničnih konfliktov so znane. Nasilne konflikte spreminjati v nenasilne, neinstitucionalizirane v institucionalizirane, nelegitimne v legitimne, nekontrolirane v kontrolirane, rušilne in disfunkcionalne v funkcionalne integrirajoče konflikte, zaostrene konflikte v manj zaostrene itd. Vse to seveda ne pomeni izkoreninjenja etničnih konfliktov, ki jih štejemo za trajen in univerzalen pojav. Konflikte kaže približati procesom tekmovanja in drugim manj intenzivno disjunktivnim in razdruževalnim procesom. Predvsem pa kaže konflikte nadomeščati s procesi akomodacije, kasneje tudi s procesi adaptacije in tolerantnega etničnega pluralizma ter seveda s procesi interkulturalizma. V tej zvezi je v etnično mešanih okoljih omembe vreden proces adaptacijske akulturacije, ki omejuje etnične konflikte in onemogoča z uveljavljanjem etničnega pluralizma prehode akulturacije v višje stopnje asimilacije.

Etnični konflikti so povezani z drugimi disjunktivnimi procesi, kot so etnična stratifikacija, diskriminacija, segregacija, procesi socialne dezorganizacije in patologije. Zaradi tega je treba vzporedno s spreminjanjem etničnih konfliktov v druge vrste procesov omejevati tudi druge navedene disjunktivne procese.

Tolerantni etnični pluralizem in interkulturalizem v medetničnih odnosih, prepreženih z etničnimi konflikti, je mogoče dosegati postopno ob zorenju drugih vidikov strukturalnega pluralizma. Postsocialistične družbe doživljajo nekatere radikalne spremembe v političnih sistemih (večpartijski sistemi, uvajanje svobodnih volitev, parlamentarnega sistema ipd.), kar je le eden od vidikov strukturalnega pluralizma. Uvajanje drugih vidikov strukturalnega pluralizma – vključno z etničnim pluralizmom – poteka počasi in z zapleti, to pa spričo obremenjenosti teh družb z nizkimi nivoji funkcionalne diferenciacije in avtonomije posamičnih segmentov družbenega sistema. To nas navaja na sklep, da bodo procesi nadomeščanja etničnih konfliktov s procesi etničnega pluralizma potekali počasi in skladno z uveljavljanji drugih procesov (post)modernizacije, uvajanja politične kulture s toleranco in kulture vljudnosti. Omejevanje rušilnih etničnih konfliktov je nedvomno odvisno tudi od uveljavljanja višje ravni kolektivnih etničnih pravic in individualnih človeških pravic – se pravi od obrata postsocialističnih družb od kolektivitet k posamezniku in od razvoja civilne družbe.

¹¹ – V. Arzenšek: Konfliktni model in strukture jugoslovanske družbe, Družbeni konflikti II. Portorož 1972, str. 43–61.

– R. Lowry, R. Rankin: Sociology, New York 1972, str. 628–659.

– L. Coser: On Terminating Conflict, v A. Inkeles ed: Readings on Modern Sociology, Prentice Hall, New Jersey 1966, str. 225–252.

Primerjave med politiko srbskega bloka in Slovenijo kažejo na medsebojne temeljne družbene razlike in na različne cilje, ki določajo etnične konflikte.

Nedvomno je razvidno, da procesi transformiranja rušilnih disfunkcionalnih etničnih konfliktov v bolj funkcionalne in v druge družbene procese terjajo čas in razvojne spremembe od tradicionalizma k (post)modernim družbenim tokovom. To bo v jugovzhodnih delih Jugoslavije trajalo še dolgo časa; in tam se bo tudi postsocialistična družba s funkcionalno diferenciacijo, avtonomijo delov družbenega sistema ter uvajanjem celovitega strukturalnega pluralizma z etničnim pluralizmom dogajala počasi in z mnogimi pretresi. Prav tako ni mogoče pričakovati hitrejšega in celovitejšega razvoja civilne družbe. Do konca vzburjene emocije, iracionalnosti, mistificirane etnocentrične identitete bodo zamirale s težavo in moremo domnevati, da gre za dolgotrajne pojave, ki bodo le stežka zamrli in da jih bodo nadomestili racionalnejši etnični odnosi, še posebej sedaj po enostransko prikazanih množičnih nasilnih etničnih konfliktih in po osvajalnih spopadih za ozemlje. Ker je izhodišče etnocentrizma moč in dominacija, ni verjetno, da bi v medetničnih odnosih zamrla etnocentrična stratifikacija, zgrajena na specifični etnični statusni inkongruenci, po kateri dobijo etnosi višji status glede na njihovo politično in vojaško moč ter številčnost, ne glede na manjšo socialno-ekonomsko razvitost.

Ni pričakovati, da bi Slovenija in Hrvaška po agresiji in glede na plebiscitarne oziroma referendumске odločitve spremenili svoje poglede o razdruževanju iz Jugoslavije – prav tako pa tudi ne, da bi srbski blok opustil svojo kvazidruževalno jugoslovansko zamisel. Konflikti so zasnovani na medsebojno izključujočih se ciljih in so v tem pogledu absolutni.

Narava bolj modernizirane, miroljubne in majhne Slovenije, z manjšo količino iracionalnosti v etnični identiteti, z razvitejšimi postsocialističnimi karakteristikami in z obetajočimi zametki civilne družbe, usmerjene v evropski razvoj, zavzete za odpravo etnične stratifikacije in na njej zgrajene etnično statusne inkongruence, je takšna, da ne more živeti z etničnimi konflikti, razpoznavnimi predvsem v medrepubliških konfliktih. Slovenija si mora v mednarodnih in jugoslovanskih okvirih prizadevati za izključitev nasilja v jugoslovanskih etničnih konfliktih, za njihovo legitimnost, legalnost in institucionalizirano kontrolo ter za razreševanje teh konfliktov. Hkrati ji to nalaga obveznost urejanja etničnih odnosov v Sloveniji z uresničevanjem najvišjega standarda etničnih in človeških pravic, ki zadevajo avtohtone in imigrantske manjšine na njenem ozemlju.

Kaj sploh lahko Slovenija stori v zvezi z jugoslovanskimi etničnimi konflikti, ko so njeni in njej nasprotni cilji izključujoči, ko so konflikti absolutni in ko je Slovenija vezana s plebiscitarnimi odločitvami o osamosvojitvi? Hkrati skica etničnih konfliktov kaže, da bo reševanje jugoslovanskih etničnih konfliktov terjalo daljše obdobje in da so njihove opcije različne v Sloveniji in v okolju srbskega bloka, pa tudi na Hrvaškem in drugje po Jugoslaviji. Če konfliktnih ciljev ni mogoče spremeniti, se velja vključiti vsaj v prizadevanja za uveljavljanje nekih načinov in mehanizmov za reševanje konfliktov. Naj najprej naštejemo nekatere že uveljavljene, ki pa po našem mnenju v sedanjih jugoslovanskih razmerah ne bi bili učinkoviti.

Ne kaže, da bi se obnesla prednostna politika, ki bi bila usmerjena k prizadežitim etničnim skupinam. Teh je preveč: na primer, Hrvatje Srbom na Hrvaškem sedaj gotovo ne bi bili pripravljeni dati kakšnih posebnih privilegijev, ki naj bi jih po njihovih navedbah imeli v prejšnjem režimu. V Jugoslaviji se ne bi izognili pri uvajanju prednostnih programov nelegalnosti, korupcijam ipd. in tako imenovana pozitivna diskriminacija bi etnične konflikte le še bolj zapletla.

Žrtvovanje demokracije za umiritev etničnih konfliktov, ki je v tem, da se upoštevajo etnični (tudi prednostni) kriteriji pri razdeljevanju političnih funkcij, vključevanju v šolanje, pri zaposlitvah ipd., ne pride v poštev, ker demokratični odnosi še niso dovolj razviti, ker politični prostor po enopartijskem sistemu obvladujejo etnične partije, ker si ni mogoče predstavljati dogovora o etničnih ključih zaradi preglobokih razlik ipd.

Ni mogoče pričakovati, da bi utegnili razpršitev etničnih konfliktov delovati omejevalno na njih. Zvezna oblast razpada, dominantne so republiške, narodne ali nacionalne oblasti. Etnični konflikti so že anarhično razpršeni po regijah, ni pričakovati hitrejšega frakcijskega razpadanja komaj ustanovljenih etničnih partij, ki so v polnem zagonu. Tudi ni pričakovati, da bi se mogle oblikovati interetnične koalicije, saj so načete, ali pretrgane zunaj etničnih okvirov druge socialne vezi. Pred popolno socialno ekonomsko katastrofo v vseh okoljih ni možnosti, da bi drugi socialni konflikti tekmovali z etničnimi in tako povzročili disperzijo koncentriranih etničnih konfliktov.

V jugoslovanskih etničnih konfliktih je bil zamujen pravočasen izbor trenutka, ko bi v zaostreni krizi etničnih konfliktov moralo priti do razpota, do sporazumov, večstransko sprejemljivih koncesij in kompromisov. Ta trenutek je zamujen, ker so se razplamteli nasilni konflikti z daljnosežnimi posledicami. Sedanji kvazi-sporazumi o prenehanju nasilja so farsa, saj njihove vsebine oz. zanje določenih rokov ipd. nihče od udeležencev ne spoštuje. Minimalni kompromisi se kmalu začnejo »mehčati«.¹²

Med načini reševanja etničnih konfliktov, za katere bi se mogla zavzemati Slovenija v pogojih prenehanja nasilja, se najprej nakazuje sprememba obstoječega političnega federativnega sistema. Slovenija uresniči z mednarodno pomočjo svojo samostojnost in nacionalno suverenost, združitev od Jugoslavije ter doseže mednarodno priznanje. Drugi narodi oziroma nacije pa demokratično same odločijo o oblikah svoje politične ureditve v okvirih etničnih meja, o vključitvi v Jugoslavijo ali o svojih povezavah z njo v primerih osamosvojitve. Ta proces poteka po mednarodno dogovorjenih postopkih in normah ter pod mednarodnim nadzorstvom. Na etnično mešanih področjih se etničnim skupinam zagotovi avtonomija in vse etnične ter človekove pravice in svoboščine ter omogočijo stiki z njihovim matičnim okoljem.

Slovenija bi se mogla tudi zavzeti, da bi avtoritativen mednarodni organ sporočil, da bo mednarodna skupnost uporabila ekonomske in politične sankcije proti agresorjem in njihovim podpornikom v etničnih konfliktih in da bo postalo široki javnosti povsem jasno, da preti napadalcem in kršiteljem dogovorov hujši socialno ekonomski zlom z mednarodno osamitvijo, kot pa napadenim oz. tistim, ki sporazume spoštujejo. To bi utegnilo povzročiti hitrejši in pravičnejši konec nasilja v etničnih konfliktih. Sicer pa se bodo nasilni etnični konflikti še nadaljevali – verjetno do socialno ekonomske katastrofe vseh jugoslovanskih narodov in nacij. Ta grozi vsem v Jugoslaviji, tudi okoljem, kjer se poskuša brzdati socialne nemire z vzporednim netenjem etničnih konfliktov. Socialno ekonomska katastrofa, nastala zaradi nasilja etničnih konfliktov, bo hkrati pomenila konec etnokracije, ki vodi takšne etnične konflikte; ideologija grešnih kozlov ne bo več delovala in dejanski krivci bodo občutili težo svoje odgovornosti.

Ljubljana, 14. septembra 1991

¹² D. Horowitz: *Ethnic Groups in Conflict*, London 1985, str. 577–597, 601–684.

Emancipacijski potenciali in emancipacijska strategija Slovenije (Pobuda za raziskavo)

I

Razprava, katere predmet je razviden iz naslova, nima pretenzij seči onkraj okvirov zamišljenega, to je, po eni strani nakazati in načeti, po drugi strani pa tudi že razviti nekatere po našem mnenju bistvene elemente tematike osamosvajanja Slovenije, ki se zgošča v kategorijah emancipacije, suverenosti in razvoja. Njene domete navsezadnje opredeljuje tudi podnaslov. Uspešnost tako razumevanega projekta bi, tako predpostavljamo, pripomogla k nadaljnjim korakom pojasnjevanj in poglobljanj do tiste točke, ki bi pomenila zadostitev zahtevam soočenja z realnostjo.

Koncept razprave razvijamo iz naslednjih premis.

Prva, da je junijski konflikt med Slovenijo in Jugoslovansko armado z izidom, kakršen je videti v umiku JA s slovenskega ozemlja, ustvaril pomembna, pa tudi nepričakovna izhodišča za dejansko in de iure priznано politično emancipacijo Slovenije.

Druga, da je uresničitev politične emancipacije tudi že izhodišče za uresničevanje ekonomske emancipacije. Za Slovenijo kot razmeroma majhno politično entiteto velja, tako kot za vsako iz iste kategorije in nove generacije osamosvojenih držav, da mora doseženo politično emancipacijo tudi znati braniti in ohranjati, možnosti za to pa poleg varnostne in druge politike vidimo v doseženi ekonomski emancipaciji.

Tretja, s tem, da se za Slovenijo odpira vprašanje razvoja kot emancipacije, njene strategije, pa notranjih in mednarodnih determinant zanjo. Ker se pomemben del strategije razvoja »sublimira« v objektivnih in subjektivnih možnostih za zadostitev potreb, to je iz obstoječih in potencialnih ekonomskih potencialov, je potreben razvid o le-teh, hkrati ko se je treba vprašati, s kakšnimi »vrednotami« jih bomo začeli uporabljati in graditi.

Četrta, strategija emancipacije kot strategija razvoja vsebuje tako notranje kot zunanje (mednarodne) komponente. Izhodišče za njeno uspešnost je v njihovem uravnoteževanju in skladnosti, kar se izraža med drugim v izboru »partnerjev« v mednarodni skupnosti, »projiciranju« posebnih, tj. nacionalnih interesov vanjo, upoštevanju obstoječih in možnih političnih in ekonomskih trendov v njej, iskanju sozvočja med univerzalnimi in posebnimi vrednotami, ki prevladujejo v kaki družbi itd. Na podlagi analize teh komponent se je treba odločiti o možnostih za določeno zunanjo politiko. Tako kot se izjavlja uradna politika v slovenski državi in kot se opredeljuje – v večini – tudi javno mnenje, se izbor strategije v funkciji razvoja nagiba v prid ekonomskemu in političnemu povezovanju in združevanju z Zahodno Evropo.

V tej razpravi bomo načeli samo nekaj vprašanj in problemov, ki se pojavljajo v zvezi s to možnostjo.

* Dr. Vlado Benko, univerzitetni profesor v pokoju.

1. Ko trdimo, da je izid junijskega konflikta med Slovenijo in Jugoslovansko armado našo deželo približal tisti točki v procesu politične emancipacije, ki ji daje mednarodno subjektiviteto, imamo na voljo več bolj ali manj znanih argumentov.

Najprej: z najavljenim in v glavnem skoraj že končanim umikom enot in infrastrukture Jugoslovanske armade z ozemlja Slovenije se ukinja tista možna ovira na poti konstituiranja slovenske države kot mednarodnopravnega subjekta, ki bi obstajala v prisotnosti Jugoslovanske armade na območju Slovenije, kar bi omogočilo tolmačenje, da slovenske oblasti efektivno ne izvajajo pravice, ki izhajajo iz njihove suverenosti. Obstojnost suverenosti Slovenije bi bila torej vprašljiva.

Nadalje: znano je, da so zahodnoevropske države skupaj z ZDA tako rekoč večer pred deklarativnim osamosvajanjem Slovenije zavrnila stike med njihovimi predstavniki (na visoki ravni) na eni in predstavniki Slovenije in Hrvaške na drugi (visoki) ravni. Šlo je nedvomno za obliko pritiska na republiko, kar je bilo objektivno v prid beograjski zvezni vladi. Od konfrontacije Slovenije z Jugoslovansko armado pa so se stvari spremenile, kar je razvidno iz eskalacije stikov med slovenskimi vladnimi in drugimi predstavniki in predstavniki držav Evropske skupnosti s kulminacijo v brionskih razgovorih in podpisu slovenskih predstavnikov na brionski deklaraciji, hkrati s sopodpisi članov »trojke« iz Evropske skupnosti.

Nato: proces emancipacije Slovenije je v določeni meri specifičen, to je, ni povsem identičen z empiričnimi zgledi iz obdobja 19. stoletja, pa tudi kasneje. Ti namreč povedo, da se je strategija emancipacije uveljavljala s postopnim odpravljanjem ali pa z odpravo »zunanjega« določanja in odločanja, najpogosteje z ločitvijo od subjekta-nosilca odnosa dominacije in s konstituiranjem avtonomnega političnega subjekta, dotlej objekta dominacije. Specifičnost slovenskega zgleda je v tem, da se je Slovenija 1918. leta prostovoljno vključila v novo nastalo SHS – ob strani puščamo »prevaro«, do katere je prišlo ob združevanju kraljevine Srbije z Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev s sedežem v Zagrebu, čeprav je ne zane-marjamo – kot tudi da se je Slovenija z avnojskimi sklepi in kasnejšimi akti prostovoljno vključila v demokratično federativno Jugoslavijo. Toda ta »prostovoljnost« je bila kompromitirana in obremenjena tako z velikosrbsko dominacijo v nekdanji Jugoslaviji kot z nekaterimi dejanji nove Jugoslavije, če omenimo samo ukinitve slovenske partizanske vojske, *s čimer je bila likvidirana vojaška suverenost Slovenije* kot eden bistvenih elementov emancipacije. Prav tako pa so bili po 1945. letu največkrat stopnjevani bodisi omejeni bodisi ukinjeni posamezni elementi njene ekonomske emancipacije, čutiti pa je bilo tudi posege (ali pa vsaj tendenco po posegih) v njeno kulturno suverenost.

Proces politične emancipacije Slovenije vsebuje dvoje razločljivih, hkrati pa med seboj povezanih tokov. Z vrsto notranjih aktov, zakonov, deklaracij itd. je Slovenija postopno odpravljala formalne vezi z ustavnim sistemom Jugoslavije, medtem ko je s kontinuirano zunanjepolitično akcijo v mednarodni skupnosti inicirala, razvijala in utrjevala podobo Slovenije kot avtonomne politične entitete, ki smo jo opredelili tako, da je Slovenija »po svojih civilizacijskih, kulturnih, etničnih, zgodovinskih, ekonomskih, političnih in drugih značilnostih . . . samostojna, specifična in nasproti drugim nacijam na balkanskopodonavskem prostoru razpoznavna in razločljiva entiteta« (Benko, TiP 1990, 8/9, 923). Ta dejavnost je dokazala svojo smotrnost v trenutku, ko je slovenski parlament z razglasitvijo samostojnosti Slovenije 26. 6. 1991 odpravil »zunanje določanje in odločanje«, to je zunaj suverene volje Slovenije. To dejanje in odziv nanj v slovenskem narodu je dokazal, da je bil proces emancipacije s svojo stopnjevanostjo in kombiniranostjo notranjih in zuna-

njih (mednarodnih) dejanj *tudi svojevrsten proces samoosveščanja* slovenskega naroda, katerega vidni izrazi so npr. organizacija odpora zoper nasilne akcije Jugoslovanske armade, drugačni in »novi« načini obnašanja slovenskega človeka, v marsičem osvobojenega predsodkov podrejanja in manjvrednosti. Predpostavljamo, da so se s tem ustvarili zametki kapitala, ki bo neobhoden za uresničevanje nadaljnjih faz emancipacije, kamor štejemo med drugim tudi spodbude za zavračanje podrejanja, pokorščine in vsiljevanja razmišljanj, ki bi izhajali iz središč moči v osamosvojeni Sloveniji.

Končno: proces politične emancipacije Slovenije je stopnjevan proces, njegova stopnjevanost pa se izraža *na območju vojaške in tudi zunanjepolitične suverenosti*.

Uspešna konfrontacija Teritorialne obrambe Slovenije z Jugoslovansko armado je izpolnila celo vrsto zahtev oziroma pogojev za doseg vojaške suverenosti. V tej razpravi uporabljamo model stopnjevanja vojaške suverenosti, kot ga je predstavil K. W. Deutsch (Deutsch, 1975, 55), in navaja 10 stopenj v lestvici, ki jo pričanja – kot najnižjo – z 0 (ljudska obramba). Na naslednjih, višjih stopnjah navaja pod 1. vojake, pod 2. podoficirje, pod 3. oficirje, pod 4. generalni štab, pod 5. obrambnega ministra, pod 6. vojaške izdatke, pod 7. oborožitveni sistem, pod 8. strategijo in pod 9. politiko zavezništev. Raziskava naj bi ugotovila, katere od navedenih stopenj so bile doslej že uresničene, vendar skoraj ne more biti dvoma, da so že uresničene stopnje pod 0, 1, 2, 3, 5 in 6, s tem da potrebujejo še dopolnitve.

nV kategorijo »zunanjepolitične suverenosti« šteje omenjeni pisec stopnje, ki imajo neposredno, in stopnje, ki imajo le posredno zvezo s to kategorijo oziroma od konvencionalnega razumevanja zunanjepolitične suverenosti je najti v Deutschevi lestvici samo stopnjo 8 (diplomatska predstavništva) in stopnjo 9 (splošna zunanja politika in zavezništva). Med preostale stopnje pa šteje naslednje: 0 (mejna kontrola), 2 (vstopna in izstopna potovanja), 4 (imigracija), 5 (monetarna enotnost), 6 (monetarna politika), 7 (vzgojna, socialna in notranja politika). Tudi za to lestvico bi bilo mogoče ugotoviti, da so nekatere stopnje že uresničene (tako 1, 2), druge so blizu uresničitve, so pa še povsem odprta področja, kot je npr. 9. stopnja.

Taka »bilanca« doslej uresničenih zahtev in pogojev za doseg politične emancipacije je, kot je ugotovljeno, pozitivna zlasti na območju vojaške suverenosti. Prav ta rezultat dokazuje upravičenost koncepta splošnega ljudskega odpora, ki je bil inavguriran vrsto let nazaj že med prejšnjim režimom, to je v obdobju t. i. svinčenih let. Zanimivo je, da so na Hrvaškem ugotovili, čemu je pripisati šibkost hrvaške obrambe pred napadi teroristov in Jugoslovanske armade. Tako je M. Maločica zapisal (Danas, št. 495, 17), »da se ve, da so slovensko-jugoslovansko vojno izvajale prav slovenski starešine-rezervisti iz sestava bivše partije na oblasti, kar nikogar v Sloveniji ni oviralo«.

2. Razvoj mednarodnih odnosov potrjuje temeljni pomen te, to je »politične« faze emancipacije, ker ni sporna trditev, da jo je razumeti kot izhodišče za vsako nadaljnjo fazo, kajti brez upoštevanja nacionalne neodvisnosti in suverenosti ni mogoče govoriti o ekonomski in drugačni emancipaciji, zlasti pa o razvoju kot emancipaciji. Za majhne države – in v to kategorijo sodi tudi razglašena slovenska država, (več o tem Benko, TiP 1990, 8/9, 923) – se vprašanje ekonomske emancipacije tesno povezuje z vprašanjem preseganja t. i. asimetrične medsebojne odvisnosti, kar je problem, zlasti ko gre za razmerja med velikimi in razvitimi državami po eni in srednjimi (manj razvitimi) in majhnimi državami po drugi strani. Mogočni tehnološki razvoj, katerega nosilke so predvsem velike, razvite države, dokazuje, da ta asimetričnost nedvomno narašča.

Vprašanje definicije asimetrične odvisnosti, ki se vključuje v kategorijo in zakonitost medsebojne odvisnosti kot bistvenega elementa sodobnih družbenih in mednarodnih odnosov, ni problematično, če jo dokaj poenostavljeno izrečemo kot prevladanje zunanjega odločanja nad procesi v določeni družbi (državi), oženjem njenega prostora avtonomnega odločanja itd., kar je omogočeno s položajem dveh subjektov, od katerih ima prvi višjo stopnjo moči, drugi pa nižjo. Zadnji postane v tem razmerju objekt politike prvega. V znanosti o mednarodnih odnosih se pojav asimetrične odvisnosti v njeni manifestni obliki najpogosteje definira s t. i. strukturnim nasiljem, ki ga J. Galtung kategorizira s političnim, vojaškim, ekonomskim, kulturnim in komunikacijskim strukturnim nasiljem. Ni nerazumljivo, da se analiza konkretnih pojavov asimetrične odvisnosti najprej obrača k njihovim manifestacijam v sferi ekonomskih odnosov, saj višja stopnja ekonomskega razvoja omogoča posege v sferah politike, vojaštva, kulture in komunikacij, pa če gre za neposredne ali pa tudi posredne načine njihovega uresničevanja. Empirični zgled zanje je t. i. novokolonializem.

Prav zavrlo tega se vprašanje strategije preseganja asimetrične odvisnosti oz. strukturnega nasilja z zvišanjem avtonomnosti v odločanju in ustvarjanjem relativne simetrije v interakcijah postavlja predvsem za ekonomsko sfero. S tem pa se že vstopa v široko in za raziskovalno početje zahtevno področje *odkrivanja produkcijske moči* v širšem in *ekonomskih potencialov* kakšne države v ožjem smislu. Tako vključuje K. W. Deutsch v produkcijsko moč kakšne dežele naslednje elemente: materialno infrastrukturo, kmetijsko infrastrukturo, kapital na glavo prebivalca, stopnjo urbanizacije, enotnost jezika, literaturo, pismenost, obrt, znanost, tehnologijo, trgovske sposobnosti, pomorstvo, motivacijski faktor, birokracijo in administracijo, vojaški sistem, kulturno integracijo, politično integracijo, avtonomno sposobnost inovacij, sposobnost pridobivanja znanj (K. W. Deutsch, op. cit.).

Če za oceno stopnje ekonomske suverenosti Slovenije uporabimo model, ki ga – podobno kot za merjenje stopenj vojaške in zunanje politične suverenosti – ponuja omenjeni pisec, potem bi površen pogled nanj, vsaj kar zadeva nižje stopnje lestvice, položaj Slovenije ne bi bil slab. Deutsch namreč navaja naslednje stopnje: 1. načini obdavčenja, 2. posebni davki, 3. zaposlovanje delavcev, 4. strokovnjaki, 5. zaposlenost, 6. srednji menedžmenti, 7. kmetijska in industrijska lastnina, 8. lastnina infrastrukturnih objektov, 9. bančna lastnina, 10. visoka bančna politika. Vendar bi pravo sliko stanja mogla ugotoviti šele raziskava.

Primerjava dobljenih podatkov o produkcijski moči Slovenije s produkcijsko močjo njenih sedanjih in bodočih partnerjev v mednarodnih ekonomskih in političnih odnosih, kar velja predvsem za njene zahodne in severne neposredne sosedje, pa seveda tudi za druge države Evropske gospodarske skupnosti, bi mogla dati izhodišča za določitev strategije preseganja asimetrične odvisnosti slovenske države od prej imenovanih. To še posebej velja za razlike, ki obstajajo, ko gre za menjavo blaga z visoko stopnjo obdelave.

Na začetku te razprave smo izrazili misel, ki se nam zdi ključnega pomena, ko gre za graditev ekonomskih in drugih potencialov, namenjenih razvoju kot emancipaciji. Vprašati se je treba, tako smo zapisali, s kakšnimi vrednotami jih bomo začeli graditi in uporabljati.

Iz zgledov držav, ki so v razmeroma kratkem času dosegle visoko stopnjo razvoja, je mogoče izpeljati vrednote, s pomočjo katerih so to dosegle, hkrati ko so se jim predstavljale kot ideal. Za raziskavo držav v razvoju je G. Myrdal predlagal t. i. ideale modernizacije, ki jih je razumeti kot »vrednostne premise« (G. Myrdal, 1970), in sicer racionalnost, razvoj in planiranje razvoja, povečanje proizvodnih

sil, povečanje življenjskega standarda, socialna in ekonomska enakopravnost, posodabljanje institucij in načinov obnašanja, nacionalna konsolidacija, nacionalna neodvisnost, demokracija (od spodaj) in socialna disciplina. Številne od teh so postale splošno veljavne, iz njih pa so bile izpeljane nove vrednote, kar se končno združuje v postulatih demokracije, spoštovanju človekovih pravic in pravni državi.

Vprašanje je, kako k tem vrednotam praktično in ne zgolj načelno pristopa država Slovenija.

Strategija preseganja asimetrične odvisnosti, ki vključuje ukinjanje možnosti, da bi zunanji faktorji zoževali prostor avtonomnega odločanja slovenske države, kot tudi imperativ višanja simetrije v odnosih, se ne pričinja in ne sklene z dejavnostmi na ekonomskem območju, marveč vsebuje tudi politične razsežnosti, ki se kot take pojavljajo, kar zadeva zahteve in pritiske, ki jih poraja endogena dinamika, torej procesi znotraj kake družbe, kot tudi dinamika v mednarodnem okolju s svojim »in-putom«. Bistveno za uresničevanje ekonomske emancipacije in kot enega njenih izhodišč tudi politične emancipacije pa je, da ob upoštevanju notranjih in zunanjih faktorjev *določi vsebino razvoja*, njegovih ekonomskih, socialnih, kulturnih in tehnoloških prvin.

3. Določitev vsebine razvoja bo zaznamovala tudi pota Slovenije v bližnji prihodnosti, kajti razrešitev vprašanja zunanjepolitične strategije Slovenije in njene mednarodne dejavnosti je odvisna od te določitve. Vanjo sodi identifikacija *ovir* za razvoj, pa sredstev, potrebnih za njihovo ukinjanje. Nanjo se končno navezuje tudi *odgovor na bazično vprašanje socialnih razsežnosti razvoja* ali, banalno povedano, na to, »kdo bo plačal razvoj« oziroma »razvoj za koga«. V končni posledici je od te identifikacije odvisen tudi izbor ciljev v zunanji politiki in sredstev, ki jih je v njej treba uporabljati.

Čeprav sodi Slovenija po eni strani v kategorijo majhnih držav, po drugi strani pa srednje razvitih, kar pomeni, da se problematika razvoja zanje ne pojavlja na isti način, kot to velja za kategorijo držav v razvoju, tudi zanje ni irelevantno vprašanje izbora alternativnih formul za razvoj. Tako je mogoče načeti vprašanje, ali naj bi zunanja politika Slovenija bila »v funkciji razvoja« ali pa bila »zunanja politika neodvisnosti«. »Kar zadeva prvo, je, kot menijo nekateri pisci, njeno bistvo v tem, da so elementi ekonomske aktivnosti podrejeni interesu za povečanje njihovega obsega ne glede na dejavnike nacionalne avtonomije, medtem ko je bistvo druge v težnji po zagotovitvi nacionalne kontrole nad celotnim obsegom ekonomske aktivnosti (F. Weinstein, 1972).

4. V skladu s takšnimi razmišljanji in v njih nakazanimi možnimi izhodišči bi raziskovalni projekt moral analizirati notranja in zunanja izhodišča za izbor strateških opredelitev slovenske države glede na mednarodno okolje. Jasno je, da prihajajo v poštev vsi tipi strategije, kot so to zaveznitva, nevtralnosti (v njenih verzijah trajne in politične nevtralnosti itd.). Manj možnosti za takšno opredelitev ima neuvrščenost zaradi njene sedanje veljave oziroma statusa na mednarodnem prizorišču in kritičnega odnosa slovenske politične in druge javnosti do nje, ki ga je bilo moč ugotoviti še pred krizo v neuvrščenem gibanju. Toda verjetno so z izjemo neuvrščenosti v njeni »klasični« manifestaciji po našem mnenju skladnosti med prej omenjenimi načini strategij in usmeritvijo Slovenije k Zahodni Evropi, tako kar zadeva vključevanje v procese regionalizacije kot tudi – v projekciji nekoliko oddaljene prihodnosti – njenega povezovanja in združevanja v formulah federacije ali pa konfederacije. Ni dvoma o tem, da so v Sloveniji bolj ali manj utemeljena pričakovanja o »nagradah« (rewards), ki bi jih bila Slovenija deležna z vključevanjem v procese, ki smo jih navedli, s pospešitvijo ekonomskega razvoja, z nasloni-

tvijo na tehnološka in druga jedra na območju Zahodne Evrope itd., medtem ko je manj jasnosti o tem, kaj in kako bi morala Slovenija prispevati za uresničitev take usmerjenosti oziroma, kratko povedano, kakšen bi bil v tem primeru »quid pro quo«.

Da bi se mogli približati začetkom uresničevanja takšnih pričakovanj, bi bilo treba izpeljati primerjavo med procesi v Zahodni Evropi in njihovimi rezultati po eni strani, pa procesi pri nas po drugi strani. Ne gre zgolj za primerjavo med gospodarstvi v zahodnem delu Evrope z gospodarstvom pri nas oziroma za vprašanje prilagajanj, ki bi jih morala Slovenija opraviti (Glej L. Sočan, TiP, 10/11, 1990), marveč tudi za iskanje odgovorov na takšna vprašanja, kot so npr. kompatibilnost poglavitnih vrednot slovenske družbe z vrednotami v zahodnoevropskih družbah, podoba »slovenian way of life« in zahodnoevropski vzorci, stanje komunikacijskih vezi med Slovenijo in zahodnoevropskim prostorom, interakcija med političnimi elitami Zahodne Evrope in Slovenije itd. Kot eno od fundamentalnih vprašanj, na katero bi bilo treba odgovoriti, pa je v ugotovitvi razmerja med »razvojem« in njegovo strategijo (kot strategijo emancipacije) in pa demokracijo. Sedanje stanje le-te pri nas in kratkoročne ali pa tudi srednjeročne perspektive za njeno približevanje Zahodni Evropi. Ali pa drugače povedano, bolj kot asimetričnost med slovenskim gospodarstvom in gospodarstvi v Zahodni Evropi hkrati z možnostmi njegovega spreminjanja nas mora skrbeti vprašanje prilagajanja vrednotam demokracije v njej, kajti s stanjem, kakršno obstaja danes, v tem delu nimamo kaj iskati.

LITERATURA

- Vlado Benko, Mednarodne razsežnosti preureditve Jugoslavije. Teorija in praksa, 1990, 8/9, 923-936.
Vlado Benko, Strategija razvoja in zunanja politika, Pregled br. 5, Sarajevo 1979, separat.
K. W. Deutsch, Ueber langfristige Tendenzen von Herrschaft, Gewalt und Befreiung in Weltgesellschaft: Abhängigkeit, strukturelle Gewalt und Befreiungsprozesse, Ueber Abhängigkeits und Emanzipationstendenzen in Weltgesellschaft, v K. J. Gantzel (Hrsg.), Herrschaft und Befreiung in Weltgesellschaft, Campus, Studium 1975.
F. Weinstein, The uses of foreign policy in Indonesia, World Politics XXIV, april 1972.
L. Sočan, Prilagajanje Slovenije Evropi, Teorija in praksa, 10/11 1990, str. 1306.
G. Myrdal, Politisches Manifest ueber Armut in der Welt, Frankfurt am Main 1970 in Asian Drama, An Inquiry into poverty of Nations New York 1968.

BOŠTJAN MARKIČ*

Parlamentarizem – dileme in perspektive

Uvodna predstavitev posveta

Slovenski politologi so letos konec maja v že tradicionalnem Ankaranu ponovno pripravili politološko srečanje. Tokrat je bila izbrana tema Parlamentarizem: dileme in perspektive. Leta 1989 so se politologi zbrali ob temi Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja, medtem ko jih je v letu 1990 pritegnila problematika (kon)federalizma, večinskega odločanja in konsenza. Izbor vseh zgoraj navedenih tem izpričuje, da ne gre za duhovno in intelektualno naključno teoretično nomadstvo, za nekakšno ad hoc selilstvo iz ene teme na drugo, temveč za povsem premišljeno izbrane probleme, ki so si med seboj v razvidni povezavi. Tudi federalizem je pojavna oblika pluralizma in tudi parlamentarizma ni brez pluralizma.

Izbor letošnje ankaranske teme Parlamentarizem: dileme in perspektive se je izkazal za pravilno repertoarno potezo Slovenskega politološkega društva in tistih njegovih osmišljevalcev, ki so to temo predlagali. Tudi na temelju ocen vseh treh ankaranskih politoloških posvetov je mogoče utemeljeno zaključiti, da se teoretično uveljavitveni ritem slovenske politologije krepi, da torej teoretični zagon politologije še traja in da bi bili povsem odveč kakršni koli manjvrednostni kompleksi v odnosu do drugih (sestrskih) znanstvenih disciplin, ki jih goji ljubljanska Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Seveda: ne samo zaradi (sedaj že lahko rečemo tradicionalnih) ankaranskih politoloških posvetovanj, ampak vendar tudi zavoljo njih, je slovenska politologija neukinljiva.

Za politološke dneve Ankanan 91 (bili so 31. maja in 1. junija 1991) je Slovensko politološko društvo izdalo tudi zbornik referatov. Programski odbor so sestavljali S. Kranjc kot predsednik ter člani A. Bibič, A. Bebler, I. Brinarjeva, B. Markič, B. Strmčnik, D. Fink-Hafnerjeva, S. Vidovič. Urednika zbornika sta bila S. Kranjc in B. Strmčnik, tematski uredniki pa A. Bibič, A. Bebler in B. Markič. Zbornik sta oblikovala D. Hrvacki in B. Strmčnik. Elektronsko obdelavo in tisk je opravil PRESENT d.o.o. iz Ljubljane. Zbornik je izšel v nakladi 250 izvodov. Izdajo so finančno omogočili udeleženci s kotizacijo, Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Ne kaže pozabiti tudi na »Sporočila naših sponzorjev«, ki se na koncu zbornika predstavljajo z oglasi.

Prizadevnemu organizatorju, Slovenskemu politološkemu društvu, je uspelo zbrati kar impozantno število politoloških piscev. Tako v zborniku svoje politološko videnje posameznih razsežnosti parlamentarizma postavljajo na ogled: M. Žagar, V. Vasović, M. Zver, A. Bibič, I. Lukšič, S. Kranjc, S. Jogan, I. Grdešić, M. Stifanič, A. Lukšič, B. Markič, C. Ribičič, D. Fink-Hafner, M. Brezovšek, A. Igličar, D. Zajc, B. Pahor, T. Kuzmanič, Stein Kuhnle, I. Brinar, V. Pavlovič, Z. Tomac, D. Jovič, A. Komar. Naj še omenim, da smo letos tudi prvič objavili

* Dr. Boštjan Markič, izredni profesor na FSPN

»slovenizirana«, je vendar dovolj berljiva, da bo tudi tujemu intelektualno rado-vednemu bralcu omogočila, kako o dilemah in perspektivah parlamentarizma razmišljajo v obravnavanem zborniku pišoč politologi.

Zbornik Parlamentarizem: dileme in perspektive je razdeljen na tri tematsko zaokrožene vsebinske loke, in sicer: Parlamentarizem: razvoj, razsežnosti in kontroverze; Slovenski parlament (skupščina) 1990–1991; Stari in novi parlamentarizem v Evropi. Posamezni referati se organsko vključujejo v navedene tematske loke, čeprav bi (še) skrbnejša presoja tematskih urednikov lahko nekatere referente »premetala« iz ene tematske enote v drugo. Po drugi strani pa je zopet res, da so nekateri prispevki napisani nekoliko preveč »univerzalistično«, kar je v tem našem predstavitvenem zapisu samo milejši izraz za vsaj delno pomanjkanje tematske discipline. Tako so se tematski uredniki našli pred (skorajda nerazrešljivo) dilemo, kam takšne prispevke umestiti. Bilo je kot z nekakšno politološko Prokrustovo posteljo: »roke« nekaterih referatov bi spadale v prvi vsebinski lok (parlamentarizem: razvoj, razsežnosti, kontroverze), »noge« pa v drugi vsebinski lok (slovenski parlament – skupščina 1990–1991).

Tudi sam potek posveta je v razliko od prejšnjih dveh potekal, čeprav ne povsod dosledno, na metodološko manj tradicionalen in tako bolj osvežujoč način. Referenti v glavnem niso duhamorno predstavljali svojih referatov, temveč so le poantirali nekatere temeljne misli, oziroma v razpravi dodajali nova razmišljanja in replike. Tudi razprava se je zjedrila ob treh okroglih mizah, ki so se vsebinsko naslanjale na tematske loke, predstavljene v zborniku in ki so jih vodili moderatorji A. Bibič (parlamentarizem: razvoj, razsežnosti in kontroverze), B. Markič (slovenski parlament – skupščina 1990–1991) in A. Bebler (stari in novi parlamentarizem v Evropi). Čeprav ne bi mogel soditi o moderatorjih, se zdi, da so bili vendarle uspešnejši tisti prijemi moderatorjev pri vodenju okrogle mize, ki niso na »profesorsko deformiran« način komentirali nastope referentov in s tem po nepotrebem podaljševali trajanje okroglih miz in ki so zato rajši z nakazovanjem dodatnih dilem in tematskih kontroverz spodbujali razpravo.

Če zanemarimo otvoritveni nagovor predsednika Slovenskega politološkega društva, sicer zelo prizadevnega S. Kranjca, in bolj ali manj zdravničarski pozdravni nagovor vseprisotnega dekana Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo N. Toša, se nam je zaustaviti ob uvodnem govoru F. Bučarja, profesorja na ljubljanski Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter predsednika Skupščine Republike Slovenije. F. Bučar je teoretično presvetlil parlamentarizem in izkazal poglobljen družboslovni posluh za odkrivanje paradoksov parlamentarizma in predstavnosti. Parlament ne oblikuje najvišjih državnih odločitev, pač pa jih legitimira. Parlament ne igra vloge oblikovalca državne politike, temveč preoblikovalca partijske volje v pravno normo, sankcionirano z močjo države. Niso bile zanemarljive tudi tiste Bučarjeve družboslovne členitve, s katerimi je opozarjal, da je naša demokracija v bistvu količinska demokracija – in ko je razmišljal o vlogi poslanca. Bučarjeva teoretična presoja na letošnjem ankaranskem posvetu se je iztekla v ugotovitev, da prav pri analiziranju problematike parlamentarizma stoji tudi pred slovensko politologijo pomembna znanstveno raziskovalna dejavnost.

Če bi se hoteli ustaviti pri nekaterih izstopajočih prispevkih na posvetu, potem naj omenimo prispevek V. Vasovića, A. Bibiča in M. Zvera. Njihove prispevke s posveta tudi objavljamo v reviji Teorija in praksa. V. Vasović, mednarodno uveljavljeni profesor beograjske Fakultete za politične vede, se je tudi z ankaranskim referatom potrdil kot bržčas eden izmed teoretično najbolj podkovanih poznavalcev parlamentarizma v svetu in pri nas. Kaj takega tudi ne preseneča, saj gre za politologa, ki na beograjski Fakulteti za politične vede predava sodobne politične sisteme in ki je tudi avtor opaženih politoloških knjig *Demokracija in politika* ter *Sodobni politični sistemi*.

I. Lukšič se je politološko poglobljeno lotil teme Parlamentarizem in korporativizem. Temeljna zaznamovanost tega prispevka, ki ga smiselno dopolnjujeta tudi

vsebinsko povedni shemi in širša bibliografija, je v ugotovitvi, da parlament vsekakor še ni »odslužil«, je pa zlasti razprava o neokorporativizmu in o novih družbenih pobudah pokazala na njegove meje. I. Lukšič opozarja, da je pri analizi uveljavljanja korporativizma ključno vprašanje, zakaj sporazumevanje med delom in kapitalom kot osrednjim problemom korporativizma ne more potekati prek parlamentarno-demokratskih kanalov.

S. Kranjc, politološki veščak za stranke, je posegel v temo stranke in parlament. V območje njegovega politološkega vidnega polja se umešča predvsem odnos na črti poslanec – stranka, pa tudi partijska frakcija ter politična struktura parlamenta, ki je po Kranjčevi politološki členitvi rezultanta odnosa političnih sil, izražena kot razmerje moči političnih strank ter je posledica volitev kot procesa politične legitimacije sistema. Stranke imajo v tem procesu politične legitimizacije in tudi kasneje v delu parlamenta odločujočo vlogo.

Prispevki, zbrani v vsebinskem loku Slovenski parlament – Skupščina 1990–1991, imajo (vsaj delno) tudi izkustveno raziskovalno podlago. Vrsta politologov, ki so svoje referate objavili v zborniku Parlamentarizem: dileme in perspektive, tudi aktivno sodeluje v okviru Centra za politološke raziskave v raziskovalnem projektu o slovenskem parlamentu in ki je ena izmed osrednjih raziskovalnih osi slovenskih politologov. Raziskovalni projekt je prijavljen v okviru redne raziskovalne dejavnosti, ima pa tudi – in to ne le načelno – podporo pri Skupščini Republike Slovenije, ki kaže zanimanje za raziskovanje slovenskih politologov.

D. Fink-Hafner se je raziskovalno dotikala stare in nove politične tematike v Skupščini Republike Slovenije. Prevladujoč tok situiranja staropolitične tematike (konstituiranje skupščine in nove slovenske državnosti, spreminjanje na področju lastnine, oblikovanje javnih politik na različnih družbenih področjih, kadrovska politika) teče v republiško skupščino v smeri od izvršnega sveta k skupščini. Nove politične tematike pa skoraj v celoti pritekajo iz nasprotne smeri. V največji meri gre za ekološke zahteve in pobude, zelo odmevna pa je tudi pobuda za legalizacijo pravice ugovora vesti in za demilitarizacijo Slovenije.

M. Brezovšek je v teoretično utemeljenem referatu predstavil sodobne funkcije zakonodajnih teles in tako politološko ponudil okvir za analiziranje (tudi) slovenskega parlamenta. Za uresničevanje parlamentarnih funkcij so po Brezovškovem mnenju pomembne tri vrste variabel: ustavne, politične in proceduralne. Preučevanje parlamentarizma se ne sme zadovoljiti s poudarjanjem odnosov med eksekutivo in zakonodajo (v smislu vpliva zakonodaje na oblikovanje politike s strani izvršne oblasti), oziroma zgolj na administracijo in odločevalske funkcije usmerjenim raziskovanjem, če ne želi podleči zastareli paradigmi o zatonu parlamentarizma.

D. Zajc, *doctor in spe*, ki se že (dolgo) vrsto let politološko izvedensko ukvarja s problemom političnega predstavništva, ocenjuje politično modernizacijo in transformacijo slovenskega parlamenta. Posebej ga priteguje proces odločanja v slovenskem parlamentu (to je podkrepljeno tudi že s prvimi raziskovalno empiričnimi rezultati) in v sodobnih parlamentih nasploh. Zajčev prispevek je politološko zanimiv tudi zavoljo razčlenitve vloge delovnih teles parlamenta. Sodobnejši način dela parlamenta zahteva pokrivanje bistvenih problemskih področij, to pa so področja trajnega oblikovanja in vodenja politik, pri katerih sodeluje v modernih družbah tudi veliko število različnih drugih dejavnikov in nosilcev posebnih interesov. Tudi pri nas bi morali oblikovati delovna telesa na teh modernih izhodiščih, in sicer tako, da bi se ta področja morala bolj ali manj ujemati z vladnimi resorji.

V politološko naravnano analizo drugega problemskega sklopa na ankaranskem posvetu se organsko vključuje sicer pravni pristop uveljavljenega profesorja ljubljanske Pravne fakultete A. Igličarja, ki z vidika pravne znanosti razmišlja o (treh) načelih parlamentarnega zakonodajnega postopka. Posebej podčrta načelo javnosti kot izhodiščno načelo zakonodajnega postopka. Predstavniško telo je že po svojem temeljnem poslanstvu odprto za javnost in prirejeno odkritemu

delovanju. Vse seje parlamenta so praviloma javne, na sejah zborov in delovnih teles so lahko navzoči obiskovalci, ki niso poslanci. Pri tem opazovanju pa se morajo ravnati po pravilih o notranjem redu v parlamentu. Vsak parlament posebej obvešča javnost o svojem delu ter o odločitvah in stališčih, ki jih sprejema.

Tretje okroglo mizo Stari in novi parlamentarizem v Evropi, ki je potekala v angleščini, je z rahlo nonšalanco in s privajeno kretnjo mednarodno uveljavljenega politologa vodil A. Bebler. Tisto, kar je tej razpravi dajalo posebno politološko zanimivost, je bila udeležba tujih politologov. Ta bi bila bržčas še večja, če se zaradi nemirnih razmer v Jugoslaviji nakateri ne bi opravičili. Verjetno pa gre za enako stopnjo »zadržanosti«, kot so jo izkazovale nekatere glasbene in pevske korifeje, ki so konec maja in v začetku junija odpovedovale svoje nastope v Ljubljani.

V zborniku *Parlamentarizem: dileme in perspektive* je bilo mogoče glede na pravočasno oddajo besedil tujih avtorjev objaviti le prispevek norveškega politologa Stein Kuhnleja *Modeli demokracije in lokacija nordijskih dežel*. Pisni referat je naknadno poslala, vendar na samem posvetu ni bila navzoča, tudi dr. Ewa Bujwid z Jagiellonske univerze v Krakovu. Obravnavala je parlamentarizem na Poljskem (raziskave in dognanja v zadnjih dveh letih – nekateri izbrani primeri). Referat je pisan pretežno na faktografski in deskriptivni ravni, znatno manj pa na politološko analitično. Kar se slovenskih politologov tiče, bi lahko pripomnili, da smo imeli v preteklosti stike še s politološko bistrovidnejšimi poljskimi kolegi. Na posvetu pričujoči Peter Gerlich z dunajske univerze je govoril o stališčih in zaznavah ljudi glede parlamenta in o možnih alternativnih institucijah k parlamentu. Empirično podkovan referat je razkrival politološko tehtnega poznavalca avstrijskega parlamenta in političnega življenja. Teoretično najmočnejša politološka osebnost na posvetu pa je bil nedvomno Luigi Graziano, profesor na univerzi v Torinu. Poznavalci italijanskih političnih ved ga zanesljivo poznajo kot uveljavljenega italijanskega politologa z mednarodnim ugledom in tudi kot politološkega pisca italijanskih knjig. Naj v zvezi s tem omenim na primer njegovo knjigo *Clientelismo e sistema politico (Il caso dell'Italia)*, ki je izšla pri Franco Angeli Editore v Milanu, ter avtorjevo sodelovanje v znanem italijanskem politološkem zborniku *Il sistema politico Italiano* (urednik P. Farneti), ki je izšel pri založbi Il Mulino v Bologni. Na ankaranskem posvetu pa se je L. Graziano predstavil z referatom *Partije in lobiji: refleksije ob ameriškem primeru* (referat objavljamo v reviji *Teorija in praksa*), kjer s prodorno politološko analizo, ki razkriva obširno teoretično znanje, suvereno obvladuje v naslovu napovedano temo. Udeležba tujih politologov na ankaranskem posvetu, čeprav številčno skromna, ni bila zgolj zunanja pozlata posveta. S svojimi vsebinskimi politološkimi posegi so S. Kuhnle, L. Graziano in P. Gerlich politološko pomagali problematizirati tako rekoč brezbrežne razsežnosti parlamentarizma in vnašali v ankaranski posvet primerjalne tone.

Ko predstavljam letošnji Ankaran, ki očitno postaja vsakoletno »majsko« zatočišče politološko angažiranih glav, ne morem tudi mimo deleža, ki so ga s svojo vsebinsko razpravo vložili poslanci P. Hedžet, A. Magajna, B. Pahor, T. Peršak, M. Šetinc, A. Tomažič. Omenjeni poslanci, ki so različnih strankarskih opredelitev, so s svojega zornega kota dejavno angažiranega poslanca vnašali v razpravo pomembne parlamentarne, predvsem praktično doživete dileme in dajali tudi vrsto pobud, brez česar bi bila razprava v Ankaranu dejansko le okrnjek. Razpravljati o parlamentarizmu, zlasti še o slovenskem parlamentu brez poslancev, bi se kaj lahko sprevrlo le v akademsko modrovanje.

V razpravi na posvetu je sodelovala tudi vrsta profesorjev političnih ved iz nekaterih jugoslovanskih univerzitetnih središč (Z. Tomac, I. Grdešić, V. Vasović, D. Jović, M. Štifanić) ter profesorji iz ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo in Pravne fakultete v Ljubljani. Diplomiranih politologov iz ljubljanske Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo na ankaranskem srečanju ni bilo pretirano veliko. V kolikor niso v ospredju finančni razlogi neude-

ležbe, bi lahko zaključili, da gre za ne ravno visoko stopnjo profesionalne identifikacije.

Ankaranski posvet je imel tudi primerno medijsko odmevnost in tako je bila ne le ožja strokovna, ampak tudi širša zainteresirana javnost seznanjena z »ankaranskim parlamentarizmom« in to na profesionalno korekten način. V razliko od lanskoletnega poročanja se letos ni nihče na politologe »ježil« in »jaril« z oznakami »krizologi«, ki da razpravljajo v obmorskih letoviščih (glej Delo z dne 25. 5. 1990).

Po ankaranskem politološkem posvetu so slovenski politologi vendarle bližje odgovoru na vprašanje, s kakšnim raziskovalno empiričnim in znanstveno teoretičnim ključem je možno odpirati in spremljati probleme parlamentarizma in še posebej slovenskega parlamenta. Referati in razprave v Ankaranu so pokazale, da slovenski politologi niso obremenjeni z nekakšnim idolatričnim sindromom parlamentarizma ter da se zavedajo težke izmerljivosti družboslovne polifonije parlamentarizma. Ankaranski posvet jih bo, vsaj kar se presojanja parlamentarizma tiče, varoval pred črno-belo kontrapunktično presojo in dihotomijo: sijaj, vzpon – zaton, propad parlamentarizma. Parlamentarizem očitno uhaja »dokončni« teoretični umestitvi; ne gre torej le za njegov temni pohod navzdol, niti za politično in teoretično evforično vnebovzetje parlamenta. Z vsaj relativno teoretično dognanostjo so politologi v Ankaranu izmerili »daljo in nebeško stran« parlamentarizma in s svojimi nastopi, po moji sodbi, kljub vsemu preprečili, da bi parlamentarizem na Slovenskem postal le teoretično konjunkturna tema, kot je bil svojčas delegatski sistem, pri čemer politologi niso bili »nedolžni«. In res je: bilo bi slabo, če bi parlamentarizem postal nekakšen teoretično avantgardni absolutum, zanemarjalo pa bi se druge, prav tako politološko pomembne teme, ki so tudi potrebne in vredne družboslovne členitve.

VUČINA VASOVIĆ*

Parlamentarizem in demokracija

Govoriti danes o parlamentu oziroma o parlamentarizmu, posebno v prosocialističnih in postsocialističnih državah, tudi v Jugoslaviji, ni niti malo lahko. Za to so vsaj trije utemeljeni razlogi. Prvi razlog je: tudi če obstajajo bogate parlamentarne izkušnje in dosežki, je ostal parlament še vedno zapletena in odprta tema. Zapletena zato, ker se prav v parlamentu združujejo in prepletajo neke temeljne predpostavke in učinki določenega političnega sistema in vse v njem, kot na lakmus papirju, kažejo neke globinske lastnosti določene politične ureditve. Prav zaradi teh označevalnih lastnosti parlament že s samim svojim obstojem oziroma z načinom obstajanja in delovanja pomeni neke vrste okno, skozi katero se lahko pogleda v globlje plasti nekega sistema politike, v njegovo demokratično moč in dosežke. Tudi kadar skuša politična elita izkoristiti parlament kot kritje ali kuliso za svojo samovoljo oziroma kot prostore za simuliranje ljudske volje, ta ne more povsem zanesljivo in na daljši rok uspešno igrati takšne demokratično mimikrijske vloge. Zato ni priporočljivo, da se možni ali resnični despoti, diktatorji ali avtokrati sklicujejo na parlament niti tedaj, kadar ga uporabljajo kot sredstvo za manipulacijo. Toda, tudi če je za avtokrate in avtokracijo nezanesljiv zaveznik, je parlament osrednja os demokratičnega sistema in hvaležno področje za raziskovanje. Za raziskovalca, ki ne želi le gledati, temveč tudi nekaj videti, ni vedno lahko razbrati

* Dr. Vučina Vasović, profesor Fakultete za politične vede v Beogradu.

v živi in pogosto zmedeni dinamiki parlamentarnega življenja utrip globljih plasti, protislovij, napetosti in možnosti neke družbe.

Da je parlament tudi odprta tema, ni treba mnogo dokazovati. Dovolj je spomniti na okoliščino, da večstoletne razprave o nekaterih ključnih parlamentarnih vprašanjih niso končane niti v najbolj razvitih državah. To je treba posebej poudariti danes glede na to, da se ne tako redko srečujemo s površnim, naivnim ali ideologiziranim prepričanjem, da je parlamentarizem skupaj s tržiščem, večstrankarstvom in svobodnimi večstrankarskimi volitvami nekaj, kar je kot politična lastnost ali sestavina razvitega sveta dokončno in zaključeno, nekaj, kar je treba enostavno prevzeti brez vsakih pomislekov ali dopolnjevanja z domačimi »začimbami«. Kolikor toliko resen primerjalni vpogled v parlamentarno izkušnjo nas kaj hitro prepriča, da bi ob zasnavljanju in izgrajevanju parlamentarnega kompleksa morali računati s posebnostmi »domačega materiala«. Brez ustrezne, vsaj minimalne družbene oziroma »domače« podstat postanejo tudi visoko opevane parlamentarne tvorbe v praksi prej ali slej prazne iluzije ali farse.

Vendar pa tega »domačega« pomisleka ni treba razumeti kot rdečo luč za izkušnje razvitega parlamentarnega sveta. Odprtost nasproti nekim pridobitvam parlamentarne demokracije ali nasproti parlamentarnim rešitvam, ki imajo bolj ali manj splošni značaj, lahko pride samo prav vsaki družbi, ki ima resno namero, da se razvija demokratično in ki ima vsaj minimalne pogoje, da to tudi uresničuje.

Drugi razlog za »delikatnost« parlamentarne teme v socialističnih in postsocialističnih državah, tudi v Jugoslaviji, je popolnoma nerazvita parlamentarna praksa. Aklamativni in »okrnjeni« parlament ni hvaležno področje za analizo. To prav gotovo ni zanimivo področje za bolj ambiciozne raziskovalce, ki bi želeli na nekem, sicer zelo indikativnem izseku politične stvarnosti pokazati svoje raziskovalske sposobnosti. Postsocialistična, pluralistična parlamentarna izkušnja je prekratka za neko globljo in bolj zanesljivo analizo. Vendar pa ta praksa, čeprav kratka, združuje v sebi neke širše vidike političnega trenutka in sistema in pomeni prav zato hvaležen predmet za politično analizo. Lahko pričakujemo, da bo v naslednjih letih boj za nadaljnjo demokratizacijo in obstoj demokratične politične ureditve potekal predvsem v parlamentu in okrog parlamenta in da bo zaradi tega parlament prišel v središče resne politične analize. Širše vključevanje družbenih, zlasti še političnih znanosti v te nove demokratične potrebe in možnosti družbe, je razumljivo samo po sebi. Pri tem je treba vedeti, da v obdobju nastajanja – bolj kot obstajanja – parlamentarizma oziroma parlamentarne demokracije prispevek teh znanosti ne more biti omejen le na izkustveno-raziskovalno raven. Zato bodo tudi v naši razlagi prvine normative in izkustvene analize ter kombiniranega poudarjanja pomena ene in druge ravni.

Tretji razlog za zapletenost te teme, posebno kadar govorimo o jugoslovanskem primeru, je v širini in globini skupne družbene in politične krize ali v »nedokončanosti« že začetega procesa politične pluralizacije in demokratizacije. Globina krize največkrat sama po sebi izriva problematiko demokracije in parlamentarizma; komu je sploh še do nekih demokratičnih fines v razmerah boja za golo preživetje! Ko govorimo o »nedokončanosti«, mislimo na dejstvo, da je zaključeno samo prvo dejanje jugoslovanske drame: oblikovanje republiških držav oz. republiških političnih sistemov na novih pluralističnih temeljih. Pričakovati je, da se bo kmalu začelo drugo dejanje oz. veliko jugoslovansko družbeno in politično »pospravljanje«. V tej obsežni in dinamični medigri se nacionalne smeri na veliko pripravljajo na izhod iz krize; od vsega se zdi vsaj zaenkrat najbolj bistveno in zanimivo tisto spektakularno »snemanje rokavic«. Ljudje lahko samo ugibajo, ali so to rokavice za »ring« ali za »banket« ali za nekaj tretjega. Kjer ni pravne države in demokracije, zato pa tudi ne pravega parlamenta in parlamentarizma, je za politike dejansko prostor v ringu ali na plesu oziroma na mitingu ali na paradi. Lahko le upamo, da se republiška vodstva bolj ali manj zavedajo teh velikih skušnjav oblasti in da so te skušnjave, tudi če obstajajo, trenutne in minljive.

Glede na demokratično moč parlamentarne demokracije ali parlamentarizma v širšem smislu in glede na nujno potrebo po širšem in globljem proučevanju parlamentarne problematike v naši družbi, sta zelo dobrodošli namera in odločnost organizatorjev, da prav v tem trenutku postavijo to temo v javno razpravo. Razume se, da se ob tej priložnosti ni mogoče poglobljati v vse plasti te zanimive in zapletene problematike, zato se bomo omejili le na nekatere problemske sklope in še tu le na neka vprašanja v obliki tez. V prvem delu bomo govorili o stanju parlamentarnih študij pri nas in po svetu, v drugem bomo proučevali nekatera vprašanja dimenzioniranja ali postavljanja parlamenta v širši okvir političnega odločanja in vpliva. Naj še pripomnimo, da s parlamentarizmom označujemo bolj razvito parlamentarno prakso ali sistem vplivnega parlamenta, kot pa sistem parlamentarne vlade, kot se parlamentarizem največkrat označuje.¹ Od pojma parlamentarizma v ožjem smislu bi obdržali odgovornost vlade pred parlamentom in še nekatere druge značilnosti.

1. Stanje parlamentarnih študij – raziskovanj

Parlament in parlamentarizem sta zanesljivo področji, kjer sodobna misel v Jugoslaviji zaostaja ne le za raziskovanji v razvitem svetu, temveč tudi glede na raven, ki jo je sama že dosegla pred časom. Medtem ko se parlamentarne študije in raziskovanja v svetovnih razsežnostih v zadnjih petnajstih do dvajsetih letih eksplozivno razvijajo, so v Jugoslaviji ne le v stagnaciji, temveč v zaostajanju. Vendar pa s temi primerjavami ne kaže pretiravati.

Čeprav je to slaba uteha, naj vendar poudarimo, da so parlamentarne raziskave celo v državah kot sta Anglija, ki je znana kot zibelka parlamentarizma, in Združene države Amerike, ki jim mnogokrat pravijo »država kongresne vlade«, po mnenju nekaterih dobrih poznavalcev te problematike teoretično omejene in niso mnogo prispevale h kopičenju znanja o parlamentarnem življenju nasploh. Še več, Patterson odkrito poudarja, da je »bilo britansko parlamentarno raziskovanje metodološko primitivno. Ocene so bile narejene na pamet« (»The Assessment was hardnosed«).² Poleg tega so bile po njegovem mnenju raziskave parlamentarne prakse in obnašanja preveč etnocentrične, brez širšega primerjalnega pogleda. Če je bilo tako v najbolj razvitih družbah, lahko brez velikih raziskav predvidevamo, kakšno je stanje v drugih, zlasti nerazvitih državah. Če v razvitih državah za to ni trdnega opravičila, je v nerazvitih državah prav v tem, da tudi v razvitih državah položaj ni dosti boljši.

Toda, medtem ko je razviti svet to svojo pomanjkljivost opravičil ali odstranil s pravo eksplozijo parlamentarnih raziskav, pa v zadnjem času v v. hodnoevropskih postsocialističnih državah, zlasti še v Jugoslaviji, prav v razdobju, ko bi pričakovali razvoj takih študij, nekatere neugodne okoliščine grozijo, da bo problematika demokracije, v sklopu tega pa tudi vprašanje parlamentarizma, potisnjena na rob. Vendar pa kaže zaradi boljšega razumevanja parlamentarne zgodovine in položaja, tako »njihovega« kot »našega«, opozoriti na tri dejstva. Prvič, do razmaha parlamentarnih študij v svetu ni prišlo zaradi nekega trenutnega razcveta parlamentarizma oz. okrepljene vloge in vpliva parlamenta glede na njegov prejšnji položaj. Nasprotno, lahko bi celo rekli, da je prišla ta plima parlamentarnih raziskav prav v času, ko je moč parlamenta v velikem številu držav do neke mere upadla.³

¹ Parlamentarno vlado je zgoščeno formuliral Epstein na ta način: »Parlamentarna vlada je oblika ustavne demokracije, v kateri izhaja izvršna oblast iz zakonodajne oblasti in je njej tudi odgovorna«. Epstein D. L., »Parliamentary Government«, u. Sills L. D. ed. *International Encyclopedia of the Social Science*, N. Y. 1968.

² Patterson C. S., *Understanding the British Parliament*, Political Studies, 1989/3, p. 449.

³ Curtis M. ed., *Introduction to Comparative Government*, Sec. ed. Harper Collins Publishers, Inc. 1990, p. 20.

Drugič, porast in razvoj parlamentarnih raziskovanj sta v veliki meri pogojena s porastom in krepitvijo stikov poslancev z njihovimi volilnimi enotami oziroma volilci. Bolj razviti stiki poslancev z njihovimi volilci v Veliki Britaniji (več potovanj v volilne enote, dopisovanje, sprejemanje strank, daljše bivanje v volilni enoti, zahteve in pričakovanja lokalnih strank, da poslanci živijo v svoji enoti, večje angažiranje pri lokalnih zadevah, več raziskav, več stikov z ministri itd.) so v teku časa izpostavili potrebo po drugačnem organiziranju poslancev, med drugim tudi potrebo oz. težnjo poslancev, da organizirajo poslansko službo v volilnih enotah.⁴ V svojih poslanskih pisarnah s sekretarjem in ustreznim osebjem (personal constituency office) ti politični »brezdomci« spletajo svoja temeljna politična in poslanska gnezda. Mnogi v tem vidijo povečanje politične možnosti poslancev v parlamentarnem življenju in odločanju. Bolj intenzivni stiki poslancev z »volilno bazo«, zlasti pa krepitev poslanskih služb⁵ in delo v volilnih enotah⁶ so značilni tudi za ZDA. Modeloma parlamentarne prakse v teh dveh državah sledi tudi Kanada.⁷ Nekoliko preseneča, da je možno podobne pojave opaziti tudi v Keniji, Koreji in Turčiji.⁸ Skratka, lahko rečemo, da »eksplozija« poslanske službe pa tudi nekaterih drugih oblik poslanske in parlamentarne aktivnosti postaja širši svetovni pojav (worldwide phenomenon).⁹

Porast dinamike parlamentarnega dela in poslanskega življenja v volilnih enotah spremlja opsežna raziskovanja različnih plasti in zornih kotov, tako individualnega poslanskega kot »kolektivnega« parlamentarnega obnašanja.¹⁰ Naj opozorimo zlasti na raziskovanja o obnašanju poslancev in o njihovih stikih z volilnimi okrožji. Ta raziskovanja v marsičem nadaljujejo že prej znana in zelo zanimiva in že uporabljana opazovanja.¹¹ Nato so še študije o osebnih vrednotah oz. o usmeritvah in prepričanju poslancev in o vplivu le-teh na njihovo volilno obnašanje (voting behavior), o znotrajstrankarskem disidentstvu, o stopnji notranje integracije oz. o soglasju parlamentarne elite;¹² raziskovanje notranje strukture parlamenta z razvejano mrežo odnosov in njihovega povezovanja z »zunanji« viri vpliva, skrbno opazovanje odnosov v parlamentu oziroma poslancev in strank oziroma lokalnih strank ali strankarskih vodij; proučevanje parlamentarnih ali subparlamentarnih organov (komiteji, komisije), večsmerna raziskovanja odnosov družbene strukture ali socioekonomskega položaja poslanca in njegovega političnega obnašanja.

Eden od močnih razlogov za razmah parlamentarnih študij je razvoj demokratične javnosti in zavesti o pomenu parlamentarnega življenja za demokracijo. Ob

⁴ Marsh W. J., »Representational Changes: the Constituency M1«, in Norton Ph., *Parliament in 1980*, Oxford, Basil Blackwell, 1985, Wood M. D., »The Conservative Member of Parliament as Bobbyst for Constituency Economic Interests«, *Political Studies*, 1987/35.

⁵ Johannes R. J., *To Serve the People: Congress and Constituency Service*, Lincoln, Neb. University of Nebraska Press, 1984.

⁶ Parket R. G., *Homeward Bound: Explaining Changes in Congressional Behavior*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 1986.

⁷ Clarke D. H. – Price G. R. – Krause R., »Constituency Service Among Canadian Provincial Legislators: Basic Findings and a Test of the Three Hypotheses«, *Canadian Journal of Political Science*, 1975/8.

⁸ Kim L. Ch. – Barkan D. J. – Turan Ja. – Jewell E. M., *The Legislative Connection: The Politics of Representation in Kenya, Korea and Turkey*, Durham, N. C. Duke University Press 1984.

⁹ Loewenberg G. – Patterson C. S. – Jewell E. M., eds. *Handbook of Legislative Research*, Cambridge, Mass. Harvard University Press, 1985, 97–131; Loewenberg G. – Patterson C. S., *Comparing Legislatures*, Boston, Little Brown, 1979, Mezey M., *Comparative Legislatures*, Durham, N. C. Duke University Press, 1979, 159–193.

¹⁰ Eulau H. Wahlke C. J., *The Politics of Representation: Continuities in Theory and Research*, Beverly Hills, Sage, 1978; Patterson C. S., »The British House of Commons as a Focus of Political Research«, *British Journal of Political Science*, 1973/3.

¹¹ Ilbert P. C., *Parliament: Its History Constitution and Practice*, New York, Henry Holt, 1911.

¹² Kim L. Ch. – Patterson C. S., *Parliamentary Elite Integration in Six Nations, Comparative Politics*, 1988/4; Kim L. Ch. – Patterson C. S., »The Integration of Parliamentary Elites in Less Developed Countries«, v knjigi, Czudnowski M. M. ed. *Political Elites and Social Change*, De Kalb, Northern Illinois University Press, 1983.

vse bolj razvitih in relativno samostojnih sredstvih komunikacij, ob javnosti dela in ob demokratični opoziciji morajo biti znanstvena raziskovanja parlamenta močan dejavnik v oblikovanju javnega mnenja, s tem pa tudi jez pred stalnimi poskusi močnejših delov političnih elit, zlasti strankarskih izvršnih vrhov, da bi marginalizirali oz. »kolonizirali«¹ parlament. Prav s svojim prizadevanjem za ohranitev in vzpodbujanje parlamentarnih ustanov in življenja predvsem z »odpiranjem«² parlamentarne »knjige«³ javnosti in sodelovanjem – posrednim ali neposrednim – v oblikovanju javnega mnenja, dobivajo razvite parlamentarne študije polni smisel in opravičilo. Zato ni slučajno, da so v razvitih državah parlamentarni raziskovalci tako iskana in cenjena »veja«⁴ politične sociologije oziroma političnih raziskovalcev.

Za sodobno možno demokratično in parlamentarno prakso v Jugoslaviji ima lahko širši parlamentarni vpogled v parlamentarno izkušnjo večplastni pomen. Zaenkrat kaže vsaj na tri zadeve. Prvič, v parlamentarnih raziskavah obstajajo velike praznine. Te praznine obstajajo kljub naporom nekaterih raziskovalcev, da bi v okviru svojih širših znanstvenih proučevanj raziskovali parlament, in kljub temu, da nekatere pomembne študije, poleg drugih vprašanj, obravnavajo tudi parlamentarno problematiko. Drugič, širša primerjalna parlamentarna in raziskovalna izkušnja kaže, da parlamentarne študije v svojem razmahu niso bile samo pasiven izraz in nemi spremljevalec določenega političnega dogajanja, temveč tudi aktiven dejavnik in dodatna moč v utrjevanju in dinamizaciji odprtega demokratičnega parlamentarnega življenja. Tretjič, širša primerjalna izkušnja tudi kaže, da je bil razvoj parlamentarnih študij delno izraz širšega procesa demokratizacije. Ker so v Jugoslaviji danes izpolnjeni nekateri pomembni pogoji za delovanje aktivnega parlamenta in parlamentarne demokracije, predvsem večstrankarski sistem in svobodne volitve, lahko pričakujemo tudi bolj dejaven odnos družbenih, zlasti političnih ved do te vodilne demokratične institucije. Z drugimi besedami, lahko pričakujemo, da bodo te vede v novem pluralističnem in demokratičnem nastajanju dale svoj prispevek k razvoju parlamentarnega življenja.

2. Nad parlamentarnim nihilizmom in parlamentarno romantiko ter med njima

Na kaj pravzaprav navaja širša primerjalna parlamentarna politična raziskovalna izkušnja? Zaenkrat lahko rečemo, da prinaša vsaj tri sporočila. Prvič, iz bogate parlamentarne prakse in parlamentarne misli je mogoče povzeti dosežke, ki imajo skoraj univerzalni politični oziroma demokratični pomen in za katere bi se bilo treba brez pomislekov zavzemati v našem dnevnem političnem prizadevanju. Drugič, ta praksa kaže, da morajo za uresničitev nekaterih pozitivnih in sprejemljivih rešitev obstajati tudi ustrezni pogoji. Brez teh pogojev se načelno lepe rešitve pogosto zmaličijo in se spremenijo v svoje nasprotje. Tretjič, širše proučevanje parlamentarne prakse kaže, da tudi na tem področju, tako kot na mnogih drugih, obstajajo nekatera odprta vprašanja in da je ob njihovem razreševanju težko racionalno argumentirati ali se odločati za eno ali drugo rešitev. Računati je treba tudi z dejstvom, da vse to ni jasno označeno in ločeno med seboj; za nekatera vprašanja bi težko rekli, da spadajo v prvo, drugo ali tretje področje. To je lahko še dodatni razlog za razvoj resnih parlamentarnih proučevanj.

Glede na vse to bomo tu govorili o nekaterih statusnih, funkcionalnih in strukturno-organizacijskih straneh parlamentarne problematike. Če govorimo o splošnem statusu ali položaju parlamenta v političnem sistemu, velja opozoriti na dve ravni analize. Prva je normativna – s celim kompleksom zamisli in načrtovanja položaja parlamenta v sistemu političnih vrednot in v splošnem sistemu politike. Druga je bolj izkustvena raven, s težnjo, da ugotovi ali izmeri položaj parlamenta v realni strukturi moči in vpliva. Tudi kar zadeva normativno raven, kaže razlikovati dva nivoja. Eden je vezan na pravni odnos oziroma na ustavo in parlament. V svojih globljih plasteh to vprašanje vsebuje še nek problem, ki je povezan

s splošnim odnosom med pravom in politiko. O tem je na raznih straneh dosti napisanega in ne delamo si utvar, da bi tu lahko povedali kaj več in kaj bolj novega in več od tega, kar je že bilo povedano. Zato se bomo malo dlje zadržali na drugem nivoju normativne ravni, ta pa se ukvarja z določanjem položaja parlamenta v okviru splošne organizacije oblasti in političnih institucij. Po dolgi parlamentarni izkušnji in nakopičenem spoznanju o vplivu in možnostih parlamenta lahko z veliko stopnjo zanesljivosti rečemo, da so gledanja oziroma pričakovanja ali zavzemanja za to, da bo parlament suveren, ali kakor bi rekel Wilson (1884) pred svojim predsednikovanjem, »osrednja prevladujoča oblast«¹³, preveč romantična. Maksimalistični parlamentarni projekti, posebej še takrat, kadar so del širših strateških zamisli in tekočega političnega načrta, so lahko ne samo nerealni, temveč tudi družbeno politično večstransko škodljivi.

Maksimalistični projekt parlamenta predvsem ne ustreza nekaterim novjšim tokovom družbe in politike. Ti novi tokovi kažejo na določeno upadanje nekdanjega sijaja in moči parlamenta. To težnjo je v zelo izostreni obliki izrazil John Siley, ko je rekel, da ni niti najmanj točno običajno gledanje, da parlament ukazuje, minister pa posluša. »Minister ukazuje, on je kralj in ne sluga; upravlja tako z ljudstvom kot s parlamentom. Res je sicer«, dodaja Siley, »parlament ga je okronal in ga lahko tudi razreši.« Tudi Sidney Law se je čudil, kako lahko parlament gospodari z organizacijo oblasti in z vlado, če je ista stranka zastopana v vladi s svojimi generali, v parlamentu pa s svojimi vojaki. Ob tem navajajo tudi razloge za takšne premike v odnosu med parlamentom in vlado. Največkrat navajajo naslednje razloge: prvič, povečanje funkcij in stroškov države objektivno zapleta in otežuje delo in položaj parlamenta tudi takrat, kadar se iskreno prizadeva, da bi bil v središču odločanja; drugič, povečanje in krepitev birokracije številčno in funkcionalno; tretjič, zapletenost političnih – tako notranjih kot tudi zunanjih zadev; četrtič, pomanjkanje informacij, potrebnih za sodoben proces odločanja; petič, primanjkljaj parlamentarne administracije in služb, ki bi bile na voljo poslancem, oz. dejstvo, da so te službe, tam, kjer obstajajo, bolj na voljo visokim izvršnim funkcionarjem kot pa poslancem; šestič, vse glasnejše težnje izvršnih in političnih voditeljev, da bi bili tudi ti predstavniki ljudstva, kot so to poslanci; sedmič, neredko prevladujoč položaj strankarskih voditeljev; osmič, težnja vse bolj razvitih, vse bolj prisotnih in vse bolj vplivnih množičnih medijev, da se najraje obračajo k resničnim in »otipljivim« centrom oblasti. Vsemu temu je treba dodati tudi določena pričakovanja, pa tudi navade posebno v manj razvitih državah, da se na izvršno oblast gleda kot na dejavnik modernizacije.¹⁴

Preveč ambiciozno zamišljen ali prenapet parlament oz. parlament, ki ima funkcije in naloge, katerih objektivno ne more nositi in opravljati, se v praksi hitro spremeni ali v nemočno, ali v manipulativno institucijo. V bistvu tak predimenzioniran a prazen parlament včasih pride prav ravno tistim dejanskim političnim mogočnejšem, ki ne trpijo nikakršnega nadzora, še najmanj parlamentarnega.

Lucidni Mill je pred mnogimi drugimi doumel dobršen del te resnice, pa je hotel rešiti, kar se še rešiti da. To, kar je treba in kar se more rešiti, je določena mera pomembnosti in vplivnosti parlamenta. Tej nalogi posveča Mill pretežni del svojih intelektualnih naporov. Na več mestih posredno ali neposredno poudarja, naj parlament ne bo prevladujoče in političnoupravljalsko, temveč omejujoče in nadzorno telo resnično kompetentne in upravljalske oblasti. Zato dela jasno razliko med funkcijo nadzora nad vlado in funkcijo vladanja v ožjem politično upravljalnem operativnem smislu (Between controlling the business of government and actually doing it).¹⁵ Samo tako razlikovanje in razdelitev funkcij lahko zagotavlja

¹³ Wilson W., *Congressional Government: A Study in American Politics* Meridian Books, 1956, p. 23.

¹⁴ Curtis M. ed., *Introduction to Comparative Government*, Sec. ed. Harper Collins Publisher Inc. 1990, p. 21.

¹⁵ Mills S. John, *Consideration on Representative Government*, v knjigi, Acton D. H. ed. *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, London, Dent and Sons, 1951, p. 229, 230.

odgovornost in delo vlade na eni strani in nadzorno moč parlamenta na drugi strani. Če ni mogoče pričakovati, da bo neko predstavniško oziroma parlamentarno telo tudi operativno-upravljalno prevladujoče telo, je vendar mogoče in nujno parlament postaviti v položaj »ultimativne nadzorne oblasti«¹⁶ ali kot forum, ki deluje kot nadzornik svobode in središče pameti in razprave.¹⁷ Doseči ustrezno ravnotežje med tema dvema funkcijama ali strukturama oziroma med odgovorno vlado in demokracijo, je po Millu najtežje in osrednje vprašanje v »umetnosti vladanja«.¹⁸

Po tistem, kar je imel Mill za zadnjo obrambo spodobnega in realnega položaja parlamenta, je Weber udaril z vso silo. Weber misli, da parlament ne more biti niti središče odločanja niti »središče pameti« oziroma mesto argumentiranja in razprave, kjer se oblikujejo avtoritativne odločitve in programi.¹⁹ Novejša gibanja, zlasti širjenje volilne pravice in razvoj političnih strank so spodkopali klasično liberalno koncepcijo in obliko parlamenta, ki predstavlja središče oblasti, njegove člane pa pri opredeljevanju vodijo predvsem splošni interesi. V novih razmerah se je središče oblasti pomaknilo proti vladi, poslanci pa so postali »stroj za dviganje rok« (Yes men).

Glede na vse te ideje in na opozorila prakse se zdi, da bi bilo v našem iskanju optimalnega »modela« parlamentarne demokracije in parlamentarne institucije potrebno posebno pozornost posvetiti ideji »prevladujočega predsednika in vplivnega parlamenta« (dominating president and influential parliament). Predsednika se tu razume kot izvršno oblast in vse to bi veljalo tudi za vlado v nekem, morda nekoliko razširjenem sistemu parlamentarne vlade. Takšno uravnoteženje zakonodajne in izvršne oblasti bi prispevalo k obvarovanju sistema tako pred spreminjanjem predsedniške v diktatorsko oblast in pred spreminjanjem parlamenta v himerično institucijo – oziroma v najboljše plačani moški zbor na svetu – kot je rekel nek avstrijski pisatelj.

V bolj konkretnem določanju položaja parlamenta v strukturi vpliva ali v hierarhiji ali razporedu moči, obstajajo različne razlage. Za nas se zdijo posebno zanimive tri takšne razlage. Po prvi, najpogostejše poimenovani kot skupinska teorija politike in parlamenta, je parlament mesto, kjer se merijo mnoge vplivne interesne skupine in v njem puščajo jasne sledove svojih pritiskov oziroma količine svojega vpliva. Izhajajoč iz tako zamišljenega okvira²⁰ veliko raziskovalcev meni, da je parlament samo »ravnotežje oblasti«²¹ ali »pasivni sodnik« v tekmovanju oziroma v boju različnih skupin (referee)²². V nasprotju s tem nastaja drugačno gledanje, po katerem ima parlament mnogo več samostojnosti, avtentičnosti in vpliva. Po mnenju Bauerja dajejo številne okoliščine – med drugim zapletenost postopkov, možnosti za posebno vzpodbujanje ter omejena pozornost širšega kroga ljudi ali volilcev na posamezne probleme pa tudi obstoj protiravnostnih sil – poslancem precej svobode in samostojnosti na mnogih področjih.²³ Številni raziskovalci te usmeritve zanemarjajo ali ignorirajo vpliv interesnih skupin.²⁴

¹⁶ Mill S. John, *Considerations on Representative ...* Op. cit. p. 228.

¹⁷ Mill S. John, *On Liberty*, Harmondsworth, Penguin, 1982, p. 168.

¹⁸ Mill S. John, *On Liberty*, Harmondsworth, Penguin, 1982.

¹⁹ Beber M., *Politics as a Vocation*, v knjigi, Gerth H. H. – Mills W. C. ed. *From Max Weber*, New York, Oxford University Press, 1972, p. 102.

²⁰ Bentley F. A., *The Process of Government*, Chicago, Chicago University Press, 1907; Truman B. D., *The Governmental Process*, New York, Knopf, 1951.

²¹ Latham E., *The Group Basis of Politics: A Study of Basing-Point Legislation*, Ithaca, New York, Cornell University Press, 1953.

²² Bailey S. K., *Congress Makes a Law: The Story Behind the Employment Act of 1946*, New York, Columbia University Press; Niakanen W. A. Jr., *Bureaucracy and Representative Government*, Chicago, Aldine-Atherton, 1971.

²³ Bauer R. A. – Poll S. I. – Dexter A., *American Business and Public Policy: The Politics of Foreign Trade*, 2nd ed. Chicago, University of Chicago Press, 1972; Maltheus D. R. – U. G. *Senators and Their World*, Chapek Hill, University of North Carolina Press, 1960.

Smisel poudarjanja take samostojne in vplivne vloge parlamenta je istočasno poudarjanje potrebe po obstoju neke osrednje prave ustvarjalne predstavniške institucije, ki bo sposobna presegati pat-pozicije, do katerih prihaja ob neposrednem spopadanju interesnih skupin. Prav v parlamentu se ustvarjajo razmere za združevalni proces, v katerem posamezniki in skupine v argumentiranem razgovoru prilagajajo svoje politične preference in gradijo konsenzus. Brez tega združevalnega procesa (unitary process) v neposrednem ostrenju stališč in nasprotnih stališč interesne skupine in drugi udeleženci političnega procesa le redko spreminjajo svoje politične reference.²⁵

Tretja razlaga se skuša izogniti določenemu pretiravanju prejšnjih dveh. Ob uporabi nekaterih širših teoretičnih modelov demokracije za razlago in utrjevanje položaja in obnašanja parlamenta pride do neke kompromisne formule. V parlamentu je mogoče najti tako tekmovalne procese, v katerih sodelujejo predstavniki različnih in med seboj nasprotnih interesov, ki se zaključujejo s kompromisi ali vzajemnim prilagajanjem, ki zadovoljuje največje število predstavnikov, kot tudi tisto drugo razpravljalno racionalno-vrednostno stran, ki prispeva k temu, da je celoten zakonodajni proces nekaj več kot golo spopadanje interesnih skupin. Skratka, ta usmeritev poudarja, da v delu in odločanju parlamenta sodelujejo aktivno tako poslanci kot tudi interesne skupine in volilci.²⁶

Težko je reči, katera od teh treh razlag bi najbolj ustrezala sodobnemu parlamentarnemu stanju v Jugoslaviji. Preden bi se kakor koli odločili, bi bilo nujno opraviti ustrezne raziskave. Smisel predhodnega nekoliko širšega, primerjalnega pogleda na različne zamisli in razlage bi bil tudi v tem, da pokaže, kako v razvitih državah govorijo in razmišljajo o strateških vprašanjih parlamenta ali o parlamentarnih reformah in kako to spremljajo z resnimi in podrobnimi raziskavami parlamentarne problematike. Z določenim tveganjem, da poenostavljamo, bi se vendarle lahko reklo, da je za razlago naše trenutne parlamentarne realnosti najbolj zanesljiva prva razlaga; za tisto, kar bi nam najbolj ustrezalo, pa tretja. Z drugimi besedami, trenutna parlamentarna praksa kljub določenim spremembam izraža in v največjem delu potrjuje namere in zahteve vrha dejansko vladajoče politične formacije oziroma vladajočega razmerja interesov in skupin. Lahko samo upamo, da pot do parlamenta, ki bi imel širši politični »gabarit« in demokratično moč, ne bo predolga.

Podrobnejše določanje teh normativnih in izkustvenih statusnih razsežnosti olajšuje tudi delo funkcionalnega določanja razsežnosti parlamenta. Tudi tu nam je lahko izkušnja razvitih držav in demokratičnih ureditev zelo koristna. Temeljno sporočilo te izkušnje se glasi takole: parlamenta ni treba precenjevati, niti ga ne kaže preobremenjevati. Mnogi teoretiki in raziskovalci demokracije že od zdavnaj upravičeno opozarjajo, da je treba prav v prid parlamentu in demokraciji omejiti njegove številne funkcije na tisto mero, ki jo še zmore. Ni slučajno, da je del parlamentarnih reform v razvitih državah sledil prav tej smeri.

V skladu s tem imajo oziroma opravljajo parlamenti običajno naslednje funkcije. Prva in temeljna je vsekakor zakonodajna. Pri tem velja opozoriti, da je sprejemanje zakonov treba razumeti bolj v smislu oblikovanja in uzakonjanja, kot v smislu »izdelovanja odločitev«. To kar Almond upravičeno poudarja za sisteme parlamentarne vlade, bi se lahko trdilo tudi za mnoge druge sisteme. Odločitve, vezane na javno politiko in zakonodajo, se pripravljajo v kabinetih ali ministrstvih, parlament oziroma skupščina predvsem o njih razpravlja, jih dopolnjuje in formalno

²⁴ Dexter L. A., *Candidates Make the Issues and Give the Meaning*, *Public Opinion Quarterly*, 1956/19; Dexter D. A., *The Representative and His District*, v knjigi Peabody R.-Polsby N., eds. *Perspectives on the House of Representatives*, Chicago Rand McNally, 1963.

²⁵ Vogler J. D. – Waldman R. S., *Congress and Democracy*, Washington, *Congressional Quarterly*, 1985.

²⁶ Hayes M. T., *Lobbyists and Legislators, A Theory of Political Markets*. New Brunswick, Rutgers University Press, 1981; Denzan T. A. – Munger C. M., *Legislators and Interests Groups: How Unorganized Interests Get Represented*, A. P. Sc. R. 1986/1.

uzakonja.²⁷ Zakonodajna funkcija je v bistvu skupno ime za več parlamentarnih funkcij.

Druga pomembna funkcija je artikulacija različnih interesov, njihovo povezovanje oziroma preoblikovanje v globalne politične zahteve in odločitve. Parlament, ki ni sposoben opravljati te funkcije, zgublja temeljni pomen in smisel. Tretji pomemben kompleks funkcij je kulturno-socializacijski in v dobršni meri vzgojni. V razmerah razvitih komunikacijskih sredstev, javnosti dela in demokratičnega parlamentarnega življenja tudi delo v parlamentu, parlamentarne razprave in spopadi različnih skupin in vplivnih dejavnikov v političnem življenju ne morejo ostati brez vpliva na oblikovanje mišljenja, stališč in vzorcev obnašanja širših slojev prebivalstva. Za velik del državljanov pomeni to, kar slišijo v parlamentu, tudi temeljni okvir za njihovo volilno izbiro. Ta del državljanov nima niti časa niti moči, mogoče pa tudi ne volje za kakršno koli širšo dejavnost ali iskanje drugih virov informacij oziroma spoznanj. Samo to dejstvo nalaga parlamentu tudi posebno odgovornost. Na podlagi tekoče parlamentarne prakse v Jugoslaviji se ne bi moglo reči, da se parlamentarni poslanci te funkcije dovolj zavedajo.

V širši krog socializacijske funkcije parlamenta sodi tudi socializacija političnih voditeljev. Ni treba pozabiti, da največje število političnih voditeljev v razvitih državah in demokracijah preživlja dobršen del svoje kariere v parlamentih. V Veliki Britaniji se člani volijo po večletni praksi v Spodnjem domu, navadno na položajih »back-benchers« ali mlajših ministrov. Čeprav je v ZDA položaj nekoliko drugačen, je treba vedeti, da je šest od devetih zadnjih ameriških predsednikov prišlo iz parlamentarnih klopi (tisti, ki niso imeli parlamentarne izkušnje so bili na visokih armadnih ali guvernerskih položajih – Eisenhower, Roosevelt, Carter, Reagan . . .) S precejšnjo verjetnostjo lahko predpostavljamo, da predhodna parlamentarna izkušnja bistveno vpliva na pomirljivost in strpnost političnih prvakov. Z nasprotnim argumentom bi se lahko predpostavljalo, da en del razlogov za trdoto elitnega političnega »materiala« v socialističnih oziroma postsocialističnih državah izhaja prav iz odsotnosti parlamentarnih izkušenj. Zrasli iz globin enopartijskih »temnih vilajetov« politični prvaki v nekaterih postsocialističnih sistemih nimajo veliko smisla in nagnjenj za razvoj tako zapletene institucije. Ponovitve trmastega enopartijskega zapostavljanja in »blokiranja« parlamenta moremo danes spremljati v praksi novoizvoljenih večstrankarskih republiških parlamentov v Jugoslaviji.

Seveda pa ne smemo biti naivni in misliti, da je edini razlog zastoja v delu parlamenta in parlamentarizma le v ponavljanju preteklosti. Prav tako se moramo zavedati, da je vpliven parlament izziv vsaki oblasti, še posebej v okoliščinah, ki »iščejo« vodje in rešitelje.

Četrta funkcija parlamenta je nadzor v širšem smislu – nad najvišjimi oziroma najmočnejšimi položaji ali središči politične oblasti. Ta nadzor se lahko opravlja na različne načine in na več ravneh. Pomemben del nadzora je na področju, v našem žargonu rečeno, kadrovske politike. V nekaterih sistemih parlament voli šefa države (Italija, Sovjetska zveza), ponekod potrjuje šefa vlade (Nemčija, Izrael), v posameznih primerih potrjuje ministre ali visoke državne funkcionarje (ZDA). V paket teh kadrovskih funkcij spada tudi sprožitev postopka za odpoklic – seveda pod določenimi pogoji – najvišjih državnih funkcionarjev (impeachment – ZDA); v zvezi s tem ima parlament tudi nekatere sodne funkcije. Tako je v Veliki Britaniji Gornji dom formalno najvišja sodna stopnja za nekatere zadeve. Sodne funkcije ne opravlja cela lordska zbornica, temveč samo njeni člani, ki so zato imenovani: lord Chancellor in devet lordov pravnikov. V ZDA v slučaju odpoklica sproži postopek oziroma obtožbo Predstavniški dom oziroma eden od njegovih komitejev, vrhovno sodno stopnjo pa predstavlja senat. To smo posebej omenili zato, ker

²⁷ Almond G., Policy Making and Implementation, v knjigi, Almond, G., ed., Comparative Politics Today, A World View, Boston, Little Brown and Company, 1974.

menimo, da bi neka podobna »kadrovska« oblast prišla prav tudi parlamentu v sodobnih jugoslovanskih razmerah.

Druge oblike parlamentarnega nadzora – od možnosti izglasovanja nezaupnice vladi preko finančnega nadzora (posebno je razvit v ZDA) – do nadzora uresničevanja parlamentarnih odločitev in prevzemanja obsežnih preiskovanj vladnih akcij – so dobro znane in o njih tu ne bomo govorili. Ob tej priložnosti tudi ne moremo govoriti o nekaterih pomembnih »debatnih« in simboličnih funkcijah parlamenta.

Razumljivo je, da noben parlament, kaj šele že predhodno količjak statusno oblikovan in funkcionalno opremljen demokratični parlament, ne more ne obstajati in ne delovati na pričakovan način, brez ustrezne strukture in organizacije. Kadar gre za organizacijo parlamenta v širšem smislu, moramo razlikovati tri pomembne kroge. Prvi je parlament v ožjem smislu s poslanskim sestavom in plenarnim delom; drugi obsega določeno vrsto izvedenih parlamentarnih tvorb, zlasti komisij in komitejev; v tretjega sodijo določeni subparlamentarni sklopi, med katere se lahko šteje t. i. »železni trikotnik« (iron triangle), v katerem so predstavniki parlamentarnih komitejev, določenih agencij in interesnih skupin. Glede na status, funkcije in organizacijo v širšem smislu lahko rečemo, da parlament ni samo parlamentarna stavba s poslanci, temveč je to velik sistem ali »podjetje« oziroma cel parlamentarni svet, ki ima svoje »zakone« in »logiko«, svojo profesionalnost in potrebe.

Kakšna bo struktura parlamenta, je odvisno od mnogih dejavnikov in okoliščin. Ob tej priložnosti se ne moremo poglobljati v številna vprašanja te ravni parlamentarne problematike. Omejili se bomo na dve vprašanji. Prvo bi bilo: ali parlamentarizem, bolje rečeno demokratični in dejavni parlament zahteva oziroma daje prednost brezpogojno enodomni strukturi; ali se sploh lahko sprijazni z dvodomnostjo oziroma večdomnostjo. Ne da bi se spuščali v širšo razpravo o tem vprašanju, nam je bližje tako stališče, da ti dve »zadevi« nista za vsako ceno nezdržljivi in neuskladjeni²⁸, kot pa pojmovanje, po katerem parlamentarizem izključuje dvodomnost oziroma nujno vodi v prevlado enega od domov.²⁹ Možnost sporazumevanja o teh dveh težnjah bi zahtevala tudi določeno strukturo vlade (bolj koalicijsko kot večinsko).

Drugo vprašanje je podobno prvemu: ali je parlamentarizem oziroma vpliven in podjeten parlament v skladu s federalizmom? Če parlament pomeni sistem kabinete vlade oziroma westminstrski model parlamentarne vlade, tedaj bi na to vprašanje lahko takoj negativno odgovorili. Toda, če se parlamentarizem prepleta z neko vrsto širših oziroma koalicijskih kabinetov, tedaj so odprta vrata za neko obliko sožitja in dopolnjevanja med parlamentarizmom in federalizmom. Načelno bi se lahko reklo, da bi podobno sožitje lahko nastalo med parlamentarizmom in neko obliko federativno-konfederativne ureditve ali minimalne federacije. Če ni načelne nezdržljivosti med parlamentarizmom, dvodomnostjo in federalizmom oziroma minimalnega federalizma ali federativnokonfederativnega sistema, tega ne bi mogli reči za odnos med parlamentarizmom in konfederalizmom. Zdi se, da je parlamentarizem nezdržljiv s konfederalizmom.

V okviru organizacije parlamenta je treba vsekakor opozoriti na pomembne parlamentarne tvorbe, ki pogosto slovijo kot »minilegislature«, imenujejo pa se komisije in komiteji. Ali je sploh treba poudarjati, da veliko parlamentarno »podjetje« ne more delati brez organizirane mreže pomožnih in stranskih institucij in služb oz. »filtrov«, med katere spadajo različni komiteji in komisije. Zdi se, da bi bilo treba v sedanjem procesu oblikovanja demokracije in demokratičnih institucij, zlasti parlamenta, posvetiti posebno pozornost izkušnjam in rešitvam Italije, Francije in Nemčije. Za razliko od sistema Velike Britanije, v kateri so ti komiteji, kot se zdi, preveč šibki, posebno v odnosu do izvršnih služb, ali od ZDA, kjer so

²⁸ Lijphart A., *Democracies, Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, New Haven, Yale University Press, 1984.

²⁹ Wheare C. K., *Legislature*, New York, Oxford University Press, 1963.

kongresni komiteji premočni, tako da pogosto odvzemajo moč celo delu samega kongresa, je v zgoraj naštetih državah sistem komitejev nekje med ameriškim in britanskim: dovolj močan, da je avtentična priprava za parlamentarno odločanje, in dovolj šibak, da ne more vnaprej določiti sklepov parlamenta in ga razlastiti njegovih legitimnih pristojnosti.

Razume se, da so vpliv in možnost parlamentarnih komitejev odvisne od vrste drugih pogojev, zlasti od količine moči ali statusa parlamenta v splošni razdelitvi politične moči. Parlamentarna vlada z močnim in prevladujočim kabinetom, ki ima odločujoč vpliv na parlament, ni naklonjena močnemu sistemu komitejev. Dejansko dobršen del pripravljalnih poslov, ki bi jih lahko opravljali komiteji oziroma take posle tudi resnično opravljajo v nekaterih drugih sistemih, v britanskem primeru opravlja vlada sama. Odločitev vlade, da neki svoj predlog spravi skozi parlament in uzakoni, je skoraj dokončna, ker parlament sprejema njene predloge večinoma brez večjih sprememb.

Zdi se, da v predsedniškem sistemu – ali v sistemu nekoliko bolj dosledne delitve oblasti – močnejši položaj parlamenta sam po sebi prinaša bolj samostojen in bolj vpliven sistem parlamentarnih komitejev. Na podlagi obsežnih primerjalnih študij nas Lijphart prepričuje, da je kongres ZDA veliko močnejše zakonodajno telo kot parlament v katerem koli drugem parlamentarnem sistemu.³⁰ Kako točno je to, kaže tudi Blondelova analiza, da je okoli ena tretjina odločitev ali odločanja (rule-making) lahko prerogativa kongresa ZDA, medtem ko je mogoče le 4–5% takih odločitev pripisati britanskemu parlamentu ali večini parlamentov zahodne Evrope.³¹ Nekateri novi premiki v britanskem primeru, ki kažejo, da delež sprejemanja predlogov vlade upada od 91–95% v času med leti 1945–70 na 61–73% v času od 1970–83, te ugotovitve bistveno ne spremenijo. V celotnem razdobju od 1945–83 leta je bilo približno štiri petine predlogov vlade sprejetih s soglasjem Spodnjega doma.³²

Vzporeden tej relativni šibkosti parlamenta v sistemu parlamentarne vlade je tudi nižji položaj ali nižja stopnja samostojnosti poslancev v primerjavi z njihovimi kolegi v sistemu bolj dosledno izvedenega načela delitve oblasti. V sistemu premočne vlade sta kakovost politike in sposobnost političnega sistema v preveliki meri odvisna od organiziranosti, odgovornosti in od značaja vlade; in kar je še bolj značilno – ni trdnih zagotovil, da bo vlada spremljala zahteve časa in prilagajala svojo organizacijo tem zahtevam. Zato Williams ostro kritizira prav ta »premoderni in antimoderni« značaj britanskih institucij, zlasti vlade. »Osrednja vlada je«, pravi ta avtor, »zaprt sistem, zavrt v skrivnost, slabo upravljan in ima omejeno analitično in strateško sposobnost na vrhu«. ³³ Sporočilo te kritike je, da so potrebne radikalne reforme, v okviru teh reformskih zahtev pa ima pomembno mesto predlog uvajanja komitejev, podobnih tistim v ZDA. Tak sistem komitejev bi okrepil vpliv parlamenta, s tem pa zmanjšal moč vlade.

Vendar pa vse ni tako enostavno. To, v čemer nekateri vidijo rešitev za britanski sistem, je za druge pomanjkljivost ameriškega sistema. Tako Mezey misli, da preveč decentralizirana in razpršena struktura kongresa z razvejanim sistemom komitejev, ki imajo poleg tega posebno privilegirana pravila procedure v predstavnem domu, ³⁴ ob delitvi oblasti negativno deluje na sposobnost političnega sistema ZDA za odločanje oziroma ustvarjanje dobre javne politike. Mezey prav v teh dveh točkah zahteva spremembo, in to takšne, ki bi omogočale predsedniku, da prevlada nad procesom odločanja.³⁵

³⁰ Lijphart A., *Democracies. Patterns of Majoritarian. Op. cit.* p. 78.

³¹ Blondel J., *An Introduction to Comparative Government*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1969, p. 355, 356.

³² Mechelen V.D. – Rose R., *Patterns of Parliamentary Legislation*, Aldershot Gower, 1986, p. 58.

³³ Williams W., *Washington, Westminster and Whitehall*, Cambridge University Press, Cambridge 1988.

³⁴ Sinclair B., *The Transformation of the U. S., Senate*, Baltimore, John Hopkins Un. Press, 1989; Smith S. S., *Call to Order: Floor Politics in the House and Senate*, Washington, Brookings Institution, 1986.

³⁵ Mezey L. M., *Congress, The President and Public Policy*, Boulder, Westview, 1989.

In samo še eno, že omenjeno vprašanje. Gre za tisto vrsto subparlamentarnih zvez, ki prav tako varovalno vplivajo na delo parlamenta in se pogosto imenujejo »železni trikotnik«. To je tista »prizemna in podzemna« mreža odnosov in aktivnosti v predparlamentarnem preskušanju »terena« za odločanje v parlamentu. Kot v predhodnem primeru, je tudi ta mreža odnosov med predstavniki parlamentarnih komitejev, določenih agencij in interesnih skupin v dobrem delu odvisna od splošnega položaja parlamenta. Tudi ta »trikotnik« je, tako kot parlamentarni komiteji, slabši v parlamentarnem sistemu vlade, kot v sistemu delitve oblasti. Ko tu navajamo »železni trikotnik«, mislimo predvsem na njegovo demokratično moč in na njegovo možnost, da bo sredstvo in protiutež strankarske in izvršne oblasti. Pri tem ne smemo zanemariti tudi drugih možnih negativnih strani tega trikotnika.

Danes se v Jugoslaviji ne more govoriti niti o razviti praksi parlamentarnih komitejev niti o kakšnem »železnem trikotniku«, ki bi kazal možnost razreševanja odnosov med številnimi interesnimi skupinami oziroma subjekti neposredno na širšem političnem prizorišču. V temelju še vedno delujoči filtri enostrankarstva in enopartijske izvršne oblasti ožijo možnosti ustvarjanja ne samo bolj vplivnega parlamenta, temveč tudi že omenjenih, izvedenih ali subparlamentarnih političnih tvorb. To so danes področja, kjer bi bilo mogoče narediti pomembne korake v smeri že začetega »osvajanja« parlamenta ali sistema demokracije, v katerem bi imel parlament ugleden in vpliven položaj.

Oblikovanje parlamenta je treba dopolniti s še bolj jasnim začrtanjem načel, ki so pomembna za praktično delovanje in obnašanje živih dejavnikov parlamentarnega življenja – poslancev. Tudi tu je več odprtih vprašanj; naj omenimo samo dve od njih. Prvo zadeva odnos poslancev in njihovih volilnih enot. To vprašanje se z vso ostrino postavlja v kratki politični praksi pluralnih parlamentov v Jugoslaviji. Menimo, da je Burke že pred skoraj dvesto leti zaključil to vprašanje, ko je odklonil, da bi igral poštarja svoje bristolske enote v parlamentu. To praktično pomeni, da je treba v morebitni dilemi okoli imperativnega in svobodnega mandata vsaj načeloma izbrati to drugo.

Drugo vprašanje zadeva odnose med poslancem in njegovo stranko. Tudi to vprašanje se je v teh pluralističnih razmerah zaostriло. Ni težko najti primerov, da poslanci zaradi strankarske discipline ne izražajo svojih stališč, če so ta različna od stališč stranke oziroma strankarskega vrha. Zgodi se celo, da se odrekajo tistim izjavam, ki so jih v trenutkih morebitne nepazljivosti že izrekli. To, kar je bilo rečeno za odnos poslanca do njegove volilne enote, bi moralo veljati tudi v odnosih poslanca do njegove stranke. Skratka, poslanec mora biti v svojem parlamentarnem delu in obnašanju osvobojen diktata stranke. Tega seveda ni enostavno zagotoviti niti v najstarejših in najbolj razvitih parlamentarnih demokracijah, kakršna je Velika Britanija. Dober poznavalec britanskih razmer Rosse meni, da v tej državi še zmeraj obstaja strankarska vlada.³⁶ Obstoje strankarske vlade in strankarske discipline je verjetno eden od pomembnih razlogov za omejeni vpliv in vlogo parlamentarnih komitejev na parlament in vlado.³⁷

³⁶ Rosse R., »Still the Era of Party Government«, *Parliamentary Affairs*, 1983/36.

³⁷ Marsh J., *Policy Making in a Three Party System: Committees, Coalitions and the Parliament*, London, Methuen, 1986.

Racionalnost in razsežnosti opozicije

*»Vlade morajo vladati,
toda močne vlade
potrebujejo močno opozicijo«.*

Bernard Crick

Politična opozicija je bistvena ustanova moderne parlamentarne vladavine in moderne demokracije. Robert Dahl, ki je posvetil tudi opoziciji več svojih del, je zapisal, da politična opozicija z legalno dovoljenimi političnimi strankami »ni samo moderno, marveč je tudi eno največjih in nepričakovanih družbenih odkritij, na katera je človek kdaj koli po naključju naletel« (1969: XVII–XVIII). Zgodovinska izkušnja je pokazala, da v moderni državi brez legalno delujoče opozicije ni politične demokracije in racionalnega globalnega upravljanja družbe, v njej pa ostanejo okrnjene tudi druge oblike demokratičnega življenja. To je bilo ne nazadnje tudi spoznanje nosilcev strukturalnih političnih reform pri nas v neposredni preteklosti, ki so razglašali »sestop z oblasti« kot politično strategijo, ki je vsebovala uvedbo legalne opozicije. Lahko bi rekli, da je bil zlom realnosocialističnih režimov predvsem posledica ravno političnega sistema, ki je temeljil na monistični vladavini brez opozicije.

Medtem ko so še pred leti nekateri ugledni politologi na Zahodu ugotavljali, da opozicija tudi v parlamentarnih demokratičnih državah usodno usiha (Kirchheimer 1957), drugi pa so napovedovali njen konec v postkapitalistični družbi, pa so novejša tektonske politične spremembe v Srednji in Vzhodni Evropi dale prav tistim, ki so prognozirali novo vitalnost tej instituciji (npr. Ionescu-Madariaga 1971). Nekateri so pri tem celo poudarjali, da je eno izmed bistvenih sredstev zoper vse večjo krepitev izvršne oblasti (vlade) vzpostavljanje močne opozicije (Crick 1964, cit. v: Ionescu-Madariaga 1971:150).

I

Opozicija kljub svojemu pomenu za racionalno in demokratično delovanje parlamentarnega sistema (ki ga tu pojmem v širšem smislu) v politični znanosti ni bila deležna kdo ve kakšne pozornosti. To ni presenetljivo za države brez opozicije, kjer je bil ta vidik sistema bolj ali manj »tabu« tema, marveč to velja, čeprav manj, tudi za države liberalne demokracije, ki imajo daljšo ali krajšo parlamentarno, vključno opozicijsko izkušnjo.

Izostajanje ali marginaliziranje neke problematike ima zmerom praktične in teoretične vzroke. Pri instituciji in vlogi opozicije bi bilo morda mogoče poleg tabuiziranja teme poudariti vsaj še tele:

- harmonične in organske koncepcije družbe in politike, ki poudarjajo predvsem konsenz in zavračajo pomen konfliktov kot dejavnikov družbenega in političnega življenja;
- relativno pozno in redko pravno priznanje opozicije;
- izenačevanje opozicije z »nasiljem«, »sovražstvom« in »destrukcijo«;
- primanjkljaj sistematičnih (empiričnih) raziskav sodobnega parlamentarizma (prim. Massari, v: Pasquino, ur. 1990).

V nasprotju s takšnimi zaviralnimi dejavniki, ki so zadrževali in omejevali raziskovanje institucije opozicije, pa lahko ugotovimo, da so delovali tudi pritiski, ki so pospeševali obravnavo tega pojava. Naj med njimi navedem le nekatere:

* Dr. Adolf Bibič, redni profesor na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani.

- družbena in politična gibanja, ki so se zavzemala za politične spremembe v smeri politične modernizacije (posebej gibanja za civilno družbo);
- politična filozofija in družbena, politična znanost, če je poudarjala pomen civiliziranega razreševanja političnih konfliktov;
- reformatorji monističnih ali polmonističnih sistemov, ki so videli v priznavanju opozicije nujno institucijo za izhod iz krize;
- koncepcije v politični znanosti, ki so skušale utemeljiti empirično teorijo demokracije itd.

Ti in drugi dejavniki so vplivali, da v sodobni politični znanosti vendar razpolagamo z deli, ki so solidna podlaga za nadaljnje teoretično in tudi empirično (to je seveda mnogo bolj zanemarjeno) raziskovanje opozicije, njenega bistva, njenih zvrsti in njenih funkcij, pa tudi njene zgodovinske dinamike. Tu ne mislim samo na tista dela, v katerih je problematika opozicije skrita v nekem širšem naslovu (npr. o pluralizmu, demokraciji, parlamentarizmu, političnem sistemu itd.), ampak predvsem tista, ki se naravnost nanašajo na to tematiko opozicije.

Takšnih del je, razumljivo, več v politični znanosti, ki temelji na liberalni tradiciji, kot v (nekdanjih) monistično zasnovanih političnih sistemih. Morda so bolj pogosta, vsaj v določenih razdobjih, v tistih državah, ki so obračunavale z izkušnjo fašističnega totalitarizma (ZRN, Italija), kot v onih, v katerih ima opozicija daljšo tradicijo bolj ali manj nemotenega delovanja. Naj iz tuje politološke literature navedem, kot primer, avtorje in dela, kot so Kluxen (1956); že navedeni Kirchheimer (1957); Crick (1964); Dahl (1966 oz. 1969); Dahl (1971); Ionescu-Mădăria (1968); Punnett (1973); Oberreuter (ur.) s sodelavci (1975); Kolinsky (ur.) s sodelavci (1987); Pasquino s sodelavci (1989) itd.

Pri nas je bilo, razumljivo, takšnih del manj, vendar pa med njimi lahko omenimo vsaj nekatera: Koštunica (1977), Goati (1984) (v okviru strank), Jambrek (1989) itd.

Če je bilo še pred leti razširjeno, zlasti v državah z monističnim političnim sistemom, prepričanje, da se da sodobni politični sistem razvijati v demokratični smeri brez institucionalizirane opozicije, v najboljšem primeru z mobilnimi »ad hoc« ugovori oziroma nasprotovanji posameznim ukrepom vlade oz. vladajoče politike, pa je tudi v teh državah zmagalo spoznanje, da brez institucionalizirane politične opozicije v sodobni družbi ni mogoče mirno, civilizirano razreševati političnih konfliktov. Proučevanje opozicije je tudi zato postalo aktualno. Pričujoči prispevek ima skromen namen: opozoriti na pomen in razsežnosti proučevanja institucije opozicije kot vidika racionalne in demokratične vladavine v sodobnem parlamentarizmu.

II

Logično se zastavlja najprej vprašanje definicije opozicije. Kakor koli se zdi, da pri tem ni posebnih težav, zlasti če izhajamo iz etimološkega pomena besede, toliko bolj se stvari zapletajo, če nanjo gledamo kot na pojav, ki deluje v konkretnih družbenoekonomskih, političnih, ustavnopravnih in kulturnih razmerah. Razen tega je opozicija tudi diahronično dinamična stvarnost, ki se je od svojih začetkov razvijala in tudi spreminjala hkrati s spremembami v državi in civilni družbi in je dobivala različne institucionalne in behavioralne oblike. Definiranje opozicije je namenjeno konceptualnim razmejitvam, kot drugi temeljni politološki pojmi pa ima tudi praktičen namen: npr. da neko konkretno politično delovanje uvrstimo v kategorijo legitimnega, ali pa se ga skuša potisniti na področje bolj ali manj spornega delovanja, ki naj bi bilo v nasprotju s temeljnim ustavnim konsenzom (kjer obstaja) in včasih celo nezdružljivo s samim bistvom demokratične parlamentarne države (npr. vprašanje odpora zoper državno oblast).

Če s socialno opozicijo (pri tej kategoriji vztraja npr. Pasquino/1990/ v: Pasquino – ur., 1990, passim) razumemo, približno, vsako obliko kontestativnega delo-

vanja v civilni družbi – pa najsi je naperjeno zoper druge socialne adresate ali politične stranke ali državo oziroma proti njenim posameznim politikam, smo omenili pojem, ki se ga razprave o opoziciji običajno izogibajo. Te razprave se praviloma omejujejo na politično opozicijo, ki pa se zopet da razumeti širše kot vsako kontestativno delovanje, naperjeno zoper vladajočo državno oblast in druge politične sile (stranke), z namenom da vpliva nanjo ali jo, v skrajnem primeru, strmoglavi. V ožjem politološkem smislu pa se običajno z opozicijo razume samo institucionalizirana opozicija, pravzaprav parlamentarna opozicija (nekateri uporabljajo izraz politično-parlamentarna opozicija). Tako pravita G. Ionescu in I. de Madariaga v eni od redkih in zelo vplivnih monografij o opoziciji tole: »Politična opozicija v smislu, v katerem ga tu uporabljamo, ... je najbolj razvita in najbolj institucionalizirana oblika političnega konflikta ... Kot takšna postane institucija, pravzaprav del velike celote institucij, na katerih temelji in brez katerih prejšnjega obstoja in delovanja ne bi mogla niti obstajati niti delovati. Politična opozicija postane tako kronajoča (kroenende) institucija popolnoma institucionalizirane politične družbe ...« (1971: 11–12). Klaus von Beyme pa opredeljuje politično opozicijo kot parlamentarno opozicijo takole: »V moderni ustavni državi, v kateri se politične odločitve na splošno sprejemajo v skladu z večinskim načelom, sestavlja opozicijo skupina politikov, katerih stališče se razlikuje od pozicije vlade. Opozicija se lahko razvije samo takrat, ko so zagotovljene določene pravice vsem politikom v predstavnih telesih ... Opozicija se je lahko razvila šele z nastankom modernega parlamentarnega sistema« (1973: 157–158). V tem smislu je zlasti velikega pomena britanska parlamentarna izkušnja, v kateri je opozicija že leta 1826 dobila vzdevek »His (Her) Majesty's Opposition«, od leta 1937 pa ima njen vodja zakonsko priznano plačo kot drugi visoki državni funkcionarji. Čeprav so ta model skušali posnemati v drugih parlamentarnih državah, to zaradi institucionalnih, strankarskih in drugih razlik ni nikoli moglo povsem uspeti. Zlasti pa se britanski tip koncentrirane in konkurenčne opozicije bistveno razlikuje od opozicije v predsedniškem (npr. ZDA) in v kolegialnem sistemu (Švica). Razlike med opozicijami v različnih političnih sistemih so tako velike, da je npr. Dahl za ZDA zapisal, da »reči, kje se neha vlada (government) in začenja opozicija, pomeni vajo v metafiziki« (Dahl 1969, v: Dahl – ur., 1969:34). Zato govori ne samo o opoziciji, ampak tudi in morda predvsem o opozicijah.

III

Tipologija in klasifikacija opozicije na njene različne zvrsti dodatno osvetlujeta ta pojav in varujeta pred njegovimi enostranskimi omejitvami. Hkrati tudi opozarjata na zgodovinsko elastičnost tega pojma in na načine in funkcije delovanja. Že v 50-ih letih je bila močno poudarjena delitev opozicije na »opozicijo iz principa« (Opposition aus Prinzip) nasproti »klasični parlamentarni opoziciji« (Kirchheimer 1957). Medtem ko naj bi bila zadnja pripravljena, da bo, ko bo dobila oblast, svoji naslednici priznala vse pravice, ki jih bo sama uživala, pa prva (opozicija iz principa), ki se zavzema za odpravo obstoječega družbenoekonomskega ali/in političnega sistema, to možnost zelo zožuje, če ne celo (dejansko ali po domnevah nasprotnikov) sploh izključuje. Kot primer »opozicije iz principa« se navajajo socialistične stranke 19. stoletja in monistične oziroma totalitarne stranke 20. stoletja. Blizu tej delitvi je razvščanje opozicije na »lojalno opozicijo« in »nelojalno opozicijo«, ki jo prav tako poudarja Kirchheimer in za njim vrsta drugih avtorjev. Pri tem gre seveda za vprašanje meril lojalnosti, ki se dajo tudi subjektivno razlagati in s tem uporabiti za diskriminatorno obnašanje do opozicije, npr. do zelenih v parlamentu. Podobno velja tudi za delitev opozicije na »konstruktivno« in »destruktivno opozicijo«. Pomen teh in podobnih razvrstitev se zastruje zlasti ob hudih socialnih in političnih konfliktih, posebej še, če se opozicijska politična kultura v družbi še ni (zadosti) izoblikovala; v času, ko se parlamentarna pravila igre postopno interi-

orizirajo, pa zgublajo te klasifikacije svoj pomen, čeprav ostajajo bolj ali manj analitično sredstvo in sredstvo političnih in parlamentarnih bojev.

Glede na prostor delovanja opozicije se včasih nanaša njena klasifikacija na »parlamentarno« in »zunajparlamentarno« opozicijo. Ta razdelitev je bila zlasti popularna v 60. letih v času študentskega gibanja in kasneje, ko je postalo zunajparlamentarno delovanje še posebno močno in nasprotovanje (vsaj dela te opozicije) parlamentarizmu dokaj izrazito. Nekateri avtorji, ki skušajo opozicijo pojmovno omejiti le na delovanje znotrajparlamentarne institucije, ne priznavajo narave opozicije takšnemu zunajparlamentarnemu opozicijskemu delovanju, drugi pa gledajo nanj veliko bolj elastično, zlasti kadar želijo poudariti dialektiko odnosov med civilno družbo, strankami in parlamentom, oziroma kadar poudarjajo obstoječe ali potencialne zveze ali prekinitev zvez med »parlamentarno opozicijo« in »socialno opozicijo« (kot primer različnih stališč do tega vprašanja glej Schumann 1976; Beyme 1970; Pasquino 1990a).

Omenimo naj še dva idealna tipa opozicij, ki se imenujeta »kompetitivni tip« opozicije in »kooperativni« tip opozicije. Seveda v vsakem političnem sistemu opozicija ne le tekmuje z vladajočo politiko, ampak tudi sodeluje z njo. Kooperativno ravnanje opozicije je (ne samo v izjemnih razmerah, kot so vojna, naravne katastrofe, druge resne grožnje eksistenčnim interesom naroda, marveč tudi pri manj pomembnih stvareh) bolj ali manj del politične stvarnosti. Zato seveda ne obstaja čisti kompetitivni ali kooperativni tip opozicije, vendar prej prevlada metoda kompetitivnega ali kooperativnega ravnanja (glej Dahl 1969, spodaj). Zlasti pomembno je to za modele t.i. »konsociativne demokracije« ali »konsenzualne demokracije« (prim. Lijphart 1984 in Lukšič 1989), ki zaradi fragmentiranosti in segmentiranosti družbe temeljijo ravno na kooperativnem razreševanju interesnih konfliktov. Ravno »konkordančno« (gl. tudi Lehmbruch, 1967) urejanje medsebojnih odnosov med »segmenti« zahteva »kolegialno« ali koalicijsko vladanje in konsociativno vedenje, ki nista združljivi s pretežno konkurenčnim obnašanjem v klasičnem parlamentarnem sistemu niti ne z večinskim odločanjem v njem.

Nekateri drugi avtorji skušajo razne vrste opozicijskega ravnanja še bolj razčleniti in ustvariti tako še bolj elastične, čeprav ne nujno tudi izčrpne okvire za opis in analizo opozicijskih obnašanj. Tu mislimo zlasti na Steffanijevo tripartitno tipologizacijo in na Dahlovo razvrščanje opozicij glede na šest temeljnih meril.

Steffani (1977) deli opozicijsko obnašanje na tri temeljne tipe glede na: 1. njen odnos do obstoječega sistema/Systemintention (lojalna in sistemu nasprotna opozicija); 2. glede na konsistentnost ravnanja (sistematična, situacijska opozicija) in 3. glede na ravni delovanja (parlamentarna, predparlamentarna in protiparlamentarna opozicija).

Na večino novejših poskusov razvrščanja opozicije in njenega ravnanja je (kot na raziskovanje pojava opozicije sploh) odločilno vplival Dahl, ki je v svoji knjigi iz leta 1966 predlagal (gl. 11. pogl. knjige po izdaji iz l. 1969) klasifikacijo vzorcev opozicij po šestih temeljnih merilih:

1. organizacijska kohezija ali koncentracija oponentov,
2. kompetitivnost opozicije,
3. mesto (site) ali prizorišče (setting) srečanja med opozicijo in tistimi, ki nadzirajo vlado,
4. različnost ali identifikabilnost (identifiability) opozicije,
5. cilji opozicije,
6. strategije opozicije.

Npr., glede kompetitivnosti razdeli Dahl, če vzamemo samo nekaj primerov, opozicijo s stališča njenega odnosa do vladnih strank in do vlade, na več stopenj, od močnega kompetitivnega razmerja, ravnanja, v katerem prevladuje kompeticija z občasnim sodelovanjem, do njihovega pretežnega sodelovanja in občasnega tekovanja ter do njihovega sodelovanja. Še zanimivejša je njegova klasifikacija opozicij glede na cilje, ki jih zasledujejo, na tri temeljne tipe (s podrazdelitvami ali

brez njih): 1. nestrukturalna opozicija; 2. omejena strukturalna; 3. temeljna (major) strukturalna opozicija (glej spodnjo tabelo). Iz te tabele izhaja med drugim zanimivost, na katero moramo opozoriti, da avtor šteje med subjekte opozicije tudi skupine pritiska, torej tudi nestranskarske, specifične interesne asociacije

TABELA

Tipi opozicije					Primer
Opozicija nasproti obnašanju vlade, da bi spremenili (ali preprečili spremembo) glede					
	oseb in vlade	specifičnih politik vlade	politične strukture	socialno-ekonom-ske struk-ture	
NESTRUKTURALNA OPOZICIJA					
1. Stranke, ki težijo samo k položaju v oblasti	+	-	-	-	Federalisti v ZDA 1815-30
2. Skupine pritiska	-	+	-	-	Federacija ameriških farmerjev
3. Usmerjena v politiko	+	+	-	-	Republikan-ska stranka v ZDA
OMEJENA STRUKTURALNA OPOZICIJA					
4. Politični reformizem (ki ni politično usmerjen)	+ ali -	-	+	-	Britanija: Irski nacionalisti; Gibanje za žensko volilno pravico v ZDA
POMEMBNEJŠA STRUKTURALNA OPOZICIJA					
5. Obsežni politično strukturalni reformizem	+	+	+	-	Francija: RPF
6. Demokratični socialno-strukturalni reformizem	+	+	-	+	Stranke demokratičnega socializma
7. Revolucionarna gibanja	+	+	+	+	Komunistične partije

Simboli: + = da - = ne

* Opozarjamo, da številka 4, omejena strukturalna opozicija, vključuje dva pod-vzorca: tj. bodisi prisotnost ali odsotnost opozicije glede vladinega osebja. Obstaja 16 teoretično možnih vzorcev. Ostalih 8 se ne pojavlja v tabeli, ker se nam je zdelo, da so irelevantni ali dokaj neverjetni.

Vir: Robert A. Dahl (ur.): Political Oppositions in Western Democracies, Yale University Press, New Haven-London, 1969, str. 342.

(zveze farmerjev), po čemer se razlikuje od mnogih drugih avtorjev, ki med opozicijske subjekte prištevajo zgolj parlamentarne stranke oziroma institucionalizirano opozicijo (torej stranko oziroma stranke, ki delujejo kot opozicija v parlamentu).

To je gotovo povezano tudi s posebnimi značilnostmi ameriškega političnega sistema (opozicijsko tekmovanje predvsem na vsedržavnih volitvah, neinstitucionalizirano opozicijsko obnašanje v parlamentu oziroma v kongresu), vendar ima tudi širši pomen. V sestavku, ki ga posveča »ameriškim opozicijam« (Dahl: 1969a:34), avtor ugotavlja, da so glede na to, da v ZDA ne obstaja razločljiva, trajna, združena strukturalna opozicija in zaradi tega, ker se organizirane opozicije praviloma strinjajo s temeljnimi vrednotami in institucijami, opozicije »typically oposed only to specific policies or the personnel of government«. To ad hocistično gledanje (od opozicijskega obnašanja, ki je »ad hoc«, ne pa sistematično) je lahko širše uporabno kot deskriptivna in pojasnjevalna kategorija. (Ne nazadnje je bila koncepcija neinstitucionaliziranih mobilnih opozicij v samoupravnem pluralizmu v nekaterih bistvenih točkah podobna takšni skakajoči »ad hoc« in k posameznim vprašanjem usmerjeni – »issue oriented« – naravi opozicijskega vedenja, čeprav se je zaradi drugačnega partijskega in političnega sistema in drugih dejavnikov tudi bistveno razlikovala od njega).

Klasifikacije in tipologije opozicijskega obnašanja in torej tudi opozicij opozarjajo na njihovo kalejdoskopsko naravo, hkrati pa svariijo pred tem, da se analiza tega obnašanja zapre samo v parlament, torej na institucionalizirano opozicijo, čeprav ostane razmerje OPOZICIJA–VLADA osrednjega pomena. Opozicijsko delovanje je treba torej proučevati ne samo s stališča institucije, marveč tudi funkcije (funkcij) opozicije.

IV.

Razlog za obstoj opozicije je, da »ugovarja«. Vendar pa se njeno delovanje ne more skriti zgolj, kot rečeno, na zanikovalno nasprotovanje, marveč se mora izražati, če naj doseže taktične in strateške učinke, v bistvenem obsegu tudi v pozitivnem ravnanju, v ponujanju alternativ. Opozicija je tudi oko (ne edino) splošnega interesa pri nadzoru nad obnašanjem vladajoče politike in njene implementacije. Je tudi dejavnik selekcije in promocije političnega personala in pomemben dejavnik pri oblikovanju javnega mnenja itd. Funkcije opozicije so umeščene torej predvsem v parlament, v njenem ugovarjanju »vladi«, hkrati pa že zaradi tega, ker je njeno delovanje v parlamentu zmerom z enim očesom (to velja seveda tudi za »pozicijo«) uprto v volilce in prihodnje volitve (nekdo je dejal, da je nastopanje v parlamentu v nekem smislu permanentna predvolilna kampanja) tudi nasproti civilni družbi. Opozicija mora biti sposobna, da se odziva na klice iz družbe, da torej tudi v parlamentu izrazi tiste tokove javnega mnenja in tiste interese, ki jih vladajoča politika ne sliši ali premalo sliši. Ugovarjanje torej obsega vrsto dejavnosti in funkcij, med katerimi so nekatere temeljne, druge manj temeljne; nekatere so »negativne«, druge »pozitivne«; nekatere so izključne, druge so vzporedne ali dopolnilne, ker jih (lahko) opravljajo tudi drugi subjekti. Izpolnjevanje teh funkcij je odvisno ne samo od interne morfologije same opozicije, marveč tudi od številnih zunanjih determinant, ki delujejo na izpolnjevanje funkcij opozicije: od narave »pozicije«, političnega in strankarskega sistema, od materialnih, organizacijskih in komunikacijskih in drugih virov njene moči itd. Tu se nujno omejujemo le na nekatere vidike te problematike (gl. o tem tudi navedeno temeljno literaturo o opoziciji).

Med temeljne funkcije opozicije spadajo zlasti:

1. kritika;
2. nadzor;
3. predlaganje alternativ;
4. predstavljanje interesov, ki jih vladajoča politika zanemara.

1.) *Kritika*. Kritika je najsplošnejša funkcija opozicije. Ima relativno samostojno vlogo, je pa hkrati sestavni del vseh drugih njenih funkcij. V naravi in temeljni potrebi vsake vladajoče politike je, da je »afirmativna«, da brani dejanske ali domnevne dosežke in da marginalizira neuspehe in napake. Nasprotno pa je v samem bistvu opozicijskega ravnanja, da s kritiko odkriva v vladajoči politiki spodrsiljaje in slabosti, dejanske ali pripisane. Pri tem je predmet njene kritike zelo širok, saj so politike, za katere je pristojna vladajoča politika, raznovrstne in se lahko nanašajo na tehniko ali na vsebino vladanja, na ožje parlamentarne zadeve ali na široke družbene probleme, na notranje ali na mednarodne odnose, na odločitve ali na »ne-odločitve« (Bachrach-Baratz 1962).

Opozicija s kritiko opozarja, da je »kralj nag«. Potencialne možnosti kritičnega delovanja opozicije so še posebno velike po uvedbi sodobnih elektronskih komunikacijskih sredstev. Zato je eno od področij delovanja opozicije tudi »boj za medije«, ki ji omogočajo, da pride njen sicer šibkejši manjšinski glas v javnost. Vsekakor je torej doseg opozicijske kritike potencialno zelo velik.

Opozicija v parlamentu prispeva s svojo kritiko, kakor koli se lahko ta v posameznih primerih in položajih presoja, k vitalizaciji te institucije in k tisti dialoški naravi parlamenta, zaradi katere je bila parlamentarna vladavina večkrat imenovana »government by discussion« (vladavina z diskusijo).

2.) *Nadzor*. Že klasična (liberalna) politična filozofija je svarila pred nevarnostjo, da je vsaka oblast nagnjena k temu, da jo njeni nosilci zlorabijo in da jo je zato treba omejiti in nadzorovati (prim. Montesquieu: »le pouvoir arrête le pouvoir«, in »checks and balances« pri Madisonu in drugih federalistih). V politični teoriji in praksi sodobne demokratične države obstajajo številni (prim. Löwenstein 1957) intra- in interorganski nadzorni mehanizmi, ki omejujejo in nadzorujejo državno oblast. Ena od temeljnih funkcij opozicije je prav ta, da z nadzorom kroti »demoni oblasti«, da drži vladajočo oblast v mejah legalnega in legitimnega obnašanja in delovanja. V različnih ureditvah ima za to na razpolago različna politična in pravna sredstva. Na vsak način opravlja opozicija nadzor tako v parlamentu neposredno kot zunaj njega z javnim mnenjem posredno – tako javno kot bolj diskretno, kadar je v to prisiljena. Nadzorna dejavnost postaja posebej vidna s pojavom sodobne »škandalizacije politike«, kjer je opozicijsko delovanje (ne izključno samo njeno) tako v splošni službi moralizacije politike, kot tudi v službi svojih lastnih političnih ciljev.

3.) *Alternativa* je središčna funkcija vsake resne opozicije. Opozicija ne samo »ugovarja«, marveč tudi »predlaga« (Ionesco-Madariaga). Nasproti politiki vladne večine opozicija postavlja svojo politiko, ki mora biti dovolj razločna, da predstavlja posebno razpoznavno identiteto. Predstavljena mora biti – kar ji je s pomočjo elektronskih medijev po eni strani olajšano, po drugi pa oteženo – prepričljivo. Alternative, ki jih ponuja opozicija, morajo biti tudi verodostojne: biti morajo torej takšne, da javnost o njih lahko utemeljeno sodi, da so »mišljene resno«, da torej niso zgolj ugovarjanje zaradi ugovarjanja, marveč da obljublajo razreševanje bistvenih problemov, ki jih vladajoča politika ne vidi ali podcenjuje ali pa zanje predlaga rešitve, ki so dražje.

Oblikovanje verodostojnih in prepričljivih alternativ je tem bolj zapleteno, ker morajo te alternative obsegati ne te ali druge podrobnosti, marveč se morajo nanašati na bistvene probleme. Predmet alternative so lahko: 1) personal vlade; 2) specifične politike; 3) struktura političnega sistema; 4) družbenoekonomska struktura (glej Dahl v: Dahl – ur., 1969). Gre torej tako za kadrovske kot za stvarno alternativo, tako za alternativo glede vladajočega personala kot tudi glede posameznih politik (policies), od agrarne do izobraževalne, od denarne do kulturne, od notranje do zunanje, od socialne politike do raziskovalne in tehnološke politike, itd. Alternativna opozicijska politika mora torej obsegati t.i. »stare politike« in upoštevati tudi »nove politike« (o razlikovanju med prvimi in drugimi gl. npr. Fink-Hafner 1990). Alternativna opozicijska politika lahko računa na uspeš-

nost, če je prepričala čim več ljudi, njihovo večino, da je njena politika, vzeta sintetično, boljša od vladajoče politike tako glede posameznih politik kot glede na splošno usmerjenost vladajoče politike. Oblikovati takšno opozicijsko politiko v sedanjih razmerah znanstveno-tehnološkega »Sachzwanga« in zloma alternativnih modelov socializma ni lahko, vendar vsaj srednjeročno in dolgoročno ni izključeno. Alternativa »iz principa« v tradicionalnem pomenu ni več mogoča, pojavlja jo pa se v marsičem ekvivalentne ali podobne alternative zaradi tveganj »rizične družbe« (prim. Beck 1986). Velike dejanske in potencialne dileme in alternative še vedno obstajajo npr. glede razdelitve narodnega dohodka, obrambne in mirovne politike, politike »materialističnih« in »postmaterialističnih« potreb (Inglehart, 1977), glede socialne in ekonomske politike, skratka, glede politike s pozicije civilne družbe in politike s pozicije države (prim. Bibič 1990).

Zato ni naključje, da se v sodobni politični znanosti znova začenja razprava ne samo o načelnih problemih opozicije, marveč tudi o njeni usposobljenosti za morebitni prevzem vladne odgovornosti. Institucija »vlade v senci«, ki spada med bistvene elemente alternative, sproža znova in vse več pozornosti (gl. npr. Punnett 1973; Missiroli 1990, v: Pasquino [ur.], 1990: 130 ss). Na temelju pionirskih britanskih izkušenj (ki so se potem razširile tudi na države Commonwealtha) in izkušenj ZRN (idejo vlade v senci pa čedalje bolj uresničujejo tudi v nekaterih drugih državah), je v vladi v senci treba videti »alternativno vlado« nasproti obstoječi vladi. Z njo si opozicija pridobiva praktične izkušnje za morebitno zamenjavo in si s tem skuša zvečati svoj ugled tudi kot instanca, ki ni sposobna le ugovarjati, marveč tudi učinkovito vladati zlasti na ključnih področjih moderne države (gospodarstvo in finance, varnost, socialna politika, zunanja politika). Tako si opozicija – pod vodstvom v javnosti znanega voditelja – ustvarja možnost in verjetnost za oblikovanje nove večine na volitvah oziroma v parlamentu. Pri instituciji »vlade v senci« gre torej za podvojitev mesta ugovaranja (prim. Lukšič 1990: 123) in s tem tudi za več: za ustvarjanje – pod določenimi pogoji – večje vidnosti in legitimnosti opozicije ter zlasti njene operativne sposobnosti za prevzem vladne odgovornosti. Širjenje prakse takšne ali drugačne »vlade v senci« pomeni splošnejšo uveljavitev (tako na levici kot na desnici) opozicijske politične kulture.

4. Med temeljnimi funkcijami opozicije naj omenimo tudi funkcijo *predstavljanja interesov in tokov*, ki niso ali niso dovolj predstavljeni ali upoštevani v vladajoči večinski stranki oziroma v večinski koaliciji. Kakor koli sodobna demokratična parlamentarna država uveljavlja formalno enakost vseh interesov in mnenjskih tokov, da se politično uveljavijo, pa vendarle iz različnih socialnih, gospodarskih in kulturnih razlogov prihaja do tega, da »vratarji« političnega sistema ne prepuščajo vseh interesov v enaki meri (prim. Offe 1985); na selektivno funkcijo političnega sistema opozarja zlasti sistemska analiza politike, (prim. Easton 1965). Sodobne množične opozicijske stranke (in vsaka resna politična stranka) se praviloma izogibajo temu, da bi se omejile zgolj na neko posebno interesno skupino ali da bi jo kot takšno zaznala javnost. Vendar »lôvi vse« (catch-all) stranke ne morejo dalj časa prezreti interesov manjšin, ki postajajo zlasti v dobi postmoderne politike vse bolj pomembne, niti ne more dalj časa nekažnovano podcenjevati tēm in problemov, na katere opozarjajo novi subjekti v civilni družbi. Ena izmed zapovedi konkurenčne strankarske in torej tudi opozicijske politike je ravno zajemanje »preostalih« interesov in zahtev in njihovo uvajanje v proces politične konverzije in politične legitimnosti. Spoznavanje teh latentnih, marginaliziranih in diskriminiranih interesov in njihovo vključevanje v politični proces je eno izmed bistvenih meril sposobnosti vsake opozicije, hkrati pa tudi dejavnik stabilnosti političnega sistema.

Obravnavane (izbrane) temeljne funkcije opozicije pojasnjujejo na prvi pogled nekoliko pretirano trditev politologov, da je institucija opozicije eno od največjih odkritij moderne politične teorije in prakse. Iz teh večstranskih funkcij opozicije tudi izhaja, da na opozicijo ne smemo gledati samo s stališča njenih neposrednih in »sebičnih« interesov (v boju za oblast); opozicija je tudi, če smemo tako reči (seveda

ne zmerom), vidna roka splošnega interesa: ko opozicija ugovarja vsakokratni vladi na oblasti, hkrati s svojo kritiko, nadzorom, predstavljanjem in z alternativo, ki jo ponuja, potiska vladajočo politiko v prave meje ali vsaj v tej smeri in ji preti z Damoklejevim mečem zamenjave. Kakor koli moramo seveda tudi opozicijo obravnavati nepristransko – torej ne po tem, kaj o sebi govori, ampak po tem, kar dejansko je – temeljni smisel opozicije kot institucije in kot funkcije je, da je vladanje kar najbolj racionalno in kar najbolj demokratično. Racionalno: ker opozicijsko delovanje deluje proti hitremu, nepremišljenemu in neutemeljenemu odločanju; demokratično, ker je svobodna kontestacija (poleg razvite politične participacije) bistvena sestavina moderne demokracije (poliarhije) (prim. Dahl 1971).

Šele institucija politične opozicije je omogočila, da se splošni interes (*bonum commune*) izoblikuje kot aposteriorna kategorija v demokratičnem procesu dialektike med »pozicijo« in »opozicijo« ob najširšem možnem sodelovanju ljudstva. Institucija opozicije tudi omogoča, da politika ni ali ni predvsem razmerje med »prijateljem in sovražnikom« (C. Schmitt), marveč da je ravno proces oblikovanja splošnega interesa v odprtem političnem prostoru, v spopadanju (ki, kot smo že povedali, zahteva tudi manjše ali večje sodelovanje), kjer si stojita nasproti legitimna pozicija (ki mora dejansko »vladati«) in opozicija, ki je torej legitimna opozicija (torej nasprotnica, ne sovražnica), ki mora biti dovolj močna, da dejansko drži vladajočo politiko »v šahu« in jo resno izziva s stvarno in personalno alternativo.

V.

Če je temu tako, potem vprašanje pogojev, da opozicija lahko normalno opravlja svoje funkcije, da je oziroma da postane »močna« opozicija, ni samo njeno vprašanje, ampak je tudi vprašanje vladajoče politike in, lahko bi rekli, splošno družbeno vprašanje (od tod čedalje večje zahteve, da se status opozicije tudi konstitucionalizira ali kako drugače formalno zagotovi (prim. Giulj 1980)). Opozicija lahko normalno deluje le, če ima zadostne izvore moči: a) izvore materialne in finančne moči; b) organizacijske moči; c) komunikacijske in medijske moči; č) in torej (sintetične) informacijske moči, ki v sodobni postindustrijski družbi čedalje bolj temelji na strokovnih in znanstvenih informacijah (splošno o izvoriščni moči prim. France Bučar 1981).

Čeprav obstoječi demokratični sistemi zagotavljajo vsaj nekatere minimalne pogoje za materialno delovanje opozicije (npr. plačevanje poslancev iz državne blagajne, različni sistemi financiranja strank – prim. Landfried 1990; priznavanje uradnega in posebej honoriranega položaja opozicijskih vodij kot v Veliki Britaniji, na Irskem in v Kanadi itd.), pa se celo v parlamentarnih sistemih z utrjeno institucijo opozicije od resnih raziskovalcev slišijo pritožbe zoper šibko materialno podlago njenega delovanja. Naj za ponazoritev omenim samo en kritični glas: »V politični praksi zahtevajo 'premijske na posest oblasti', ki pripadajo vladajoči večini, da se izvedejo reformni ukrepi, ki naj bi materialno zagotovili svobodo opozicije, da bi lahko celovito izoblikovala svojo vlogo, če naj bi postal sistemsko tipičen dualizem med vlado in opozicijo sposoben za delovanje. Vendar pa bodo oblastniški računi, kot so bili v preteklosti, tudi v prihodnosti komaj premagljiva ovira, da se postavi ta problem« (Oberreuter 1985: 642).

Samostojni izvor moči je tudi komunikacijska medijska moč. V dobi elektronskih komunikacij in množičnih medijev – tega ni treba posebej poudarjati – je razpolaganje s komunikacijskimi sredstvi oziroma dostop k množičnim medijem *conditio sine qua non* vsake politike, in seveda tudi opozicijske. Brez enakopravnega dostopa do medijev je sploh nemogoče govoriti o enakopravnosti opozicije. Dejavniki, ki vplivajo na ta izvor moči, so številni in demokratične parlamentarne ureditve poznajo različne rešitve, ki zagotavljajo opoziciji manjšo ali večjo komunikacijsko in medijsko moč (o komunikacijski in medijski moči prim. Vreg 1990 in Splichal 1981 ter Splichal in drugi [ur.] 1990; gl. tudi Ranney 1983).

V razmerah prihajajoče »informatijske družbe« postaja torej vse bolj pomembna (sintetična) informatijska moč političnih subjektov sploh in opozicije posebej. To je povezano tako s komunikacijami in mediji (in seveda s splošno materialno, gospodarsko in politično močjo), zaradi »poznanstvenjenja« sodobne družbe pa zlasti od dostopa do strokovnih in znanstvenih informacij in sposobnosti za njihovo uporabo. Če je bila velika retorična sposobnost, povezana s politično zvitostjo (ob razpolaganju z minimumom drugih izvorov moči), za tradicionalnega politika morda zadostna, pa dandanašnji politik, če naj bo uspešen, ne sme biti zgolj »čisti« politik, marveč čedalje bolj tudi strokovnjak. Razpolaganje s strokovnimi in znanstvenimi informacijami je torej konstitutivno za sodobnega politika oziroma za sodobno kolektivno politično akcijo. Toda ena izmed temeljnih kritičnih pripomb sodobnih raziskovalcev parlamentarizma je ravno pomanjkanje raziskovalne infrastrukture sodobnih parlamentov (prim. Oberreuter 1985a, v: Matz – ur., 1985: 59 ss; in Schlussbericht der Studienkommission der eidgenössischen Raete »Zukunft des Parlaments«, Bern 1978, ki ga poleg drugih virov navaja Oberreuter).

Redko kateri (če sploh kateri) parlament ima na razpolago podobne strokovne vire vsakovrstnih, tudi znanstvenih in strokovnih informacij, kot jih ima ameriški kongres, ki mu je na voljo ogromna kongresna knjižnica, katere posebni oddelek CRS (Congressional Research Service) ima na voljo (podatki so iz leta 1987) 860 strokovnjakov in drugih strokovnih sodelavcev in ki letno odgovarja na več kot 450.000 vprašanj, ki mu jih zastavljajo zakonodajalci – (prim. Library of Congress, 1987). Vsekakor pa je jasno, da relativno pomanjkanje infrastrukture sodobnih parlamentov negativno vpliva na splošno sposobnost te institucije, da nadzoruje vlado.

To ima seveda pomembne implikacije za opozicijo, za njeno dejansko (ne)moč, da izpolnjuje svoje legitimne funkcije. Njeni izvori informacij so, kot se pritožujejo zapadni raziskovalci opozicije (prim. Crick 1964: 193–194, cit. v: Ionescu-Madariaga 1971: 150; v isti smeri Ionescu-Madariaga 1971: 151 ss), še bolj pičli, zaradi česar prihaja nasproti vladi in upravnemu aparatu opozicija v še bolj asimetričen položaj. Razmišljanja o reformi sodobnega parlamenta gredo v smeri, kako povečati raziskovalne in dokumentacijske vire, da bi lahko tudi opozicija svoje protipredloge v dobi informatijske družbe čim bolj strokovno utemeljila, ker lahko samo tako računa z dejansko močjo.

Namesto sklepa

1. Velikega pomena za vlogo opozicije in njeno ponovno proučevanje (ob proučevanju novega parlamentarizma) je novejša uvedba institucije opozicije v procesu »demokratske revolucije« v državah Srednje in Vzhodne Evrope (pri čemer ne smemo pozabiti izkušenj glede Južne Evrope in Latinske Amerike itd.). Politična znanost je s tem dobila novo gradivo za teoretične in komparativne posplošitve. Ker nimamo na voljo ustreznih virov za obravnavo tega problema (pomanjkanje gradiva in nujne distance), naj tukaj postavimo glede teh »novih opozicij« v Srednji in Vzhodni Evropi le nekaj splošnih hipotez:

2. Gre za prodor politične opozicije kot institucije in s tem za njeno vse večjo univerzalizacijo;

3. Veliko vlogo pri oblikovanju politične opozicije so imela civilnodružbena gibanja in institucije, ki so se po političnem pluralističnem prodoru bistveno institucionalizirale v novih vladajočih strukturah ali se povezala z njimi;

4. Morfologija opozicij se, razumljivo, dokaj razlikuje od države do države, vendar pa domnevamo, da je vsaj deloma, če ne bistveno, pogojena z vlogo, ki jo je imela prejšnja politična elita pri reformiranju starega sistema;

5. Za nove opozicije je bolj ali manj značilno, da delujejo v ambientu avtoritarne politične kulture, ki ne pozna ali komaj pozna klice opozicijske kulture v nave-

denem smislu. Obstoječe razlike glede tega je treba pojasnjevati tudi z razlikami pri oblikovanju civilne družbe in z razlikami glede političnih sistemov pred prodorom političnega pluralizma (ali gre za strogo centralizirane monistične sisteme ali za sisteme, ki so priznavali omejeni pluralizem in določeno stopnjo decentraliziranega odločanja);

6. Nove opozicije v postsocialističnih družbah bi prej lahko označili kot šibke, razpršene in nestabilne kot stabilne, osredotočene in močne.

Kakor koli lahko konkretno presojava delovanje novih opozicij (to pa je očitno različno), smemo tudi zanje trditi isto kot za opozicije nasploh: nove vlade morajo učinkovito vladati – toda brez močne opozicije smo tudi glede njih v nevarnosti, ki je tu morda še večja: da bodo namreč vladale preveč, pa manj odgovorno, če jim ne bo stala nasproti močna in tudi odgovorna opozicija, torej takšna, ki »ugovarja« in tudi »predlaga«.

LITERATURA

- BACHRACH, Peter-Baratz Morton S. C. (1962): »Two Faces of Power«, APSR, Dec. 1962, 947–952.
- BECK, Ulrich (1986): Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- BEYME, Klaus v. (1970): Die parlamentarischen Regierungssysteme in Europa. R. Piper und Co. V., München.
- BEYME, Klaus v. (1973): »Opposition«, v: Marxism, Communism, and Western Society. A Comparative Encyclopedia ur. C. D. Kernig, Vol. VI, Herder and Herder, New York, str. 157–163.
- BIBIČ, Adolf (1990): Civilno društvo i politički pluralizam, Cekade, Zagreb.
- BUČAR, France (1981): Upravljanje. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- CRICK, Bernard (1964): The Reform of Parliament, Weidenfield and Nicholson, London.
- DAHL, Robert A. – ur. (1969): Political Oppositions in Western Democracies, Yale University Press, New Haven-London (1966). Gl. tudi Dahl v istem viru, zlasti str. XI–XXI; 332–347, 387–401.
- DAHL, Robert A. (1969a): »The American Oppositions: Affirmation and Denial«, v: Dahl – ur. (1969).
- DAHL, Robert A. (1971): Polyarchy. Participation and Opposition, Yale University Press, New Haven-London.
- EASTON, David (1965): A Systems Analysis of Political Life, John Wiley and Sons, New York itd.
- FINK-HAFNER, Danica (1990): Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije, FSPN, Ljubljana (doktorska disertacija).
- GIULI, S. (1980): »Le statut de l'opposition en Europe«, v: Notes et Etudes Documentaires, št. 4585–4586.
- GOATI, Vladimir (1984): Savremene političke partije, IPD Beograd-PK Ljubljana.
- INGLEHART, R. (1977): The Silent Revolution, Changing Values and Political Styles among Western Publics, Princeton U. P., Princeton.
- IONESCU, Ghita-De Madariage, Isabel (1971): Die Opposition, Ihre Funktion in Vergangenheit und Gegenwart, Verlag C. H. Beck, München (angl. izvirnik 1968).
- JAMBREK, Peter (1989): Oblast in opozicija v Sloveniji, Obzorja, Maribor.
- KEANE, John (1990): Despotizem in demokracija, Krt, Ljubljana.
- KIRCHHEIMER, Otto (1964): Politik und Verfassung, Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- KIRCHHEIMER, Otto (1957): »Wandlungen der politischen Opposition«, v: Kirchheimer, 1964: 123–150.
- KLUXEN, K. (1956): Das Problem der Opposition, Freiburg, München.
- KOLINSKY, E. – ur. (1987): Opposition in Western Europe, Croom Helm, London.
- KOŠTUNICA, Vojislav (1977): Politički sistem kapitalizma i opozicija, IDN, Beograd.
- LANDFRIED, Christine (1990): Parteifinanzien und politische Macht, Nomos, Baden-Baden.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1967): Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und Österreich, Mohr, Tübingen.
- LIPPHART, Arend (1984): Democracies, Yale University Press, New Haven-London.
- LÖWENSTEIN, Karl (1957): Political Power and the Governmental Process, The University of Chicago Press, Chicago.
- LUKŠIČ, Igor (1990): »Opozicija: njene funkcije in tipi«, ČKZ, 132/133-1990, str. 106–125.
- LUKŠIČ, Igor (1989): Teorija konsociativne demokracije, FSPN, Ljubljana (magistrsko delo).
- MASSARI, Oreste (1990): »Natura a ruolo delle opposizioni politicoparlamentari«, v: Pasquino – ur. (1990), str. 27–87.
- MATZ, Ulrich – ur. (1985): Aktuelle Herausforderung der repräsentativen Demokratie, Carl Heymanns Verlag, Köln itd.
- MISSIROLI, Antonio (1990): »I 'governi' dell'opposizione: Gran Bretagne e repubblica federale tedesca«, v: Pasquino – ur. (1990), 89–140.
- OBERREUTER, Heinrich – ur. (1975): Parlamentarische Opposition, Ein internationaler Vergleich, Hamburg.

- OBERREUTER, Ulrich (1986): »Opposition«, v: Pipers Wörterbuch zur Politik (1985), 1, uredil Dieter Nohlen. Politikwissenschaft. Theorien-Methoden-Begriffe. Uredila Dieter Nohlen in Rainer Olaf Schultze, Pieper, Zürich.
- OBERREUTER, Heinrich (1985a): »Krise des Parlamentarismus?«, v: Matz, Ulrich – ur., 1985.
- OFFE, Klaus (1985): Družbena moč in politična oblast (uredil M. Maček). DE, Ljubljana.
- PASQUINO, Gianfranco – ur. (1990): Opposizione, governo ombra, alternativa. Laterza, Roma-Bari.
- PASQUINO, Gianfranco (1990a): »Perche e come studiare l'opposizione«, v: Pasquino – ur. (1990), str. 1–26.
- PELINKA, Anton (1989): »Zur Entwicklung einer Oppositionskultur im Österreich«, OZP, 2/1989, 141–150.
- PUNNETT, R. M. (1973): Front Bench Opposition: The Role of the Leader of the Opposition, the Shadow Cabinet and Shadow Government in British Politics, Heinemann, London.
- RANNEY, Austin (1983): Channels of Power. The Impact of Television on American Politics, Basic Books, New York.
- STEFFANI, Winfried (1977): »Opposition«, v: Sontheimer, K.-Röhring, H. – ur. (1977): Handbuch des politischen systems der BRD, München, 427–433.
- SCHUMANN, H. G. – ur. (1976): Die Rolle der Opposition in der Bundesrepublik Deutschland, Darmstadt.
- SPLICHAL, Slavko (1981): Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo, Obzorja, Maribor.
- SPLICHAL, Slavko – Hochheimer, John Jakubowicz, Kalor – ur., (1990): Democratization and Media, An East-West Dialogue, Faculty of Sociology, Political Science and Journalism, Ljubljana.
- VREG, France (1990): Demokratično komuniciranje, Obzorja, Maribor.

MILAN ZVER*

Zaton evropskega protiparlamentarizma?

*»A l'instant qu' un peuple se
donne des representant, il n'est plus
libre, il n'est plus«*

J. J. Rousseau

Namen te naloge je potrditi tezo o ciklični pojavnosti protiparlamentarnih gibanj v moderni evropski zgodovini ter opozoriti na reparlamentarizacijo, ki takim obdobjem sledijo in smo mu v Evropi ponovno priča.

Parlamentarizem kot poseben način oblikovanja izvršne politične moči (»parlamentarne vlade«) ter razmerja do drugih vej državne oblasti (v tem smislu so specifičnosti v primerjavi s partijsko, ljudsko, skupščinsko, nadalje vladno narodne rešitve itd.) so po svoji historični emancipaciji od krone prišli na celino iz Anglije. V tem pomenu ga razlikujemo od predsedniškega sistema.¹

Tu sta lahko zgleda nemški in ameriški politični sistem, medtem ko je francoski v bistvu »hibridni« sistem.

Izmed številnih definicij parlamentarizma se bomo pri orisu geneze protiparlamentarnih gibanj in paradigem v zadnjem stoletju v Evropi oprli na njegovo širše razumevanje, ki pojasnjuje logiko modernega transferja interesov oz. politične intermediacije civilne družbe in države. To označujejo naslednji moderni politični dejavniki: demokratični volilni mehanizem, strankarski politični pluralizem, sistem sprejemanja parlamentarnih odločitev (kompromis in večina), svobodni mandat,

¹ Povzemimo nekaj komparativnih momentov:

parlamentarna vlada(vina):

- mehanizmi neposrednega nadzora
- eksekutiva in legislativa personalno povezani
- vlada izhaja iz parlamenta (odgovornost, odpoklic)
- vloga političnih strank

Povzeto po: Informationen zur politischen Bildung, (1986) 165, s. 15.

predsedniška vlada(vina)

- »cheshs and balance« sistem
- strukturna ločenost vej oblasti
- mandat je bolj neodvisen od predstavnškega organa
- neznatna vloga političnih strank

* Mag. Milan Zver, asistent na FSPN.

profesionalizem itd. Po tej širši opredelitvi modernega parlamentarizma uvrščamo vanj različne predstavniške demokracije: tako francosko, nemško kot ameriško. S tega vidika bi lahko o mešanem sistemu govorili na primeru Švice, za katero so značilni nekateri netipični elementi konkurenčne parlamentarne demokracije (oblike direktne zakonodaje, konkordančni sistem, korporativne strukture).

V politični strukturi moderne evropske družbe sta se glede posredovanja interesov iz civilne družbe na državo uveljavljala, si konkurirala, izrinjala, pa tudi dopolnjevala dva modela: *parlamentarno-predstavniški in funkcionalno-plebiscitarni*.

Parlamentarni predpostavlja oblikovanje in izvrševanje politike v imenu predstavljenih ali v občem interesu (v tem tipu se je uveljavilo načelo svobodnega mandata ter politične in teritorialne reprezentance), medtem ko je cilj funkcionalnega predstavništva zmanjšati razpoko med vladajočimi in vladanimi, ustvariti vtis, da predstavljani sami krojijo politiko; v izvirnem Rousseaujevem smislu bi lahko govorili o identiteti med vladajočimi in vladanimi (uveljavitev imperativnega mandata, delegatskega načela in funkcionalnega zastopstva).

Parlamentarno predstavništvo s historično razvojnega vidika opredeljujeta dva procesa, tj. prenos žarišča politične moči na predstavniška telesa in sprememba predstavniškega mandata iz pretežno imperativnega do pretežno svobodnega oz. parlamentarnega.

Zgodovina modernega parlamentarizma se začenja s fuzijo liberalizma in demokracije. Predliberalni »parlamentarizem« se je oblikoval v dualističnem razmerju med stanovi in fevdalnimi monarhi, med družbo in državo. Tradicionalne srednjeveške skupščine, predhodnice parlamenta, npr. nemška Hoftage in angleška witanagemont, so bile še ohlapne in zgolj posvetovalne, a so se sčasoma razvile v trdnjše politične strukture. Šolski zgled tega je Anglija.

V primerjavi s klasičnim konstitucionalizmom – ki je priznaval osnovne državljanske pravice – je ideja demokratičnega parlamentarizma z vso svojo moderno politično »opremo« pomenila resničen napredek zlasti v smislu politične modernizacije. Ko je kazalo, da je parlamentarizem primerna in za vse sprejemljiva sistemska rešitev naraščajoče kompleksnosti in potreb moderne družbe, so se kmalu po prvi svetovni vojni pojavile številne teorije o krizi parlamentarizma (in parlamentarne demokracije).

Oglejmo si tipične smeri kritik modernega parlamentarizma.

Katoliška kritika političnega parlamentarizma

Modernizaciji političnega življenja se je na svoj način, najbolj izrazit prav v srednjeevropskih deželah, upirala katoliška cerkev. Liberalnodemokratičnemu urejevanju političnega življenja je zoperstavila svojo, solidaristično in organizacijsko načelo, kar je napovedala že okrožnica Rerum novarum (1891), in dokončno vzpostavila Quadragesimo anno (1931), ko se je uradna cerkvena ideologija odkrito navezala na stanovski korporativizem, doktrino, ki je temeljila na stanovskih korporacijah, osrednjih korporativnih strukturah družbe, ki imajo glavno funkcijo v ekonomskem in zlasti političnem življenju.

Družbena harmonija in socialni mir po načelih socialne vzajemnosti in solidarnosti sta bili temeljni moralni načeli modela, ki prav na tej točki zavrača socialno-politično konfliktno naravo liberalnega parlamentarizma. Nekatere »samoupravne« koncepcije stanovstva so v tem smislu predvidevale *razdržavljanje* določenih socialnih funkcij parlamentarne države, kot so zaposlovanje, zavarovanje, socialna pomoč delavcem itd. Tudi na ravni gospodarske organiziranosti so uvažali nekompetitivni (dogovorni) model. Strukture poklicnih korporacij so v t. i. *čistih korporativnih sistemih* s prevzemanjem političnih pristojnosti zabrisovale razliko med političnim in ekonomskim in s tem v temelju zanikale postavke parlamentarizma.

Integrativni politični sistemi stanovskega korporativizma so ukinili politično parlamentarno reprezentanco, strankarski pluralizem, demokratične volitve in druge demokratične pridobitve ter uvajali *funkcionalni* tip predstavnštva, katerega substanca ni več teritorialna, marveč »dejavnostna«. Z odpravo političnih strank so hoteli odpraviti *posredovanje* političnih interesov in uvesti deputatski (delegatski transfer), ki naj bi bil bolj *avtentičen*. V praksi pa je šlo, tudi v primerih, ko so legitimirali sistem z avtoriteto uradne cerkvene ideologije, v bistvu le za prikrit sistem diktature ene same politične organizacije in njihovih voditeljev (Dolfuss, Salazar, Franco). Poleg čiste koncepcije stanovskega sistema, ki so ga od »političnega parlamentarizma« razločevali s pridevnikom »gospodarski ali socialno-gospodarski«, so se znotraj katoliškega gibanja uveljavljale koncepcije o koeksistenci parlamentarno-strankarskega in funkcionalno-delegatskega transferja interesov. To bi bil *dvozbornični oz. mešani sistem*, ki so ga predvidevali zlasti v slovenskih stanovsko korporativnih koncesijah (Ahčin, Jeraj, Aleksič, Gosar idr.). Nekateri so videli funkcijo korporativnih struktur le kot svetodajno vlogo v okviru »demokratičnega parlamentarizma«.²

Gradnje družbe po katoliško korporativnih zamislih, to je določilih, ki so bila vsaj do začetka 40. let onkraj demokratično parlamentarnega sistema, so se v 20. in 30. letih lotili v Španiji, na Portugalskem, najbolj odmevno pa gotovo v času t. i. Dolfussove Avstrije (1934–1938). To je bil fundamentalističen projekt, ki je zahteval zamenjavo liberalnega političnega sistema z »novo obliko demokracije«.³

Voluntarizem teh predstav najbolj ponazori komentar novih oblastnikov v Avstriji, češ da je s 1. majem 1934 zgodovinsko sklenil čas parlamentarizma (Pelinka, 1972, s. 68). Nad politično pragmatiko je bil vzpostavljen katoliški ideologem. Vladajoča percepcija demokracije je pomenila nasprotje »strankarsko konkurenčni demokraciji parlamentarne republike«. Avstrijski stanovski fenomen je v mnogih pogledih značilen za vsa srednjeevropska protiparlamentarna gibanja. Postavljal je enake zahteve kot druga tovrstna gibanja (npr. slovensko): idejo harmonije, identitete med vladajočimi in vladanimi (oz. zagotovljen trajni stik med njimi), *socialni mir in nekompetitivnost*, enotnost namesto političnega pluralizma, ki vodi v konfliktnosti. *Funkcionalni* oz. konkretnije stanovsko-poklicni transfer interesov (delegatstvo) je ohranjal in zagotavljal *avtentičnejše* posredovanje »stvarnih in življenjskih« interesov, ne pa interesov, ki se spremenijo v »politikum«.

Teorije elit, identitete in fašizem

Med prvimi ostrimi kritiki liberalnodemokratične, »množične« demokratizacije politike je bil *Gaetano Mosca*, ki je sredi 20. let spoznal, da je parlamentarna država vredna pomilovanja, če že ne »nagrobne govora« (W. Roerich, 1981, s. 58.). Izražal je dvom o »upravičenosti« modernega parlamentarnega predstavn-

² Pojem »demokratičnega parlamentarizma« se je uveljavil v 20. letih, ko se je t. i. »gospodarski parlamentarizem« kot nepolitično predstavnštvo gospodarskih poklicnih stanov v nekaterih političnih gibanjih pojavil kot alternativa h krizi podvrženega »političnega« oz. »demokratičnega« (izvoljenega na temelju splošne in enake volilne pravice) parlamenta, ki naj bi bil nekompetenten pri reševanju socialnih in gospodarskih vprašanj, ki so med gospodarsko recesijo postala še posebej pereča.

³ Na Avstrijskem je bila med obema svetovnima vojnama specifična politična situacija. Za oblast sta se bojevali dve najmočnejši politični gibanji, socialdemokrati in krščanski socialci. Politični koncepti obojih so temeljili na zavračanju parlamentarizma. Res je, da so socialisti v nekajletnem obdobju pred krščanskosocialnim prevratom na vso moč branili parlamentarno ureditev, vendar le v bojazni pred »katoliško diktaturo«. Po drugi strani so predstavniki avstromarksistične šole razgrinjali svoje radikalnejše in parlamentarizmu nenaklonjene zamisli (»diktatura proletariata«), ki so v nasprotnem taboru vzbujale strah in nezaupanje. Napetost med obema lagerjema je bila takšna, da se je protiparlamentarni udar maja 1934 v bistvu moral zgoditi. S te ali druge strani. O tem glej več v Anton Pelinka, *Stand oder Klasse?*, Wien, 1972 in Milan Zver, *Politična misel slovenskih socialdemokratov* (Vpliv avstromarksizma na modele demokracije pri slovenskih socialistih med obema vojnama.), Ljubljana, 1990, mag. delo, RI FSPN.

štva in v razširitev volilne pravice ter ugotavljal, da je imela beseda parlamentarizem v Italiji vselej »unerfreulichen« prizvok in pomen. Opozarjal je na oligarhične, zlasti pa na birokratične tendence modernega parlamentarizma, ter na »organsko« nekompatibilnost angleškega parlamentarnega sistema s kontinentalnim političnim okoljem. Medtem ko je Mosca priporočal konservativno-liberalni model, v katerem je poveljeval in etično utemeljeval vladavino manjšine (!), je *Vilfredo Pareto* razvil koncepcijo elitizma – ki ima v zvezi s parlamentarizmom veliko skupnega s klasično Burkejevo koncepcijo oligarhično-elitistične narave parlamentarizma – in načelom »racionalne« politike, ki naj bi ga liberalizem izgubil zaradi zlitja z demokracijo. Kot kritiko liberalne države je razvil elitistično teorijo »novega liberalizma«. Njegova zamisel transformacije demokracije je bila protiparlamentarna in naperjena proti »demokraciji večine«, kjer ni »racionalne« substance v politiki, ki jo sicer predstavljajo elite (ibid, s. 58–70 in 166–171).

V Nemčiji je socialna in politična misel v 30. letih postajala vse bolj v funkciji afirmacije nacistične ideologije, za kar so bili v sami nemški zgodovini ideološki vzvodi, zlasti v smislu insuficience liberalne tradicije. Nemčija je namreč »proizvajala« znamenite »ne«-liberaliste (Hegel, Marx), ne nazadnje pa je prav med vzponom fašizma nekaj najvidnejših nemških intelektualcev (Sombart, Schmitt, Freyer, Michels, Spann itd.) kazalo afinitete do totalitarnih ali vsaj avtoritarnih postavk, političnih režimov ali njihovih voditeljev.

O. Spann je celo trdil, da je funkcija sociologije boj zoper liberalizem in individualizem (Spann, 1930, s. 91). Njegova »šola«, ki je vplivala na ideološko fizionomijo fašističnega gibanja, se je iz družbe preusmerila na nacijo kot predmet proučevanja primernejše entitete, kot je (diferencirana) družba. Treba je sicer reči, vsaj za Freyerja in Spanna,⁴ da sta bila prepričana, da konstruirata le svojo sociološko teorijo.

Po letu 1935 se je dobršen del nemške družboslovne misli spoprijel s spremembo pravnega sistema, med njimi tudi največja avtoriteta in najprodnostnejši kritik modernega parlamentarizma – *Carl Schmitt*, ki si je prav tako kot pristaši teorije identitete zastavljal vprašanje o zagotovitvi enotnosti med »Volk«-skupnostjo in voditeljem (Führerjem).

Parlamentarizmu, katerega funkcija je bila zagotavljanje javnosti politike in političnega ravnotežja, je Schmitt, kakor radikalni katoliški sociologi, pripisoval zadnjo uro in ga videl le še kot »znamenje časa« 19. stoletja. Ko razpravlja o kriznem, »geistgeschichtlichen« stanju parlamentarizma v 20. stoletju, ki ga povzročajo čisto pragmatični dejavniki razvoja, omenja »naraščanje vpliva demokracije«. Politična demokratizacija pritiska na vlade, da širijo svoje delovanje zaradi zadovoljitve socialnih in gospodarskih zahtev množic. Demokracija proti parlamentarizmu, torej. »Parlamentarizem 19. stoletja« kot vzorec vzdržnega sistema napravi v 20. stoletju svoj salto mortale. Liberalno parlamentarno načelo omejitve oblasti se zaradi naraščajočega pritiska ljudstva na vladanje (»demokratizacije«) sprevrže v svoje nasprotje ter povzroči nujno krepitev države. To ugotovitev je pol stoletja za tem, v »nemirnih« 60. letih na Zahodu ponovila neokonservativna t. i. trilateralna komisija (M. J. Crozier et al, 1982). Parlament in njegova vlada sta torej *prenasičena*, naraščanje politične kompetitivnosti med strankami in množična demokracija pa onemogočata funkcioniranje parlamenta po načelu javnega dialoga – pogajanj. Državi zaradi tega nenehno grozi *nestabilnost*.

V Schmittovi tezi, da demokracija temelji na načelu izključitve, je zaznavna, na kar je opozoril J. Kean (1990, s. 144), njegova, milo rečeno, nekritičnost do protiparlamentarnih gibanj, kot sta fašizem in boljševizem, saj jih celo ni imel za nedemokracijska. V njih je videl celo prednost v tem, da so sposobna odpraviti

⁴ O. Spann je bil zelo poznan tudi v slovenski, zlasti stanovskokatoliški politični doktrini, vendar ga je slovenska »samoupravna« stanovsko-korporativistična šola sprejela s kritično distanco.

partikularistične značilnosti parlamentarizma, njegovo *raznoterost* in *razdvojenost* med državljani in njihovimi predstavniki, ravno to torej, kar ovira uveljavitev demokracije, ki naj bi predpostavljala istovetnost vladajočih in vladanih. Zato postane večstrankarski parlament pri C. Schmittu odveč.

Komunistični ekvivalenti parlamentarizma

Parlament je bil tista institucija v moderni družbi, do katere so socialistične doktrine oblikovale najbolj nasprotujoč odnos. Zgodnja ideološka diferenciacija socialističnega gibanja je temeljila prav na različnih vrednotenjih parlamentarizma. V interpretaciji odnosa Marxa do parlamentarizma D. Held piše (1989, s. 130), naj bi parlamentarno »mašinerijo« liberalne države zamenjala struktura komune. S tem se zagotovi popolna *odgovornost* poslancev-delegatov. Najmanjše skupnosti bi opravljale lastne zadeve, volile *delegat* v večje administrativne enote in tako naprej v sam vrh »piramidno« strukturirane »*neposredne demokracije*«, kjer je mogoče vse delegate odpoklicati, če se niso ravnali po navodilih delegantov (*imperativni mandat*). Postkapitalistična država torej v Marxovi predstavi ni bila podobna parlamentarni. Held je opominjal na Marxovo misel, da parlamenti ustvarijo nesprejemljive pregrade med vladami in njihovimi predstavniki; *občasno glasovanje* ni zadostna podlaga za zagotovitev ustrezne predstavitve potreb ljudi. Zato se je zavzemal za sistem *neposrednega delegiranja*, ki poveča stopnjo odgovornosti, kar nadalje dosega tudi z *združevanjem različnih vidikov oblasti*. Obenem pa naj bi ta sistem omogočal *kontinuiran nadzor* volilnega telesa. S to koncepcijo je vseka kor skladna Marxova teza o *odmiranju države in politike*.

Marx seveda z opisanim historičnim (kar v marksizmu pomeni predvsem minljivim) pojmovanjem »buržoazne mašinerije« ni odklanjal parlamentarizma kar tako, tudi, ko lahko še koristi delavskemu razredu (ali drugače, ko razmere za revolucijo niso zrele). Tudi Engels je v pozni starosti spoštljiveje govoril o parlamentarizmu. K. Kautsky je že konec prejšnjega stoletja zavračal fundamentalizem leve. Dokazoval je, da je demokratizirajoči se parlamentarni sistem najprimernejši v delavskem boju in da je direktna zakonodaja primernejša v neurbanih, torej neproletarskih območjih. Govoriti o moderni demokraciji, je govoril Kautsky, pomeni govoriti o parlamentarizmu. Že leta 1893 je pisal, da... »Samo politični slepec danes še lahko trdi, da predstavniški sistem utrjuje tudi v režimu splošne volilne pravice nadvlado buržoazij« (K. Kautsky, 1893, s. 118). Toda argumenti Kautskega v delavskem gibanju vendarle niso bili splošno sprejeti; celo Hainfeldski (1889) in Erfurtski (1891) program, pri pisanju katerih je celo sam sodeloval, nista zaobšla razredno »instrumentalistične«, v bistvu torej negativne percepcije parlamentarizma.

Omenimo najprej parlamentarno kritiko v francoskem sindikalističnem gibanju in v anarhizmu. Ne le da so zavračali parlamentarizem kot obliko razrednega boja – kar je bila sicer ključna točka socialističnih kritik parlamentarizma – marveč je njihova kritika parlamentarizma temeljila tudi na negaciji parlamentarnega predstavnštva sploh. V *svoji sindikalni* piramidni in vsedržavni strukturi, ki ne bi vodila le produkcije, so videli zametek celotne družbe (F. Pelouttier, H. Lagardelle, A. Briand, G. Sorel).⁵

V socialističnem gibanju se je zgodaj pojavil koncept družbene ureditve, ki bi nadomestil parlamentarizem in postal novi »nucleus« (Korsch) civilizacije, sistem *demokracije svetov*. Kot večina protiparlamentarnih modelov je tudi ta temeljil na

⁵ Sploh je bila za anarhiste značilna nezaupljivost v obstoječe politične institucije. Ko je razpravjal o socialistični taktiki, je G. Sorel svoje nezaupanje v parlamentarizem izrazil takole: »Parlamentarni socializem govori toliko jezikov, kolikor je tipov njegovih odjemalcev«, v »Premišljevanje o nasilju«, Zbornik Antologija nasilja 2, Ljubljana 1986, s. 456.

korporativni logiki urejevanja družbenih zadev; celotna družbena struktura naj bi bila vertikalno integrirana po načelih ekonomske organizacijske strukture.

Največ samoorganizacijskih izkušenj so imeli ruski delavci. Sovjeti so bili v začetku, ko so bili še promartovsko usmerjeni, mišljeni kot oblika samoorganizacije delavcev, boljševiki pa so jih kasneje spremenili v državno ureditev – v sredstvo boljševiške diktature in *ekvivalent razpuščenega parlamenta*. Sistem Sovjetov je tudi v teoriji postal simbol totalne negacije parlamentarizma (leninizem).⁶

Nasproti tej degradaciji ideje svetov so v nemški weimarski republiki govorili o »tretji poti« nemške republike, vstran od boljševizma in čistega »meščanskega« parlamentarizma.

Idejo demokracije svetov so v evropski socialistični misli zastopali R. Luxemburg, M. Adler, A. Pannekoek, K. Korsch, O. Rühle, E. Däumig idr. Ti koncepti so se med seboj razlikovali po stopnji radikalnosti oziroma samozadostnosti, tako da jih delimo na tiste, ki so mišljeni kot popolna *nadomestila* parlamentarne demokracije, to so t. i. čiste teorije svetov, in na tiste, ki so dopolnilo parlamentarnemu sistemu.

Treba je poudariti, da je ta prvotna »nova levica« na vse moderne politične institucije, pa tudi na parlamentarizem, gledala skozi optiko razrednega boja. Zato ne presenečajo teze o parlamentarizmu kot o »arenah razrednega boja«, »instrumentu diktature buržoazije« itd.

Morda je za slovensko politično misel pomemben odnos avstromarksizma do parlamentarizma. Izmed tistih, ki jih uvrščamo v t. i. jedro avstromarksistične šole, je bil M. Adler tisti, ki je iskal alternativne variante predstavniškega sistema.⁷ Parlamentarni sistem naj bi bil izraz meščanske družbe in njenega sistema vladavine. Razvita socialna demokracija oz. organska družba ne moreta temeljiti na sistemu, ki je sredstvo vladavine meščanskega razreda, kajti parlamentarizem je demokracijo zožil le na *formo* in *mehanizem*, izpustil pa njeno osnovno obeležje, *enakost in solidarnost*, torej vsebino.⁸

»Novo« demokracijo predvideva tudi koncepcija *gildsocializma*. G. D. H. Cole velja gotovo za najbolj doslednega kritika parlamentarizma znotraj socialističnega gibanja, z velikim vplivom na komunistične, pa tudi reformistične smeri. Po Colu se parlamentarni sistem predstavništva – kjer je reprezentant najprej *voljen na daljši rok* in *brez stalnega nadzora* in predstavlja volilce različnih interesov – kaže ne samo na *nefunkcionalnost*, marveč na neposredno *podvrženost manipulaciji* (»falsificirana reprezentanca«). Cole je predpostavljal, da demokratizacija zahteva najprej decentralizacijo, ki je temeljni pogoj za uveljavitev *funkcionalne demokracije*,

⁶ Parlamentarizem je za Lenina diktatura buržoazije in »klepetalnica«, ki bi se morala spremeniti v »delovno«, tako zakonodajno kot izvršno telo. Zato Lenin postavi pred parlamentarizem funkcionalno predstavništvo komunov! Več glej V. I. Lenin, *Država i revolucija*, Beograd, 1979, s. 9–107.

⁷ O. Bauer se je za sistem svetov navduševal tik po 1. svetovni vojni, ko je nanj s svojimi deli vplival G. D. H. Cole. Bil je kritičen do »bloss« parlamentarne demokracije, kajti parlamentarna reprezentanca je zanj prešibko merilo demokratičnosti. Trdil je, da je parlamentarni sistem »organsko podvržen krizi« in je primeren v momentu ravnotežja sil med razredoma (»organska demokracija«). Kot dopolnilo politični demokraciji je Bauer videl možnost uveljavljanja »funkcionalne demokracije«, ki naj bi kot sistem gospodarske demokracije »združeval in organiziral državljane po njihovih socialnih in ekonomskih funkcijah«. Njegovi koncepti proletarske in socialistične demokracije nista tesno vezani na funkcionalni transfer interesov, kakor je to pri čistih konceptih demokracije svetov, ampak tudi na politično reprezentanco, katere v bran se je Bauer postavil zlasti tedaj, ko je avstrijski katoliški tabor uveljavljal stanovsko korporativni sistem. Njegove kritike tega sistema so segale tudi v Slovenijo. Več o tem glej Milan Zver, *ibidem*, 1990.

⁸ Adlerjevim pomislekom o parlamentarizmu, ki naj bi puščal vnevar ekonomsko življenje in s tem ekonomsko enakost, kar je bilo dovolj, da ga je imel za nedemokratičnega, je najbolj nasprotoval H. Kelsen. V zvezi s tem je morda vredno opozoriti na Leserjevo trditev, da je znana Churchillova izjava, da je parlamentarizem najslabša državna forma, da pa boljša ne obstaja, le parafrazirano Kelsnov stališče (Norbert Leser, 1974). O Kelsnovem odnosu do parlamentarizma, glej med drugim v Vom Wesen und Wert der Demokratie, Tuebingen, 1929. Adler, ki je bil sicer v trajnem idejnem sporu s kolegom profesorjem Kelsnom, je svoj protiparlamentarizem razvijal v okviru svoje teorije socialne demokracije (v delu Politische oder soziale Demokratie, Berlin, 1926, Die Staatsauffassung des Marxismus, Wien, 1922, Demokratie und Raetsystem, Wien, 1919 itd.).

negacije klasičnega parlamentarnega predstavnštva, ki ni v stanju izražati množstva različnih interesov. Zato je po njegovem potrebna nova forma posredovanja družbenih interesov, ki bi organsko rastle iz bazičnih oblik družbenega življenja. Ta sistem naj bi omogočal *funkcionalnost predstavljanja*, dinamičnost volitev, povezanost in nadzor predstavnikov.⁹

Na teh postavkah »mehkega« komunističnega je temeljila tudi ideološka struktura socialističnega samoupravljanja v Jugoslaviji.

Neokorporativizem, parlamentarna demokracija ali simbioza?

Neokorporativizem pomeni zadnjih 20 let »grožnjo« sistemu parlamentarne strankarske demokracije.¹⁰ Zavrača zlasti privilegiranost političnega združevanja v modernih družbah in podpira logiko interesnega združevanja in komunikacije. Neokorporativizem, ki daje prednost funkcionalnim privilegijem, ima v evropskih državah določene izkušnje (R. V. Alemann/R. G. Heinze, 1981). Če smo proces parlamentarizacije povezovali z modernizacijo političnega življenja, bi lahko to poimenovali proces *tradicionalizacije* političnega življenja. Elementi funkcionalnega interesnega urejanja družbenih vprašanj so zaradi *preobremenjenosti* demokratičnega parlamentarizma sistemska potreba razvitih in kompleksnih zahodnih družb. Zato je po mnenju mnogih *nekonkurenčna* neokorporativna politika zdravo *nadomestilo* za slabe strani konkurenčne demokracije. *Demarketizacija* politike, ki temelji na nejavni, dogovorni politiki, lahko uvrstimo v okvir *deparlamentarizacije*. Sistemi z močno navzočnostjo korporativne politike (nekateri to dejstvo pojmujejo kot trajno zgodovinsko simbiozo liberalne demokracije in korporativizma), pretežno tisti z močnimi socialdemokratskimi strankami, naj bi tudi uspešneje zagotavljali pogoje za akumulacijo (C. Offe, 1986, s. 131). Da je korporativizem kompatibilen tudi s politično levico, priča tudi sistem socialističnega samoupravljanja iz 70. in 80. let v Jugoslaviji, ki je pomenil radikalno inačico.

Toda če smo v Zahodni Evropi priča delnemu razblagovljenju množične strankarske in parlamentarne politike, je proces v novo nastajajočih demokracijah obrnjen v drugo smer, v smer poblagovljenja politike in *reparlamentarizacije*. Vse večji je namreč delež politike, ki je zunaj komunističnih vladnih struktur (skupščin, politbirojev itd.) in se seli v demokratično izvoljena predstavniška telesa ter postaja kompetitivna in javna. Zato Offejeva teza o možnosti propada konkurenčne demokracije oz. demokratičnega parlamentarizma, ki temelji na spoznanju o vse večji nezaupnici strankam, povečanem obsegu korporativnih političnih odločitev, sodi na vrh, a obenem na konec zadnjega cikla protiparlamentarnih paradig in gibanj, ki jih je ob koncu 80. let močno stresla pragmatika političnomodernizacijskih procesov v Vzhodni in Južni Evropi, pa tudi drugod.

»Predstavljanje žab v parlamentih« in parlamentarizacija »alterpolitike«

Ko Emil Hübner razpravlja o središčnih točkah današnjih kritik parlamentarizma v Nemčiji, ki je bil vselej ploden političen prostor protiparlamentarnih gibanj in paradigem, najprej ugotovi, da so radikalne kritike, tj. zahteve po odpravi in zamenjavi parlamentarizma, v 70. letih prešle iz mode (1990, s. 25). To seveda ne

⁹ G. D. H. Cole, *Guild Socialism Re-Stated*, London, 1921; povzeto po Slobodan Samardžić, *Demokratija saveta*, Beograd, 1987, s. 257 idr.

¹⁰ R. G. Heinze v zvezi s tem opozarja na zanimivo dilemo: na eni strani neokorporativistične forme politike dvigujejo državno davčno sposobnost, po drugi strani pa krepijo krizo parlamentarizma in podpirajo nove neparlamentarne razprave, ki bi utegnile ogroziti sistemsko celovitost, v R. G. Heinze, *Verbaendepolitik und »Neokorporatismus«*, Opladen, 1981, s. 14.

pomeni, da je iz mode problematizacija parlamentarizma nasploh. Gre za dve zvrsti kritik.

1. Na eni strani so ponovno »prebujene« ideje o večji vlogi »ljudstva« (ali državljanov) v politiki. Kot zgled se pri tem večkrat omenja »dobro« funkcionirajoči švicarski sistem, kljub temu da nekateri pokazatelji spodbijajo mnenje oz. enačbo »več pravic ljudstvu = boljše politične odločitve« (Hübner, 1990, s. 25).

Avstrijski politolog *Joseph Marko* si je v izjemno obsežni študiji postavil vprašanje, koliko lahko direktna demokracija prispeva k legitimaciji sodobnih političnih sistemov (case study Avstrije, Švice in Nemčije). Ugotavljal je, da služi interesni artikulaciji, politični pobudi in participaciji, toda tudi pritisku, opoziciji in nadzoru, legitimaciji in urejevanju konfliktov, odvisno od politične kulture in tradicije. Vendar po drugi strani opozarja, da nadaljnje razvijanje in dopolnjevanje sistema z instrumenti neposredne demokracije ne vodita »avtomatično« do več demokracije, če niso zagotovljeni vsi pogoji za sistemsko absorpcijo (J. Marko, 1987, s. 58).

Nadaljnji pregled nekaterih sodobnih tovrstnih diskusij v Srednji Evropi kaže na nadaljevanje diskusij o *bazični in komunalni demokraciji*, ki se zelo jasno navezuje na t. i. protiparlamentarno oz. protikonvencionalno paradigmo politike. Najnovejše razprave so povezane s ponovnim oživljanjem vrednot *individualizma in avtonomije*, vrednot »postmodernega« načina bivanja. Na temeljni družbeni ravni ni se namreč ideje plebiscitarnosti in participacije lažje uveljavijo (K. Simon, 1987, s. 232).

2. Izjemno teoretsko pozornost pa je pritegnila t. i. paradigma »*meje večinske demokracije*«, ki je reafirmirala tezo o »krizi reprezentativne demokracije« (B. Guggenberger) in stare ugovore večinski demokraciji, pri čemer je parlamentarizem v ozadju te kritike.

V okviru te paradigme je v ospredju kritika *empirične večine* kot »tiranu« in osnovnem razlogu težav pri legitimiranju politične ureditve. Pri tem se pogosto opirajo na Rousseaujevo zamisel »volonte general«. *Heidrun Abromeit* išče razrešitev nasprotja med manjšino in večino v alternativnem »*federativnem principu politike*« kot »*plebiscitarni korektiv*« parlamentarni reprezentanci (1984, s. 146). Da bi se izognili heteronomiji večine, unitarizaciji politike, ki jo uvaža svobodna in vsesplošna strankarska konkurenca, nekompetentnosti in tiraniji večinskih odločitev, predlaga vpeljavo »federalnih« mehanizmov, katerih funkcije bomo povzeli tudi zaradi zanimivosti za naš politični prostor:

1. Federalno načelo uveljavlja *vertikalno delitev oblasti*, ki naj dopolni horizontalno v parlamentarnem sistemu.

2. *Varuje manjšine* in s tem zglajuje strankarskopolitične napetosti. Razdelitev državne oblasti na avtonomna telesa različnih področij omogoča vsem manjšinam (opoziciji), da izvajajo del državne oblasti.

3. Povečanje možnosti uresničevanja demokratičnih vrednot, tj. možnosti za želeno participacijo prebivalstva in izboljšanje *možnosti uveljavljanja njihovih regionalno diferenciranih interesov*.

4. *Razbremenitev* vseh državnih centrov odločanja s prenosom nalog in konfliktov na regionalne enote.

5. Varovanje statusa quo pred radikalnimi političnimi spremembami z nadomeščanjem institucionalne sile s kompromisom na način, da se določene skupine, enote, organi itd. »opremijo« z močjo veta (Abromeit, ibid, s. 137–138; o tem glej tudi v R. Römheld, 1987, s. 222–225).

S tovrstnim sistemom – ki naj bi hkrati *zmanjšal konfliktno potenco* konkurenčne večinske demokracije ter ga obogatil z dodatnimi oblikami odločanja in s tem

varovanja tistih, ki so iz sistema odločanja izločeni (torej delni transfer vladajoče politične kompetence na opozicijo), bi poleg uresničitve načela »stroge« *decentralizacije* zahteval tudi korekturo v smislu *druge zbornice* – simpatizira tudi slovenska opozicija, zlasti liberalni demokrati, ki so tradicionalno blizu t. i. »novi« paradigmi politike tudi zato, ker se z »lastno« historično tradicijo ne morejo legitimirati. Nedvomno ima na slovensko levoliberalno politično sceno vpliv tudi D. Held s svojo teorijo *demokratske avtonomije*, ki je »soft«-kritika parlamentarizma. Tudi Held namreč predpostavlja *dvozborno strukturo parlamenta*, zasnovanega na proporcionalni reprezentanci oziroma t. i. statistični reprezentanci. Parlamentarno strankarski transfer je kombiniran z neposrednimi oblikami kolektivne akcije (zborovanja, referendum, delegati). Sicer pa Held dobro percipira političnokulturni trend mlade generacije 80. let, ko pravi, da je »svoboda od politike« bistven del sodobne politične kulture (Held, 1989, s. 273 idr.).

Eden od osrednjih zastopnikov paradigme »meje večinske demokracije« je Bern Guggenberger, ki je tako kot večina somišljenikov problematičnost večinskega odločanja argumentiral s spremembo narave »predmetov« odločevanja oz. vprašanj, ki naravno sodijo med vseobča oz. se neposredno dotikajo vseh (jedrska energija, oboroževanje, itd.). Predstavniki te paradigme, ki zavračajo večinsko načelo iz nasprotnih pozicij kot elitisti, postavljajo tezo, da pomeni »politika iz baze izziv za parlamentarno-večinsko demokracijo« (B. Guggenberger/C. Offe, 1984, s. 8.). Guggenberger in Offe priznavata potrebo večinskega sistema v modernem sistemu političnega odločanja. Nikakor pa ga nimata za edinega in edino normalnega pri urejanju in poenotenju diferenciranih interesov družbe. Namreč cilj vsake politike je poenotenje politične volje iz dane različnosti in večinska odločitev je le en od mnogih mehanizmov z vrsto pomanjkljivosti, ki rahljajo legitimnost celotnega sistema *večinske demokracije* (ta pojem je za omenjena avtorja sicer *pleonazem*, saj se pojma demokracija in večinska vladavina nikakor ne pokrivata).

Usmeritev (post)moderne politične paradigme na *manjšine* in na *majhne življenjske enote* (»small is beautiful«) se počasi vrača kot »splošna zavest« (Regine Roemheld, 1987, s. 229). Po mnenju mnogih so v sistemu odločanja »racionalni« element. Na to pristajajo tudi nekatere ekonomske teorije federalizma, ki iščejo najboljše rešitve sistema odločanja na konfliktnih področjih politike, kjer naj bi bil eden od kriterijev dovoljšnja majhnost enote odločanja (»by smaller groups of like-minded people«, R. Dahl).

Regine Roemheld je predlagala, da bi se množica »demokratskih manjšin« (majhnih političnih strank) vključila v proces političnega odločanja z enakopravnim sodelovanjem v javnih medijskih dialogih, kar naj bi bil dodaten način integracije manjšin v proces političnega odločanja.

Pri dosednji rekonstrukciji najsodobnejših kritik parlamentarizma se uveljavlja dvoje: na eni strani gre za porast participativnih teženj, pri čemer dobivajo prednost obrazci množične kolektivne akcije mimo ustaljenih, »konvencionalnih« kanalov politične komunikacije, se pravi mimo strankarsko-parlamentarnega sistema. Ta obrazec kolektivne akcije in politične participacije so v zgodnji fazi prakticirala nova družbena gibanja. Po drugi strani pa je bila njihova politika neparticipativna, samoobrambna, osredotočena na to, da ščiti svoje življenjsko okolje, »geta« in niše pred posegi države ali skupnosti in nikakor ni usmerjena v to, da bi njihov interes postal obči. Ta politika se je včasih sprevrgla v politiko *rezistence*. Tovrstna avtonomistična ravnanja lahko razumemo kot logično in celo zakonito posledico (J. E. Lane, 1981, p. 321–349) nezmožnosti uveljavljanja manjšinskih interesov.

Tudi Beyme je ugotavljal, da nova družbena gibanja ne zahtevajo reprezentance, marveč avtonomijo (K. V. Beyme, 1982, p. 3.), ne svobodo »za«, marveč »od«; manjšinska drža da je njihov stil. Do takšne ugotovitve je prišel tudi Offe: »Ne zahteva po predstavnstvu (ki bi lahko izboljšalo ali zaščitilo njihov položaj na trgu), temveč po avtonomiji« (Offe, 1986, s. 130), se pravi usmeritev v neparticipativno, samoobrambno, zaščitno politiko.

Po relativno kratkem času je bil del novih družbenih gibanj, pri čemer mislimo na zelene, prisiljen spremeniti svojo taktiko in se usmeriti v parlament. Kot nestrankarska stranka so postali del taiste politike, ki so jo nekoč zavračali. Res je, da so v parlament, zlasti nemški zeleni, prinesli nekaj svoje »politične ekstravagan- ce«, kot so denimo poskusi preprečevanja »osamosvajanja parlamentarcev od nji- hove notranjestrankarske in socialne baze« z reafirmacijo institutov *imperativnega mandata in rotacije* (B. Zeuner, 1985, s. 14), ki sta po svojem izvoru tradicionalna. Popolna zamenjava svobodnega oz. neodvisnega mandata – za katerega sicer del- no drži Leibholzova ugotovitev, da pomeni v strankarski državi anahronizem – z imperativnim, bi kljub vsem političnim kršitvam neodvisnosti poslancev pome- nilo konec modernega parlamentarizma. Tudi načelo rotacije ima kljub nekaterim pozitivnim učinkom v varianti »Jeder kann Politik machen« negativne učinke na parlamentarni sistem.

Zeleni kljub temu niso postali stranka novega tipa. Zapeli so se na t. i. tradici- onalno paradigmo politike in v ničemer niso postali bistvena inovacija modernega političnega življenja, kakor so obljubljali. Morda so v tem smislu slovenski zeleni (ki so 1990. leta vstopili celo v konservativno vladno koalicijo) še bolj značilen zgled kot pa nemški. Znamenita trditev Petre Kelly, da je »predstavnik žab v par- lamentu«, je postala zgodovinsko znamenje začetnega zagona mladega političnega gibanja, ki praviloma v svoji vehementnosti podira vse staro pred seboj. Za politič- ne institucije pa je ta usoda še najbolj značilna.

Sklepne misli

1. Časovni cikli:

V 20. stoletju so se protiparlamentarna politična gibanja pojavljala ciklično. Po zgodnejših socialističnih in anarhističnih zavrnitvah (prvi val) sta izrazita dva cikla:

1. *obdobje med obema svetovnima vojnama* (komunistična in leva socialistična gibanja, katoliška socialna gibanja ter fašizem in nacizem);

2. *obdobje 1965–1985* (protestna gibanja konec 60. let, »gibanje« neokorpo- rativizma, socialistično samoupravljanje, nova družbena gibanja, vzpon neonaciz- ma).

2. Tipologija protiparlamentarnih paradigem:

EKVIVALENČNE

a. avtorske	fašistični korporativizem,
katoliški korporativizem,
diktatura proletariata (boljševizem)
b. plebiscitarne	čisti sistem gibanja svetov,
socialistično samoupravljanje
c. rezistence	neoanarhizem (terorizem), novi populizem,
radikalna protestna gibanja

KOEKSISTENČNE

a. subsidiaristična
(»ob«-sistemska)	neokorporativizem
ekonomska demokracija
b. korektivistična
(»v«-sistemska)	avtonomistična demokracija (»federalizem«)
dvozbornična	»bazna« in »lokalna« demokracija

Prilagodnost protiparlamentarnih gibanj, pa tudi paradigem, je kljub ugotovljeni ciklični pojavnosti tvegano določneje napovedovati. Glede na nekatere nove procese v Evropi kaže, da so se paradigme ekvivalence, ki predpostavljajo totalno nadomestitev parlamentarnega predstavnštva, historično izrabile, kar pa ne more veljati za t. i. »soft« kritike parlamentarizma, ki iščejo dopolnila in reforme obstoječemu političnemu parlamentarizmu. Nasprotno, nekatera dopolnila lahko dodatno izpopolnijo demokratični parlamentarni sistem.

LITERATURA

- Abromeit H. (1984), *Mehrheitsprinzip und Federalismus*, V: Guggenberger/Offe, (Hrsg.), *An den Grenzen der Mehrheitsdemokratie*.
- Adler M. (1926), *Politische oder soziale Demokratie*, Berlin.
- Alemann U. V./Heinze R. G., Hrsg. (1981), *Verbande und Staat*, Opladen.
- Bauer O. (1936), *Zwischen zwei Weltkriegen*, Bratislava.
- Bayme K. V. (1982?), *A Theory of Alternative Interest Representation in The New Social Movement* (rokopis).
- Crozier M. J. et al (1982), *Kriza demokracije i participacija*, Zagreb.
- Guggenberger B./Offe C. Hrsg. (1984), *An der Grenzen der Mehrheitsdemokratie*, Opladen.
- Heinze R. G. (1981), *Verbandepolitik und »Neokorporatismus«*, Opladen.
- Held D. (1989), *Modeli demokracije*, Ljubljana.
- Hübner E. (1990), »Schwerpunkte der heutigen Parlamentskritik«, *Informationen zur politischen Bildung*, 228, 3. Quart.
- Kautski K. (1893), *Der Parlamentarismus, die Volksgesetzgebung und die Sozialdemokratie*, Stuttgart.
- Kean J. (1990), *Despotizem in demokracija*, Ljubljana.
- Kelsen H. (1929), *Von Wesen und Wert der Demokratie*, Tübingen.
- Lane J. E. (1981), »Principles of Autonomy«, V: *Scandinavian Political Studies*, No. 4.
- Lenin V. I. (1979), *Država i revolucija*, Beograd.
- Marko J. et al (1987), *Demokratie und Wirtschaft*, Wien-Köln, Graz.
- Offe C. (1986), *Družbena moč in politična oblast*, Ljubljana.
- Offe C. (1987), *Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike*, Ljubljana.
- Pelinka A. (1972), *Stand oder Klasse?*, Wien.
- Rizman R. ur. (1986), *Antologija anarhizma 2*, Ljubljana.
- Romheld R. (1987), »Politikvermittlung als Problem demokratischen Minderheiten«, V: Sarcinelli U. (Hrsg.) *Politikvermittlung*, Stuttgart-Bonn.
- Rörich W. (1981), *Die repräsentative Demokratie*, Opladen.
- Samardžić S. (1987) *Demokratija saveta*, Beograd.
- Simon K. (1987), »Komunale Demokratie – eine Politikvermittlungs-Idille?«, V: Sarcinelli (Hrsg.), *Politikvermittlung*, Stuttgart-Bonn.
- Spann O. (1930), *Gesellschaftslehre*, Leipzig.
- Tourain A. (1987), »Social Movements: Participation and Protest«, *Scandinavian Political Studies*, No. 3.
- Zeuner B. (1985), »Parlamentarisierung der Grünen«, *Prokla*, Nr. 4.
- Zver M. (1989), *Modeli demokracije v politični misli avstromarksizma*, RI, FSPN.

LUIGI GRAZIANO

Stranke in lobiji

(Razmislek o ameriškem primeru)

Ta razprava, ki jo je treba razumeti kot delovno verzijo, se opira na empirični študij lobijev, njen končni cilj pa je raziskovanje nekaterih vidikov lobizma v Italiji in ZDA. Raziskava se je doslej nanašala predvsem na ameriški primer, zasnovan

na študiju dokumentacijskega materiala in na približno 30 intervjujih, opravljenih z lobisti iz Washingtona v letih 1987 in 1988. Raziskovalno gradivo bom povzemal samo toliko, kolikor bo potrebno, da nekatere opazovane pojave v ameriški stvarnosti umestim v širši okvir nekaterih sodobnih »teorij« o pluralizmu – to pa je tudi eden od načinov, da razmišljamo o teoretičnem statusu študija interesnih skupin v politiki. Mislim, da se danes pravzaprav soočamo na tem področju – ki je bilo v Italiji dolgo zanemarjeno, če izvzamemo naketere zelo specifične študije o neokorporativni hipotezi – z dvema zahtevama:

- da *empirične raziskave* o politični vlogi asociacij in skupin okrepimo s študijami o lobijih, o analizah politik (policy studies) in o drugem;
- v kontekstu pa je potrebno bolje rekonstruirati vlogo organiziranih interesov v sistemu pluralizma in v odnosu do demokratičnega procesa.

Preživljamo veliko preobrazbo demokracije, ki se ravna tudi po spremenljivem odnosu med vlogo skupin in vlogo strank. Danes so meje med njimi zbrisane, vloge so dvoumne. Potrebujemo teoretični zemljevid, čim bolj jasen, vsekakor bolj jasen in bolj teoretičen od tistega, ki smo ga podedovali od *group theory of politics*, in ki je ozadje, na katerega se umešča velik del novejših kritičnih refleksij na temo pluralizma.

To razpravo bom razdelil na dva dela. V prvem poskušam ilustrirati nekatere primere zamenjavanja vlog skupin in strank, vzetih iz italijanske in še več iz ameriške stvarnosti. Enega izmed njih, *Political Action Committees* (PACs), bom navedel kot primer nove oblike financiranja volitev, ki je skupine trdno vključil v sam proces selekcije političnega personala. V drugem delu bom proučeval nekatere teorije o pluralizmu, začenši s tisto smerjo, ki se mi zdi najbogatejša, ki je dozorela v 60. in 70. letih in ki jo imenujem »kritični pluralizem«, pri čemer mislim zlasti na avtorje, kot so Shattschneider, Olson, Pizzorno, pa tudi znanstvenike, kot sta Grant McConnel in Theodore Lowi.

I

Navedimo nekaj primerov takšnih situacij, ki kažejo na zamenjavanje vlog strank in skupin. Nemało zakonov (ali delov zakonov) je po vsebini sestavilo osebje privatnih asociacij. To se je običajno dogajalo z nekaterimi zakoni v času fašizma, ko je študijski oddelek Confindustrie (Ufficio Studi della Confindustria) deloval kot zakonodajni oddelek parlamenta. Danes se to še dogaja nekaterim zakonom na regionalni ravni. V ZDA je to vsakdanja praksa. Ali gre za vlogo, ki je lastna skupinam, ali gre za prisvojitve funkcij drugih? Drugi primer so nove modalitete predstavnštva.

Eden izmed klasičnih načinov za karakterizacijo privatnih skupin in njihove politične vloge je v tem, da le-te zastopajo specialne sektorske interese na bazi reprezentativnega mehanizma, ki je precej drugačen od mehanizma političnega zastopstva. V skupinskem funkcijskem zastopstvu element mandata (z relativno natančno vsebino interesov, ki jih je treba zastopati) velja več od odgovornosti brez mandata, kar je bistveno za moderno politično zastopstvo (Sartori, 1987).

To je res, toda dodati je treba dve pomembni stvari. Po eni strani so nastale in uspevajo t. i. *public interest groups*, ki so jih močno spodbudila črna gibanja za človekove pravice v 60. letih, ženska gibanja, skupine za reformo in transparentnost političnega procesa, kot je Common Cause (ki je nastala l. 1970 s prvotnim namenom, da nasprotuje vojni v Vietnamu) in druge; skupine, ki zastopajo difuzne splošne interese, katerih rast v novejših časih ni bilo lahko predvideti na osnovi sedanjih teoretiziranj, še posebej Olsonove teorije (ki sploh ne izključuje možnosti »filantropskih« skupin, ampak jih pravilno umešča izven teorije, ki je osredotočena, kot je Olsonova, na materialne pobude).

Danes ta pojav ni nov: pomislimo samo na Sierra Club, najstarejšo izmed ekoloških skupin ZDA (1892), *Anti-Saloon League*, prednico *single-issue groups*, ali na *League of Women Voters* (1910), ki je nastala zaradi politične vzgoje žensk,

ki so tedaj pred kratkim dobile volilno pravico. To, kar je novo, je masovno zatekanje k tehnikam lobiranja; s tega vidika se Common Cause ne razlikuje dosti od National Rifle Association (seveda če odmislimo različno naravo razpoložljivih virov), nova je tudi obsežnost pojava v zvezi z novo politiko in vrednotami srednjih razredov. Centralizacija v Washingtonu (reformistične skupine iz časa *Progressive Era* so na splošno delovale na nivoju posameznih držav) s stalnim osebjem (staff) in lobiranjem, pogosto v obliki *grassroots lobbying*, so tipični znaki novega političnega asociacionizma.

Gre za novost, ki se izmika starim tipologijam skupin. Finer (1970), povzeto po Sartoriju (1958), razlikuje dva velika tipa skupin: skupine, ki uveljavljajo pravico ekonomskih interesov (»interest groups«) in *propaganda ali promotional groups*, ki ne delujejo v korist članov, ampak se zavzemajo za kako »stvar«. »Public interest groups«, imenovane tudi lobiji državljanov, so tako, kot funkcionirajo v ZDA, nekaj povsem drugega: propagande se izogibajo kot kuge, vedoč, da propaganda omrtviči pobudo, niti ne zasledujejo »velikih idej«, ampak specifične *issues* (probleme). Te skupine temeljijo na osebnih prepričanjih članov, in na tehniki mobilizacije, ki bi jo imenovali operacionalizacijo javnega interesa s stališča zasebne koristnosti ali vsaj s stališča stroškov in prednosti, ki so očitne članom (cena Vietnama v obliki davkov poleg mrtvih; odnos med izvorom volilnih fondov in volilnim obnašanjem člana Kongresa).

Kar zadeva uspešnost, navaja Andrew McFarland (1976; 1984), avtor dragoocene razprave o Common Cause, poleg drugega naslednje: naraščajoča participacija srednjih razredov in ustrezna rast tistega, kar avtor imenuje »*the politics of issues and systems of beliefs as opposed to the politics of party identification, personality, or patronage*«; rastoč skepticizem glede na zmožnosti uradnih institucij, da najdejo odgovore na glavne socialne probleme; prisotnost sposobnih reformističnih *voditeljev* kot podjetnikov – organizatorjev novih skupin; računalniška tehnološka revolucija in druge tehnike množične komunikacije (elektronska pošta, poceni telefonske linije itd.); in nazadnje začetni uspeh teh skupin (npr. uspeh Common Cause za bolj transparentno financiranje volitev, *sunshine in sunset laws*) uspeh, ki je priregnil nove člane in nove izvore financiranja.

Težko je govoriti o teh skupinah kot o koherentni celoti. Gre za skupine, ki pripadajo pretežno srednjemu razredu, katerega ideologijo bi imenoval »restavracijsko«, ker si prizadeva rastavrirati ravnotežje, ki ga je porušila prekomerna teža posebnih interesov, ideologijo, ki jo uresničujejo voditelji, ki so nasledniki ameriške reformistične tradicije. To ideologijo – ki jo podpira nekakšna *theory of civic balance* (McFarland), torej gre za idejo ravnotežja, razprostrtega v pahljačo socialnih interesov, so dobro predstavili ustanovitelji skupine Common Cause: John Gardner, zunanji minister pod Johnsonom, in David Cohen, aktiven sopredsednik *Advocacy Institute* v Washingtonu.¹ Bolj radikalno smer izraža Ralph Nader, čigar različne organizacije v Washingtonu so med drugim – za razliko od Common Cause – organizacije *stalnega osebja* (staff organisations) in ne *organizacije s članstvom* (members organisations).

Ker se v teku te razprave ne bom mogel vračati k temi o skupinah javnega interesa, bi rad dodal nekatera opazovanja o tem pomembnem fenomenu tudi zaradi kontinuitete in novosti glede na ameriško reformistično tradicijo, katere izraz so, kot sem že dejal. Iz te tradicije izhajajo različni pomembni elementi, ki naj jih samo naštejemo: 1) velika *korporacija* in moč *biznisa* na trgu in v politiki, gledana kot osrednji predmet kritike in smoter reforme; 2) problem moči biznisa v ameriškem političnem življenju, ki si ni navzel podobe razredne hegemonije, ampak nastopa kot skupek specifičnih zlorab, ki so jih zagrešila specifična podjetja

¹ Advocacy Institute v Washingtonu organizira praktične tečaje in pomaga lobistom, ki delajo za skupine javnega interesa, ki imajo običajno bolj omejene resurse in strukture od tistih, s katerimi razpolagajo »specialni interesi«. Financiranje pripada na splošno »incumbents-om« (nosilcem funkcij).

in specifični ljudje, zoper katere se je treba boriti v takšni specifičnosti, ne pa z bojem, ki bi postavil pod vprašaj sam sistem (dober primer za to usmeritev je Pertschuk, 1987); 3) večji poudarek na prostovoljnem socialnem delovanju in na akciji skupin kot pa na strankah, ki se jih jemlje z mešanim občutkom dvoma in ravnodušja; 4) usmeritev k pragmatični dejavnosti, ki meri k rezultatom, k zastavljenim in zmagovitim bitkam (*»Purity of motive is no substitute for wellconceived, wellexecuted, sustained action«*, John Gardner); 5) zaupanje v pluralizem in v mehanične oblike ponovnega ravnotežja moči, vzpostavljenega s konkurenco trga, *countervailing power*, aplikacija zakona v skladu s perspektivo, ki jo McCann (1986) imenuje »radikalni pluralizem«; 6) *middle class bias* glede na to, da iz tega razreda izhaja velik del družbene baze teh lobijev (glej zgoraj), ki interpretirajo njegove vrednote in obnašanja, kljub temu da se predstavljajo kot javne interesne skupine.

Poleg teh faktorjev kontinuitete naj zabeležimo vsaj tri novosti (McCann, 1986), ki deloma spreminjajo politično naravo fenomena. Prva se nanaša na državo kot na sredstvo za reformo: intervencionizmu New Dealu je sledilo razočaranje z »ujetostjo« (*cattura*), to se pravi s prepletom tihega soglašanja med regulativnimi oblastmi in skupinami, ki so predmet reguliranja (*»regulatory – industrial complex«*). Od tod pritisk k *deregulation*, toda gre za selektivno *deregulation*, ki je spodbudila te skupine, da so pritiskale k novim oblikam izvenekonomske regulacije na področju varstva, zdravja, okolja, pravic potrošnikov in drugih. Ustvarjalnost agencij, kot so *Occupational Safety and Health administration* (OSHA), *Environmental Protection Agency* (EPA), na katere gleda biznis kot na resno in močno zavoro lastnih aktivnosti, in *Consumer Product Safety Commission* so primeri in sad te usmeritve. Druga novost so interesi, ki so si jih te skupine izbrale kot področje za akcijo in predstavljajo novo pojmovanje javnega prostora in političnega konflikta ter so raztegnjeni na področje, kjer so v igri pravice, ki se pojmujejo kot neodtujljive, torej glede katerih ne more biti pogajanja in katerih kršitve se ne dajo opraviti z nadomestilom škode.

Tretja in zadnja novost se kaže v tako imenovanem sodnem modelu demokracije (McCann), v središču katerega je vloga sodnikov in sodnih institucij kot temeljno sredstvo reformistične politike. Model zahteva, da se na administrativni proces razširi tisti *adversary process*, ki je značilen za sodni proces, na osnovi ideje – ki predstavlja eno izmed zgodovinskih baz legitimacije skupin v Ameriki in njihovih intervencij v političnem procesu – po kateri imajo tudi v administrativnem enako kot v sodnem procesu vse pravdajoče se stranke pravico, da povedo svoje mnenje pred sprejemom kake odločitve. Ta model imajo za bolj učinkovit kot participativno demokracijo, ker ga upravljajo profesionalci (v skladu s tehničnim idealom javnih kompetenc že zelo razširjen v ameriškem reformizmu v zgodnjem 20. stoletju), in za bolj demokratični, kot je sistem, v katerem je reformistična iniciativa zaupana, kot v New Dealu, federalnim agencijam, ki niso dostopne navadnemu državljanu.

Drugo novo dejstvo v novi fenomenologiji skupinske politike je to, da se lobist čuti kot zmerom bolj legitimen, pri čemer je pri njem specifični element legitimacije kompetentno predstavljanje interesov, kar ne samo da ne bi bilo prav zaobiti, ampak – kar je še pomembneje – če bi to zanemarili, bi to vplivalo negativno na uspešnost javnih politik. Gre za »odgovorno« predstavništvo sui generis v pomenu, da lobist ve, o čem govori, je ekspert – bodisi zato, ker deluje znotraj podjetja ali ker je do dna preštudiral dosjeje – ki daje ekspertize generalistu, kar je normalno za člana Kongresa. Torej lobist je toliko pomemben, kolikor je nosilec relevantnih interesov na področju določenega posega, interesov, ki bodo sodoločali stopnjo uspešnosti sprejetih javnih politik. Lobist se torej čuti – kot je dejal avtorju neki kultivirani lobist z doktoratom znanosti, ki je drugačen od lobista-mešetarja, ki se le na videz spozna na vse – »del javne administracije«, s katero sodeluje vsakodnevno, tako da pomaga sestavljati tekste zakonov, da se posvetuje itd. in to

v skladu s proceduralno vizijo institucij, ki še bolj zabriše meje med privatnim in javnim.

Nazadnje tretji in mogoče najpomembnejši primer zamenjave vlog skupin in strank so PACs-i, danes eden od virov kritike in zaskrbljenosti za usodo ameriške demokracije, tudi med samimi lobisti, ki vendarle posvečajo veliko svojih aktivnosti v zbiranje sredstev za volilne sklade. Kot nezaželeni otroci reform s sredine 70. let, ki postavljajo meje individualnim finančnim prispevkom za volitve – te meje so hotele uveljaviti skupine, kot je Common Cause – so PACs-i oblika kolektivnega zbiranja skladov, ki jih upravlja zelo ozek štab, često sam delegiran administrator ali drugi člani izvršnih teles v *corporate* PACs-ih ali sindikalni voditelji v PACs-ih, ki so jih združili sindikati (Sorauf, 1990). Medtem ko podjetja v te družbene sklade ne morejo prispevati; lahko pa podobno kot sindikati ponudijo infrastrukturo in plačajo stroške za zbiranje »prostovoljnih« prispevkov delničarjev, vodstvenega osebja, redkeje delavcev, na katere običajno apelirajo sindikati. Nazadnje PACs-i trošijo denar, zbran bodisi z »neodvisno porabo« (to se pravi, da financirajo televizijske kampanje in propio, često narejene kot »negative ads« (negativne reklame) prej proti kandidatom kot zanje, da naročajo ankete javnega mnenja itd.) ali z direktnimi prispevki kandidatom z največjo vsoto 5000 dolarjev na kandidata (toda ne obstoji nobena meja glede na denarni fond, ki ga en kandidat lahko dobi od več PACs-ov). Financiranje pripade običajno *incumbentsom*.

Navedimo nekaj številc o njihovem nenavadnem porastu. PACs-i so nastali kot oblika posredovanja sindikatov (prvi PAC je bil *Committee on Political Education* (COPE), ki so ga ustanovili sindikati že v 40. letih), danes pa so predvsem sredstvo ne samo sindikatov, ampak tudi *corporations*, asociacij, skupin *singleissues*, posameznih lobistov in političnih osebnosti (Edward Kennedy ima svoj PAC). Leta 1974 je bilo pri Federal Election Commission registriranih 608 PACs-ov, leta 1982 3400, takrat so pokrivali približno eno tretjino vseh stroškov za kandidate Predstavnškega doma; leta 1988 je bilo registriranih 4268 PACs-ov.

Na koncu našega diskurza – o odnosu med pluralizmom in demokracijo – še to: najpomembnejše je razlikovanje med PACs-i, ki jih je postavila na noge »parent organisation« s svojo lastno organizacijsko kontinuiteto, torej že obstoječa organizacija (korporacija, sindikati, asociacije), in *issue PACs-i*, ki nastajajo in izginjajo s financiranjem volitev. Prvi bolj vplivajo na demokratični proces, ker najdejo v lobiranju članov kongresa, ki so jim pomagali pri izvolitvi, naravno nadaljevanje svoje dejavnosti preko strogega »označevanja« njihovega volilnega obnašanja itd., to pa so stvari, ki jih lahko počne samo organizacija v Washingtonu, ki deluje na bazi kontinuitete. Ti PACs-i bolj pojasnjujejo problem povezave financiranj in potencialnega vpliva na zakonodajo, ki je eden izmed vidikov, ki je najbolj v konfliktu s principi in demokratičnim procesom (prim. Twentieth Century Fund, 1984).

II

Ti primeri kažejo na trajne in morda ireverzibilne tendence v demokratičnem procesu ter odpirajo probleme in dileme, ki so v središču najnoveše literature o pluralizmu. Treba se je še posebej vprašati, kakšna je vloga strank in mehanizmov demokratične paritete v kontekstu, ki ga obvladujejo skupine, in ki ni – pazi – nekakšna enovita politizacija (nasprotno prisostvujemo politizaciji novih *issues*: od abortusa do lova), kot je diferencirana politizacija, ki variira glede na vrsto interesov, stopnjo organizacije in raven materialnih virov, s katerimi razpolagajo akterji.

Za to, da bi uokvirili problem, imamo na voljo vrsto teoretičnih analiz, ki jih lahko povežemo pod skupni termin »kritični pluralizem«,² ki so dozorele v večini

² Terminološka pripomba, ki je ne smemo zanemariti, je, da termin pluralizem vstopa v vsakdanji politični jezik ravno v tem času in v bistvu preko del, ki kritizirajo »group theory«.

med 1960 letom, ko se je pojavilo pomembno Schattschneiderjevo delo (*The Semi-sovereign People*, 1960), in letom 1980, ko je izšla Pizzornova razprava »Interests and parties in pluralism« (Berger, 1981). Drugi avtorji, ki jih lahko enačimo s to kritično smerjo, so Grant McConnell, avtor mojstrskega dela *Private Power and American Democracy* (1966), Mancur Olson (*The Logic of Collective Action*, 1965, katerega nadaljevanje je *The Rise and Decline of Nations*, 1982) in Th. Lowi (*The End of Liberalism*, 1969, ki ima podnaslov v 2. izdaji 1979. leta »*The Second Republic of the United States*«, kar naj bi bil dokaz diskontinuitete, ki jo je vpeljal t. i. *interest-group liberalism*). Na neokonservativni strani bi citiral knjigo Donald R. Branda (*Corporatism and the Rule of Law: A Study of the National Recovery Administration*, 1988), ki je temeljna za razumevanje geneze nove strukture skupin, ki jo je dvignil na površje New Deal in njegove oblike *self-regulation*.

Obravnaval bom na kratko samo nekatere avtorje: Schattschneiderja, Olsona in Pizzorna, zato da rekonstruiram teoretično shemo za študij organiziranih skupin.

Schattschneiderjeva kritika *group theory of politics* (Bentley, Truman, itd.) je dvojna: s stališča dejstev in s stališča teorije. Tu nas v bistvu zanimajo teoretični vidiki. (Empirično spodbijanje se je izražalo v tem, da se je potem, ko so bile že opredeljene nujne razlike – med *special interests* in *public interests group*, med organiziranimi skupinami in množicami, ki so bile odtrgane od politične organizacije – *pressure system* pokazal kot čisto nekaj drugega kot pa univerzalni sistem, ki naj bi po tendenci obsegal vso populacijo in ki ga je opisoval Truman in drugi pluralisti). Teoretično analizo lahko uvedemo z ugotovitvijo, da se skupine, glede na upravljanje s konfliktom, obnašajo na različen način: sindikati so »hrupni«, prirejajo manifestacije, vztrajajo pri enotnosti akcije, kažejo kar najbolj svoje spore. Analogno je s *public interest groups*, katerih močnejše orožje – zaradi pomanjkanja ekonomskih virov – je *grassroots lobby* (mobilizacija baze na osnovi specifičnih *issues*). Druge asociacije, bolj ugledne, z direktnim pristopom k javnim oblastem – Association of American Universities, ki predstavlja največje ameriške univerze, Business Round Table, ki združuje približno 200 najmočnejših ameriških korporacij – sprejemajo bolj »soft« in bolj diskreten stil, katerega operativni rezultat so pogosto »železni trikotniki« (skupine – člani Kongresa – birokrati), o katerih govori literatura in ki so za druge strogo zaprti in nepristopni.

Gre za to, da čim šibkejša je skupina, tem bolj bo poskusila izpostaviti konflikt v javnosti, zaplesti vanj še druge akterje z namenom, da po politični poti (s tem da mobilizira simpatije, da si ustvarja zaveznike itd.) pomeni ravnotežje z nasprotnega izhodišča; nasprotno, čim močnejša je skupina, bolj bo skušala privatizirati konflikt, s tem da ga bo zožila v položaj, ki že obeta zmago. Od tod ne samo različne strategije skupin, ki imajo večji ali manjši interes razširiti ali zožiti konflikt (pri Schattschneiderju gre za strateško analizo politike), ampak tudi različen odnos politike skupine do demokratičnega procesa, demokratično vladanje pa predstavlja – kot ugotavlja ta avtor – »najpomembnejši faktor v procesu socializacije konflikta«.

Ko se konflikt polagoma politizira in pritegne nove nasprotnike, ki se razvrščajo na eno ali drugo stran, *spreminja naravo*, dokler ne doseže ravni izvoljenih skupščin, kjer prevlada pravilo večine in ne pogajanja, kjer veljajo številke več kot pogajalska moč.

Od tod različne posledice. Po Schattschneiderjevi analizi so politični pritiski skupine daleč od tega, da bi bili normalno podaljšanje njene moči, kot je to pri Trumanu; prej so znak njene šibkosti, ker nakazujejo, da skupina ne zmore obvladati konflikta v njegovem najbolj priloženem okolju, torej v privatnem. Rastočo politično aktivnost ameriškega biznisa, povezano z nedavno ustanovitvijo (1972) najmočnejše organizacije, to je Business Round Table, lahko interpretiramo bolj kot posledico njene osporavane (ali manj hegemonске) prisotnosti kot pa njene moči. Podobno bi pomenila množitev podjetniških PACs-ov delno defenziven odgovor nekoč manj naklonjenemu političnemu okolju zaradi skupka faktorjev: od novih agresivnosti skupin ekologov in potrošnikov do uvedbe novih federalnih kontrol; delno pa

odgovor na vprašanje tistih skupin, ki so zelo dragocene za industrijo (npr. na temo zavarovanja in varstva delavcev, varstva okolja) in odgovor na slabitev položaja ameriške industrije v svetu.

Če je politika – to je druga posledica – socializacija konflikta, potem sta politika skupin in politika strank videti kot podsistema, ki imata različen položaj na tej lestvici in sta v vmesnem položaju z javnimi interesnimi skupinami – tako da niso več tradicionalne skupine in še niso partije. Torej, tesno povezano s tem pa politika ne more biti reducirana, kot se v bistvu dogaja *group theorists*, na *long-rolling*: »Domnevati, da tiste sile, ki delujejo v neki politični situaciji – piše Schattschneider – lahko predstavimo kot ... rezultanto v diagramu nasprotnih si fizičnih sil, pomeni popolnoma zamolčati javne, splošne, ne neposredne (*oddaljene*) premisleke, za varstvo katerih so bile ustanovljene civilne družbe«. Ena izmed posledic te zožene vizije, ki jo je kritiziral avtor s stališča metod odločanja, je v tem, da vedno razmišlja s stališča pogajanja in ne večine: »velika pomanjkljivost *group theory* – pripominja Schattschneider – je v tem, da ni našla v političnem sistemu nobenega mesta za večino. Moč večine – sklene – je čisto drugačne veličine, takšne, ki je ne moremo meriti s standardi politike pritiska.«

Zadnji *insight* (vpogled), ki izhaja iz te kritike pojma skupine in pritiska kot osnovnih kategorij politike, zadeva odnose med biznisom in partijami v ZDA, med biznisom in Republikansko stranko. Torej pritiski skupin prihajajo bodisi s strani medsektorskih asociacij, ki predstavljajo podjetniški svet v njegovem kompleksu (kot so Trgovinske zbornice), bodisi in predvsem s strani asociacij posameznih vej gospodarstva (*trade associations*), ki so pogosto v konfliktu med seboj. Pritisk je pravzaprav sinonim za fragmentacijo tam, kjer svet biznisa, kakor vsak velik interes, išče avtonomijo in solidarnost. (Ta problem – mimogrede rečeno – križa tiste *organizacijske dileme*, s katerimi se soočajo mnoge podjetniške asociacije, ko se morajo odločiti, ali se naj strukturirajo vzdolž teritorialne osi, ki je bolj združujoča, ali/in sektorske osi, in s kakšno mešanico med obema kriterijema; o tem problemu so v Italiji pisali zanimive stvari, med drugimi Mirella Baglioni in Luca Lanzalaco). Kakorkoli, po Schattschneiderju prevladuje tista tendenca, da je treba »držati vse poslovneže v konfliktu z vlado in v konfliktu s sindikati. Na ta način se bo lahko politika posebnih interesov preobrazila v strankarsko politiko«, razpršeni pritiski posameznih skupin pa v zgodovinsko zavezništvo med poslovnim svetom in Republikansko stranko v Ameriki.

Olsonov prispevek je, kot je splošno priznано, predstavljal »revolucijo« na tem področju raziskovanja. Gre za vsestransko prediskutiran prispevek, pogosto v ponavljajočih se oblikah, zato ne bi imelo smisla vračati se k njemu, če ne bi bilo potrebno omeniti odnosov med skupinami in državo, kar je odločilnega pomena, da bi razumeli genezo skupin in *bias* sistema. Gre za dejstvo, da se je vsaj v ZDA struktura podsistema skupin oblikovala v 3–4 zgodovinskih valih, v vsakem od teh je bila vloga države odločujoča. Ti trenutki intenzivnega organiziranja so sovpadli s 1. svetovno vojno, ki označuje razvodnico med starimi lobiji, ki so jih vodili le splošno razgledani mešetarji, in novimi lobiji, ki so jih organizirali in jih birokratizirali kompetentni voditelji (Pendleton Herring, 1929); New Deal je predstavljal drugačno obliko mobilizacije preko *self-regulation*, kot reakcijo na ekonomsko krizo in kot odgovor nanjo ter je priznaval sindikatom moč, da sklepajo kolektivne pogodbe; nazadnje sta 2. svetovna vojna in razvoj Welfare State po vojni spremenila, kot ugotavlja Lowi, veliko *situacij* – npr. revščino – v interese, v nekaj torej, kar se splača organizirati glede na blaginjo in javno skrbstvo.

Moč Olsonove analize se kaže v tem, da *interorganizacijska teorija* – kakršna je Olsonova teorija skupin – osvetljuje tudi sam izvor asociacij, spodbujen od zgoraj.

Olson poudarja in razločuje tisto, kar *group-theorists* mešajo in izenačujejo v pojmu skupine: posameznika in posamezni interes, ki motivira posameznega člana po eni strani; dobroto, ki jo uveljavlja skupina kot skupno dobroto in je nedeljiva in je ni moč reducirati na zasebno koristnost članov na drugi strani;

organizacijo političnega pritiska, ki je »strošek« in problem, kar je kvalitativni skok, ki zahteva institucionalno transformacijo skupine in logike njenih članov; problem, ki dopušča po Olsonu dve razrešitvi, izmed katerih je ena pritegnila pozornost raziskovalcev: možnost skupine, da izraža selektivne pobude, ki nagradijo tistega, ki prispeva k skupni aktivnosti in k njenemu financiranju, druge pa izključuje.

Bolj zanimiva, hkrati pa zanemarljiva je *javna* razrešitev problema demotivacije za sodelovanje v velikih skupinah, razrešitev, ki gre skozi državo in prisilno disciplino. Skoraj vse ekonomske skupine, ki jih Olson obravnava v knjigi *The Logic* (podjetniške, sindikalne, profesionalne) so več ali manj javnega izvora: Trgovska zbornica ZDA, ki je nastala po iniciativi federalne vlade 1912. leta; Farm Bureau Federation, ki je nastala zaradi brstenja Extension Service Ministrstva za kmetijstvo in njegovih programov kmetijske modernizacije preko osebe *county agenta*; za sindikate in njihovo politizacijo (in razvoj članstva) pa je bil odločilnega pomena National Labour Relations (Wagner) Act 1935. leta, ki je priznaval kolektivno pogodbo, prepovedoval pa *company unions*.

Naj samo dodam, da pojem skupin kot agregacij, ki nastanejo tudi s spodbudo javnih osebnosti in procesov, ko politična arena vključuje/izključuje interese, k temu se bom še vrnil, pripisuje vladi veliko moč diskrecionalnega odločanja. Katere skupine vključiti v dogovore in pooblastila javnih funkcij? Katere izključiti? Na kakšni osnovi? Vsako obliko avtoritarnega dogovarjanja spremlja koncentracija skupin (vlada po vsem tem lahko razpravlja z omejenim številom asociacij) in selekcija/vrednotenje interesov, vključenih v sistem.

Izhodiščna točka Pizzornove analize pa je, da se ne more delati razlik med skupino in stranko na funkcionalni osnovi. Ne obstajajo funkcije, ki bi bile specifične za eno in izključene za drugo. Razlika tiči v razločevanju med *zahtevo* in *kolektivno identiteto*: skupina ima instrumentalno nalogo zadovoljiti interese tam, kjer množična stranka oblikuje preko ideologije kolektivne identitete (ne instrumentalne).

Z metaforo lahko pojasnim primer. Za končni cilj zahtev, katerih nosilec je skupina, ni pomembno, kdo je za okencem, da je le omogočena zaželeno oskrba (dobrine, storitve, zakon). Za stranko pa je temeljno in tipično tudi, kdo vodi politiko vlade, ker pač različne politične družine utelešajo sisteme z različnimi *vrednotami*. V prvem primeru niso v igri identitete, ampak koristi; če le-tem ni zadoščeno, se lahko sprožijo premiki pri volilnih odločitvah ali drugih oblikah sankcij. V primeru stranke pa izključitev z oblasti odvzame ustrezní ideološki družini možnosti, da realizira lastno vizijo sveta in lastno politično ureditev.

Ves Pizzornov model, osredotočen na tip pluralizma, ki se umešča na prehod od stranke k skupini kot centralni strukturi pluralizma, povzema evropsko izkušnjo, zato je težko prenosljiv v ZDA, kjer je imela strankarska ideologija vedno majhen pomen. Pa je vseeno zanimiv iz razlogov, ki jih bom predložil.

Najprej to, da tudi v sistemu strank ne živijo vsi od ideologije. V povezavi s stranko se poraja, da bi ohranil stranko skupaj, razred profesionalnih politikov, ki sledi lastnim privatnim koristim (plača, oblast, ugled itd.). Isto se dogaja s skupinami: ko se asociacije spremenijo v stabilne organizacije, često vsedržavnega značaja, s svojim aparatom rojevajo »birokracije in lastne strokovnjake, (ki) ne delujejo več ali pa samo še deloma po mandatu članov, ker jim možnost uveljavljanja volje omogoča širok prostor avtonomne dejavnosti«. Torej, poleg profesionalnih politikov imamo tudi profesionalce v posredovanju interesov, katerih bistvena komponenta je lobistično osebje (znotraj in zunaj asociacij).

To je zelo stratificiran svet, ki je del političnega razreda in katerega pomen se nikoli dovolj ne poudarja. Njegov del so vodilno osebje in srednje-višji aparat asociacij, korporacij in drugih skupin, pa tudi njim nasprotne stranke v Kongresu (aparati posameznih članov Kongresa, aparat komisij Predstavnškega doma in Senata) in v javni administraciji, pa tudi lobisti različnih profesionalnih zvrsti, ki jih

vsebuje termin. Salisbary in njegovi sodelavci (Nelson in dr. 1986) razlikujejo šest vrst lobistov: zunanji odvetniki, ki delujejo v avtonomnih pravnih študijskih skupinah; neodvisni politični svetovalci; in druge štiri skupine, ki delujejo znotraj asociacij, ustrezno različnim funkcijam, po katerih lahko razčlenimo delovanje lobiranja: raziskovanje, sporočanje o ukrepih in politikah, na katere bi bilo treba vplivati, strategije, ki odpirajo kontakte in kanale dostopa, in pritiski. Te skupine internih lobistov sestavljajo funkcionarji asociacij, njihovi uradi »za zakonodajne zadeve« (ali javne ali federalne zadeve, kakor pač se imenujejo); pravni svetovalci; *research staff*. Brez različnih tisočev uslužbencev (na različnih ravneh), ki delujejo v raznovrstnih uradih Kongresa, brez tisočev lobistov (okrog 12.000), ki delujejo pod mnogoterimi naslovi v Washingtonu, in mreže pravnih uradov v glavnem mestu, ki se je zelo razširila v zadnjih letih, bi bilo funkcioniranje moderne skupinske politike, politike koalicij med skupinami, goste mreže PACs-ov itd., nemogoče (prim. Smith, 1988).

Profesionalno in kontinuirano razmerje med strankami, lobisti in Kongresom (ali federalnimi agencijami) danes omogoča nastajanje pravil, zaupanja in obnašanj, popolnoma drugačnih od tistih, ki jih oživljajo slučajna in ne profesionalna razmerja. Profesionalni lobist je zainteresiran, da stabilizira odnose, ki ustvarjajo njegov kapital, s katerim mora v tem času živeti družno itd. – tudi tu z zanimivo analogijo med strankami in skupinami. Strankam, ki so v krizi zaradi identitete, zaradi programov, ki so si vedno bolj podobni, Pizzorno, potem ko je izločil funkcije, ki jih lahko opravljajo tudi skupine (dajati priliko za izbiro, posredovati informacije in drugo), priznava rezidualni razlog za njihov obstoj, to je sposobnost doseči *politično zaupanje*, ki je predpogoj za menjavo: »S svojo trajno strukturo in javnim nastopanjem je stranka neke vrste garancija političnega posredovanja in vzpostavljanja političnega kredita, ki ga omogoča stalna (volilna) verifikacija« (v Berger, 1981).

Toda kakor je v pogodbi pred-pogodbeni element, katerega trajno obnavljanje pričakujejo (sicer na način, ki ni zmerom linearen) strankarski politiki, so prav tako potrebni posredniki, ki bi preoblikovali predstavništvo interesov od poljubnega pritiska do pogodbe. To je nemogoče ali zelo težko doseči, če se lobisti ne spremenijo v profesionalce. Sama možnost, da se utemelji deontologija v delu lobista, ki je tem bolj potrebna zaradi neformalne narave te oblike predstavnštva in sredstev, ki ga lahko vzdržujejo, je vezana na perspektivo profesionalizacije. V tem vidim ne samo pomemben faktor regulacije disfunkcije novega pluralizma, ki so ga žigosali Pizzorno in drugi, ampak tudi pomemben razlog, da pač uradno priznamo lobiranje, ga napravimo očitnega in se zavzamemo za njegovo profesionalizacijo.

Drugi razlog za zanimivo Pizzornovo shemo, na kateri pa se ne nameravam zadrževati, se nanaša na pojem skupin kot mehanizmov za selekcijo interesov, ki se zelo razlikuje od selekcije, ki poteka v strankah. Stranke so, če ne drugega, vedno omejene po številu, skupine pa so potencialno neskončne. Kako izbirati in razlikovati, kdo ima dostop in kdo ne? Tu selekcijski mehanizmi, ravno tisti, ki jih navaja Pizzorno, ustrezajo neposredni realnosti, ki jo zaznavamo na terenu (prim. Graziano, 1989): 1) agregaciji interesov, ki se stekajo v asociacijo; selekciji prek *koalicij*, bolj ali manj stabilnih in neformalnih, ki se v svojih bolj labilnih oblikah približujejo *issue networks*; dalje, s tem da spodbujajo nastanek skupin sorodnih PACs-ov, ki jih organizirajo intersektorske strukture, kot sta Trgovska zbornica ZDA, ki nima lastnega PAC, in AFL-CIO itd. Tukaj je problem empiričnega raziskovanja, ki ima tudi teoretične implikacije, v tem, da razume bazične procese, v katerih se izbirajo – včasih na videz najbolj oddaljeni interesi – s katerimi je treba sklepati zaveznitvo! 2) Drugi mehanizem je institucionalna specializacija, pri čemer je vsak lobistični podsistem, kot npr. tisti *visokega šolstva*, sestavljen iz na splošno omejenega števila velikih asociacij, med katerimi prevladuje jasna delitev dela; 3) Tretji mehanizem pa je v razločevanju, ki ga omogoča organizacija, med kratkoročnimi in dolgoročnimi cilji in s problemi izbora in strategije, ki iz tega izhajajo in v razmerju do katerih je vloga aparata asociacij odločilna.

Drugi že omenjeni selekcijski mehanizmi, ki jih Pizzorno obravnava ali jih obravnava samo posredno, se nanašajo na naravo interesov, ki niso vsi enako primerni za organiziranje (ali niso organizirani v isti meri in s primerljivimi resursi) in na vlogo države v razdobju »administrativnega korporativizma« (Lowi).

Zadnja točka, ki jo lahko v skladu z mojim argumentiranjem potegnemo iz Pizzornove razprave, je svarilo, da zatona strank ne pomešamo z zatonom pluralizma. Tudi kadar stranke izgovarjajo iste besede in imajo skoraj identične programe, delajo različne stvari, različne operativne izbore, ki so različnega pomena za skupine. »Alternative so realne za specialiste, čeprav so nerealne... za splošno občinstvo«. Detajli nekega fiskalnega zakona, ki jih večina ne opazi, neznatne variacije v odstotkih pri davčnih olajšavah sprožijo bratomorne boje med lobiji. Dejstvo je, da imamo opravka s konceptom participacije, ki nam ne pomaga zapopasti teh razlikovanih situacij, ker se običajni koncept participacije sklicuje na individualno ali skupinsko participacijo z neznatnimi resursi. Treba bi ga bilo preformulirati, da bi doumeli situacije, v katerih koeksistira volilna apatija in vedno bolj intenzivna participacija vplivnih skupin.

K zaključku

Temeljni problem pluralizma je problem demokratične odgovornosti. V sistemu, v katerem je lobiranje tako splošno kot v ZDA – kjer privatne skupine tvorijo lobi, kjer so stranke reducirane, kot je bilo rečeno, na stopnjo »super-PAC-SOV«, kjer tudi predsednik pritiska na Kongres, kjer se agencije, kot je Federal Trade Commission, v času ko ji je bil na čelu Pertschuk (1982), npr. skušajo povezati s sindikati in drugimi, da bi uresničevali institucionalne interese itd. – na koncu ne vemo, komu naj pripišemo politično odgovornost. Če uporabimo slikovito podobo Wrigta Millsa, ki jo povzema Pizzorno: ko se privatniki in javni administratorji usedejo za mizo, »se njihove tisočere noge čudovito prepletajo in skladajo«. Telo, ki bi moralo biti predstavljeno, pa ni več neka določena celota, ampak 'trg'. »Ni več enovitega telesa«, pripominja Pizzorno, »katerega akcijo bi lahko vrednotili kot legitimno ali nelegitimno«.

S tega stališča stranke kot utemeljiteljice identitete in nosilke procesa socializacije konflikta, ki so legitimirane z volitvami, ohranjajo integralnost in celo povečujejo nalogo institucij, ki edine omogočajo, da se aktivira demokratično predstavništvo.

Drugi zaključek je v tem, da vidimo znotraj sistema skupin, ki je nagnjen k temu, da je *biased* (pristranski) nasproti nekaterim privilegiranim sektorjem, dve parcialni zdravili:

- množitev reformističnih *public interest groups*, ki predpostavljajo »državljan-sko« mentaliteto, ki se razlikuje od ideološke angažiranosti, vendar ni manj »angažirana«,

- priznanje je formalna regulacija lobiranja in lobistov, manj zaradi iluzije, da bi razkrili vse različne vidike pojava (ameriška izkušnja s *Federal Regulation of Lobbying Act* 5 l. 1946 dovoljuje malo upanja glede tega), bolj pa z namenom, da se spodbudi profesionalizacija in avtoregulacija tiste aktivnosti, ki je danes v mnogih deželah, kot v Italiji, prikrita.

Prevedla: Jožica Bibič

- Berger, Suzanne D. (ed.) (1981). *Organizing Interests in Western Europe*. Pluralism, corporatism, and the transformation of politics, Cambridge University Press, Cambridge.
- Brand, Donald R. (1988). *Corporatism and the Rule of Law: A Study of the National Recovery Administration*, Cornell University Press, Ithaca, N. Y. in London.
- Finer, Samuel (1970). *Comparative Government*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex.
- Graziano, Luigi (1989). »Lobbying: problemi di comparazione e primi risultati di una ricerca«. Referat je bil predstavljen na letnem srečanju Italijanskega združenja za politične vede, Torino, maj.
- Herring, Pendleton (1929). *Group Representation Before Congress*, Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Lowi, Theodore (1969). *The End of Liberalism. Ideology, Policy, and the Crisis of Public Authority*, W. W. Norton, New York.
- McCann, Michael W. (1986). *Taking Reform Seriously. Perspectives on Public Interest Liberalism*, Cornell University Press, Ithaca, N. Y. in London.
- McConnell, Grant (1966). *Private Power and American Democracy*, Knopf, New York.
- McFarland, Andrew S. (1976). *Public Interest Lobbies: Decision Making on Energy*, American Enterprise Institute, 1976.
- McFarland, Andrew S. (1984). *Common Cause. Lobbying in the Public Interest*, Chatham House, Chatham, N. J.
- Nelson, Robert L., Heinz, John P., Laumann, Edward O. e Salisbury, Robert H. (1986). »Private Representation in Washington: Surveying the Structure of Influence« (rokopis).
- Olson, Mancur (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Olson, Mancur (1982). *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, Yale University Press, New Haven, Conn. in London.
- Pertschuk, Michael (1982). *Revolt against Regulation: The Rise and Pause of the Consumer Movement*, University of California Press, Berkeley.
- Pertschuk, Michael (1987). *Giant Killers*, W. W. Norton, New York in London.
- Sartori Giovanni (1958). »Gruppi di Pressione o gruppi di interesse?«, *Il Mulino*, št. 87.
- Sartori, Giovanni (1987). »Rappresentanza«, V. G. Sartori, *Elementi di teoria politica*, Il Mulino, Bologna.
- Schattschneider, E. E. (1960). *The Semisovereign People. A Realist's View of Democracy in America*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
- Smith, Hedrick (1988). *The Power Game. How Washington Works*, Random House, New York.
- Sorauf, Frank J. (1990). »PACs and American Pluralism«, referat je bil predstavljen na VI. mednarodnem kolokviju Fondacije Feltrinelli – mesto Cortona »Organizirani interesi in demokratični proces«, Cortona 29.–31. maja.
- Twentieth Century Fund (1984). *What Price PACs?*, Report of the Twentieth Century Fund Task Force on Political Action Committees, Background Paper di Frank J. Sorauf, New York.

DAVID P. ELLERMAN*

Privatizacija samoupravnih družbenih podjetij

Uvod

Samoupravna podjetja v družbeni lasti

V komunističnih in postkomunističnih državah je veliko podjetij, ki niso ne v državni ne v privatni lasti; so v »družbeni lasti« neke določene družbene skupine ali »družbe«. V Vzhodni Evropi so Jugoslavija (od 50-ih), Madžarska (od 1968) in Poljska (od zgodnjih 80-ih) poskušale reformirati državni socializem z razvojem samoupravnih družbenih podjetij z namenom, da bi: decentralizirali nadzor na raven podjetja, zmanjšali vlogo države v gospodarstvu, prešli s centraliziranega planiranja na indikativno planiranje, dovolili nekatere približne oblike tržnih odnosov s potrošniki in med podjetji, vendar tako, da bi obdržali takšno obliko lastnine, ki bi jo še vedno lahko imenovali »socialistična« v smislu »družbene lastnine proizvajalnih sredstev«.

Družbenih podjetij formalno ne nadzirajo državna ministrstva, pač pa delavski sveti (Jugoslavija), sveti podjetja (Madžarska) ali pa samoupravni sveti (Poljska). Dejansko pa so v kontrolnih skupinah v podjetjih v družbeni lasti menedžerji, predstavniki delavcev, bankirji in lokalne občinske oblasti.

Kontrolna skupina in delavci v samoupravnem družbenem podjetju imajo do sredstev v družbeni lastnini »pravico uporabe«, nimajo pa individualne pravice do zaslužkov, ki so bili reinvestirani v podjetje. Zadržani profiti postanejo »družbena lastnina«. Zaradi tega prihaja do pritiskov, da se profiti izplačajo v neki individualizirani obliki (npr. kot bonusi) ali da se reinvestirajo tako, da zmanjšajo privatne stroške (npr. beneficije podjetja za menedžerje in delavce, stroške za rekreacijo, zdravstvene storitve in stanovanja).

Tehnike privatizacije samoupravnih družbenih podjetij

Medtem ko je na Madžarskem in Poljskem tisoče podjetij imelo samoupravni status, pa je le Jugoslavija razvila samoupravni socializem kot celovit sistem. Vse te države so zdaj usmerjene k privatizaciji, k razvoju privatnolastniškega tržnega gospodarstva. Toda kakšen je vpliv decentralizacijskih socialističnih reform v zadnjih nekaj desetletjih na naravo in metode privatizacije?

Nekateri trdijo, da je treba narediti »en korak nazaj, da bi šli dva koraka naprej«. Trdijo, da je treba zgodovino decentralizacije spremeniti z nacionalizacijo

* Dr. David P. Ellerman, Employed Ownership Services. d.o.o. Ljubljana

ali renacionalizacijo samoupravnih družbenih podjetij. Potem bi jih lahko kot državna podjetja prodali v klasičnem Thatcher stilu privatizacije ali podelili z uporabo vavčerjev. To je pozicija »nacionalizacije« ali natančneje, pozicija »nacionalizacije poslovanja«.

Precej drugačno stališče pa zagovarja samo nacionalizacijo neto vrednosti podjetja. Družbeno podjetje bi lahko bilo neposredno prodano privatni stranki (lahko menedžerjem in/ali delavcem), toda plačilo bi šlo vladi, kot da bi država bila prodajalec. To je pozicija »nacionalizacije vrednosti«, ki jo moramo razlikovati od stališč nacionalizacije poslovanja, ki bi nacionalizirala družbeno poslovanje kot »going concerns« (poslovno enoto).

Razlika med nacionalizacijo poslovanja in (samo) nacionalizacijo vrednosti ni majhna. Tehnike privatizacije lahko na splošno razvrstimo na centralizirane in decentralizirane metode. Pri centralizirani privatizaciji vlada prevzame pobudo, organizira transakcijo in proda (ali podari) podjetje v državni lasti. Pri decentraliziranem pristopu pa vlada deluje predvsem kot regulator – privoli ali ne privoli v transakcijo, ki jo organizirajo podjetja in privatne stranke. Tako kot v protitruštovski vlogi ameriške vlade vladna agencija odobri ali ne odobri predlaganih transakcij, vendar pa je sama ne organizira in ne izvaja.

Centraliziran in decentraliziran pristop k privatizaciji se precej razlikujeta tako po obsegu transakcij, ki jih zahtevata, kot tudi po posledicah, ki jih imata pri zavračanju oziroma predstavitvi privatne podjetniške pobude v gospodarstvu. Razlika med zagovorniki nacionalizacije poslovanja in nacionalizacije vrednosti se kaže tudi v tem, da različno pojmujejo meje med centralizacijo in decentralizacijo. Nacionalizacija vrednosti se ujema z decentralizirano organizacijo transakcij privatizacije, medtem ko nacionalizacija poslovanja kot celote pušča bodoči privatni ali javni status podjetja v rokah vlade.

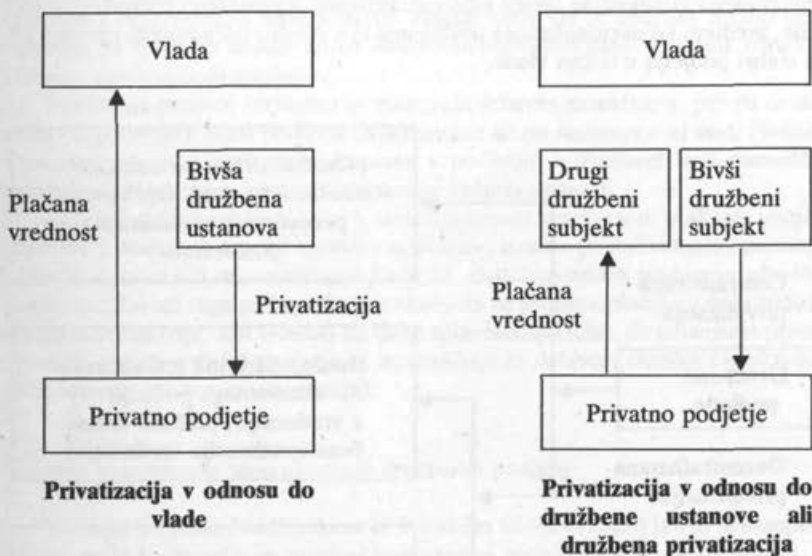
Katere so alternative nacionalizaciji vrednosti v okviru decentraliziranega pristopa k privatizaciji? Kam gre lahko denar, če ne državni lastninski agenciji ali državni privatizacijski agenciji?

Obstajajo decentralizirane metode privatizacije, ki vsebujejo vladno regulacijo transakcij brez vladne prilastitve neto vrednosti privatiziranega podjetja. Kam bo šla vrednost, če je ne vzame vlada? Splošna zamisel je, da se samo tisti del neto vrednosti, za katerega se ugotovi, da poteka od države (ali drugih ustanoviteljev), lahko izplača tej stranki. Preostali del neto vrednosti podjetij v družbeni lasti ostaja v družbenem sektorju (v primerjavi z državnim ali privatnim sektorjem) ali pa se uporabi v korist fizičnih oseb, ki se lahko imenujejo in predstavljajo relevantno »družbo«.

Tako lahko razlikujemo med dvema različnima tipoma decentralizirane privatizacije družbenega podjetja:

1. *privatizacija v odnosu do države*, kjer se vrednost izplača vladi in
2. *privatizacija v odnosu do družbene ustanove* (»družbena privatizacija«), kjer se vrednost izplača drugi družbeni ustanovi ali skupini, ločeni od države.

Privatizirano podjetje je enako privatno v obeh primerih; razlika pa je v tem, kam gre denar – državi ali drugi družbeni ustanovi, ki je relevantno »družba« v podjetju v družbeni lasti (mogoče z deležem, plačanim državi). Pri privatizaciji v odnosu do države plača kupec neto vrednost družbenega podjetja vladi, medtem ko pri družbeni privatizaciji kupec plača neto vrednost družbenemu podjetju ali skupini.

Ameriški zgledi družbene privatizacije

Pogosto se misli, da privatizacija na Zahodu vedno poteka tako, da država prodaja podjetje, ki je v državni lasti. Toda to je samo centralizirana oblika privatizacije v odnosu do države; na Zahodu najdemo veliko zgledov privatizacije v odnosu do družbene skupine – tudi v Združenih državah.

Kakor koli že temu rečemo, glavna značilnost podjetja v »družbeni lasti« je neobstoj jasnega »lastnika« – podjetje ne pripada definirani in organizirani skupini ljudi, ki izvaja kontrolo na temelju lastninske pravice. Podobno kot pri »private schools« in »public schools« v Angliji moramo pogosto seči preko ustaljenih terminov, da bi ugotovili, ali organizacije sodijo v državni, družbeni ali privatni sektor.

V Ameriki »tretji sektor« neprofitnih organizacij (ki jih drugod imenujejo »nevladne organizacije«), univerze, bolnice in fondacije tvorijo nedržavni družbeni sektor. Dejansko prihaja marsikateri »strokovnjak za privatizacijo« iz tega družbenega sektorja. Na primer, Harvardska univerza je dejansko podjetje v »družbeni lasti« z nejasno opredeljenim »lastnikom«. Kontrolna skupina, se pravi upravni odbor in uprava, sta samoizbrani skupini brez značilnosti »lastnikov«, npr. brez pravice do dobička ali neto vrednosti.

Zgled 1:

Ko se neprofitna družba ukine kot neprofitna (npr. ko se operacija privatizira ali se organizacija likvidira), pride do pravne zahteve, da se mora neto vrednost plačati drugi neprofitni družbi, ne pa vladi. Ta horizontalni transfer bogastva znotraj družbenega sektorja je ameriški zgled privatizacije v odnosu do družbe kot nasprotje privatizaciji, usmerjeni k državi (vertikalni pomik bogastva v državni sektor). Na primer, če neko neodvisno neprofitno bolnico kupi neka profitna bolnica, bo plačilo verjetno šlo neprofitni organizaciji, ki je s to bolnico upravljala, ali pa sorodni neprofitni medicinski organizaciji.

So tudi zgledi »podružbljenih« podjetij v industrijskem in finančnem sektorju Amerike. Ta podjetja so »družbena« v tem smislu, da so »lastniki« neka difuzna skupina, ki se ni izoblikovala kot povezana enota za odločanje.

Zgled 2:

Vzajemne banke in vzajemne zavarovalne družbe so manjši zgled te oblike »podružbljenega« lastništva. Vlagatelji in zavarovanci so formalni lastniki, toda oni se redko zavedajo tega statusa in praktično nimajo nobene vloge v operacijah vzajemnih družb. Menedžerji in upravni odbor so predvsem samoizbrana kontrolna skupina. Veliko vzajemnih družb se sedaj privatizira (pogosto v rokah upravljalске skupine), da bi se premostila »ločenost lastništva od kontrole«. Neto vrednost se ne izplača vladi, pač pa članom relevantne »družbe« – bivšim in sedanjim vlagateljem in zavarovancem.

Glavni zgledi »podružbljenih« industrijskih podjetij v Ameriki so velike korporacije, pri katerih obstaja »ločenost lastništva od kontrole«, ker so njihove javno prodajane delnice zelo razpršene med lastniki delnic. Adolf Berle in Gardiner Means (1932, 1968) sta jih imenovala »javne korporacije« – ki jih ne gre zamenjati s korporacijami, ki so v javni lasti vlade.

Zgled 3:

Veliko je javnih korporacij, ki so privatizirane ali so prišle v privatno last s kreditnim odkupom (leveraged buyout – LBO), da bi se premostila ločenost lastništva od nadzora. Privatizacijska skupina je pogosto skupina menedžerjev in delavcev družbe. Vrednost teh »javnih korporacij« se ne izplačuje vladi, pač pa članom relevantne »javnosti« – delničarjem podjetja.

Videli smo tri zglede podjetij v Ameriki (in drugod na Zahodu), ki so v nekem smislu »družbena«, neprofitne, vzajemne in javne korporacije. V vseh treh primerih so izvedli družbeno privatizacijo tako, da so neto vrednost izplačali relevantni »družbi«, ne pa vladi.

S temi zahodnimi zgledi bi bilo mogoče razviti ustrezne načine privatizacije, ki ne bi bila usmerjena k državi, za nedržavna družbena podjetja v Vzhodni Evropi in drugih socialističnih državah pri prehodu v tržno gospodarstvo. Ob dediščini nacionalizacije, ki so jih izvedle komunistične vlade, je ironično, da bi nove antikomunistične vlade lahko poskusile obrniti nazaj desetletja kvaziprivatizacije, vsebovane v decentralizacijskih reformah s ponovno nacionalizacijo v imenu »privatizacije«.

Kdo je relevantna »družba«?

Katere fizične osebe so člani »družbe«, ki je lastnik neto vrednosti samoupravnih podjetij v »družbeni lasti« posebnost v Jugoslaviji in v Vzhodni Evropi na splošno? Glede na to da ni individualiziranih pravic do neto vrednosti, lahko na to vprašanje odgovorimo samo, če konstruiramo implicitno pravno teorijo samoupravnega podjetja. Vsaj v primeru Jugoslavije je ta implicitna teorija precej jasna.

Samoupravno družbeno podjetje se začne z »ustanoviteljem«, ki je lahko država ali lokalna vlada ali druga družbena podjetja. Ustanovitelj vложи nekaj začetnega kapitala. Toda ustanovitelj nima rezidualnih pravic. *Zaposleni delavci v samoupravnem podjetju imajo rezidualne pravice.* Kapital ustanovitelja so delavci v bistvu najeli.

Obravnavanje rezidualnih tokov v jugoslovanskih samoupravnih podjetjih in profitnih kooperativah v lasti delavcev na Zahodu kot so mondragonske kooperative v Španiji, je izredno podobno. V profitnih kooperacijah je delavski dohodek presežek, ki ostane, ko od prihodka odštejemo vse stroške, ki ne sodijo v delo. Mezde in plače, ki se izplačujejo med letom, so »akontacija« za delavske rezidualne pravice. V konvencionalnih terminih je delavski dohodek seštevek plač in profitov. V jugoslovanskih samoupravnih podjetjih se profiti podobno dodajajo mezdami in plačami in tako oblikujejo »zasluženi dohodek«, ki je osnova za davek na dohodek. Tako so v obeh primerih osebe, ki prejemajo mezde in plače, hkrati imetniki rezidualnih pravic, ki prejemajo profite.

Razlika med profitnimi kooperativami v lasti delavcev in samoupravnimi podjetji je v obravnavanju sredstev, ki se akumulirajo iz teh rezidualnih tokov. V obeh primerih so profiti, izplačani delavcem, čisto in jasno privatna lastnina. Profit, ki jih obdržijo v delavski kooperativi tipa Mondragon, se dodajajo internim hranilnim računom delavcev, ki jih na koncu lahko dobijo izplačane v gotovini. Toda če bi bila jugoslovanskim delavcem dana podobna individualizirana pravica do neto vrednosti, bi to bilo v nasprotju z marksistično dogmo o »družbeni lastnini proizvodnih sredstev«. Zaradi tega so zadržani profiti morali biti »podružbljeni«. In vlada je zahtevala, da se določena vsota neto dohodka obrži v podjetju, da bi postala »družbeni kapital«.

Samoupravno družbeno podjetje se tako razlikuje od profitne delavske kooperative predvsem po tem, da delavci v družbenih podjetjih nimajo pravice do neto vrednosti. Dejansko je samoupravno družbeno podjetje v bistvu enako kot neprofitne delavske kooperative (ali podjetja v skupni lasti v Veliki Britaniji), kjer delavci prav tako nimajo nobene pravice do neto vrednosti.

Kaj se zgodi z vrednostjo neto vrednosti, ko se neprofitna kooperativa proda ali likvidira? Podobno vprašanje se zastavlja, ko v profitni delavski kooperativi tipa Mondragon poleg individualnih kapitalskih računov obstaja tudi kolektivni premoženjski račun brez individualiziranih pravic. Kaj se zgodi z vrednostjo kolektivnega računa, ko se profitna kooperativa proda ali likvidira? V obeh primerih, ob likvidaciji neprofitne kooperative ali likvidaciji kolektivnega računa v profitni kooperativi, je sprejeti postopek:

- ali distribucija vrednosti vsem bivšim in sedanjim članom-delavcem v sorazmerju z njihovim delom ali

- distribucija vrednosti drugim družbeni ustanovi.

Prenos neto vrednosti vladi ni predviden. Na primer, pred nekaj leti so v britanskem gibanju kooperativ imeli škandal »divje privatizacije«, ko so člani neprofitne tiskarske kooperative prodali družbeno podjetje privatni stranki in obdržali denar. Škandal ni nastal zaradi tega, ker denar ni bil plačan vladi, pač pa zato, ker sedanji delavci niso dali proporcionalnega deleža vrednosti bivšim članom, ki so prav tako prispevali k tej neto vrednosti.

Samoupravna družbena podjetja se razlikujejo od zahodnih neprofitnih delavskih kooperativ predvsem v tem, da so nacionalna ali lokalne vlade ali katero drugo družbeno podjetje vanje vložili del ustanovitvenega kapitala. Tako obstajata dva vira neto vrednosti ali »družbenega kapitala« jugoslovanskih in preostalih vzhodnoevropskih samoupravnih podjetij:

1. začetni kapital, ki so ga ustanovitelji vložili v podjetje

2. del, ki je rezultat akumulacije nerazdeljenih, zadržanih profitov, ki bi sicer bili privatna last prejšnjih in sedanjih delavcev.

To pomeni, da bi se vrednost, ki bi jo plačal kupec ob privatizaciji samoupravnega družbenega podjetja, morala razdeliti med ustanovitelje (vlada ali družbena podjetja) in med prejšnje in sedanje delavce (proporcionalno njihovemu celotnemu nadomestilu). Tako bi lahko bila »družbena ustanova«, nastopajoča v privatizaciji v odnosu do družbene ustanove, sklad ali trust, ki bi predstavljal ustanovitelja in bivše delavce podjetja.

Ko je podjetje prodano, sta dva razloga, zakaj bi stranka lahko dobila denar:

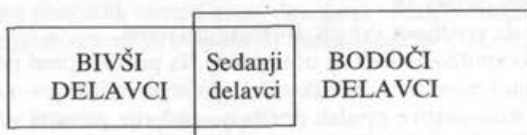
- če je stranka upnik, ki ne želi ostati upnik novega podjetja in se torej mora izplačati, in

- če ima stranka pravico do preostanka vrednosti podjetja.

Videli smo, da imajo delavci samoupravnega podjetja jasne rezidualne pravice. Glavna napaka v njihovih lastninskih pravicah je nastala zaradi socializacije kapitala, akumuliranega iz zadržanih dobičkov. Pravica vlade ali drugega ustanovitelja je pravica implicitnega upnika, ki ne želi ostati upnik novega podjetja in mora, zato da bi transakcija lahko bila končana, biti izplačan. Ustanoviteljeva implicitna vloga lahko enostavno postane tudi eksplicitna z neko obliko preferenčnih delnic ali dolžniških vrednostnih papirjev, ki bi jih podjetje ponovno odkupilo v določenem časovnem intervalu.

Tukaj jasno obstaja ogromen praktičen problem pri poskusu natančnega določanja sedanje vrednosti ustanoviteljevega kapitala v nasprotju do vrednosti ustvarjenega dobička, ki so ga zadržali bivši in sedanji delavci. Naš namen ni, da bi navajali akademske argumente za in proti nekemu določenemu izračunu, ker se v praksi lahko uporabi samo približna ocena. Naš namen je razprava o načelu problema.

V veliko razpravah o privatizaciji se beseda »delavci« uporabljaja nenatančno. Razlikovati je treba med dvema skupinama delavcev (vedno vključno z menedžerji) v družbenem podjetju: bivši in sedanji delavci (imenovani »bivši delavci«) in sedanji in bodoči delavci (imenovani »bodoči delavci«). Bivše in bodoče delavce si lahko ponazorimo kot dva kroga, ki se prekrivata v sedanji delovni sili v podjetju.

Stališče o »delavcih«, ki naj bi dobili neto vrednost privatiziranega podjetja (po izplačilu ustanovitvenega kapitala), se jasno nanaša na bivše delavce. Obstaja druga skupina stališč (glej Ellerman, Vahčič in Petrin, 1990) o tem, da bi delavci morali imeti kontrolne pravice (industrijska demokracija) in rezidualne pravice (da bi si delavci lahko prilastili pozitivne in negativne rezultate dela in tako maksimizirali svojo X-učinkovitost). Ta stališča se jasno nanašajo na bodoče delavce; za bivše delavce je prepozno, da izboljšajo svojo X-učinkovitost ali delovno učinkovitost (glej Leibenstein, 1976, 1987).

Glavni zgled zmede med v preteklost in v prihodnost usmerjenimi stališči, v privatizacijski debati je ideja dajanja popusta delavcem na lastniške deleže v privatiziranem podjetju. Popust je smisel pri bivših delavcih; ni pa nobenega razloga, da bi se dajal popust novemu delavcu. Toda rezidualne pravice v obliki »lastnine« (nasproti nekemu instrumentu dolga) so edina spodbuda v odnosu do bodočih delavcev. Ni razloga za spodbujanje bivših delavcev, ker so ti zapustili podjetje in ne morejo več prispevati k njegovi X-učinkovitosti. Zaradi tega je ideja »popusta« zmedena.

Da bi pojasnili te argumente, moramo najprej razčleniti ali analizirati »lastniške pravice«, navezane na konvencionalne premoženjske delnice.

Analiza in razčlenitev lastniških pravic

Konvencionalne lastniške pravice, navezane na navadne delnice s pravico glasovanja, v osnovi obsegajo:

1. kontrolne pravice (na primer, pravica voliti upravni odbor)
2. rezidualne pravice (ali pravice do profita) in
3. pravice do neto vrednosti (pravice do neto aktive).

Prva in druga pravica, kontrolna in rezidualna pravica, sta v prihodnost usmerjeni pravici; sta pravici kontrole in prejemanja rezidualnih tokov v prihodnjih aktivnostih. Tretja pravica – pravica do neto vrednosti pa je usmerjena v preteklost; to je pravica do prvotno vplačanega kapitala in neto vrednosti, akumulirane od zadržanih rezidualnih tokov v preteklosti.

Ti dve skupini pravic se lahko vežeta na dva finančna izkaza – na dohodkovni račun, izkaz uspešnosti in na bilanco, izkaz stanja. Rezidualni tokovi neto dohod-

ka so prikazani v izkazu uspešnosti, v preteklosti akumulirani prihodki in odhodki pa so prikazani v bilanci. Tako imamo lahko v prihodnost usmerjene rezidualne in kontrolne pravice (1 in 2 zgoraj) za »pravice dohodkovnega računa«, v preteklost usmerjene pravice do neto vrednosti (3 zgoraj) pa lahko imenujemo *pravice bilance*.

Navadne delnice s pravico glasovanja združujejo v preteklost usmerjene pravice bilance in v prihodnost usmerjene pravice dohodkovnega računa v eno skupino lastninskih pravic. Številna različna intelektualna in družbena gibanja so počasi privedla do spoznanja, da takšno združevanje lastninskih pravic ni optimalno. Razvile so se nove oblike podjetij v zelo različnih kontekstih, ki v prihodnost usmerjene pravice dohodkovnega računa razdružujejo ali delijo od v preteklost usmerjenih pravic bilance.

- Že dolgo je razvidno, da se podjetniške sposobnosti začenjanja novega podjetja razlikujejo od imetja kapitala za nakup pravih delnic. V prihodnost usmerjene rezidualne pravice pa se vendar navezujejo na te delnice, tako da bo oseba ali osebe, ki kupujejo začetne delnice, dobile dobiček, ne glede na to ali sodelujejo v podjetniškem timu. Podjetniki praviloma uporabljajo posojilo, da bi presegli to nerodno povezanost pravic tako, da si sami sposodijo potrebna sredstva za vplačilo ustanovitvenega kapitala ali pa tako, da zadolžijo podjetje do te mere, da lahko sami vplačajo preostali potrebni kapital.

- Ko venture kapitalisti skupaj z ustanovitvenim menedžerjem/podjetniki organizirajo novo podjetje, se včasih uporablja pojem »prenosa« (vesting), da bi delno razvezali ti dve skupini pravic. Ustanovitveni menedžerji dobijo pravice do določenih delnic kot nagrado za pretekle predustanovitvene promocijske dejavnosti in kot spodbudo za prihodnjo X-učinkovitost ali delovno učinkovitost. Toda čez nekaj mesecev ali let se lahko izkaže, da določeni menedžer ni prava oseba za ta posel in bo moral oditi. Če bi bivši menedžer obdržal vse delnice, bi tisti, ki bi ga nadomestil, v bistvu »delal za« tega pasivnega odsotnega delničarja, ki mu ni uspelo. To je X-neučinkovito za preostale člane in ne obstaja X-učinkovit razlog, da bi bivši menedžer, potem ko je zapustil podjetje, še imel delnice. Če bi bile delnice odkupljene v polni vrednosti, bi bil bivši menedžer izplačan za prihodnji potencialni profit podjetja, ki ga sam ni zaslužil. Tako so delnice, ki jih dobijo ustanovitveni menedžerji pogosto strukturirane tako, da postajajo »prenosne« v časovnem intervalu, npr. 20% letno v petih letih. Če se menedžerjevo delo »ne izide«, kot je bilo pričakovati, obdrži ali se mu izplačajo samo prenesene delnice. Ta »vesting« struktura, ki jo uporabljajo venture kapitalisti, je poskus delitve v preteklost in v prihodnost usmerjenih vidikov navadnih delnic.

- Družabniška oblika poslovanja je najbolj znan zgled zavračanja konvencionalne delniške strukture v prid razvezovanju pravic dohodkovnega računa in bilance. Družabniki so nedvoumno »lastniki«, toda njihove pravice niso vezane na prenosljive navadne delnice s pravico glasovanja. Rezidualne in kontrolne pravice so vezane na status aktivnega delovnega prispevka. Na primer, ko delničar umre, delnice podedujejo dediči, toda ko umre družabnik, družabniškega statusa ne podedujejo njegovi dediči. Zadržani družabniški dohodek je dodan družabniškim kapitalnim računom (pravica do neto vrednosti – ki bo ob smrti družabnika izplačana dedičem). Rezidualni dohodek družabnikov je določen z njihovim delom, ne pa z velikostjo njihovega kapitalnega računa. Tako so rezidualne pravice dohodkovnega računa ločene od pravic bilance na neto vrednost.

- V zadnjih desetih letih se je razširilo razvezovanje pravic na neto vrednost in rezidualnih pravic znotraj korporativnega sektorja. To temelji na najbolj eno-

stavni razločitveni tehniki: leverage (kredit). Ker pravice do neto vrednosti temeljijo na »neto« vrednosti, se lahko reducirajo skoraj do točke izginotja z agresivno zamenjavo premoženja z dolgom. Z značilno reduciranimi pravicami do neto vrednosti (s pomočjo kredita) se kontrolne in rezidualne pravice tedaj lahko vežejo na stranko z največjim X-učinkovitim potencialom ustvarjanja bodoče vrednosti. To je enostaven opis tega, kar je znano kot »leveraged buyout« (kreditni odkup) ali LBO, v katerem se instrumenti zamenjave premoženja z dolgom imenujejo »junk bonds« (glej Jensen 1989, Wright et al. 1989).

- Dva industrijska giganta naših dni, Japonska in Nemčija, uporabljata različne kulturne in pravne postopke razvezovanja lastniških pravic in postavljanja delavcev v kvazilastniški položaj. Da bi pospešili delavsko X-učinkovitost in dolgoročno identifikacijo s podjetjem, so na delavce prenesli določene rezidualne pravice (npr. udeležba pri dobičku) in kontrolne pravice (soupravljanja) brez ustreznih pravic bilance na neto vrednosti.

- Profitna delavska kooperativa tipa Mondragon je uspešno razvezala pravice dohodkovnega računa in pravice bilance na takšen način, ki spominja na družabništvo. Rezidualne in kontrolne pravice se vežejo na aktivno udeležbo v podjetju (delo), pravice do neto vrednosti (začetno vplačana članarina plus akumulirani zaslužki) pa so ločeno prikazane na individualnih kapitalskih računih. Tudi samoupravna družbena podjetja in prav tako neprofitne delavske kooperative so poskušali razvezati pravice dohodkovnega računa in pravice bilance. Toda to je socializiralo pravice bilance na neto vrednost, kar je ustvarilo številne nepravilnosti, kot npr. da delavci vedno poskušajo zmanjšati neto vrednost na ničlo z izplačilom maksimalnih zaslužkov in z uporabo »leverage« za financiranje potreb po kapitalu.

Obravnavali smo širok razpon institucionalnih postopkov, ki poskušajo razvezati v prihodnost usmerjene rezidualne in kontrolne pravice od v preteklost usmerjenih pravic do neto vrednosti – pogosto tako, da dajo rezidualne in kontrolne pravice v najbolj X-učinkovite roke. Treba je poudariti, da se neoptimalnost konvencionalnega svežnja lastniških pravic šele začenja dojemati. Konvencionalna Modrost sploh še ne zaznava tega problema. Konvencionalno stališče je, da je podjetje »kos lastnine« in da je edino vprašanje, kdo bo njegov lastnik (glej Ellerman 1991).

Delovno učinkovita decentralizirana privatizacija z nacionalizacijo vrednosti

Delovno učinkovita privatizacija zahteva razvezavo v preteklost usmerjenih pravic bilance na neto vrednost in v prihodnost usmerjenih rezidualnih pravic dohodkovnega računa. *Neto vrednost bi morala pripasti preteklosti, rezidualna pa prihodnosti.*

Ker navadne delnice vsebujejo obe pravici hkrati, te delnice ne bi smele biti edini instrument privatizacije. Najlažja razločitvena tehnika je »leverage«. Bivše pravice ustanoviteljev in bivših delavcev bi morale biti izplačane z novimi instrumenti dolga (ali neposredno v gotovini). »Leveraging-up« podjetja zmanjšuje neto vrednost tako, da delovno učinkovita skupina lahko plača preostali neto vrednostni delež delnic. Ljudje, katerih trud je relevanten za uspešnost podjetja, so znotraj podjetja – to so menedžerji in delavci podjetja. Odsotni pasivni investitorji so za delovno učinkovitost irelevantni. Delnice, ki so v rokah za delovno učinkovitost irelevantnih »outsiderjev« (zunanježev), so zapravljeni spodbuda. Če lastnina ni

v rokah za delovno učinkovitost relevantnih ljudi znotraj podjetja, je to zapravljenost priložnost za izboljšanje učinkovitosti podjetja.

Ta tehnika – »leveraging« podjetja, s katero bi se izplačali bivši lastniki in s katero bi se premoženje lahko preselilo k za delovno učinkovitost pomembnim ljudem v podjetju – se imenuje »leveraged buyout« (kreditirani odkup) ali LBO. LBO se lahko kombinira z nacionalizacijo vrednosti tako, da se vrednost izplača vladi, ali pa se uporablja s privatizacijo v odnosu do družbene ustanove.

Zgled LBO tehnike, kombinirane z nacionalizacijo vrednosti, je interni privatizacijski program v osnutku Zakona o privatizaciji Republike Slovenije z začetka 1991 (glej Ellerman, Korže, Simoneti 1991). V tem programu, če zaposleni v družbenem podjetju plačajo 10% neto vrednosti vladi, ki jo predstavlja Razvojni fond Republike Slovenije, bo vlada prevzela ostanek neto vrednosti v obliki 2% odkupljivih preferenčnih delnic. Podjetje lahko povrne ali odkupi sredstva v desetih letih po 10% na leto.

Določena pozornost je namenjena prispevku bivših delavcev s ponujenim popustom na 10% vlogo, kar je odvisno od let zaposlitve v podjetju. Obstaja 30% popust plus dodatno 1% popusta za vsako leto službe v podjetju do 20 let. Ta popust se v osnutku zakona nanaša samo na gotovinsko vlogo, ne pa na preostalih 90% neto vrednosti, ki so odkupljive preferenčne delnice. Razen popusta, ki izvira iz zaposlitve, ni neposredne povezave med vrednostjo, plačano Razvojnemu fondu in posameznim ustanoviteljem ali bivšim delavcem podjetja, ki se privatizira. Po tem osnutku zakona bo vrednost združena na ravni Republike Slovenije.

Zdi se, da ni nobene posebnosti, ki bi govorila v prid izboru ravni republiške vlade. Če pustimo ob strani sedanjo dezintegracijo jugoslovanske zvezne vlade, lahko najdemo dovolj prepričljive argumente, da je ustrezna vladna raven zvezna raven. Drugi argumenti bi lahko poudarjali lokalno občinsko vlado. Poudarjamo, da »družbena lastnina« ni nujno vezana na lastništvo vlade na zvezni, republiški ali občinski ravni.

Delovno učinkovita družbena privatizacija

Lahko bi imeli posredniške družbene sklade ali truste, ki bi predstavljali skupine in posameznike, katerih rezidualne pravice do zadržanih dohodkov so bile preprečene s socialističnimi dogmami. Popolnoma jasno je, da so bili v jugoslovanskem samoupravljanju delavci v vsakem podjetju rezidualni upravičenci, ki so delali s »proizvajalnimi sredstvi« v družbeni lasti. Toda socialistična dogma jih je prisilila k nepopolnim lastniškim pravicam do zaslužkov, ki so bili reinvestirani v podjetje, da bi ustvarili neto vrednost.

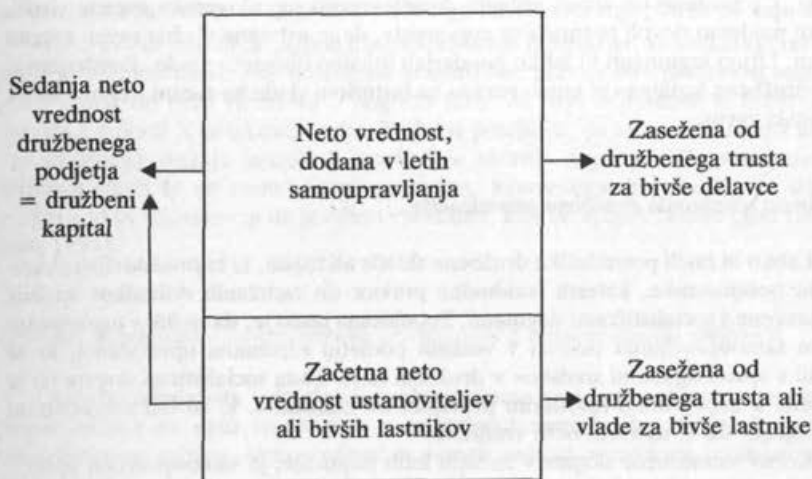
Ko so socialistične dogme v zadnjih letih popustile, je samoupravnim podjetjem dovoljeno, da izdajajo »delavske delnice«, ki so privatne pravice do dela nerazdeljenega zaslužka. V osnutku zakona decentralizirane privatizacije za Slovenijo pomenijo delavske delnice privatno lastnino delavcev. Toda med priznavanjem nerazdeljenega zaslužka kot privatne lastnine delavcev (via delavske delnice) in predhodnimi leti samoupravljanja, ko so vsi nerazdeljeni zaslužki bili socializirani obstaja razlika, ki je razlika le na papirju. Povečanje neto vrednosti podjetja z nerazdeljenimi zaslužki med samoupravljanjem lahko razumemo kot privatno lastnino bivših in sedanjih delavcev – ki je bila šele pred kratkim priznana kot taka z izdajo delavskih delnic. Pričakovali bi, da bodo posocialistične vlade, ki se zavzemajo za spoštovanje privatne lastnine, spoštovale pravico delavcev do nerazdelje-

nih zaslužkov v letih samoupravljanja, ne glede na to ali so ti zaslužki bili izraženi z delavskimi delnicami ali ne. Bilo bi nekoliko ironično, če bi posocialistična vlada popravljala grehe socialističnih vlad (ki niso priznale delavske privatne pravice do nerazdeljenih zaslužkov) z nacionalizacijo bivših »socializiranih« nerazdeljenih zaslužkov.

V alternativnem pristopu bi morali razmisliti o tem, kdo bi imel v lasti to vrednost, če v obdobju samoupravljanja ne bi bilo teh nepopolnih lastniških pravic. V tem primeru bi vrednost nerazdeljenih zaslužkov med samoupravljanjem dobili rezidualni upravičenci, bivši in sedanji delavci podjetja. Lahko bi ustanovili nove družbene sklade ali truste, ki bi zastopali te bivše upravičence do vrednosti in tedaj bi se lahko uporabilo LBO privatizacija v odnosu do teh družbenih ustanov.

Kaj z bivšimi lastniki?

Je še dodatna težava, ki jo moramo upoštevati. Vsa jugoslovanska podjetja niso bila ustvarjena v zadnjih 40 letih socialističnega samoupravljanja. Ko je neko podjetje postalo samoupravno, je lahko bila začetna neto vrednost zasežena in neustrezno nadomeščena bivšim lastnikom. Zaradi tega bi se sedanja neto vrednost morala plačati bivšim lastnikom, ki so prispevali začetno neto vrednost, in bivšim delavcem, ki so prispevali, da je začetna neto vrednost dosegla sedanjo raven neto vrednosti.

Nekateri bivši lastniki bodo hoteli biti upravičeni do celotne sedanje neto vrednosti, kot da delavci ne bi bili rezidualni upravičenci v zadnjih 40-ih letih. Toda ta zahteva nima trdne podlage. Naredimo analogijo s konfiscirano hišo, ki je bila izročena komu v uporabo za 40 let. Ali bodo prvotni lastniki morali plačati najemnino za vseh 40 let, kot da so oni uporabljali hišo ves ta čas? Ne, oni bodo trdili, da jim tisti, ki so hišo dejansko uporabljali, dolgujejo 40-letno zamujeno

najemnino. Enako logiko lahko uporabimo, če hišo zamenjamo s strojem ali s »proizvajalnimi sredstvi«. Prvotnim lastnikom konfisciranih proizvodnih sredstev pripada 40-letna zamujena najemnina (plus amortizacija), kar je sedanja vrednost začetne neto vrednosti.

Če so tisti, ki so uporabljali proizvodna sredstva v preteklih 40-ih letih, poslovali z izgubo, potem za te izgube ne moremo bremeniti prvotnih lastnikov. Prav tako prvotni lastniki, če je bil s proizvodnimi sredstvi ustvarjen profit, nimajo nobenih pravic do njega. Imajo pa položaj rentnika, ki je upravičen do najemnine za nazaj.

Privatizacijski program, katerega namen bi bil popravljjanje preteklih socializacij, bi usmerjal znesek prvotne neto vrednosti bivšim lastnikom ali njihovim dedičem (če ti obstajajo), povečano vrednost, dodano med samoupravljanjem, pa bi usmerjal delavcem iz tega obdobja ali njihovim dedičem. Nosilec vračanja te vrednosti bi lahko bili družbeni skladi ali trusti, omenjene stranke ali njihovi dediči pa bi bili pridobitelji. Delovno učinkovita družbena privatizacija pa bi bila LBO sedanjih in bodočih delavcev od takih skladov ali trustov, namesto od vlade.

Avgust, 1991

BIBLIOGRAFIJA

- Berle, Adolf, and Gardiner Means. 1932. *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Millan Company
- Berle, Adolf, and Gardiner Means. 1968. *The Modern Corporation and Private Property (Revised Edition)*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Ellerman, David. 1982. *Economics, Accounting, and Property Theory*. Lexington MA: Lexington Books
- Ellerman, David. 1986. »Horizon Problems and Property Rights in Labor-Managed Firms,« *The Journal of Comparative Economics*, 10 (March 1986) 62-78
- Ellerman, David, Aleš Vahčić, and Tea Petrin. 1991. »Privatization Controversies in the East and West«, Forthcoming in *Ekonomika Revija*, Ljubljana, Slovenia
- Ellerman, David. 1991. *Two Concepts of the Private Firm: The Firm-as-Partnership and the Firm-as-Property*. EOS: Ljubljana: Ljubljana, Slovenia
- Ellerman, David, Uroš Korže, and Marko Simoneti. 1991. *Decentralized Privatization in Yugoslavia: The Slovene ESOP Program*. Privatization Agency of the Republic of Slovenia, Ljubljana
- Jensen, Michael C. 1989. Eclipse of the Public Corporation. *Harvard Business Review*, no. 5 (Sept.-Oct.), 61-74
- Leibenstein, Harvey. 1976. *Beyond economic man*. Cambridge: Harvard University Press
- Leibenstein, Harvey. 1987. *Inside the Firm: the Inefficiencies of Hierarchy*. Cambridge: Harvard University Press
- Wright, M., Thompson, R. S., and Robbie, K. 1989. Privatisation via Management and Employee Buyouts: Analysis and U.K. Experience. *Annals of Public and Cooperative Economics*. No. 4, Vol. 60, 399-429

Marketing političnih idej in vrednot

(Globalni model)

Uvodne opombe

V politični praksi dobiva koncepcija marketinga posebne in procesom reprodukcije političnih odnosov v družbi prilagojene pomene. S pojmom marketinga se v tem primeru označuje zelo zapleten mehanizem promocije političnih idej, vrednot in doktrin, na podlagi katerih politične stranke v soočanju s sebi podobnimi skupinskimi strukturami v boju za oblast identificirajo svoj lastni politični credo, model politične vladavine.

Poskus definicije: Pod pojmom »politični marketing« označujemo celoto dejavnosti, ki potekajo zaradi promocije ključnih idej in vrednot, ki tvorijo aksiološko oporo političnih doktrin, na podlagi katerih je izpeljana operativna paradigma vladavine družbenih sil, ki se v boju za oblast akcijsko soočajo z njimi podobnimi skupinskimi strukturami, ki so se s prakso dokopale do politične subjektivnosti, sposobnosti, da se v tem statusu izkažejo kot zmožne, da prevzamejo aparat javne oblasti, v kolikor v tej konkurenci dobijo politično oblast; to je na volitvah verificirajo položaj vladajoče politične stranke v družbi.

Če razčlenimo to definicijo na sestavne dele, lahko ugotovimo: a) da marketinško dejavnost prežema in vodi cela mreža informativno propagandnih dejanj, ki jih oblikujejo štabi političnih strank prek za ta namen izobraženih in specializiranih služb, b) vse to z namenom javne promocije ključnih idej, vrednot in doktrin politične stranke, c) da bi se z javno promocijo vrednot in na njih sloneče doktrine pridobila normativna moč operativnih paradigem ali modelov vladavine, za katere se zavzema politična stranka, ki vodi to marketinško dejavnost, d) z odkritim namenom, da se z marketinško dejavnostjo zagotovi ideološka in aksiološka premoč programskih usmeritev ene nad programskimi usmeritvami drugih političnih strank, ker se v demokratičnih političnih sistemih brez te premoči nobena od konkurenčnih političnih sil ne more dokopati do politične oblasti, e) pa tudi po prihodu na oblast se vladajoče stranke brez marketinške dejavnosti, ki ima za cilj javno promocijo odločitev o političnih ukrepih, se vladajoče stranke ne morejo obdržati na oblasti. To pomeni, da je politični marketing dejavnost s pomembnimi posledicami za notranjo integracijo političnih strank, za njihovo konkurenčno sposobnost v boju za oblast in nazadnje za stopnjo identifikacije množic z javno promoviranimi cilji vladavine stranke, ki je prišla na oblast ali pa za to šele tekmuje na »trgu idej in moči«.

Komunikativna sestavina političnega marketinga

Komunikativna sestavina marketinške prakse je torej njena bistvena razsežnost, njena dinamično-procesna premisa. Za kaj torej gre? Očitno gre za mehani-

* Dr. Toma Djordjević, profesor Univerze v Beogradu.

zem komunikativne izmenjave sporočil med subjekti marketinške prakse – političnimi strankami, ki nujno prihajajo v medsebojno komunikacijo – če se medsebojno povezujejo ali če si nasprotujejo – prav zaradi medsebojne izmenjave sporočil, idej in moči. To je prva raven njihovega marketinškega soočanja. Druga raven njihovega medsebojnega soočanja, motivirana z namenom političnega marketinga, pa poteka s posredovanjem politične javnosti, s katero je vsaka od političnih strank v trajni komunikativni povezavi in brez njenega sodelovanja ni javne promocije političnih programov in doktrine strank, ki se poslužujejo marketinške prakse.

Vsako dejanje marketinške prakse, pa naj ga vodi vladajoča ali opozicijska politična stranka, se mora izvesti v mediju javne politične komunikacije ob nujnem sodelovanju politične javnosti, ne glede na to, ali se ta identificira s cilji, za katere jih politična stranka marketinško pridobiva, ali ne. Še več, ta druga raven, posredovana prek politične javnosti, raven komunikativnega soočanja političnih strank ali gibanj, ostaja kot bolj izvirno prilagojena naravi marketinške prakse njenih nosilcev, ker se šele prek politične javnosti opravljena komunikacija z drugimi strukturami stranke verifikira, kot normativna moč prevlade programskih usmeritev enih nad usmeritvami drugih skupinskih struktur. V zvezi s tem je treba tudi javnost pomensko definirati; in takoj lahko rečemo, da je *javnost* pojmovno vzeto dvovalentna:

a) Javnost se po enem pomenu pomensko določa kot skupinska struktura astrukturalnega izvora, kot publikum svoje vrste, politična javnost. Brž ko gre za skupinsko entiteto, prevzema politična javnost nase – ne glede na astrukturalnost njenega notranjega ustroja – pristojnosti skupinske subjektivnosti. Torej je politična javnost subjekt politične prakse »sui generis«.

b) Javnost se po drugi strani lahko definira kot sorazmerno samostojen družbeni prostor, kot področje javnega soočanja subjektov politične prakse. Javnost kot osamosvojeno področje soočanja subjektov politične prakse ostaja institucionalno neomejen družbeni prostor svobodnega pretoka idej, sporočil in volje. Ker pa se to gibanje idej in volje ne opravlja zunaj komunikacije soočenih subjektov politične prakse, postaja javnost v tem pomenu družbeni prostor javno politične komunikacije; postaja »trg idej«, prostor, v katerem se po zakonih svobodne konkurence¹ izmenjujejo ideje, motivacije in volja med družbeno soočenimi skupinami in njihovimi političnimi predstavniki, subjekti politične prakse. Javnost torej kot institucionalno nezamejen in svobodnemu pretoku idej odprt družbeni prostor pomeni avtonomno soočanje posameznikov in skupin, ki se tudi tedaj, ko so institucionalno prek svojih predstavnikov zastopani v parlamentih, svobodno medsebojno komunikativno povezujejo in neodvisno od naročil in ukazov svojih lastnih predstavnikov izpovedujejo samostojna prepričanja, stališča in voljo. V tem pomenu javnost kot avtonomno področje komunikativnega povezovanja in kot prostor, ki ga ni mogoče zajeti z institucionalnim nadzorom in ni podvržen blokadam te vrste,

¹ Seveda o svobodnem tržišču idej in o političnem marketingu v pomenu, ki smo ga prej definirali, ne more biti govora v sistemu enopartijske demokracije. Vendar pa to tudi ne pomeni, da se v sistemu tega tipa ne uporablja ustreznih simultanih modelov marketinške prakse, še več, politične kampanje, ki se vodijo s ciljem, da se propagandno okrepijo v svoji veljavi ideje in s premišljenimi parolami funkcionalizirane doktrine, so še bolj dolgotrajne in bolj burne. Toda brž ko gre za sistem enopartijske demokracije, gre tudi za marketing enodimenzionalnih sporočil, to pa pomeni tudi odsotnost »trg idej«, javnosti kot družbenega prostora, z ničemer omejenega področja gibanja idej, volje in moči. To pomeni, da bi se na podlagi definicije, kot smo jo zgoraj obrazložili, lahko utemeljila razlika med modeli marketinške prakse, ki se uporabljajo v enopartijskem sistemu in onimi, v sistemu liberalno demokratične tradicije. Bistveno pa je, da so nameni marketinške prakse v enem in drugem primeru enaki in so torej učinki te prakse v obeh primerih enaki po svojih posledicah. Razlike so vsekakor v metodoloških tehnikah, s katerimi se enkrat učinkovito, drugič pa s poudarjenimi psihološkimi in pogostimi ideološkimi prisilami dosegajo učinki političnega marketinga.

postaja področje svobodne izmenjave idej, sporočil in doktrin, programskih usmeritev političnih strank kot subjektov marketinške dejavnosti.

Komunikacija sporočil ne glede na način njenega izražanja ostaja najbolj vitalna razsežnost marketinške prakse. Komunikativno dejanje ni le medij izmenjave idej in sporočil, temveč tudi mehanizem njihovega pronicanja v globalne tokove duhovne reprodukcije družbene suprastrukture. In ker so ti tokovi pretežno posredovani prek množičnih medijev, je posredovana komunikacija prav ta notranja razsežnost politično marketinške prakse, njena komunikativna premisa. V takih okoliščinah so vsekakor izničeni marketinški agitacijsko propagandni potenciali sporočil, ki se širijo po kanalih medosebne komunikacije. Zato sodobna koncepcija političnega marketinga na te vrste komunikacijske opore tudi ne računa več. Načela tradicionalnega razumevanja propagande in na njih zasnovani modeli politično marketinške promocije programskih izbir političnih strank in gibanj so prenehala veljati in delovati. Komunikacija prek množičnih medijev je tehnološko in družbeno določen način razširjanja sporočil v družbi t. i. elektronske demokracije.² Temu načinu razširjanja sporočil se morajo prilagoditi poleg vsega drugega tudi modeli propagandne prakse – marketinška dejavnost političnih strank ali gibanj na odprtem odru boja za javno promocijo lastnih ciljev in za njihovo vrednostno ideološko razlago.

Predmet politično marketinške obdelave

Vsaka človeška dejavnost, razen subjektov, ki to dejavnost opravljajo motivirani z močjo lastnih namenov in ciljev, ima tudi svoj predmet – določen tip snovi, ki je predmet obdelave. Naj takoj ugotovimo, da so pojavi politično ideološke suprastrukture družbe snov za marketinško obdelavo. To pomeni, da so ideje ter sklopi idej, spremenjeni v politične doktrine, pa motivacije in sindromi volje obnašanja subjektov politične prakse v vsakem primeru posebej snov politično marketinške obdelave. In brž ko je to tako, ni težko opredeliti tudi namenov te dejavnosti; glede na te namene pa tudi strategijo in taktiko te prakse politično marketinške obdelave svojega lastnega predmeta. Nameni marketinške prakse zadevajo seveda javno promocijo idej in ideologij, zajetih v programskih usmeritvah strank. S to promocijo želijo stranke svojim idejam pridobiti ugled ideoloških paradig, na podlagi katerih je načrtovan »edini mogoči model oblasti in vladavine v danem zgodovinskem trenutku«. V tem smislu, strateško vzeto, marketinška praksa podvrže obdelavi cele sklope idej, njihov ideološko-deterministični potencial v predvidevanju množičnega obnašanja, podpora programskim usmeritvam in modelom vladavine, ki se javno promovirajo. Strateško motivirana marketinška praksa ima za predmet obdelave ideje ideološke doktrine glede na njihovo načelno veljavo in globalne posledice, ki se s posredovanjem operativnih paradig projektirajo na družbeni tok, temeljijo pa na tem ideološkem sklopu, ki je predmet marketinške promocije. Pa tudi same operativne paradigme bodoče vladavine stranke, ki se marketinško bori za oblast, niso nič drugega kot načelne in dolgoročne projekcije vladavine, zasnovane na idejnih in ideoloških normah mišljenja skupinskih struktur z veliko družbeno močjo. Zato cela vrsta taktičnih potez in tehnik delovanja za promocijo paradig in modelov vladavine ostaja v senci načelno označenih projekcij, vrednot in norm. Strateško vzeto se z marketinško prakso promovirajo

² Giuseppe Vacca, »Neke politične in družbene implikacije telematike«; ECOS, št. 3 in 4, 1985, Novi Sad.

politične doktrine, njihova načelna ideološka obrazložitev in veljava; s taktiko pa se operacionalizirata njihova veljava in uporaba vse do javne promocije poosebljenih struktur, sposobnih, da dosledno udeležujejo načelne paradigme. Seveda je snov, ki smo jo zbrali za predmet politične obdelave, hkrati tudi objekt delovanja, na katerem subjekti te dejavnosti izčrpavajo svojo angažiranost. Spet pa obdelovati kar koli, kar je že predmet neke obdelave, predvideva ustrezen tip postopka, s katerim se ustvarjalno poseže v proces te obdelave. Za kaj torej gre? Z razlikovanjem pomena se istemu pojavu pripiše funkcionalno stopnjevanje, tako da bomo v nadaljnjem besedilu razlikovali pojave, pokrite s pojmom »obdelava« in »obdelovanje«. Da bi takoj pokazali na pomembnost te razlike, bomo dejanju obdelave pripisali status dejavnosti, ki se z učinki te obdelave kvalificira kot namenska dejavnost, dejanju obdelovanja snovi, ki je predmet marketinške obdelave, pa pripisujemo dejavnost s pretežno funkcionalnimi posledicami (ali zmožnostmi). Če to prenesemo na področje marketinške prakse, potem te funkcionalne posledice niso nič drugega kot učinki nekega postopka, prek katerega se objekt delovanja prilagaja namenom marketinške dejavnosti. Bolj konkretno rečeno – z obdelovanjem predmeta obdelave marketinške dejavnosti se zagotavlja stopnja prilagodljivosti idej in njihovih simboličnih personifikacij samemu dejanju javne promocije. Ali še bolj točno možnostim družbenega okolja, da tako promovirane ideje asimilira v psihološke prostore, ki niso strogo racionalno nadzirani. Tako se tudi marketinško obdelovanje idej ideoloških koncepcij in doktrin opravlja s posredovanjem ustreznih postopkov. Naj tu samo za primer omenim propagandno prakso³ kot na postopek te vrste. Videlo se bo, da vsako, tudi marketinško obdelovanje idej ali fenomenov duhovnega izvora, pomeni celo vrsto posegov, da bi se eni in isti ideji poleg logično-diskurzivnih pripisale tudi interpretativno-vrednostne kompetence. Kajti vrednostno neoplojene ideje so »mrtvo morje« s stališča njihove deterministično-komunikacijske moči in nihče se sploh ne trudi za njihovo promocijo. To še posebej velja za javno politično angažirane dejavnike, med katere brez dvoma štejemo tudi politično javnost. Sploh pa smo politično javnost že prej označili kot forum, brez sodelovanja katerega nobeno dejanje obdelovanja idej ali sporočil ne more doživeti javne promocije. Zato dobiva obdelovanje idej zaradi javne marketinške promocije pomen funkcionalno relevantne prakse. Brž ko gre za obdelovanje fenomenov mentalno psihološkega izvora, pojavov duhovne snovi, se takoj odpre problem teoretičnega poimenovanja mehanizmov⁴, prek katerih se dejanja marketinškega obdelovanja idej, njihove javne promocije, zagotavljajo. Še več, pojavi se problem teoretičnega nasploševanja vseh indikatorjev, ki jih je mogoče empirično preveriti, da mehanizem marketinškega delovanja idej sploh deluje. In to še tembolj zato ker se nekatere razsežnosti zapletenega mehanizma obdelovanja idej na poti njihove javne promocije zelo težko empirično verificirajo in zelo težko zaslučijo zaradi fluidnosti postopkov, prek katerih se javljajo in razsvetlujejo.

Propaganda kot notranji mehanizem politično marketinške obdelave idej

Fenomen propagande je v literaturi definiran na različne načine. V našem primeru označujemo kot propagandno prakso obdelovanje idej, ideoloških konce-

³ Jacques Ellul, *Propagandes*, A. Colin, Paris, 1962.

⁴ Enrique Melon-Martínez, *La Television*, Morabou universitet, Paris, 1970.

pcij in doktrin prek tehnik s socialno psihološkimi in medijskimi implikacijami, da bi z ustreznimi postopki obdelave v obliki propagandnih sporočil te ideje ustrežale javno politično marketinški promociji kot vrednote, na podlagi katerih stranke, ki jih marketinško promovirajo, dosežejo veljavo favoriziranih strankarskih struktur v boju za oblast.

Pragmatični vidik potrebe, da propagando označimo na ta prikazani način, obrača posebno pozornost na tehnologijo tega dejanja, s katerim se obdeluje idejna snov, predmet politično marketinške promocije, ki bi brez te obdelave ostala marketinško nepomembna za družbeni ugled modela vladavine političnih strank, ki se marketinško tudi ohranjajo na političnem prizorišču.

Po vsem tem ni težko ugotoviti, da je propagandno sporočilo svojevrstna oblika ne le simbolične predstavitve marketinško obdelanih idej, temveč v nekem smislu tudi svojevrsten mehanizem oblikovanja idej na način, ki ustreza namenu. S sporočili te vrste se propagandno podprte ideje prenašajo v zavest množic. Propagandno sporočilo je mikromedij utapljanja v zavest množic, prepričljivo sugeriranih mentalnih prisil, da se podprejo cilji, za katere jih politične stranke marketinško pridobivajo.

Na podlagi tako označenih funkcij propagandnega sporočila ni težko ugotoviti, v kolikšni meri je propagandno delovanje predmeta marketinške prakse (propaganda) ključni mehanizem tega modela prakse. To spajanje marketinške promocije idej, programov ali doktrin s propagandno prakso je tako poudarjeno, da se pogosto marketinška praksa tudi identificira s to svojo notranjo razsežnostjo. Marketinška promocija idej je isto kot njihova propaganda, se navadno meni in če je to tako in če še dodamo okoliščino, da je marketinška praksa političnih strank na prizorišču sociopsihološki postopek propagandnega delovanja globalnega mehanizma oblasti, potem je jasno, do kakšne stopnje raste tudi pomen propagandne prakse za učinkovito delovanje tega globalnega upravljskega mehanizma sodobne družbe. Mnoge organizacijsko-institucionalne modifikacije tega mehanizma (oblasti) so bile spremenjene v smeri politično marketinških projekcij, ki so bile po konceptijski razčlenitvi učinkovito propagandno promovirane v svoji dejavnosti. Marketinško se torej v obliki ideološko obrazloženih koncepcij projektirajo modifikacije glavnega upravljskega mehanizma oblasti, s propagandnimi sporočili pa se te projekcije operacionalizirajo in prepričevalno vsiljujejo množicam. Tako se s fluidnimi linijami razmejitve med marketinško in propagandno prakso označujejo tudi njihove medsebojne interferentne kompetence: marketinško se projektirajo, propagandno pa se obdelujejo in z ornamentiko interpretativnega dizajna se te projekcije promovirajo kot nujni modeli vladavine subjektov marketinške prakse. Brez uporabe teh modelov pa po mnenju vsakega od subjektov marketinške prakse ni napredka. Načelno torej lahko ugotovimo, da se subjekti marketinške prakse, ko obdelujejo propagandne namene te prakse, praktično izpostavljajo trgu idej. Trg je pravzaprav medij preverjanja, do kakšne mere je neka propagandno obdelana ideja po vseh svojih projekcijah konkurenčna vsem drugim idejam in koncepcijam vladavine, s katerimi je v igri v procesu lastne promocije. In ker se nobena ideja ne more propagandno promovirati oz. bolje rečeno sankcionirati, ne da bi se spopadla z idejami in koncepti vladavine preostalih subjektov marketinške prakse, postane jasno, na kakšni ravni mentalno psihološke napetosti poteka to soočanje marketinško obdelovanih idej na tem trgu idej. Vsaj deloma to tudi napoveduje vso zapletenost dejanj marketinške komunikacije, ki edina zagotavlja pretok idej in recipročnost njihove izmenjave. Tu se takoj odpre prostor za analizo samega postopka, s katerim se na trgu idej odvija ta nova igra konce-

pcij okrog ene in iste stvari: kako glavni upravljalški mehanizem oblasti pognati z ustrezno propagandno sankcioniranimi idejami in doktrinami ene od političnih strank v igri. Ker so subjekti tako soočenih idej skupinske strukture velikih družbenih moči, postaja marketinška praksa dejavni mehanizem sublimacije spopada, v katerem so se znašli v boju za oblast tako družbeno močni dejavniki političnega prizorišča. Ta sublimativni vidik marketinške prakse se lahko pojasni z okoliščino, da se politične stranke marketinško obračajo druga na drugo s posredovanjem politične javnosti – trga javne promocije idej ali programskih usmeritev. Trg idej je torej »tamponska cona«, s katero se blažijo spopadi, v katere vsakodnevno »večkrat tudi v demonstrativnih oblikah« upadajo subjekti politične prakse, skupinske strukture z velikimi družbenimi zmožnostmi in močmi. Zato je naraven sklep, da je vsako dejanje marketinškega propagandnega delovanja trga idej obremenjeno z imanentno nevarnostjo. Možno je namreč, da se z neustrezno marketinško dejavnostjo namesto podpore množic za političnoprogramske usmeritve stranke z vznemirjanjem politične javnosti s temi koncepcijami, to isto množico, ki se jo želi pridobiti prek trga idej, odbije na položaje programskih usmeritev strank z nasprotnimi izbirami. Zato je cela vrsta tehnik marketinške prakse prilagojena potrebi, da se komunikacija z množicami s posredovanjem politične javnosti opravi na ravni modela t. i. povratne sprege. Seveda so subjekti marketinške prakse pogosto objektivno prisiljeni, da gredo v to dejanje komunikativne sprege, tudi če tega posebno ne želijo, samo zato ker je ena od političnih strank na prizorišču že globoko v spregi z množicami, s politično javnostjo. Z dejanjem politične sprege izražena podpora množic eni od marketinško promoviranih izbir na trgu idej, pogosto prisili in motivira mnoge, sicer ekstremno ideološko nepomirljive skupinske strukture, da tudi same vstopijo v to sprego. Sicer bi bilo težko pojasniti dejstvo, da skupine nasprotujočih si programsko doktrinarnih izbir vstopajo v t. i. koalicijske sprege za skupno vladavino nad družbo.

Čim pa imamo mehanizem povratne sprege, se mora tudi ta mehanizem sam podvreči propagandnemu delovanju, to je, da se s tem, ko je vključen v propagandne namene, tudi ta mehanizem sam postavlja v službo subjektov marketinške prakse. Ker pa se mehanizem povratne sprege, kot smo ga označili, zagotavlja samo s komunikacijo prek množičnih medijev, se pogosto težnja za oblast nad množičnimi mediji upravičeno izenačuje z bojem za oblast v družbi. To niti ni pretiravanje, saj je tudi empirično možno preveriti okoliščino, da je oblast v družbi v rokah tistih skupinskih struktur, v katerih rokah so tudi ustvarjalni centri množične medijske komunikacije.

Propagandno obdelovati mehanizem povratne sprege za marketinške namene, pomeni vsakodnevno posegati v komunikativni proces, da bi se z vsemi sredstvi ideološke prisile zagotovila prevlada prepričevalno vcepljenih sporočil (propagandno obdelanih idej) nad vsemi drugimi komunikativno posredovanimi vsebinami. Da bi se uresničil ta namen, je potrebno, da se na ravni povratne sprege med subjekti marketinške prakse in množico izmenjujejo motivacije in motivacijski sindromi obnašanja namesto idej. Torej s pridobivanjem množice za programske usmeritve in doktrine s projektom marketinške prakse med temi subjekti in množico, se hkrati opravi tudi tista »nema« izmenjava motivacijskih sindromov obnašanja, brez katere se komunikativno dejanje takšne vrste ne pripelje do njegovega sociopsihološkega konca. Tu se nato odpira eden od najbolj žilavih problemov propagandne prakse in komunikativnega posredovanja sporočil te vrste. Gre za potrebo, da se z najbolj občutljivimi postopki propagandne tehnike prenaša učinek teh sporočil v zavest posameznika ali množice. To je toliko večji problem, kolikor

se upošteva prav okoliščina, da naj bi se s komunikacijo marketinških subjektov z množico in z izmenjavo motivacijskih sindromov obnašanja razrešil odnos množice prejemnikov do javno promoviranih idej in zapletenih ideoloških doktrin. Vprašamo se nato, kakšni so po svojem izvoru in zapletenosti ti postopki, prek katerih propagandisti izmenjujejo z množico motivacije in se pri tem motivacijsko identificirajo, ne da bi se pri tem sploh dojela ves sklop idej in njihovo semantičnopomensko ozadje v vseh posledicah.⁵ Gre seveda za zapletene postopke mentalno psihološkega izvora, prek katerih se s propagandnim sporočilom deluje na zavest množice posredno, tj. s posredovanjem podzavestnih mehanizmov identifikacije in projekcije. Naloga teh sporočil pa je, da se množica »ad hoc« pridobi za te naloge in cilje.

Subjektom marketinške prakse je to ad hoc sprejemanje idej, za katere se množica pridobiva, tudi potrebno. Kajti, v časovnih intervalih po volitvah se vlada s sredstvi državne, ne pa propagandno psihološke prisile. Toda tudi če odmislimo državno prisilo, vladavina osvojena s podporo marketinško pridobljenih množic, traja psihološko podprta vse dotle, dokler se ne izrazi v vseh svojih implikacijah paradigma obnašanja, za kakršno je bila množica pridobljena. Brž ko se to zgodi, pa se v praksi odprejo novi marketinški prijemi za propagandno delovanje komunikativnega mehanizma povratne sprege, ker se s to sprego zagotavlja proces krožnega gibanja idej, s posredovanjem prepričevalno vcepljenih sporočil. V strukturi prepričevalno vcepljenih sporočil tudi same ideje kot njihovo informativno jedro dosežejo smiselni vrh, projektivno moč, prav tako kot se tudi s krožnim gibanjem kapitala ena in ista masa kapitala na koncu cikla vrednostno oplemeniti z viškom vrednosti. Tako se iz cikla v cikel, na to se ne sme pozabiti, preizkušajo modeli političnega obnašanja posameznikov in množice, hkrati se krepi tudi sindrom zavesti o potrebi, da se v skladu s civilizacijsko doseženo ravniyo tehnološko materialne reprodukcije življenja, tudi svet fenomenov politične prakse v vsakem svojem pojavnem dejanju normativno približa standardom politične kulture (ki s svojimi implikacijami in veljavo presegajo standarde politične kulture, oktroirane za namene enopartijskega sistema demokracije).

Toda, če že govorimo o ad hoc pridobivanju množic za marketinško promovirane cilje ali programske usmeritve, velja poudariti, da se s takim propagandnim sporočilom ad hoc pridobljeni motiv množice prejemnikov ne zagotavlja brezpogojno prav v vseh primerih. Tudi to je subjektom marketinške prakse dobro znano dejstvo. Tisto, kar ta propagandni stroj vendar privlači v prostor marketinškega merjenja s strankarskimi strukturami nasprotnih programskih izbir, je spoznanje, velikokrat empirično verificirano, da je poleg manjšine, ki je trdno opredeljena za programe in doktrine politično strankarskih struktur z izraženo politično subjektivnostjo, ogromna množica neopredeljenih volilcev, državljanov, strankarsko neopredeljenih posameznikov in ožjih skupin zunaj tega statusa in v svojih izbirah omahuje. Mnogi med njimi sicer dajejo prednost nekaterim od referentnih skupin, toda ta referentna sprega sodi bolj ali manj med tiste, t. i. flotantne sprege, ki obstajajo bolj kot navidezna opredelitev, manj pa kot premisa, na podlagi katere se vnaprej z gotovostjo lahko projektirajo opredelitve množic, to je propagandnega obdelovanja povratne sprege: komunikator-množica. Res je, da se tudi sicer izpostavljenim delovanju množične medijske komunikacije zaradi navade, lahko s propagandnim vcepljanjem sporočil prepričevalno prepoji zavest neopredeljenih. Tako izpostavljeni delovanju sporočil s prepričevalnim nabojem postanejo posa-

⁵ Toma Djordjević, Teorija masovnih komunikacija, Savez inženjera i tehničara, Beograd 1989.

mezniki in množica tarča marketinške indoktrinacije, obdelave. Subjekti marketinške prakse, katerih programskim izbiram množično nasprotujejo, v procesu komunikativne izmenjave izbir nikakor ne pozabljajo na dejstvo, da je množica razpršena populacija neopredeljenih in da bo vedno, čeprav bi množico marketinško obdelovali, v ozadju za opredeljenimi še vedno našli po številu sicer marginalno zadnjo skupino neopredeljenih posameznikov. In še več, izkušnje kažejo, da je prav ta, po številu marginalna skupina neopredeljenih, mejna vrednost v ocenjevanju izhodišča vsake marketinško obdelovane povratne sprege med subjekti marketinške prakse in množico. V sklepni fazi vsake npr. predvolilne kampanje, ko se v vseh svojih implikacijah izčrpa globalno zasnovana paradigma marketinškega pridobivanja pristašev za eno od propagiranih izbir, je na vrsti samo še zadnji poskus, da se kot v hazardnih igrah, z zadnjimi aduti prepričevalno obvladajo in za promovirane izbire na trgu idej pridobivajo te skupine neopredeljenih posameznikov a priori.

Tako se odpira delovanju tisti tolikokrat empirično verificirani z barožnim ognjem propagandnih centrov oblikovani in prek množičnih medijev posredovani mehanizem spodbujanja množice, da se opredeli v obliki ad hoc izsiljenih reakcij glede na vsebine, propagirane v sporočilih. Vsekakor gre za tisti, v praksi opazni mehanizem komunikativnega prepletanja motivacijskih sindromov ali preferenc pri pridobivanju neopredeljenih posameznikov za marketinško promovirane programsko politične izbire ali doktrine. To je pravzaprav mehanizem, s katerim se zaradi njihove nizke motiviranosti politično nejasno opredeljeni posamezniki spodbujajo k določeni psihodinamični mobilnosti v opredeljevanju do marketinško promoviranih namenov. Seveda pa sloji, ki tudi s tem mehanizmom niso zajeti v aglomeraciji neopredeljenih, ostanejo trajno zunaj prizorišča in v teku marketinškega cikla niso bili pridobljeni za propagandne namene, pa naj gre za volilno kampanjo ali za kakšno drugo kritično fazo v gibanju političnih idej v borzi vrednot te vrste.

Zato se tudi ustvarjalni centri propagandne prakse tako trudijo, da se s posebej prilagojenimi tehnikami prepričevalnega delovanja na množice čim globlje prodre v vrste neopredeljenih. Dejstvo je, da so množice neopredeljenih tudi sicer neobčutljive na delovanje te vrste. S temi sloji, ki na površini družbenega dogajanja prosto plavajo kot z ničemer trdno nedeterminirani udeleženci politične prakse, ni lahko uresničiti toliko potrebnega prenosa idej in motivacij med subjekti marketinške prakse in množico. Vendar pa, brez prenosa motivacije in hotenj ter afektivnih nabojev, s katerimi se motivirajo ad hoc reakcije sprejemanja propagiranih modelov obnašanja, tudi ne pride do opredelitve neopredeljenih. Zato politično marketinško obdelovanje celih slojev neopredeljenih posameznikov z nizko motivacijo, da bi se aktivno vključili v politično gibanje, ni nikoli povsem dokončano. V zvezi s tem so tudi znanstveno metodološka raziskovanja v iskanju občutljivih, zelo fluidnih postopkov psihološkega vplivanja na umsko nadarjene posameznike brez te vrste motivacij. Ti postopki so tudi znanstveno identificirani, k čemur je tudi komunikologija dala svoj prispevek, ko je raziskovala pojave človeške komunikacije, posredovane prek tehnologij množičnih medijev.

Politično marketinški dizajn v funkciji promocije idej

Proces marketinškega obdelovanja komunikativnega mehanizma povratne sprege, kot smo ga poprej opisali, je v eni svoji sestavini skrčen na postopek dizajniranja prepričevalno vcepljenih sporočil. V tem primeru so pravzaprav dizaj-

nu podvržene simbolične strukture sporočil, v katere okvirih živijo ideje, informativno jedro sporočil. Ta zunanja oblika sporočila, simbolična konfiguracija njene strukture je objekt estetskega oblikovanja, z namenom, da postane informativno jedro sporočila dejavno, to je, da se z estetizacijo simboličnega sklopa ohrani formalna struktura sporočila, da se funkcionalno ne razblini in entropijsko ne razruši logično miselni namen sporočil. Pod dizajnom se torej razumejo vsi dodatni postopki in operativne tehnike, privzete od zunaj v procesu oblikovanja propagandnih sporočil, da bi se proizvodu – informativnemu jedru sporočil – poleg estetske zagotovila tudi njegova funkcionalna promocija.

Po koncepciji ekonomskega marketinga so predmet dizajna in njegovih operativnih tehnik estetskega oblikovanja proizvodov materialne dobrine – uporabne vrednosti, v našem primeru pa v marketinški promociji in njenih estetskih predstavah ne gre za materialne dobrine, temveč za stvaritve duha, ideje. Zato tudi vsi dodatni postopki in operativne tehnike pri estetskem oblikovanju formalne strukture propagandnih sporočil sodijo v drugačen način izražanja. Poudariti velja, da je empirično veliko lažje verifikirati načine in operativne tehnike dizajna v estetskem in funkcionalnem oblikovanju proizvodov materialne reprodukcije, mnogo težje pa je zaznati te načine in njihovo uporabo pri marketinški promociji stvaritev človeškega duha, idej in doktrin. Povrh tega so stvaritve človeškega duha ideje, ideacijska snov, podvržene dizajn estetski obdelavi samo tedaj, kadar nastopi potreba po njihovem funkcionaliziranju, tj. omejevanju na raven pragmatičnih potreb. Z dizajn tehnikami se prepričevalno vcepi neka ideja, da bi lahko dejavno motivirala določen tip obnašanja, politično obnašanje. Brž ko pa se vrnemo k propagandnim sporočilom kot informativnim strukturam in h komunikativnim dejanjem, ki se prek njih razglašajo, se takoj pokaže vnaprej predvidena potreba po funkcionaliziranju z njihovim posredovanjem promoviranih idej. Za razliko od proizvodov materialne produkcije, ki so že s proizvodnjo samo funkcionalizirani kot uporabna vrednost, z dizajn tehnikami estetizirane oblike teh proizvodov pa so bolj mehanizem promocije te njihove funkcionalnosti, ne pa njihovo inavguriranje, se stvaritve človeškega duha lahko funkcionalizirajo šele s kasnejšimi intervencijami. Ena in ista ideja celo kot mentalna organizacija sui generis, tedaj kadar se simbolično posredovana komunikativno izmenjuje, ne doseže ravni lastne funkcionalizacije, dokler se ne estetizira z dizajn tehniko. Ostaja nedejavna, ne učinkuje. Le če se v to predhodno oblikovano simbolično strukturo vgradijo tudi simbolični dodatki z estetskimi implikacijami, se spremeni v pragmatično funkcionalizirano vsebino zavesti.

Velja opozoriti na razlike med sporočili z izključno estetsko poetičnimi kompetencami in sporočili, katerih ključna ideja, estetizirana z dizajn estetskimi postopki, je pragmatično funkcionalizirana kot vsebina. Dela-sporočila z estetsko poetičnimi implikacijami so dela visoke umetniške promocije, dela-sporočila, nastala v dizajn estetskih postopkih, so estetsko osiromašene informativne strukture z močjo eksponatov »plakadne umetnosti«. Toda tudi tega ne kaže podcenjevati v teoriji o marketinški moči tako promoviranih idej. Kajti ideja, ki je bila npr. a priori obdelana v načinu logično semantičnega diskurza in šele s kasnejšimi posegi v načinu dizajn operativnih tehnik, postane, če je prevedena v status pragmatično funkcionalizirane oblike zavesti, determinizem posebne vrste. Prav to pa je v naravi potrebe, da se ideje marketinško promovirajo s komunikativno izmenjavo idej in motivacij. Saj namen vseh posegov z namenom dizajn estetiziranih informativnih struktur tudi je, da se s celo vrsto estetsko poetičnih postopkov simboličnim strukturam propagandnih sporočil dajejo simbolično metaforične kompetence, da bi

tako pritegnili tudi neopredeljene posameznike, ki ob sprejemanju metaforičnih spodbud dosežejo identifikacijo s ključnimi idejami propagandnih sporočil.

Estetsko poetične kompetence simbolično metaforičnih struktur so torej načrtno uporabljene v dizajnu, da se pragmatično funkcionalizirana ideja z estetskimi postopki vcepi v zavest posameznika in skupin (kar je sicer estetiki tuje).

Po teh teoretično metodoloških opombah naj opozorimo, da ta sklop obravnava globalni model marketinške prakse in bi vsaka analiza praktične uporabe tako zastavljenih načel vodila k operativni razdelavi tega modela. Tedaj bi se a priori moralo izhajati iz ugotovitve, da vsa ta »zaloga« operativnih tehnik in postopkov marketinške obdelave ciljev, idej ali doktrin, za katere se pridobivajo neopredeljeni, nujno izkazuje svojo funkcionalnost prav v skladu z navadami estetskega oblikovanja predmetov marketinške obdelave oziroma promocije. Tako se npr. marketinški »image« vodje, strankarskih emblemov, simbolike, s katero se vznemirja z emocijo spremljana pozornost neopredeljenih, največkrat pridobiva z estetizacijo v dizajn estetskih obdelavah in klišejih, da bi se sama funkcionalizacija idej, osebnosti, heralgičnih znakov itd. opravila estetsko in etosu ustrezno s simboličnim in metaforičnim spodbujanjem, pogojenimi identifikacijami; to je v simbolično prikritih oblikah.

Nadaljnje poglobljanje v pragmatično in operativno razpoznavne postopke marketinške promocije idej, vrednot in modelov obnašanja je stvar analize aplikativnih načinov marketinške prakse.

Glasovalno obnašanje poslancev v slovenski skupščini

(ob glasovanju o Zakonu o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA¹)

a) Uvodna pojasnila

Naš glavni raziskovalni interes je razkriti ključne dejavnike, ki vplivajo na odločanje poslancev v Skupščini Republike Slovenije. Za začetek smo mi poskusili slediti na izbranem primeru sprejemanja zakona.

Za raziskavo smo izbrali odločanje o specifični tematiki, ki jo lahko iverstimo med tematike nacionalnega pomena (dotika se namreč nacionalnega vojaškega vprašanja), hkrati pa tudi med kontroverzne tematike človekovih pravic. Kontroverznost ni izražena v izidu glasovanja (zakon je bil skoraj soglasno sprejet na plenarnem zasedanju republiške skupščine), temveč predvsem v različnih civilno-druženih, deloma pa tudi strankarskih mnenjih, izraženih ob tem zakonu v množičnih medijih.² Če sodimo po predstavitvah problematike v množičnih medijih, je bila pomembna dilema, ali sprejem tega zakona ne pomeni hkrati tudi zakonske podlage za oblikovanje slovenske vojske mimo parlamentarnega odločanja o celovitem obrambnem konceptu novo nastajajoče samostojne države Slovenije. Po drugi strani pa naši podatki kažejo, da je bilo pri tem zakonu sporno predvsem urejanje pravice do ugovora vesti. Demosovi poslanci so namreč imeli glede njene priznavanja ter operacionalizacije civilnega služenja precej zadržkov – v primerjavi s poslanci opozicije (tabela 1). Podobno so imeli poslanci Zbora občin ter Zbora združenega dela več zadržkov kot pa poslanci Druženopolitičnega zbora.

Tabela 1: Mnenja poslancev o zakonu glede na njihovo mesto v globalni politični strukturi parlamenta (v%)

SPREMENLJIVKE	DEMOS	OPOZICIJA	DRUGO	SKUPAJ
Zakon je v celoti sprejemljiv	41,5%	46,8%	42,9%	43,9%
Zakon je sprejemljiv brez priznavanja pravice do ugovora vesti	18,9%	2,1%	0,0%	9,6%

* Dr. Danica Fink-Hafner, docentka na FSPN v Ljubljani.

¹ Uradni naziv tega zakona je Ustavni zakon o spremembah in dopolnitvah ustavnega zakona za izvedbo ustavnih amandmajev XCVI in XCVII k Ustavi Republike Slovenije na področju ljudske obrambe (ESA 318). V članku navajamo poenostavljeno poimenovanje zakona, ki se je uveljavilo tudi v parlamentarni razpravi ter v množičnih medijih.

² Moratorij za služenje vojaškega roka kot tudi pravica do ugovora vesti očitno nista bili tematiki, ob katerih bi potekale tako hude strankarske delitve, ob katerih bi se ob glasovanju o zakonu tako ostro polarizirala mnenja po strankarski pripadnosti, da bi zakon ne mogel biti sprejet. V prid takšni trditvi govori rezultat glasovanja o zakonu, ki je bil z veliko večino sprejet. Skoraj vsi anketirani poslanci (97,7%) so izjavili, da bi med anketiranjem (maj 1991) glasovali enako, kot so 7. marca v skupščini. Po drugi strani pa so razprave v parlamentu vendarle potekale polemično – še zlasti med poslanci Liberalno demokratske stranke in predstavnikom vlade. Parlamentarno dogajanje se je zrcalilo tudi v množičnih medijih.

SPREMENLJIVKE	DEMOS	OPOZICIJA	DRUGO	SKUPAJ
Zakon je sprejemljiv, ne pa določbe o trajanju civilne službe	39,6%	21,3%	42,9%	32,5%
Zakon ni sprejemljiv, priznavanje pravice do ugovora vesti pa	0,0%	29,8%	14,3%	14,0%
TOTAL	46,5%	41,2%	12,3%	100,0%

Signif. = 0,0001; Cramer's V = 0,34919; Contingency Coefficient = 0,44278

Empirične podatke smo zbrali z anketo med poslanci vseh treh zborov Skupščine Republike Slovenije v maju 1991. Anketiranje je pretežno potekalo med zasedanjem skupščine. Poslancem, ki se tega anketiranja niso mogli udeležiti, smo anketo poslali na dom. 132 poslancev od 240 je vrnilo izpolnjeno anketo. Struktura tako nastalega vzorca je predstavljena v prilogi tega prispevka.

b) Dejavniki glasovalnega obnašanja poslancev – analitični model

Raziskavo smo poskušali izpeljati na podlagi izkušenj sorodnih raziskav v tujini,³ hkrati pa smo se želeli izogniti tudi neustreznemu prenašanju raziskovalnih modelov. Zato smo uporabili dva pristopa, in sicer:

- hevristično razkrivanje dejavnikov, ki jih poslanci zavestno upoštevajo kot dejavnike svojega odločanja,⁴ ter
- neposredno spraševanje o pomembnosti a priori definiranih dejavnikov policy procesa (v skladu z ugotovitvami raziskav v tujih parlamentih) za konkretno odločanje poslancev.⁵

Ključni dejavniki, ki vplivajo na glasovanje poslanca v parlamentu, so po rezultatih raziskav v kontekstu razvitih parlamentarnih demokracij predvsem naslednji:

- volivci;
- poslanci (formalne in neformalne komunikacije med poslanci v zakonodajnih telesih);
- vodstva političnih strank;
- predsedniki skupščinskih odborov in komisij;
- interesne skupine;
- izvršna oblast;
- parlamentarno osebje;
- množični mediji (branje, poslušanje).

V nadaljevanju najprej predstavljamo dejavnike oblikovanja poslanske odločitve, tako kot so jih v izbranem primeru spontano zaznali poslanci, nato pa še rezultate obdelav celote empiričnih podatkov. Gre torej za dva vidika podatkov o »subjektivnem« pomenu različnih dejavnikov, kot se ga zavedajo poslanci.

³ O tem D. Fink Hafner, 1991.

⁴ Na začetku ankete smo poslance najprej prosili, naj navedejo, katere informacije in čigava stališča v zvezi s konkretnim zakonom so bili viri za pripravo njihove odločitve v skupščini. Vprašanje ni bilo strukturirano in je vsak anketiranec odgovarjal po osebni presoji.

⁵ V anketi smo posebej spraševali o vplivu naslednjih dejavnikov policy procesa: kolegov poslancev (nastopi v skupščini), vodstva stranke, skupin znotraj stranke, poslanskega kluba, strokovnjakov, volivcev, republiške administracije in vlade, interesnih skupin (zainteresiranih organizacij in gibanj), množičnih medijev in drugih virov pisnih informacij.

Podatki o tem, katerih dejavnikov vplivanja na poslansko odločitev se poslanci zavedajo, imajo posebno vrednost. Dejstvo je namreč, da v primeru, ko je poslanec spontano omenil nek dejavnik, ta gotovo ni bil dovolj prisoten v njegovih razmišljanjih, da bi vplival na njegovo odločitev. Tuje raziskave, ki so nam na voljo, kažejo, da so med najpomembnejšimi dejavniki oblikovanja poslanskih odločitev naslednji: volivci, kolegi poslanci, interesne skupine (te imajo bolj subjektivni kot pa objektivni pomen; Kingdon, 1989:23) ter izvršna oblast in administracija. Med najmanj pomembnimi dejavniki pa je parlamentarno osebje, ki daje informacijsko in strokovno pomoč poslanca. Teža strankarskega vpliva se bistveno razlikuje v različnih realnih policy sistemih.⁶ Tako lahko njegov pomen določamo na kontinuumu od zelo zavezujočega pa do povsem zanemarljivega.

Ključni dejavniki poslanskega odločanja so bili v našem primeru (sodeč po izjavah anketirancev) naslednji: osebne izkušnje, prepričanja in percepcije poslancev, strankarska stališča (izražena kot stališče vodstva, v programu stranke ali v razpravi znotraj stranke, poslanskega kluba) ter množični mediji in javno mnenje.

Tabela 2: Dejavniki oblikovanja poslanske odločitve glede na pogostost spontanega navajanja (v %)

DEJAVNIKI	Fi (v %)
– osebne izkušnje, percepcije	32,6
– politična stranka (vodstvo, skupine znotraj stranke, poslanski klub)	28,8
– množični mediji, javno mnenje	28,1
– skupščinska gradiva	22,9
– razgovori v okolju (v delovnem okolju, z volivci, s prijatelji in znanci)	16,7
– drugo ⁷	34,1

Opomba: Pri obdelavi podatkov smo upoštevali prve tri v odgovorih anketirancev našete dejavnike ter seštevke vseh enakih odgovorov. Zato je seštevke vseh odgovorov večji od 100%.

V tem pogledu ni statistično značilnih razlik med poslanci glede na to, v katerem skupščinskem zboru delujejo ali glede na mesto v globalni politični strukturi (Demos, opozicija, drugi). Kljub temu je zanimivo, da so se Demosovi poslanci bolj kot poslanci opozicije pri svoji odločitvi opirali na skupščinsko gradivo in stališča Izvršnega sveta. Glede na to, da v tem primeru ni bilo statistično značilnih razlik med poslanci, smo oblikovali splošen model mreže policy dejavnikov, ki so v analiziranem primeru sodelovali pri oblikovanju odločitve poslancev (shema 1).

⁶ S pojmom policy sistem razumemo celoto treh sklopov dejavnikov, in sicer:

– politične institucije (polity) in normativna pravila;

– javne politike, ki izhajajo iz tega normativnega in političnega sklopa kot outputi ter

– celostno družbeno okolje, iz katerega izvirajo družbene zahteve in interesi, prevedeni v politično sfero in na katero se policy outputi nanašajo. (Primerjaj shemo policy sistema v Dye, 1987:6).

Realni policy sistemi so resnične celote družbenega, političnega, politično-kulturnega in institucionalnega življenja, ki so sposobne samostojno delovati kot sistemska celota komunikacijskih tokov med tremi zgoraj omenjenimi sklopi dejavnikov družbene regulacije.

⁷ V to kategorijo smo uvrstili relativno redke in zelo raznovrstne odgovore, kot so npr.: učbeniki SLO, Deklaracija za mir, razprave v Komisiji za žensko politiko, poročila skupščinskih teles, plebiscitno gradivo, posvet s predstavniki občinske službe za ljudsko obrambo, stališča občinske skupščine, posvetovanje s poslanci in poslankami.

Ključni trije dejavniki so narisani v zgornjem delu sheme, manj pomembni pa v njenem spodnjem delu.

Shema 1: Dejavniki, ki so vplivali na odločitev poslancev ob sprejemanju Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA (subjektivne percepcije poslancev)

Pri obdelavi podatkov se je izkazalo, da so določeni deli poslancev vendarle nekoliko različno in pri določenih dejavnikih celo statistično značilno drugače upoštevali različne determinante odločanja v parlamentu. V tem smislu lahko po našem mnenju govorimo o nekaterih strukturalnih prvinah oblikovanja mreže dejavnikov, ki so bili ključni za odločanje specifičnih delov poslancev.

d) Strukturalne determinante prevladujoče mreže dejavnikov

Statistično značilne razlike med poslanci glede dejavnikov, ki so vplivali na njihovo odločitev, so se pokazale le v nekaterih primerih, in sicer v naslednjih povezavah:

- Družbenopolitični zbor – preostala dva skupščinska zbora;
- Demos – opozicija;
- profesionalni – neprofesionalni poslanci.

Družbenopolitični zbor – preostala dva skupščinska zbora

Družbenopolitični zbor se je v našem primeru izkazal kot najbolj moderen del slovenskega parlamenta. Predvsem je zanj statistično značilna večja zapolnjenost s profesionalnimi poslanci kot pa za druga dva zbora. Ta značilnost pa nosi s seboj tudi specifičen stil komuniciranja teh poslancev z drugimi dejavniki policy procesa,⁸ ki vsebuje več prvin, sorodnih obnašanju poslancev v modernih parlamentih z daljšo tradicijo. Zanje je značilno predvsem to, da so bolj strankarsko vezani (pri tem mislimo na vpliv vodstva stranke, poslanskega kluba, statistično značilen pa je v našem primeru predvsem obstoj skupin znotraj stranke). Mnogo več, in to je spet statistično značilno, so se v našem primeru pogovarjali s strokovnjaki o tematiki obravnavanega zakona, dobivali so več pisem volivcev in zahtev od interesnih skupin, ki jih posamična področja posebej zanimajo, sami pa so tudi več brali publikacije zainteresiranih gibanj – zlasti mirovnega.

Predmodernost drugih dveh zborov je tako očitna predvsem v naslednjih značilnostih: njuni poslanci so se (nasprotno kot poslanci v Družbenopolitičnem zboru) pri oblikovanju svoje odločitve zanašali predvsem na osebne izkušnje in percepcije; zanemarjali so strokovne informacije (razgovore s strokovnjaki, branje strokovne literature); domala niso imeli nobenih stikov z volivci, pa tudi volivci sami in interesne skupine so se precej manj obračali na poslance teh zborov.

Opisane razlike je mogoče deloma interpretirati tudi s stališča poznavanja in javne vidnosti poslancev v različnih zborih. V mislih imamo predvsem to, da je pomemben del poslancev Družbenopolitičnega zbora javnosti znan že dlje časa in da so med njimi tudi zelo znani politiki – voditelji političnih strank. To je verjetno tudi pomemben razlog za to, da so se volivci obračali nanje bolj kot na druge skupine poslancev.

Demos – opozicija

Na podlagi naših empiričnih podatkov je mogoče govoriti o težnji k oblikovanju dveh globalnih komunikacijskih struktur, ki se bistveno razlikujeta glede na razmerje dejavnikov v globalni politični strukturi (predvsem dejavnikov v kontekstu Demosa kot vladajoče koalicije ter opozicijskih strank kot specifičnega političnega segmenta).

Demosova koalicija se v našem primeru kaže kot bolj »državotvorni« del politične strukture. Glede na komunikacijsko strukturo so bili namreč ti poslanci (sodeč po naših empiričnih podatkih) bolj usmerjeni k oblastnim strukturam (Izvršni svet), manj pa so iskali stike s civilnodružbenimi subjekti in lahko bi tudi rekli, da so se civilnodružbeni subjekti nanje manj obračali kot na opozicijske poslance. Tudi vsebinsko so imeli ti poslanci več zadržkov glede priznavanja pravice do ugovora vesti, hkrati pa so bili statistično značilno bolj prepričani o tem, da bi morala nova slovenska ustava uzakoniti vojsko – eno ključnih institucij moderne države.

⁸ Natančneje o tem v odstavku o razlikah med profesionalnimi in neprofesionalnimi poslanci.

Nasprotno temu so bili opozicijski poslanci tisti, ki so se bolj povezovali s civilnodružbenimi subjekti (o zakonu so se statistično značilno več pogovarjali s strokovnjaki, v večji meri so bili prepričani o večinski podpori volivcev glede priznavanja pravice do ugovora vesti – kar ustreza rezultatom raziskovanja javnega mnenja v zadnjih nekaj letih; statistično značilno so nasprotovali temu, da bi nova slovenska ustava vključevala člen o ustanovitvi slovenske vojske, in s tem poskušali uveljavljati postmoderne poglede na obrambno-varnostno vprašanje).

Presenetil nas je podatek, da so se Demosovi poslanci (sodeč po njihovih izjavah) v našem primeru odločali bolj neodvisno od dejavnikov v stranki (in koaliciji) kot poslanci opozicijskih strank. Res pa je tudi, da so opozicijski poslanci ugotavljali, da do vprašanj Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA ni bilo različnih stališč ali pa da je bilo njihovo osebno stališče skladno s stališčem strankarskega vodstva oziroma parlamentarne stranke. Po drugi strani pa so ti poslanci vendarle tudi navajali, da so bile strankarske usmeritve ohlapne in so jih torej upoštevali po svoji presoji.

Profesionalni – neprofesionalni poslanci

Profesionalni poslanci oziroma poslanci, ki so intenzivno vključeni v delo parlamenta in njegovih teles (člani treh in več skpščinskih delovnih teles), so bili v našem primeru bolj vezani na svojo politično stranko oziroma so bili bolj zavezani stališču vodstva stranke. Pri svoji odločitvi so statistično značilno bolj upoštevali stališče vodstva stranke, več so se pogovarjali s strokovnjaki ter sprejeli relativno več pisem volivcev.⁹

Zdi se, da se je v slovenskem parlamentu oblikoval specifičen sloj poslancev, ki deluje profesionalno in je po svojem političnem položaju znotraj strank in parlamenta ter po načinu delovanja (lojalnost strankarskemu vodstvu, profesionalnost delovanja v smislu strokovnega in političnega utemeljevanja svojih dejanj, kalkuliranje glede javnega mnenja ipd.) še najbolj podoben poslancem v modernih parlamentih. Naši podatki nas navajajo k hipotezi, da gre za poslance, ki so tudi politično bolj vidni oziroma znani večjemu delu javnosti. Največ profesionalnih poslancev je, kot smo že omenili, v Družbenopolitičnem zboru, kar po našem mnenju bistveno opredeljuje specifičnost tega skupščinskega zbora glede na preostala dva.

e) Posebnosti vplivanja posameznih dejavnikov na odločitev poslancev

Osebnе izkušnje

Osebnе izkušnje poslanca kot ena ključnih determinant glasovalnega obnašanja poslancev v Skupščini Republike Slovenije v tujih raziskavah ne nastopa kot samostojen dejavnik. Zasledimo ga le kot element, ki učinkuje v povezovanju vplivov drugih modernih političnih dejavnikov v policy procesu (volivcev, interesnih skupin, kolegov poslancev itd.). Zato nas na nek način preseneča, da so poslanci v tem primeru tako zelo poudarili osebno noto oz. nagibe v procesu odločanja.

⁹ Delež poslancev, ki so prejeli pošto od volivcev, je večji med profesionalnimi poslanci kot pa med neprofesionalnimi. V absolutnem številu je bilo več pisem naslovljenih na neprofesionalne, kot pa na profesionalne poslance.

Po drugi strani pa je tematika zakona prizadevala nekatera pomembna etična vprašanja človekovih pravic, pa tudi čustveno obarvane zaznave razmerij med Slovenijo in jugoslovanskim okoljem. V okoliščinah, ko gre za etične dileme, pa je tudi v tujih modernih parlamentih dopustno, da se poslanci odločajo po svoji vesti.

Poslanci so v našem primeru oblikovali svojo odločitev na podlagi lastnih izkušenj glede služenja vojaškega roka v JLA (velika večina poslancev je moških), na podlagi skušenj oz. občutij staršev (odločal sem se »kot oče«, je zapisal eden od anketirancev) ter osebnih percepcij političnih konfliktov med dejavniki procesov liberalizacije in demokratizacije v Sloveniji ter JLA od sredine osemdesetih let dalje. Zanimivo je, da se ključne socialnodemografske spremenljivke, ki so sicer pomembne determinante političnega aktivizma (starost, izobrazba, poklic ipd.), na vzorcu poslancev slovenske republiške skupščine niso izkazale v naši monografski študiji kot posebej pomembne.

Volivci

Očitno je, da so se poslanci v našem primeru odločali predvsem po svoji vesti in po strankarski pripadnosti. Le izjemoma so iskali stike s svojimi volivci (6,4% poslancev Demosa in 11,6% poslancev opozicije je izjavilo, da se je v pripravah na odločitev pogovarjalo z ljudmi v svojem bivalnem ali delovnem okolju), pa tudi slednji so le minimalno uporabili druge kanale posredovanja svojega mnenja poslancem. Relativno malo poslancev je dobilo pošto v zvezi s tematiko, ki je zajeta v zakonu (določila o pravici do ugovora vesti). Zanimivo je, da so se volivci pri tem bolj obračali k opozicijskim poslancem kot pa k poslancem vladajoče koalicije (14,3% Demosovih poslancev in 20,0% opozicijskih poslancev je dobilo pošto v zvezi z zakonskim urejanjem pravice do ugovora vesti). Vsečina pisem je bila pretežno zaznamovana s priznavanjem te pravice.

Poslanci (formalne in neformalne komunikacije v zakonodajnih telesih)

Ko poslanci spontano razmišljajo o dejavniki, ki so vplivali na njihovo odločitev, razprave v parlamentu v njihovi zavesti niso posebej pomembne. In vendar so na vprašanje o tem, ali so bili med razpravo o Zakonu o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA posebej pozorni na nastop katerega od poslancev, v 38,6% deležu odgovorili pozitivno.

Na podlagi naših podatkov bi lahko rekli, da sta pozornost poslancev zbudili naslednji dve nasprotujoči si zvrsti političnih argumentov oziroma nastopov v skupščini:

- ponavljanje vladnih argumentov za zakon ter
- radikalna poslanska (strankarska) kritika vladnega predloga oziroma njegovih konkretnih nosilcev.

Značilno je, da so poslance najbolj pritegnile razprave opozicijskih poslancev (poslancev Liberalno demokratske stranke ter Stranke demokratične prenove), ko so razpravljali o zakonu kot celoti (16,7% anketiranih je izjavilo, da so prav ti poslanci pritegnili njihovo pozornost), ter Liberalno demokratske stranke, ko je šlo posebej za razpravo o urejanju pravice do ugovora vesti (kar 28% anketiranih je izjavilo, da so ti poslanci pritegnili njihovo pozornost s svojimi razpravami o urejanju pravice do ugovora vesti). V nekaterih primerih je očitno, da je bila taka

pozornost zbudjena zaradi izrazito odklonilnega vrednotenja stališč, ki so jih opozicijski poslanci zastopali. To se kaže tudi v njihovih slabšalnih oznakah z vzdevki, kot npr., da so to »demilitaristični« poslanci.

Vodstva političnih strank

Raziskovalci praviloma obravnavajo vodstva političnih strank kot interni dejavnik oblikovanja stališča znotraj stranke oziroma kot dejavnik strankarskega pritiska na odločitve poslancev parlamentarne stranke, čeprav lahko seveda delujejo tudi eksterno, in sicer tako da poskušajo z različnimi metodami vplivati tudi na odločitve poslancev drugih strank.

Naši podatki kažejo, da so se poslanci odločali predvsem po svoji vesti, pri čemer so upoštevali predvsem stališča stranke ter stališča, izražena v množičnih medijih. Po drugi strani nam opazovanje obnašanja poslancev med anketiranjem ne dovoljuje izključno takšne interpretacije. Glede na aktualne javne razprave o »Demosovem glasovalnem stroju«, o strankarskem discipliniranju poslancev je namreč prikazane podatke mogoče interpretirati tudi kot izraz »želenega stanja« oziroma idealnih razmerij med poslanci in stranko oziroma poslanskim klubom.

32,6% anketiranih je menilo, da je vodstvo stranke na nek način vplivalo na njihovo odločitev. Izrazito največji delež pritrdilnih odgovorov najdemo med poslanci Družbenopolitičnega zbora (50,0% jih je menilo, da je vodstvo stranke soodločalo pri njihovi odločitvi). Enako je menilo tudi 43,6% poslancev v Zboru občin ter 32,4% poslancev v Zboru združenega dela. Po naših podatkih so se prav poslanci zadnjega zbora odločali najbolj samostojno glede na vplive strankarskih vodstev. Kar 67,6% jih je izjavilo, da so se odločali samostojno. Pri tem je seveda treba upoštevati, da je precej poslancev Družbenopolitičnega zbora tudi v vodstvih strank in da je Zbor združenega dela formalno še vedno zbor, katerega odločitve se ne oblikujejo po strankarskih načelih, temveč po delovno-funkcionalnem načelu. Ne glede na to pa se tudi ta zbor vse bolj spreminja v zbor, v katerem se poslanci razločujejo tudi po strankarski pripadnosti, kar kažejo tudi naši podatki.

Naši podatki tudi ne podpirajo stereotipa, da so poslanci Demosovih strank bolj zavezani strankarskim vplivom oziroma vplivom strankarskih vodstev. Skoraj vsak drugi Demosov poslanec (46,7%) je namreč izjavil, da se je odločal neodvisno od vodstva svoje stranke. Enako je izjavilo 34,5% poslancev opozicijskih strank in 83,3% drugih poslancev (neodvisni, poslanci narodnostnih skupnosti itd.).

Obdelava podatkov nas opozarja na še en zanimiv pojav, in sicer na to, da se poslanci, ki so bolj vključeni v parlamentarne komisije in odbore, čutijo bolj zavezane in upoštevajo vpliv strankarskega vodstva. Podobno lahko rečemo tudi za poslane, ki svojo funkcijo – v primerjavi z neprofesionalci – opravljalo profesionalno.

Celovito razlago terja tudi pojav, da starejši poslanci bolj upoštevajo stališča in vpliv strankarskega vodstva kot najmlajši poslanci, ki se odločajo bolj samostojno.

Poleg opisanega internega vplivanja strankarskih vodstev se je pri odločanju o Zakonu o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA eno od vodstev (vodstvo Liberalno demokratske stranke) odločilo tudi za javno predstavljen *eksterni* vpliv. Tako je oblikovalo poseben pisni predlog o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA, ki je bil eden od dejavnikov oblikovanja zakona.

Stranke v slovenskem parlamentu niso homogene entitete. Zanimivo pa je, da je 18,2% anketiranih poslancev menilo, da o Zakonu o moratoriju za služenje vojaškega roka v njihovi stranki ni bilo različnih mnenj, ki bi jih zastopale različne skupine v stranki. Tam, kjer pa so se pojavila, so najbolj vplivala na poslance v Družbenopolitičnem zboru. Kar 33,3% poslancev v tem zboru ter 5,7% poslancev Zbora občin in 24,0% poslancev v Zboru združenega dela je izjavilo, da so pri svoji odločitvi upoštevali mnenja različnih skupin v stranki oziroma njihove argumente. Podobno bi lahko rekli, da so opozicijski poslanci posvečali razpravam v stranki več pozornosti kot pa Demosovi poslanci, ki so nekoliko bolj tudi trdili, da o tem zakonu v stranki ni bilo pridobljenih mnenj (tako je npr. 34,1% Demosovih poslancev ter 26,5% poslancev opozicijskih strank zatrjevalo, da je bila njihova stranka enotnega mnenja). Podobno velja tudi za profesionalne poslance, ki so sicer veliko bolj zaznavno trdili, da je bila njihova stranka enotna, hkrati pa da so morebitna različna stališča skupin v stranki pri odločanju tudi dosledno upoštevali.

Poslanski klubi

Vpliv poslanskega kluba najbolj upoštevaajo poslanci Družbenopolitičnega zbora, čeprav ta vpliv ocenjujejo pretežno kot ohlapen, neobvezujoč (48,3% teh poslancev je tako ocenilo vpliv poslanskega kluba na njihovo odločitev glede Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA). Nadaljnja razčlenitev podatkov pa spet opozori na neutemeljenost stereotipa o zavezanosti Demosovih poslancev usmeritvam poslanskega kluba oziroma poslanskih klubov strank v tej koaliciji. Tako npr. 52,3% opozicijskih poslancev ocenjuje vpliv svojih poslanskih klubov kot »ohlapen«, kar 55,6% Demosovih poslancev pa je izjavilo, da so svoje odločitve oblikovali ne glede na stališča svojih poslanskih klubov.

Podobno bi lahko rekli tudi glede vključenosti poslancev v delo parlamentarnih komisij in odborov. Skoraj polovica poslancev, vključenih v tri in več skupščinskih delovnih teles, je izjavila, da so le po lastni presoji upoštevali stališče oziroma usmeritev poslanskega kluba, se pravi le kot ohlapno usmeritev. Po drugi strani so v institucionalno politiko manj »vključeni« poslanci pretežno menili, da niso posebej upoštevali stališč poslanskega kluba in da so se odločali popolnoma po lastni presoji (od 42–50% poslancev, vključenih v enega ali dve delovni telesi, je odgovorilo tako).

Tudi neprofesionalni poslanci so se odločali bolj svobodno kot profesionalci (kar 42,9% neprofesionalnih poslancev je izjavilo, da so se odločali po lastni presoji, ne pa po usmeritvi poslanskega kluba).

Interesne skupine

Ob obravnavanju Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA so (po naših podatkih) povsem določene skupine poslancev dobile več zahtev interesnih skupin, ki jih ta problematika posebej zanima, in sicer:

- predvsem poslanci Družbenopolitičnega zbora (18,2% poslancev DPZ, 10,6% poslancev ZO ter 6,5% ZZD je izjavilo, da so prejeli zahteve neke organizacije ali gibanja v zvezi s tem zakonom);

– poslanci opozicijskih strank (kar 16,7% poslancev teh strank in le 7,3% poslancev Demosovih strank ter 6,7% drugih poslancev je prejelo kako zahtevo) ter

– profesionalni poslanci (kar 30,8% profesionalnih poslancev in le 6,1% neprofesionalnih poslancev je prejelo zahtevo kake organizacije ali gibanja v zvezi z zakonom).¹⁰

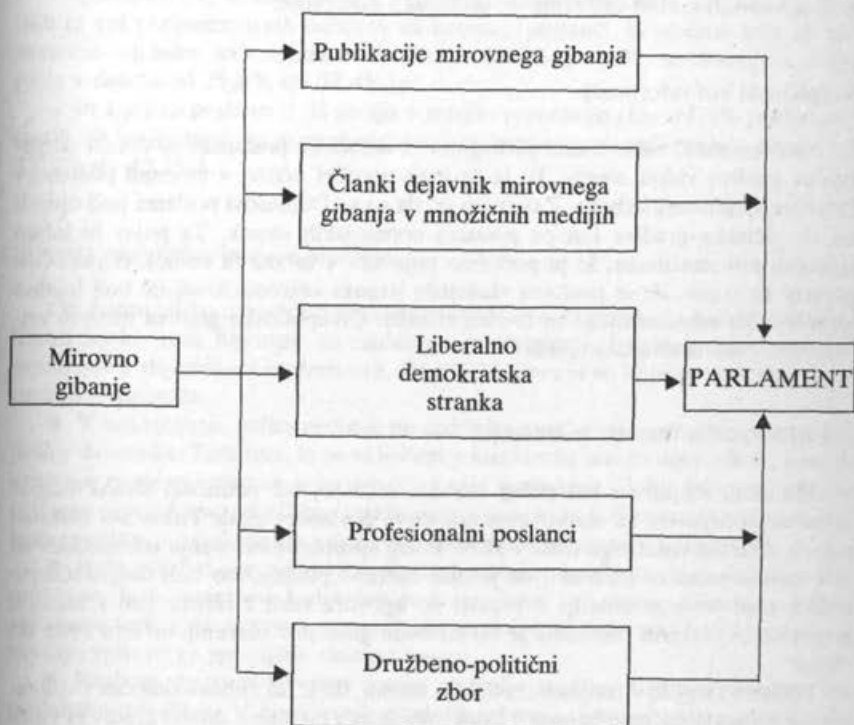
Osrednja interesna skupina je bila v našem primeru Gibanje za kulturo miru in nenasilja. Njegov pritisk na oblikovanje stališč poslancev je potekal po naslednjih kanalih:

– z oblikovanjem javnega mnenja z objavljanjem stališč gibanja v množičnih medijih (tisk, radio, TV);

– preko »lobbystov« znotraj Liberalno demokratske stranke;

– s prepričevanji in dogovarjanji v skupščinskih organih in telesih, kjer imajo mirovniki svoje govorce (Komisija za mirovno politiko, Svet za LO pri Predsedstvu RS) oziroma tam, kjer imajo svoje somišljenike – zlasti v zvezi s pobudo za demilitarizacijo Slovenije (npr. Predsedstvo RS, Izvršni svet Skupščine RS).

Schema 2: Kanali vplivanja mirovnega gibanja na parlamentarno odločanje

Iz naših empiričnih podatkov je posebej razviden učinek pritiskanja mirovnikov

¹⁰ V zadnjem primeru gre za statistično značilno povezavo, kjer je Sig. = 0,0004 ter C = 0,30221.

prek Liberalno demokratske stranke¹¹ ter prek dolgoročne strategije oblikovanja javnega mnenja v medijih v zadnjem desetletju.

Izvršna oblast in administracija

Poslanci so pretežno zagotavljali, da vlada in administracija nista poskušali neposredno vplivati na njihovo glasovanje. Velika večina (78,0%) je tako zatrdila, da nihče iz republiške administracije ali vlade ni poskušal osebno vplivati na stališče poslanca glede sprejemljivosti moratorija za služenje vojaškega roka. Podobna ugotovitev velja za določbe o služenju vojaškega roka (kar 77,3% jih je izjavilo, da takih poskusov ni bilo). Slaba petina anketirancev sicer v obeh primerih dopušča možnost takega vpliva, vendar ga sami niso zaznali.

Kljub temu bi lahko sklepali, da je prav Izvršni svet tisti, ki lahko v veliki meri opredeljuje odločitve poslancev s svojimi priporočili in argumentacijo. V prid takšni ugotovitvi govori npr. podatek, da so anketirani poslanci svoje odločitve pripravljali prav na podlagi skupščinskih gradiv (ki jih pripravlja Izvršni svet oziroma administracija) ter stališč Izvršnega sveta. V redkih primerih, ko so bili odgovori poslancev pozitivni, so omenjali metodo »prijateljskega prepričevanja«, ne pa tudi agresivnih metod vplivanja na poslansko odločanje.

Skupščinski viri informacij

Med spontano omenjenimi podlagami za odločanje poslancev so dobila skupščinska gradiva vidno mesto. To je še prav posebej očitno v mnenjih poslancev Druženopolitičnega zbora. Zanimivo je, da so se Demosovi poslanci bolj opirali na skupščinska gradiva kot pa poslanci opozicijskih strank. Ta pojav bi lahko razlagali kot značilnost, ki je podobna pojavom v zahodnih demokracijah. Gre namreč za pojav, da se poslanci vladajoče stranke oziroma koalicije bolj lojalno obnašajo do administracije in izvršne oblasti. (Skupščinska gradiva namreč pripravljata prav ta dva dejavnika.)

Množični mediji (branje, poslušanje)

Množični mediji so bili poleg osebnih izkušenj ter političnih strank najpomembnejši dejavnik za oblikovanje odločitve poslancev glede Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA. Poleg sprotnega delovanja teh medijev se je v našem primeru izkazalo, da je bilo izjemno pomembno tudi dolgoročnejše oblikovanje javnega mnenja o pravici do ugovora vesti z razpravami v medijih o tej pravici, katerih pobudnik je bil mirovno gibanje v Sloveniji od leta 1985 do danes.

Poslanci sami so v tretjinskem deležu menili, da je na njihovo odločitev vplivalo tudi branje določenih besedil v tisku (množičnih medijih), drugih gradiv in virov

¹¹ Kot je znano, je bila ZSMS (zdaj Liberano demokratska stranka) v osemdesetih letih tista druženopolitična organizacija, ki je delovala kot kanal vstopanja novopolitičnih in drugih civilnodružbenih zahtev v socialistični politični sistem. Posebej se je izkazala prav pri uveljavljanju nekaterih pobud Gibanja za kulturo miru in nenasilja – še zlasti pobude za uzakonitev pravice do ugovora vesti.

(kot so npr. strokovna literatura, gradiva komisije za mirovno politiko, različni politični dokumenti, kot sta npr. Deklaracija za mir in plebiscitno gradivo, kristološka literatura, sodni spisi), pa tudi biltenov in gradiv novih družbenih gibanj (zlasti mirovnikov). Zanimivo je, da so skupščinska gradiva, ki jih večinoma pripravlja vlada, bolj uporabljali poslanci Demosa, gradiva gibanj pa največ opozicijski poslanci. Gradiva gibanj so pri svojih odločitvah najbolj upoštevali poslanci Družbenopolitičnega zbora oziroma profesionalni poslanci.

Pogovori s strokovnjaki, drugi viri strokovnih stališč

Upoštevanje znanja strokovnjakov pri oblikovanju odločitve se je v našem primeru izkazalo kot lastnost predvsem določenih skupin poslancev, in sicer:

- poslancev Družbenopolitičnega zbora (kar 68,6% poslancev tega zbora in le 29,8% poslancev Zbora občin ter 26,7% poslancev Zbora združenega dela se je pogovarjalo s strokovnjaki o tematiki Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA);¹²

- opozicijskih poslancev (kar 53,1% teh poslancev in le 32,1% Demoševih poslancev ter 20,0% drugih se je pogovarjalo s strokovnjaki v zvezi s to tematiko);¹³

- poslancev, ki so intenzivneje vključeni v delo parlamenta oziroma so člani treh in več parlamentarnih odborov ali komisij (poslanci, ki so člani treh ali več skupščinskih teles, so v deležu od 45,8% do 66,7% govorili s strokovnjaki, drugi pa le v deležu od 25,0% do 32,4%);¹⁴

- in končno poslancev, ki sodijo v mlajšo generacijo (kar 54,5% poslancev, starih 30 let in manj, se je pogovarjalo s strokovnjaki, starejši pa le v deležu od 33,3% do 42,3%).

Sklepne ugotovitve in nove hipoteze

Ob koncu lahko navedemo naslednje ugotovitve, ki veljajo za naš primer in so hkrati lahko tudi hipoteze za nadaljnje raziskovanje glasovalnega obnašanja poslancev v slovenskem parlamentu. Po našem mnenju so ključne naslednje ugotovitve – hipoteze:

- V konkretnem policy procesu ne sodelujejo vselej vsi teoretično pomembni policy dejavniki. Tudi tisti, ki so vključeni v konkretno mrežo dejavnikov, nimajo enakega pomena oziroma težje pri odločanju poslancev. Tako lahko v vsakem primeru ugotavljamo specifično mrežo dejavnikov in te tudi razvrščamo po njihovem pomenu za oblikovanje konkretne odločitve poslancev v parlamentu.

- Naše raziskovalne ugotovitve nas tudi navajajo k sklepu, da so določeni deli poslancev bolj usmerjeni k določenim dejavnikom kot drugi. Hkrati pa lahko sklepamo tudi o nasprotnem, namreč, da se določeni dejavniki bolj obračajo in skušajo vplivati na specifične dele poslancev.

- Različne zvrsti dejavnikov imajo na voljo različne metode vplivanja na poslanske odločitve. V konkretnih primerih izbirajo tiste, za katere menijo, da bodo najbolj učinkovite.

¹² Gre za statistično značilno zvezo, kjer je Sig. = 0,0002 ter C = 0,34672.

¹³ Povezanost razgovorov s strokovnjaki ter pripadnosti poslancev dejavnikom znotraj globalne politične strukture sta statistično značilni, Sig. = 0,0242, C = 0,24166.

¹⁴ Tudi v tem primeru gre za statistično značilno povezanost, kjer je Sig. = 0,0161 ter C = 0,29772.

● Profesionalna sestava poslancev je pomemben dejavnik modernizacije političnega stila političnih reprezentantov – s tem pa, vsaj posredno, tudi delovanja slovenskega parlamenta.

● Trenutni položaj politične stranke oziroma koalicije v strukturi oblasti je pomembno določen s stopnjo lojalnosti poslancev znotraj te strukture do oblasti.

● Pluraliziran parlament je kontekst, ki spodbuja uveljavljanje interesov civilnodružbenih subjektov v parlamentarnih procesih odločanja.

Vse te ugotovitve so oblikovane na predpostavki, da smo z raziskavo zbrali iskrene odgovore anketirancev. Če to ni tako, bodo verjetno nadaljnje raziskave, opravljene v politično bolj stabilnih razmerah in na podlagi izkušenj poslancev v utrjenem demokratičnem in kulturnem parlamentarnem življenju, naše ugotovitve dopolnile.

f) Sklep

Ob koncu prispevka želimo presoditi mesto in pomen naše raziskave, in sicer v kontekstu raziskovanja konkretnega policy procesa – procesa oblikovanja in sprejemanja Zakona o moratoriju za služenje vojaškega roka v JLA, in potem tudi v kontekstu raziskovanja vzorcev obnašanja poslancev v slovenskem parlamentu sploh.

Najprej moramo ugotoviti, da gre v našem primeru za raziskavo determinant glasovalnega obnašanja, ki ima monografsko naravo in je omejena predvsem na prikaz »subjektivne« vloge dejavnikov pri odločanju, kot jo ocenjujejo poslanci. Popolnejšo sliko o dejanskem vplivu dejavnikov bi lahko oblikovali, če bi našo analizo dopolnili še z ugotavljanjem »objektivnega« pomena posameznih dejavnikov oblikovanja poslanske odločitve. Pri tem pojmuje »objektivni« pomen kot skladnost med akterjevo pozicijo in poslanskim glasovanjem. Takšno raziskovalno nalogo bi bilo mogoče opraviti na podlagi hevristične analize policy procesa ter komparativne analize vsebine stališč osebkov, vpletenih v dejavnost zakonodajnega sistema.

S stališča raziskovanja vzorcev obnašanja poslancev pa je naša raziskava lahko le delček v mozaiku sorodnih raziskav, ki bi z zbiranjem raziskovalnih dognanj lahko oblikovale empirično podlago za ustrezno metaanalizo konkretnih primerov oblikovanja mrež dejavnikov v policy procesu ter teoretične posplošitve pomena posameznih zvrsti dejavnikov v določenih družbeno kontekstualnih in politično-tematskih okoliščinah. Ne glede na vse te omejitve pa po našem mnenju predstavljena raziskava ponuja vrsto relevantnih raziskovalnih hipotez, ki jih bo treba seveda preveriti v nadaljnjem raziskovanju slovenskega parlamenta.

PRILOGA: STRUKTURA ZAJETEGA VZORCA ANKETIRANIH POSLANCEV (N = 132)¹⁵

Tabela 1: Politična struktura slovenskega parlamenta ter politična struktura vzorca anketiranih poslancev (v %):

	parlament	vzorec
Demos	52,1	46,0
opozicija	37,5	40,9
drugo	10,4	13,1
		Skupaj 100,0
		100,0

Tabela 2: Anketirani poslanci glede na skupščinski zbor, kjer delujejo (v %):

	parlament	vzorec
Družbenopolitični zbor	33,3	27,1
Zbor občin	33,3	37,2
Zbor združenega dela	33,3	35,7
Skupaj:	100,0	100,0

Tabela 3: Delež profesionalnih poslancev v parlamentu in v vzorcu anketiranih poslancev (v %):

	parlament	vzorec
profesionalni	25,8	21,9
neprofesionalni	74,2	78,1
Skupaj:	100,0	100,0

Tabela 4: Izobrazbena sestava poslancev Skupščine Republike Slovenije ter anketiranih poslancev (v %):

	parlament	vzorec
1. dokončana srednja šola ali manj	11,1	28,8
2. dokončana višja šola	13,3	12,0
3. dokončana visoka šola, fakulteta, akademija	57,6	47,2
4. dokončan magisterij, doktorat	18,0	20,0
Skupaj:	100,0	100,0

¹⁵ Vir podatkov o sestavi slovenskega parlamenta je administracija Komisije Skupščine Republike Slovenije za volitve in imenovanja. Podatke smo prejeli v maju 1991.

Tabela 5: Sestava poslancev Skupščine Republike Slovenije glede na spol ter anketiranih poslancev (v %):

	parlament	vzorec
moški	89,6	93,7
ženske	10,4	6,3
Skupaj:	100,0	100,0

BIBLIOGRAFIJA:

- Bachrach, P., Baratz M. S. (1970), *Power and Poverty: Theory and Practice*, New York, Oxford University Press
- Berger, S., ed. (1981), *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the transformation of Politics*, Cambridge, Cambridge University Press
- Beyme, von C. (1985), *Political Parties in Western Democracies*, Gower Publishing Company Limited, Aldershot, England
- Crain, W. M., Leavens d. r., Tollison R. D. (1990), *Final Voting in Legislatures*, in: Crain W. M., Tollison R. D., eds., *Predicting Politics – Essays in Empirical Public Choice*, The University of Michigan Press
- Crain, W. M., Tollison R. D. (1990), *The Executive Branch in an Interest-Group Theory of Government*, in: Crain W. M., Tollison R. D., eds., *Predicting Politics – Essays in Empirical Public Choice*, The University of Michigan Press
- Dye, T. R. (1987), *Understanding Public Policy*, sixth edition, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
- Fink Hafner, D. (1991), *Determinante glasovalnega obnašanja poslancev*, neobjavljen rokopis, Center za politološke raziskave, RI FSPN, Ljubljana
- Hogwood, B. W., Gunn L. A. (1984), *Policy Analysis for the Real World*, Oxford University Press, Oxford
- Ippolito, D. S., Walker T. G. (1980), *Political Parties, Interest Groups, and Public Policy*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
- Kingdon, J. W. (1989), *Congressmen's Voting Decisions*, Third Edition, The University of Michigan Press, USA
- Kranjc, S. (1991), *Stranke in parlament, v: Parlamentarizem – dileme in perspektive*, zbornik prispevkov z ankaranskega politološkega srečanja 1991, Slovensko politološko društvo, Ljubljana
- Lane, J.-E. and Ersson S. O. (1987), *Politics and Society in Western Europe*, SAGE, London – Beverly Hills – New Delhi
- Laver, M., Schofield N. (1990), *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*, Oxford University Press, Oxford
- Markič, B. (1991), *Slovenski parlament v nastajanju*, Teorija in praksa, št. 3–4
- Olson, D. M. (1976), *The Politics of Legislation: a Congressional Simulation*, Praeger Publishers, New York
- Parlamentarizem: dileme in perspektive (1991), zbornik prispevkov z ankaranskih politoloških dnevov, Slovensko politološko društvo, Ljubljana
- Patterson, S. C., Wahlke J. C. (1990), *Comparative Legislative Behavior: Frontiers of Research*, Wiley-Interscience, J. Wiley and Sons, Inc., New York-London-Sydney-Toronto
- Rush, M., ed. (1990), *Parliament and Pressure Politics*, Clarendon Press, Oxford
- Slovenski parlament, tematski sklop v Teoriji in praksi, 1991, št. 3–4 in 5–6
- Tollison, R. D. (1990), *Public Choice and Legislation*, in: Crain W. M., Tollison R. D., eds., *Predicting Politics – Essays in Empirical Public Choice*, The University of Michigan Press

VLADIMIR KAVČIČ

Drôle de guerre

Naslov članka označuje odnose angleško-francoske koalicije nasproti nemški armadi na zahodni fronti leta 1939. Naziv smešna ali čudna vojna so v publicistiki o drugi svetovni vojni pogosto uporabljali in je poleg že omenjenih dveh dobil še druge pomene. Ker pa večina naših bralcev ni več »obremenjena« s problemi druge svetovne vojne in ji je neprimerno bližja izkušnja zadnje vojne za Slovenijo, bo naše razmišljanje namenjeno njej. Sintagmo *drôle de guerre* bomo uporabljali v njenem prvotnem pomenu in mu z aktualizacijo dodali tudi relativno nov vsebinski pomen. Smešna ali čudna vojna že leta 1939 ni bila pojav, ki bi spodbudil k smehu ali kako drugače prispeval k dobri volji. Tudi naša vojna ni bila smešna ali čudna, vsaj ne smešna v preprostem pomenu te besede; nasprotno, bila je prav resna in pomembna zadeva. Zahtevala je človeška življenja, življenja mladih ljudi, ki so na svojo življenjsko pot komaj stopili, zato njihovo smrt občutimo kot tragično. Povzročila je tudi veliko materialno škodo, posledice teh in drugih spremljajočih pojavov bomo spoznali in doživeli le postopoma.

Vojna za Slovenijo se je končala srečno. Končala se je relativno hitro in z relativno majhnimi človeškimi žrtvami. Prispevala je k dvigu naše samozvesti, dokazala premoč patriotske zavesti nad vsakršno ideologijo, potrdila slovenski smisel za organizacijo in odgovornost, potrdila pa je tudi naše bojevniske tradicije. Ta vojna je pripomogla k uveljavitvi Slovenije v svetu, razgalila povezanost armade s srbsko osvajalno politiko in dokazala, da v Jugoslaviji ni pogojev za političen dialog in za mirno rešitev odnosov med jugoslovanskimi republikami. Znova se je pokazalo, da hoče Srbija svojo prevlado na jugoslovanskem prostoru uveljaviti z vsemi, zlasti nasilnimi sredstvi. In kar je bilo jasno že prej, ta Srbija ne more jugoslovanskim narodom ponuditi nobenega modela demokratične ureditve in medsebojnih odnosov, ki bi temeljili na samostojnosti vseh narodov in kultur na tem prostoru, ki bi zagotavljal tudi identiteto in razvoj teh kultur v prihodnosti.

Vse to je bilo treba povedati v eni sapi zavoljo tega, da v nadaljevanju tega razmišljanja bralec ne bi zapadel v poenostavljeno dilemo črno-belih sodb in podlegel tisti vrsti propagandnih gesel, ki nas hočejo prepričati, da imajo »naši« vedno prav, da je resnica samo na naši strani in da na koncu, kdor ni v vsakem pogledu in stoddotno z nami, je pravzaprav proti nam.

Žal je po vseh takšnih načelnih in manj načelnih opredelitvah, ki so bile omejene, še vrsta vprašanj, ki terjajo razmislek, vključevanje manj znanih ali zamenjenih dejstev in pojavov, te pa kaže upoštevati zaradi tega, da bi bila naša izkušnja iz minule vojne popolnejša in da bi v naslednjo vojno šli s čim bolj vsestranskimi spoznanji o minuli.

Smešnosti ali čudnosti naše vojne ne merimo zgolj po njenih preprostih, zunanjih učinkih. Odstopanja od logičnega, razumnega, normalnega, smotrnega, moral-

nega in pravno utemeljenega iščemo in odkrivamo v globlji povezanosti in izraznosti vojnih in z vojno povezanih pojavov.

Primitivizem, neučinkovitost in balkanski odnosi so se najprej pokazali v zvezni, beograjski politiki, v odnosih med politiko in vojsko, ki se tudi gre politiko, svojo in srbsko.

Tako je Zvezni izvršni svet sprejel odlok o vzpostavitvi stanja na mejah in pri tem menda domneval, da bo zaželeno stanje vzpostavljeno s pomočjo graničarskih enot. Generalštab je ta isti odlok razumel tako, da je treba nastopiti s tanki. Tako vsaj je kazalo po tistem, kar sta za javnost povedala Marković in Adžić. Adžić na primer ni mogel pokazati nobenega dokumenta, s katerim bi zvezna vlada posredovanje armade, kakršno je dejansko bilo, naravnost zaukazala. S pomočjo informacij iz drugih virov smo hitro spoznali, da je med izjavama obeh zveznih predstavnikov cela reka kalne vode, ki omogoča najrazličnejše interpretacije vloge, namenov in ciljev zvezne vlade in generalštaba, vsakega posebej in obeh skupaj. Nedorečenost odnosa med zvezno vlado in generalštabom je namreč omogočala, da bi armada mimogrede uresničila še cilj, ki si ga je zastavila v svojih lastnih načrtih, to je odstranitev slovenskega političnega vodstva ob hkratni, tankovsko podkrepljeni zaporu državne meje v Sloveniji. Predsednik Marković bi se kasneje »sprijaznil« s takšnim dejstvom in kot »realist« vzpostavil odnose z novo politično garnituro, ki bi bila gotovo bolj jugoslovansko usmerjena, kot je sedanja. V tej igrici ne kaže računati z neobveščenostjo ali nevednostjo zveznega predsednika vlade. Vedel je in moral je vedeti, kaj se dogaja in kaj se lahko zgodi. Vloga, ki jo je ob tej priložnosti odigral, ga je dokončno razkrinkala kot centralista, ki ni pripravljen storiti niti najmanjšega koraka za vzpostavitev demokratičnih odnosov med jugoslovanskimi republikami, če bi pri tem bile prizadete sedanje formalne pristojnosti zvezne vlade. Vlogo stečajnega upravitelja Titove Jugoslavije so mu torej posamezniki pripisovali povsem neutemeljeno, brez realne podlage.

Zaradi svojega obnašanja v obravnavanih dogodkih je Marković povsem zapravil zadnje ostanke kredibilnosti, ki jo je pri Slovencih še imel. Zdaj so dobili zadoščenje tudi tisti Slovenci, ki so mu svojo podporo odrekli že tedaj, ko jo je morda še zaslužil, v prvih časih njegovega optimističnega smehljanja. Seveda je tudi on svojevrstna žrtev jugoslovanskih razmer, toda za ohranitev moralne integritete mu je bil odstop vedno na razpolago. Ker te možnosti ni uporabil, se v naših očeh vse bolj konstituira v tip balkanskega politika, ki mu gre predvsem za oblast in pri tem ne izbira sredstev.

Obravnavani dogodki so na novo osvetlili tudi razmerja v vojaškem vrhu. Ne gre samo za delitev na bolj ali manj zmerno strujo, temveč tudi za razmerja med posamezniki, ki so nepredvidljiva, ker niso hierarhično utemeljena in niso podrejena vrhovnemu poveljstvu, ki je v civilnih rokah. Deli poveljstev in deli armade lahko delujejo povsem na svojo pest, ne da bi za to komu odgovarjali. Očitno imajo politično podporo vsi, ki delujejo v korist srbske politike, zvezne politike tako ni več.

Vojna v Sloveniji je razkrila še marsikaj drugega. Tudi to, da vojaški vrh podcenjuje in omalovažuje civilno prebivalstvo in Teritorialno obrambo Slovenije. Nastop tankov na glavnih komunikacijah in v naseljenih krajih je imel očiten namen zastraševanja, dokazovanja vojaške superiornosti nad civilnim prebivalstvom. S tem dejanjem si je armada v Sloveniji zapravila zadnje atribute ljudskosti. Z njo se ni bilo več mogoče v nobenem pogledu indentificirati, izgubila je svojo nekdanjo naravo in postala okupatorska. Tudi če pustimo ob strani moralni in idejni vidik generalske pameti, ki je nad slovensko ljudstvo poslala tanke, je

tankovski pohod nad Slovenijo, takšen kot je bil, tudi nestrokovno, amatersko dejanje. Med drugim se je naslanjal na fantazijsko oceno vojaške obveščevalne službe, da se bo TO kar v petindvajsetih občinah pridružila armadi. V hierarhično zasnovanih službah je mirnodobsko napredovanje delavcev odvisno predvsem od mnenja, ki jih imajo o njih šefi. Pri teh so najbolj priljubljeni tisti, ki stanje na svojem delovnem področju prikazujejo tako, kot je všeč šefom. Uganiti skrite želje nadrejenih je glavna naloga podrejenih. Merilo resničnosti je seveda nekaj čisto drugega. Armada ga je zanemarila pri oceni operativne sposobnosti TO, podcenila je zlasti njeno moralo. To je pravzaprav čudno, saj so mnogi višji oficirji JA dolga leta delovali v TO, vedeti so morali, da je bila že pod prejšnjim »režimom« oblikovana na trdnih patriotskih temeljih in ne na jugoslovanstvu. V njeno bojno pripravljenost so bila vložena desetletja strokovnega in moralno osveščenega dela tudi mnogih, zdaj že upokojenih slovenskih generalov. Slovenska zasnova TO ni nastala in se uresničila v enem letu. Tankovski pohod na Slovenijo je bil strokovno oporečen tudi zaradi tega, ker ga niso spremljale ne saniteta ne preskrbovalne službe. Da pri tem ne omenjamo mladih vojakov, ki so sedeli v tankih. Za takšne naloge so bili nezadostno pripravljeni, večinoma terenske vožnje niso niti obvladali. Ali je bila kriva za to nizka strokovnost usposabljanja ali pa morebiti kar pomanjkanje finančnih sredstev za takšno usposabljanje, lahko samo ugibamo.

Tudi če so generali predvidevali, da bo tankovski pohod izveden mirno in brez oboroženega odpora, je nerazumljivo, da tedaj, ko je prišlo do blokade tankov, do njihove vkleščenosti med zapore TO, niso aktivirali enot in sredstev, ki so za podporo tankov običajna. Seveda bi takšna podpora stopnjevala spopade, povzročila neprimerno več žrtev in terjala dosti večjo materialno škodo. Ni mogoče verjeti, da se to ni zgodilo zaradi razumne in humane presoje, da spopadov z lastnim narodom ne kaže gnati do konca. Lahko je bilo takšno stališče posameznega poveljnika, gotovo pa ne stališče vrhovne komande, saj je ukazala letalski napad na kolono civilnih vozil in celo na lastne oklepne transporterje. Letala so napadala kmečke hiše in jih razrušile do tal. Tankovski topovi so tolkli po civilnih objektih, ki niso bili v nobeni zvezi s TO. To so bile čisto maščevalne poteze, poteze besa zaradi lastnega neuspeha. Kot take pa kažejo, da je vrhovna komanda nemoralna, ker jih dopušča, ali pa nesposobna, ker jih ni obvladovala, v najboljšem primeru so ji ušli iz nadzora.

Izid bojev v Sloveniji je bil tak, da ga Slovenci in z nami ves svet razumemo kot našo zmago. Za državno vojsko je bil to udarec, ki ga bo težko prebolela, in zlasti njen profesionalni del se zlepa ne bo odrekel povračilnim, maščevalnim ukrepom zoper Slovenijo. Očitno nezadovoljni zaradi stanja, ki so ga sami ustvarili in v katerem niso znali ustrezno reagirati, zdaj čistijo zahodno bojišče. Z njega bodo umaknili vse, kar je »njihovega«, materialna sredstva in družine oficirjev, in v prihodnjem, frontalnem napadu na Slovenijo bo delovala v razmerah, za katere je, kot pravijo, pripravljena. Tokrat se bo frontalno spopadala s »sovražnikom« in ne več ljudstvom. Vsi cilji bodo vojni cilji. Uporabila bo vsa razpoložljiva bojna in tehnična sredstva. Z letalskimi, raketnimi in topovskimi obstreljevanji bo uničila glavne obrambne točke, nakar bo sledil napad s tanki ob podpori pehote. Vendarle so to vprašanja – prihodnosti.

V minulih bojih sta bili značilni togost in neprilagodljivost vodstev novim in na novo nastajajočim situacijam, kar pa poznavalce razmer v armadi ni presenetilo. Armada je cela desetletja živela svojo lastno, zaprto življenje kot hierarhično strukturirana ustanova, obremenjena z dobršno mero birokratizma in formalistične samozadostnosti. Mit, da nadaljuje tradicijo revolucionarne in osvobodilne

armade, po moči tretje v Evropi, ji je prej škodoval kot koristil. Kot na vseh drugih področjih je bilo sklicevanje na revolucionarne tradicije tudi v armadi formalistično, utemeljevano s črno-belim slikanjem preteklosti, psihološko neprepričljivo, skratka neživljenjsko, sestavni del ideologije, ki ni sledil razvojnim težnjam in že doseženemu razvoju družbe. Na koncu se je celo obrnil zoper družbo, katere čuvar naj bi bil. Danes lahko mirno ugotovimo, da je nosilec pozitivnih izkušenj osvobodilnega boja neprimerno bolj naša Teritorialna obramba in ne Jugoslovanska armada. Konservativni del njenega vodstva je še v Titovih časih zavrnil projekte njene modernizacije in ji določil razvojno smer, v kateri se postopoma spreminja v enonacionalno, srbsko armado, kar je popolno zanikanje njenih izvirnih načel.

Obramba slovenske nacionalne identitete je bila v pravkar minulem obdobju vojaško uspešna. Lahko bi celo rekli, da je bila ob tem vzpostavljena nova raven politične enotnosti v temeljnem razvojnem vprašanju na pluralistični, večstrankarski podlagi, brez ideološke primesi. Vendar v interesu nadaljnjega razvoja ne bi bilo smotno, če bi doseženim rezultatom pripisovali večji pomen, kot ga lahko imajo. Vojaške zmage je mogoče kaj hitro zapraviti in kakršno koli pretiravanje v vrednotenju minulih dogodkov lahko da nasprotno rezultate od pričakovanih. Tudi nam je občutek za realnost še kako potreben.

Problem se začne že pri poimenovanju pojavov. Sintagma »vojna za Slovenijo« je vredna dvojnega premisleka. Nedvomno je že sam naziv »vojna« pretiran. Vojskovanje je poleg vsega drugega tudi nekakšna stroka in v tej stroki so mnogi pojavi pomensko opredeljeni in definirani. V bližnji preteklosti je že povprečen udeleženec predvojaške vzgoje znal razlikovati med borbo, bojem in bitko in tega tudi zdaj ne bi kazalo pozabiti. Tudi sintagma »desetdnevna vojna« zveni, kot bi bila izdelana v studiu za marketing. Človeška zgodovina je polna vojn, med nami še živijo ljudje, ki so doživeli dve svetovni vojni, o katerih je na razpolago dovolj dokumentarnih in drugih virov, iz katerih je mogoče razbrati razsežnosti dejanske in resnične vojne. Že stari Rimljani so poznali izrek, ki je opozarjal, naj majhnega ne bi primerjali z velikim. Njegovo racionalno jedro še ni izgubilo pomena. Ko prestopimo v svet reklame, je seveda dovoljeno vse. A spet le za tiste, ki verjamejo.

V razpravljanje o razsežnostih vojne za Slovenijo bi kazalo vključevati tudi podatke o tem, kakšni sta bili v tem času moč in oborožitev Jugoslovanske armade v Sloveniji. Tu sta bila dva njena korpusa, 14. v Ljubljani in 31. v Mariboru. Tu so bili navzoči deli 13. reškega korpusa in enote 5. armijske oblasti ter deli 5. zračnega korpusa. Skupaj je bilo v Sloveniji 20 do 25.000 vojakov in oficirjev jugoslovanske vojske, 350 tankov in 300 drugih oklepnih vozil, 90 letal in 50 helikopterjev. Tudi na kakih 1000 protiletalskih raket, ki jih je tudi mogoče uporabiti za cilje na zemlji, ne kaže povsem pozabiti. Z omenjenim arzenalom bi bilo mogoče Slovenijo zmlati v prah in pepel. K sreči je generalska pamet podcenjevala bojno pripravljenost Slovencev in ni predvidevala odpora, na katerega je tu naletela. V nasprotnem primeru bi bila v svoj tankovski pohod vključila več bojnih sredstev in več vojakov. Ker meje nerazumnosti ni mogoče predvideti, bi se bilo prav lahko zgodilo, da bi bila vojna za Slovenijo terjala stokrat ali tisočkrat več žrtev, kot jih je. Ob tem se je seveda tudi pri nas postavljalo vprašanje, katera je tista cena, ki je je naša samostojnost še vredna. Je to 30, 50 ali celo 100.000 življenj? Materialne posledice slovenske osamosvojitve, tudi z orožjem, seveda niso bile predvidljive. Vendar je bila pripravljenost na žrtve nedvomno izredno velika. Najbolj pogumni so že izjavljali, da so pripravljeni jesti travo. Pripadniki starejših generacij smo pri takšnih vprašanjih previdnejši. Izkusili smo vsaj eno, resnično vojno, ki je trajala

kar štiri leta. V tej vojni so mnogi trpeli lakoto, mnogim, kar premnogim, je lakota bistveno skrajšala življenje. Izjave, da so pripravljeni jesti travo, si lahko privoščijo le tisti, ki v svojem življenju še niso bili pošteno lačni. Drugim, ki izkušnje z vojno in lakoto že imajo, se vsiljuje vprašanje odnosa med cilji in sredstvi. To vprašanje je še toliko bolj primerno v konkretnih zgodovinskih okoliščinah, v katerih je mogoče iste cilje dosegati z različnimi sredstvi, med temi so tudi miroljubna. Ne nazadnje je treba prisluhniti tudi tistim, ki menijo, da cilj slovenske osamosvojitve ni nacionalni samomor, ampak vsestranska prosperiteta in odpiranje perspektive bodočim rodovom Slovencev.

Vprašanje odnosa med bojevitimi in nebojevitimi Slovenci je ta hip nejasno. Zmage in srečnega konca vojne za Slovenijo se veselijo vsi. Konec dober, vse dobro. Če pa bi vojna še trajala ali če se bo znova začela, bodo znova tehtali in presojali vse, kar je do nje pripeljalo. Med vojno razum sicer molči, poskuša pa se uveljaviti kasneje in če kaj velja sporočilo, da se iz zgodovine učimo, se učimo le iz tistega, kar je minilo, za nazaj pa ni mogoče nič spremeniti. Razen sodb in obsodb.

Iz sredstev javnega obveščanja smo zvedeli, da je bilo mirovno gibanje med vojnimi dogodki pod hudim pritiskom. Militantneži so že dali v obtok stare preizkušene ocene, zahteve po dosledni homogenizaciji so bile očitne, odkriti so bili že posamezni narodni izdajalci. Ob vsej tej militantnosti pa tudi ne gre zanemariti dejstva, da smo med vojnimi dogodki kar večkrat slišali za skrb o naših otrocih, ki služijo vojsko. Ko smo nekatere od teh otrok tudi videli na TV-ekranih, smo brez pomisleka lahko priznali, da so res otroci. Čeprav polnoletni, z vsemi političnimi pravicami, polnopravni državljani, pravno polnovredni nosilci pravic in obveznosti. Zastavlja se vprašanje, ali meje polnoletnosti po tej vojni ne bi kazalo dvigniti navzgor, proti tridesetim. V interesu prihodnjih rodov, seveda. Tiste, ki so nosili puške z dvanajstim ali štirinajstim letom in umirali po slovenskih gozdovih za nekakšno slovensko svobodo, smo že zdavnaj pozabili. Pred dopolnjenim šestnajstim letom jim tudi pravna udeležba v vojni ni bila priznana.

Med pojavi zdaj že prislovične slovenske bojevitosti pa je relativno nizka varnostna kultura problem, ki mu bo treba v prihodnje posvetiti več pozornosti. Varnostna kultura se kaže v odnosu do orožja in v ravnanju z orožjem. Nekoč je že med lovci veljalo pravilo, da puškina cev nikoli ne sme biti obrnjena proti človeku, ker celo prazna puška enkrat na leto ustrelji sama od sebe. Tega seveda naši otroci, ki služijo vojsko ali TO, ne vedo ali vsaj mnogi od njih ne vedo. Vojna res lahko postane na svoj način smešna in čudna, če z njo dosežen mir terja več žrtev, kot jih je terjala vojna sama.

Ker je zgodovina naša učiteljica, se lahko učimo le o tistem, česar ne moremo več spremeniti. In tisto, kar nas čaka, bo spet povsem drugačno od tistega, kar pričakujemo. Kaj se sploh lahko naučimo in zakaj bi se učili? Naši voditelji vse vedo, nam bodo oni povedali, kaj je prav in kaj moramo storiti.

Navsezadnje je smešnost naše vojne tudi v tem, da je bila objektivno nepotrebna. Subjektivno pa vsaj nekaterim kar dobrodošla. Dobrodošla tistim, ki so z njo, začasno, utrdili svoj politični, oblastniški položaj. Samopotrjevanje so dosegli tudi z dodeljevanjem visokih vojaških stopenj. To pomeni, da so si dodelili legitimno pravico do razpolaganja z vsemi vojnimi zmogljivostmi v Sloveniji. Razen policijskega zdaj vladajoča koalicija obvladuje še eno pomembno področje družbenega življenja. Ali se povprečni slovenski volilci zavedajo tega procesa, je vprašanje zase. O možnih posledicah tega in na takšen način usmerjanega družbenega razvoja ni bilo nikakršne javne razprave. Mar to pomeni, da se vsi strinjamo z njim? Ali pa smo v propagandnem delu vojne za Slovenijo vsi skupaj nasledli

takšni uporabi »resnice«, ki nam je nekaj njenih dejanskih sestavin tudi prikrla. Po znanem Mc Luhanovem načelu, da je vsaka informacija dezinformacija.

Propaganda seveda mora opravičiti človeške žrtve. Te so v vsaki vojni in v vsaki manipulaciji z ljudmi, kar politika v svojem negativnem bistvu je, najbolj sporne in moralno problematične zato, ker so dokončne. Človeškega življenja ni mogoče vrniti, ko se izkaže, da »zgodovinski« cilji, za katerega so bila žrtvovana, ni bil resnični cilj, da je bil celo zmota in da so žrtve zanj padale tudi po pomoti. Žal nas zgodovina uči, da žrtve niso bile vredne cilja, za katerega so bile žrtvovane. Že po nekaj desetletjih nove generacije postavijo nove cilje in zanje je spet treba žrtvovati nova življenja. Je to človekova usoda? Večna in nespremenljiva?

Politična in nacionalistična homogenizacija sta med obravnavano vojno terjali tudi prve moralne žrtve v novinarskih krogih. Odstavitev tega ali onega časopisnega urednika ni nepomembno dejanje. Še bolj daljnosežna je vzpostavitev enoumja v novinarskih vrstah, ko nenadoma vsi začno misliti enako, ko nenadoma nihče ne more več tvegati, da bi mislil po svoje, različno od drugih in ko različnost ni več legitimna. V takšnih razmerah tudi pluralistična, parlamentarna demokracija ni jamstvo resnično demokratičnega razvoja.

Sicer pa je razumljivo, da razmerja na enem delu družbenega življenja ne morejo biti kakovostno bistveno različna od tistih na drugih področjih. Družba je celota. Če se ta ne more konstituirati iz različnosti, so njene razvojne možnosti omejene. In dobljena bitka še ne pomeni, da je dobljena vojna. Odločilna bo vendarle vojna na gospodarskem področju. Tu pa se prava konfrontacija nikakor ne more začeti. Realno podlago našega razvoja in naše osamosvojitve za kratek čas lahko nadomestimo s propagandnimi in drugimi psihološkimi učinki na čustveni pogon, trajnejših učinkov pa vendarle ne zagotavljajo.

Značilnost naše vojne je bila tudi v tem, da je bila na svoj način generacijska vojna, vojna tistih delov novih generacij, ki se odrekajo narodnoosvobodilni tradiciji, ki ne priznavajo kontinuitete narodnoosvobodilnega boja oziroma poskušajo vzpostaviti svojo, novo zgodovino. Čeprav enobejevske izkušnje v tej vojni skoraj niso javno omenjali, pa je bila dejansko prisotna neprimerno bolj, kot si to vladajoča politika upa priznati. Tudi takšno prilaščanje ali namerno pozabljanje zgodovine ne zagotavlja, da smo že prerasli v zgodovinski narod in da imamo zgodovino, v kateri sta vsaka generacija in vsaka politična usmeritev dobili tisto mesto, ki ga objektivno zaslužita. Naš dejanski odnos do lastne zgodovine je še vedno vir sporov in nasprotovanj. To pa pomeni, da ostaja sporna tudi sedanjost.

MOJCA DRČAR-MURKO

Brez evropskega dežnika za reševanje regionalnih kriz

Zvonjenje k toči (»širjenje privlačnosti cone nemške marke«), občasni klici »Primate tatu!« (Nemčijo, ki je v jugoslovanski krizi prvič oblikovala samostojno politiko) in obupni pozivi k rigorozni skupnostni mednarodni politiki so v italijan-

skem tisku zanesljiv zunanji merilnik tresljajev, ki jih je zabeležila naša soseda s koncem dvopolne svetovne ureditve – pa tudi strahu, da bi jo dosedanja neavtonomnost v zasledovanju samostojno opredeljenih nacionalnih ciljev lahko potisnila na obrobje preureditvenega dogajanja v Evropi.

Odsotnost strategije, ki se nadomešča z veliko hrupa okoli manifestativnih zunanjepolitičnih idej, kot je bila »pentagonala« (oziroma pozneje heksagonala) ali sredozemska helsinška varnostna konferenca, je v bistvu prvi odgovor na vprašanje, zakaj je Italija v razmerju z Jugoslavijo zastopnica najbolj konzervativnega pogleda (se pravi ohranitve države »skoraj« za vsako ceno). Konserviranje helsinškega statusa quo (prav s strani Italije navdušeno podprt s pariško listino oziroma podreditvijo pravice do samoodločbe načelu o nespremenljivosti meja) je za Italijo v tem prehodnem obdobju v Evropi zagotovilo varne udobnosti in prelaganje nujne reforme procesa političnega odločanja na prihodnji čas.

Po zalivski vojni je jugoslovanski konflikt druga vojna po koncu dvopolnega obdobja. V primerjavi z zalivsko vojno je globalni interes ZDA za poseganje vanjo neprimerno manjši, kar pušča prostor za nastajanje skupnostne evropske politike. Podobno je le to, da so (ZDA) države Evropske skupnosti tudi tokrat razvrstile v gosji red. Že v zalivski vojni se je vsak odločal po svoje, čeprav v okviru načelne skupne akcije, in tudi v našem primeru se za »skupnimi« stališči zaznavajo posebni nacionalni interesi. Nekateri vidijo razrešitev konflikta samo v priznanju, da je jugoslovanska federacija prenehala obstajati, torej v priznanju njenih naslednic; drugi poudarjajo veljavo pravice narodov do samoodločbe, tretji pa vztrajajo pri konfederalnem državnem okviru, čeprav bi pomenil restavracijo starega režima in nadproporcionalno močno silo, ki bi bila po logiki svojega nasilnega nastanka v konfliktu s sosednjimi državami.

Dejstvo je, da napredek na področju ekonomsko-funkcionalne integracije ni pripeljal do »višjega« interesa Evropske skupnosti nad nacionalnimi interesi držav. Ni videti, da bi se kaj takega lahko zgodilo tudi v bližnji prihodnosti. Ker konec dvopolnosti in blokofske delitve vplivnih območij, ki sta skrbeli za red, proizvajata krize, je mogoče predvideti, da bo skupnostno politiko vnaprej teže oblikovati kot doslej. Politična unija, ki naj bi imela poleg skupne zunanje politike tudi obrambno funkcijo (to je mogoče brati predvsem kot skupno stališče do konfliktov zunaj njenega območja, v katerih naj bi posredovala), je skratka pred praktično preizkušnjo. Del italijanskega opiranja na konservativno stališče do Jugoslavije se skriva v bojazni, da bi razpad Jugoslavije spremenil dinamiko nastajanja politične unije, v kateri se udobno počuti: vroče kovanje so vedno pobirali iz ognja drugi. Zdaj se zdi, da se ravno s priznanjem sprememb v Jugoslaviji začenja resna politična in diplomatska bitka, ki bo na novo opredelila ravnotežja in razdelila vplivna območja.

V obdobju dvopolnosti odsotnost avtonomne zunanje politike ni bila velika tragedija; bila je cena, dokaj sprejemljiva, za katero si je Italija kupila vojaškopolitično zaščito ZDA. Udoben dežnik, pod katerim je postala pomembna industrijska sila. Mednarodne razmere pa so italijanski položaj spremenile. Zveza z ZDA ni več neposredna in zdaj iz najrazličnejših vzrokov – tudi zato ker preostala globalna sila zelo previdno upravlja svojo popolno oblast – za vsako evropsko situacijo ni več izdelanega ameriškega voditeljskega stališča. Skupnostni dežnik je prešibak in nepopoln, da bi se bilo mogoče še zanesti nanj in zaupati slehernemu od članov skupnosti, da bo naklonjen enovitemu poseganju v mednarodne krize.

Na zunanjo politiko Italije deloma vpliva njen dvojni geopolitični položaj. Po eni strani je to celinska dežela, porinjena v Srednjo Evropo. Dolina reke Pad in

podalpsko območje, kjer živi skoraj polovica prebivalstva in je tam zbrana več kot polovica ekonomskih in finančnih zmogljivosti, pripada tako v zgodovinskem kot kulturnem pomenu osrednji Evropi. Polotoški del Italije, obdan z obeh strani z morjem, je zgodovinsko in kulturno del juga. Italija v tem delu ni celinska, marveč pomorska sila.

Tudi v zunanji politiki – ne le v zgodovini in v strukturi italijanskega političnega sistema – je čutiti dvojnost. Vse od združitve Italije v letu 1861 so poskušali povezati ti dve nasprotujoči si dejstvi. Pred prvo svetovno vojno se je zunanja politika opirala na »zavezništvo« z Nemčijo in na »prijateljstvo« z Veliko Britanijo. Zavezništvo so šteli kot obliko jamstva nacionalne varnosti, ker se je po tej poti Italija pojavljala kot srednje velika sila v evropskem koncertu, prijateljstvo pa je bilo usmeritev, s katero je Italija reševala nacionalne interese v Sredozemlju, kamor je naravno težila.

Po drugi svetovni vojni je bila evropska razsežnost – tudi zaradi položaja premagane države, vendar pod posebnim ideološkim pokroviteljstvom ZDA – preurejena v skladu z zahtevami globalne politike Zahoda. Več prostora pa je ostalo na območjih nekdanjega »prijateljstva«, kjer je razvijala in dopolnjevala tradicionalno politiko dvostranskih odnosov z državami ob Sredozemskem morju.

To območje samostojne pobude ni bilo vedno v sozvočju s cilji pakta NATO, ker je v tem okviru italijanska politika nastajala tudi na črti Sever–Jug, ne zgolj ob ločnici Vzhod–Zahod – ali drugače povedano – ni bila samo ideološko motivirana, kakor je bila v Evropi. Šlo je za pravo tradicionalno diplomacijo, ki je oprta na ekonomske interese. Italija ima velik obseg zunanjetrgovinske menjave in je tudi v energetskem pogledu odvisna od tujine. Meril simetrične dvopolnosti, ki so veljala v Evropi, zaradi posebnih nacionalnih interesov Italija ni prenašala na Sredozemlje. Deloma bi lahko rekli, da je s popuščanjem ostrine hladne vojne tako asimetrično stališče uporabila tudi za zunanjo politiko na Balkanu.

Ves čas hladne vojne je Italija veljala za drugorazredno vojaško silo. Zavarovanja z jedrskim dežnikom gibčnega odgovora je bila na robu natovske strategije, ki je predvidevala morebitni izbruh tretje svetovne vojne v osrednji Evropi in je zato v Nemčiji tudi nakopičila največje količine orožja in čet.

Odprt prostor za njeno samostojnejšo zunanjo politiko je bil tako le Sredozemlje, kjer je lahko uresničevala težnje, da bi kdaj postala regionalna sila. V osemdesetih letih se je njena usmeritev začela spreminjati, in to prav na področju obrambne politike. Namesto kopenskih sil na severnih mejah so se s soglasjem vseh strank odločili za večjo pozornost zračnim in pomorskim silam za hitre posege. Po treh desetletjih se je znova začelo govoriti o nacionalnih interesih Italije in v analizah se je začelo pojavljati mnenje, da evropska strategija NATO, fiksirana na Nemčijo, ne ustreza v vseh pogledih ambivalentnemu geopolitičnemu položaju Italije.

Privrženci strateških sprememb so utemeljevali potrebo po radikalni preureditvi italijanske politike – čeprav ni nihče postavljaj pod vprašaj pakta NATO – in je Italija močno podprla zamisel o preraščanju Evropske skupnosti v politično unijo – z dokazovanjem, da je evropski varnostni sistem pustil odprta regionalna in subregionalna »varnostna okna«. Te praznine, torej neustreznost sredstev, s katerimi bi Zahod lahko posredoval v nekem konfliktu, pri katerem se je Italija počutila izpostavljeno, so se pojavljale prav v Sredozemlju, na Bližnjem vzhodu in na Balkanu. Ob pomanjkanju neke skupne strategije se je Italija prilagajala tem razmeram s pragmatičnimi potezami, ki so bile precej odvisne od domišljije in agilnosti posameznih zunanjih ministrov.

Ko se je začel podirati dvopolni sistem, ki je s svojo vertikalno razdelitvijo na Vzhod in Zahod pomenil za Italijo neovrgljivo stalnico, so se Italiji nepričakovano odprli prostori za oblikovanje samostojnejše politike. Aktivnost na jadransko-podonavskem območju je bila del te sprostitev.

Ideja o regionalnem sodelovanju med petimi državami peterokotnika je bila del ideje o pripravi območja za izvoz italijanske tehnologije in južnega sredozemskega povezovanja (Barcelona, Trst in naprej proti vzhodu), toda tudi poskus prevzemanja pokroviteljstva nad državami nekdanje »sive cone« med dvema blokoma v Evropi. Pobuda o koncentričnih krogih, iz katerih naj bi se države tega območja postopoma pridruževale evropskim integracijam, je že sodila v okvir ambicij, da bi postala regionalna sila.

Vzporedno s temi regionalnimi posebnostmi je Italija podpirala zamisel postopnega razvoja evropskega gospodarskega trga v politično unijo z lastno zunanje-politično strategijo in s sredstvi za utemeljevanje njene prepričljivosti (skupnimi oboroženimi silami, ki bi posegale na območjih skupnega interesa). Usmeritvi naj bi se povezali tako, da bi imela Italija od Skupnosti mandat za koordiniranje južnega obrobja sosledstva ES.

Konstrukcija je bila videti obetavna za prihodnost, dobivala je vlogo mreže, s katero naj bi zajeli posledice razpada sovjetskega satelitskega sistema v Evropi in obvladali mnogovrstne centrifugalne težnje. Do nepričakovane preizkušnje, ki jo je Evropski skupnosti pripravila zgodovina z vojno v Zalivu.

Nekoordiniran način, po katerem so se evropske države vedle do problema, ki ga je zdaj še edina globalna sila opredelila kot grožnjo življenjskim interesom Zahoda, je pokazal podobo resničnega stanja evropske politične integracije. Večina držav članic se po odmiku ameriškega zunanje-političnega dežnika v obdobju enopolnosti sploh ni znašla in ni vedela, kaj početi z manevrskim prostrom, ki ga je imela nepričakovano na voljo. Evropska skupnost – nesposobna vodenja lastne politike – se je vrnila k odvisnosti od presoje in akcij ZDA.

V primeru Italije se je odtlej videlo, da država samostojne zunanje politike nima. Država, ki se je štirideset let – zlasti iz notranjih vzrokov – odrekala avtonomni zunanji politiki, iz istih razlogov – značilnosti njenega političnega sistema in ravnotežij moči – tudi zdaj ni pripravljena na to, da bi si jo izoblikovala in uveljavljala.

Spremenjene razmere, zlasti konec »jedrskega miru« – se pravi zamrznenja vojaško-političnega konflikta med hladno vojno – zahtevajo od Italije oblikovanje samostojne zunanje politike, ker se obnavljajo časi razpršenih nacionalnih interesov in majhnih regionalnih imperializmov, do katerih se je treba opredeliti posamično. To bi se moralo zgoditi tako, da ne bi segli čez Evropsko skupnost ali Atlantsko zvezo, vendarle pa bi v pričakovanju legendarne politične unije, ki se nenehno odmika, varovali lastne politične, ekonomske in varnostne interese.

Italija nima na voljo sredstev, ki bi ustrezala zastavljenim idealnim ciljem. Mogočna scenarija mednarodnih konferenc v tem pogledu kaže vse svoje pomanjkljivosti. Predvsem pa notranje politično življenje ni tako, da bi se lahko akcija iztekla v zeleno smer.

Zelo razpršeni politični sistem, v dognih letih samodejnega razvoja oprt na tisoč kompromisov, preprečuje življenjsko pomembne odločitve. Še več, če je konec dvopolnosti postavil Italijo pred zahtevo osamosvojitve zunanje-politične strategije, je res tudi to, da je italijanski politični sistem rezultat evropske dvopolne, blokofske ureditve. Vlade, ki slonijo na koalicijah in nimajo notranje povezovalne moči, so zdaj mnogo bolj izpostavljene, kot so bile prejšnje, ki so delovale pod varstvom zunanje zaščite.

Reagiranje Italije na razpadanje Jugoslavije tako v državi sami kot tudi v okviru Skupnosti je notranjo neurejenost precej dobro razkrilo. Strateški cilj ohranitve Jugoslavije, ki ga je Italija do skrajnosti branila v okviru neuspele posredovalne misije Skupnosti, je nastajal iz več kontradiktornih nacionalnih interesov. Eden od teh je bojazen, da bi se nove nacionalne države s pomočjo določenih zaščitnikov iz ES pojavile kot kandidati za sprejem in s tem teoretično in praktično povečevale njihovo težo zaščitnikov; drugi pa je morda strah pred regionalnim imperializmom Srbije in njeno prenapihnjeno, povsem neproporcionalno vojsko, ki bi v morebitni »veliki Srbiji« pomenila neobvladljiv dejavnik stalnih groženj sosedom; ohraniti Jugoslavijo pomeni s tega zornega kota »stalno zaposliti« srbsko vojsko z zadevami v Jugoslaviji (v primeru nasilne obnove hegemonije) in jo torej nevtralizirati kot primer nastajajočega regionalnega imperalizma. (Skrajni cinizem nekaterih politikov, ko so odklonili zamisel o posredovalnih oboroženih silah zahodnoevropske unije, ker »bi bilo škoda življenja katerega koli evropskega vojaka«, so nazoren dokaz strateškega interesa prikazati jugoslovansko dogajanje kot državljansko vojno, ne pa kot osvajalno vojno ene od članic konfederacije proti drugim – in s tem pokopati odgovornost z nemočnim dvigom rok pred »neracionalnim klanjem«).

Toda zunanjepolitične strategije niso sestavljene izključno iz realpolitičnih prvin. Kot sinteze realnega in idealnega morajo vsebovati tudi protistrupe proti izključnosti preozkih državnih interesov. Kot je mogoče videti ob koncu septembra 1991, je enostransko sestavljanje teh interesov v celoto, ki je posledica pomanjkanja zunanjepolitičnih alternativnih rešitev preživelemu statusu quo v Evropi, pripeljalo do nemoči posredovanja in s tem vplivanja na razvoj dogodkov. Odločno nasprotovanje priznanju Slovenije in Hrvaške je po eni strani pomagalo Srbiji in vojski prebiti psihološke ovire glede vojne z vsemi sredstvi; z nesposobnostjo ES oblikovati posredniške čete in ustaviti vojsko na pohodu proti hrvaškim ozemljem pa je Italija prispevala k temu, da se je ideal politične unije z ustreznimi skupnostnimi orodji odmaknil v neznano prihodnost.

JANEZ STANIČ

Sovjetska zveza med razpadom in prestrukturiranjem

Po avgustovskem neuspelem prevratu se je v Sovjetski zvezi vsul pravi plaz dogodkov, ki so že vsak zase zares prelomnega, zgodovinskega pomena. Izjemen pospešek je dobil proces dezintegracije dosedanje države, hkrati pa se je začela radikalna demontaža treh stebrov sovjetske oblasti – komunistične partije, politične policije (KGB) ter armade in vojaškoindustrijskega kompleksa.

Gorbačov sem je neposredno po prevratu še kot generalni sekretar CK KPSZ začasno suspendiral delovanje partije in podpisal dva predsedniška dekreta – o departizaciji in o začasnem prehodu partijske lastnine v roke sovjetov ljudskih odposlancev – ki dejansko pomenita začetek likvidacije stare partije. Ker se to

dogaja v državi, ki si je tako partijo izmislila in sedem desetletij delovala kot partija država, kot zgled in najvišji obrazec komunizma, je to seveda res zgodovinski dogodek, obenem pa ena največjih medijskih senzacij druge polovice dvajsetega stoletja.

Natančneje rečeno: po vsej logiki bi morala biti taka senzacija. V resnici pa je to dogajanje nekako utočilo v poplavi drugih dogodkov. Če bi se nekaj podobnega zgodilo v drugih časih in okoliščinah, bi bila to tedne in tedne naslovna medijska tema po vsem svetu, analitiki političnih dogajanj pa bi z njo imeli dela za mesece in leta. Toda, kot rečeno, celo tak dogodek se mora umikati drugim, še pomembnejšim, kar seveda dramatično opozarja na usodnost sovjetskega dogajanja, kjer celo ukinjanje partije ni več glavna tema. Tempo in daljnosežnost dogajanja sta skoraj nepredstavljiva, predvsem pa postajata analitično neobvladljiva in skrajno nepredvidljiva.

Če kljub temu skušamo vsaj kolikor toliko racionalno in analitično spremljati dogajanje, se v tem trenutku kot najpomembnejša tema zares zastavlja nadaljnja usoda sovjetske države, pri čemer pa je trdno eno samo izhodišče: doslej znane Sovjetske zveze ni več. Tudi formalno je ni več kot zveze petnajstih zveznih republik, kajti 6. septembra je državni svet (to je nov najvišji državni organ, ustanovljen po neuspelem udaru, vodi pa ga Mihail Gorbačov) priznal neodvisnost Litve, Latvije in Estonije, ki so medtem tudi že dočakale široko mednarodno priznanje, trenutno (ta članek je pisan sredi septembra) pa teče postopek za njihov sprejem v OZN, ki bo, kot vse kaže, speljan brez večjih težav.

Uspela odcepitev treh baltičskih republik materialno za Sovjetsko zvezo sicer ne pomeni veliko. Njihovo skupno ozemlje obsega namreč le 0,77 odstotka površine ZSSR, skupno število prebivalcev (8 milijonov) pa samo 2,8 odstotka vsega sovjetskega prebivalstva; tudi gospodarsko ne pomenijo veliko in celo njihov strateški pomen, ki je sicer precej pomembnejši kot velikost ozemlja in število prebivalstva, ni tolikšen, da jih ZSSR ne bi mogla pogrešati. Tisto, kar je pri tej odcepitvi daleč najpomembnejše, je, da so se sovjetske meje spremenile in da Sovjetska zveza ni več država s trdno določenimi in nespremenljivimi mejami. To dejstvo namreč postavlja pod vprašaj celotno konstrukcijo nekdanje ZSSR.

Nekaj podobnega lahko ugotovimo tudi za druge republike, ki kažejo najbolj resno voljo po odcepitvi, pri čemer gre zlasti za Moldovo (nekdanjo Moldavsko SSR) in Gruzijo. Tudi morebitna odcepitev Moldove (kar se trenutno ne zdi nemogoče), po količinskih kazalcih ne bi pomenila veliko. Prav tako ne izguba Gruzije, čeprav gre v tem primeru že za drugačno kvaliteto. Tri baltičske republike in Moldova so namreč ozemlja, ki jih je Sovjetska zveza pridobila z drugo svetovno vojno s silo in pogodbami, ki jih je moč izpodbijati, medtem ko gre pri Gruziji že za posest, ki vsaj psihološko-politično sestavlja jedro ruskega imperija in poznejše ZSSR. Res pa je, da tudi to jedro ni več nesporno, in ključ problema je prav vprašanje, kaj Sovjetska zveza oziroma tisto, kar bo iz nje nastalo, pravzaprav je, kaj vse jo sestavlja in kakšne so temeljne povezave.

Na ravni celotne države (nekdanje ZSSR) se je problem najprej zastavil kot vprašanje statusa zveznih republik, deleža njihove samostojnosti in predvsem odnosov med njimi in centrom. Prva inačica reforme federacije je izhajala iz načela o ohranitvi enotne države, vendar precej bolj decentralizirane, z znatno večjo samostojnostjo republik zlasti na kulturnem in nacionalnem, delno tudi na gospodarskem področju. Tako je bilo izhodišče Gorbačova, ko je pred tremi leti začel govoriti o reformi federacije.

Do prve večje radikalizacije te zasnove je prišlo, ko so tri baltičske republike

začele zahtevati popolno samostojnost in jo leta 1990 (Litva) in 1991 (Latvija, Estonija) tudi formalno razglasile. Realne odcepitvene težnje so se v istem času močno okrepile tudi v Gruziji in Moldovi, delno v Armeniji. Gruzija je neodvisnost razglasila novembra 1990, Moldova 27. avgusta 1991, Armenija pa svojo neodvisnost povezuje z usodo Gorskega Karabaha – armenske nacionalne enklave, ki je administrativno del Azerbajdžanske SSR.

Ta radikalizacija je Gorbačova prisilila k prvi večji reviziji prvotne zamisli o reformi države. Konec aprila letos je bil podpisan tako imenovani sporazum »9 + 1«, ki so ga podpisali predstavniki devetih zveznih republik (Rusije, Ukrajine, Belorusije, Uzbekistana, Kazahstana, Kirgizije, Turkmenije, Tadžikistana, Azerbajdžana in – v imenu federacije – Gorbačov. Sporazum je šel korak dlje od prvotne zamisli o reformi federacije, s tem da je priznal suverenost republik in predvidel njihovo še večjo samostojnost. V tem sporazumu je bilo že čutiti močan vpliv največje zvezne republike Ruske federacije in njenega predsednika Borisa Jelcina, ki se je zavzemal za precej bolj ohlapno federacijo kot Gorbačov. Republike, ki so ga podpisale, sestavljajo skupaj približno 92 odstotkov vsega prebivalstva. Niso ga podpisale štiri »periferne« republike (Litva, Latvija, Estonija, Moldova) in dve kavkaški (Gruzija in Armenija). Na podlagi tega sporazuma so začeli pripravljati nov zvezni dogovor, ki bi ga morali začeti uradno podpisovati 20. avgusta in tega dne bi torej iz nekdanje Sovjetske zveze začela nastajati nova, še vedno zvezna, toda precej ohlapsejše povezana država.

Dan pred tem je prišlo do državnega udara, s katerim so odstavili Gorbačova. Med vzroki za udar je bil nedvomno zelo pomemben tudi predvideni podpis novega zveznega dogovora, s katerim bi bila precej omejena moč centra, še vedno močne centralne partijske, državne, vojaške in gospodarske strukture pa bi izgubile znaten del oblasti.

Neuspeh udara, pri čemer je bilo odločilno odločno ravnanje ruskega predsednika Jelcina, je celoten položaj znova močno radikaliziral. Sporazum »9 + 1« je bil čez noč presežen in v naslednjih dneh so praktično vse zvezne republike razglasile popolno suverenost. Gorbačov se je sicer vrnil na oblast, toda bistveno oslavljen, kar je hkrati pomenilo tudi veliko oslabitev centra, težišče dogajanja pa se je preneslo na Rusijo in njenega predsednika Borisa Jelcina.

Dogodki so se nato razvijali dramatično, hitro in hudo nepregledno. Jelcin je sicer ves čas zagovarjal koncept zveze suverenih držav, vendar so ga dogodki začeli prehitovati in se razvijati v nezaželeno smer. Razglasitev popolne suverenosti največjih in najmočnejših republik, med njimi Ukrajine, Belorusije in Kazahstana, je prvič povsem resno napovedala možnost popolnega razpada Sovjetske zveze, kar pa je v nasprotju tudi z dolgoročnimi interesi same Rusije. Jelcin je na to reagiral z znamenito dramatično izjavo zadnje dni avgusta, ko je dejal, da bo Rusija načela vprašanje notranjih meja, če bo država razpadla. To je bilo moč razumeti kot napoved državljanske vojne in »jugoslavizacije« Sovjetske zveze, kajti Rusija bi lahko bolj ali manj upravičeno zastavila vprašanje pripadnosti znatnih ozemelj v Ukrajini in Kazahstanu, razen tega pa bi se vprašanje meja lahko zastavilo med domala vsemi zveznimi republikami. S tem je kriza konec avgusta dosegla doslej najnižjo točko.

Toda kriza se je začela razpletati že dobesedno čez nekaj ur. 29. avgusta sta Rusija in Ukrajina podpisali dvostranski meddržavni sporazum, s katerim sta jamčili nespremenljivost sedanjih meja, hkrati pa se zavzeli za preureditev Sovjetske zveze v ohlapno konfederacijo oziroma zvezo držav. Dan pozneje sta enak sporazum podpisala Rusija in Kazahstan. Tri največje in najmočnejše sovjetske

republike (vse tri imajo na svojem ozemlju tudi jedrsko orožje) so s tem otopile najhujše ostrine grozečih notranjih spopadov z nepredvidljivimi posledicami, hkrati pa samostojno, mimo centra, zastavile nova načela bodoče konfederacije ali zveze držav.

Gorbačovu oziroma ostankom centralnih oblasti, ki jih predstavlja, ni ostalo drugega, kot sprijazniti se z novimi dejstvi in se po njih ravnati. Začela so se intenzivna posvetovanja med republikami in centrom, iz katerih se je rodil nov sporazum, tokrat »10 + 1«, ki so ga objavili 2. septembra na začetku zasedanja kongresa ljudskih poslancev. Sporazum, ki so ga podpisali Rusija, Ukrajina, Belorusija, Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija, Azerbajdžan in Armenija, v imenu zveze pa Gorbačov, predvideva ustanovitev povsem nove države, ki bo temeljila na popolni suverenosti republik oziroma držav, povezovali pa jo bodo enoten gospodarski prostor, skupna obramba in zunanja politika (pri njenem oblikovanju bodo članice imele bistveno več pristojnosti kot dosedanje zvezne republike), skupno pa bodo jamčene tudi državljanske pravice in pravice narodnih manjšin.

Za dosego tega cilja bo potrebno prehodno obdobje, v katerem ne bo več dosedanjih zveznih organov, pač pa so namesto njih ustanovili tri nova zvezna telesa: vrhovni sovjet, državni svet in medrepubliški ekonomski komite.

Vrhovni sovjet (imenovan tudi svet predstavnikov) je začasni parlament, sestavljen iz dveh domov, iz sveta republik in zveznega sveta. Republike, ki so podpisale sporazum »10 + 1«, so v tem organu zastopane z enakim številom članov in imajo po en glas. Svet republik bo sprejemal in spreminjal zvezno ustavo, sprejemal v zvezo nove države, določal zvezni proračun ter napovedoval vojno in sklepal mir; zvezni svet bo sprejemal zakone o zaščiti pravic in svoboščin državljanov.

Državni svet sestavljajo predstavniki vseh republik oziroma držav, predseduje pa mu predsednik Sovjetske zveze. Njegova naloga je usklajevati tiste zadeve s področja notranje in zunanje politike, ki zadevajo splošne interese članic. Sklepi državnega sveta so obvezni za vse.

Medrepubliški ekonomski komite je vlada za prehodno obdobje, ki je prav tako sestavljena po paritetnem načelu. V pristojnosti tega organa so obrambne, varnostne in mednarodne zadeve, predvsem pa usklajevanje gospodarstva in socialne politike ter dogovarjanje z republikami o izvajanju gospodarskih reform. Predsednika medrepubliškega ekonomskega komiteja imenuje predsednik Sovjetske zveze (Gorbačov).

Vse te sklepe je 5. septembra z dvetretjinsko večino sprejel kongres narodnih poslancev, tako da so formalno sprejeti povsem ustavno in zakonito, čeprav je njihov pomen revolucionaren, zaradi česar so predvsem konservativni poslanci konkresne sklepe označili kot nov državni prevrat, le da je bil tokrat formalno izpeljen v ustavnih okvirih. (Naj samo kot zanimivost navedemo, da je na dan, ko so bili ti sklepi sprejeti, konservativna frakcija KPSZ izključila Mihaila Gorbačova iz partije »zaradi izdaje mednarodnega delavskega gibanja, likvidacije socializma v Sovjetski zvezi in razpada ZSSR«).

Tega najnovejšega sporazuma torej niso podpisale Litva, Latvija in Estonija, zdaj že nekdanje sovjetske republike, ter Moldova in Gruzija. Sporazum predvideva, da se te države in republike novi skupnosti lahko priključijo enako kot deset podpisnic ali pa samo delno, na primer samo pri ustvarjanju enotnega gospodarskega prostora. Odnosi z njimi oziroma stopnja njihove povezanosti z novo državo so stvar prihodnjih pogajanj.

Če se za konec tega pregleda dogajanja še enkrat zatečemo k številkam, vidimo, da tistih deset republik, ki so se dogovorile za nov tip države, predstavlja 98,8 odstotka ozemlja dosedanje ZSSR in 93,8 odstotka njenega prebivalstva.

Zastavlja se torej vprašanje, ali zares lahko govorimo o razpadu države, kar je trenutno najpogostejša beseda v zvezi z dogajanjem v Sovjetski zvezi. Kakršen koli določen odgovor na to je trenutno zelo tvegan. Če bodo zadeve tekle v glavnem tako, kot so zastavljene – kar je najbolj optimistična inačica – potem bi bilo bolj upravičeno govoriti o temeljiti in zelo daljnosežni preobrazbi države, ne pa o njenem dejanskem razpadu. Toda razmere, kakršne vladajo v državi, predvsem naraščajoče socialne in mednacionalne napetosti, ne dajejo jamstva, da bodo stvari zares tako tekle. Na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze je ta hip 76 točk, kjer že prihaja do konfliktnih situacij in oboroženih spopadov zaradi mednacionalnih, obmejnih in drugih konfliktov. Socialnih napetosti sploh ni mogoče na ta način locirati in oštevilčiti, so pa bolj ali manj razpršene po vsem ozemlju in možnost večjih izbruhov je zelo velika. Obstajajo številne politične, verske, regionalne in drugačne napetosti in konflikti, ki so deloma posledice desetletja trajajoče graditve »brezkonfliktne družbe«, kar je v praksi pomenilo, da so se vse dejanske in potencialne napetosti umetno prikrivale in da ni bilo nobene možnosti za njihovo normalno sproščanje, deloma pa so normalne posledice sedanjih velikanskih sprememb na vseh področjih.

Vse to kaj lahko ogrozi načrtno in obvladovano preobrazbo države, kot je zdaj zamišljena, in razvoj požene v smer dokončnega razpada. V tem primeru si je težko misliti, da bi pravi razpad lahko potekal mirno in nadzorovano. Za sedanji poskus preobrazbe je namreč vendarle značilno, da republike zavestno skušajo obvladovati najbolj eksplozivna nacionalna, ozemeljska, ekonomska in druga konfliktna vprašanja, na kar pa ni moč računati, če bi se sedanji konfliktni procesi izmuznili dogovorjenemu nadzorstvu, kar je povsem realna možnost.

Poleg tega je treba upoštevati, da se preobrazba države dogaja v tudi sicer močno tveganih in nepredvidljivih okoliščinah. Predvsem gre tu za dokončen in popoln razpad komunističnega sistema, kar že samo po sebi ustvarja konfliktne in težko obvladljive razmere. Na to pa pozarjajo izkušnje domala vseh drugih nekdanjih komunističnih držav, predvsem pa jugoslovanske (in prav Jugoslavija je v marsičem neprijetno podobna Sovjetski zvezi), kjer pa je komunistični eksperiment vendarle trajal manj časa, razen tega ni imel tako močnih korenin kot v Sovjetski zvezi. Popolna sprememba družbenih, gospodarskih, lastninskih, političnih in drugih odnosov v Sovjetski zvezi je že sam po sebi izjemno zapleten, težaven in tudi dolgotrajen proces, ki preobrazbo države sooča z mnogimi novimi ali ta hip sploh še nepredvidljivimi zapleti. Zaradi vsega tega seveda ni neutemeljen pomislek, ali bo ta preobrazba res izvedljiva po najbolj optimistični inačici – to je nadzorovano in dogovorno.

Povrh obstaja še vrsta specifičnih problemov, ki trenutno sploh še ne delujejo s polno močjo, je pa njihov vpliv že mogoče z veliko mero zanesljivosti napovedati.

Eno takih vprašanj je odnos med največjo in najmočnejšo Rusijo (17.078.000 kvadratnih kilometrov ozemlja in 147.386.000 prebivalcev ali 76,6 odstotka ozemlja in 51,4 odstotka prebivalstva) in med drugimi republikami oziroma državami. Dosedanja Sovjetska zveza je bila v bistvu ruski imperij, zasnovan na izrazito močni in vsestranski ruski nadvladi. V predvideni novi zvezi se Rusija sicer predstavlja kot enaka med enakimi, vendar že doslej nekatera konkretna dejanja (na primer Jelcinovi pritiski in grožnje s spreminjanjem meja) pričajo, da tudi obrazec »prva med enakimi« še ni odpisan. Bodoče urejanje gospodarskih, vojaških in

drugih vprašanj nove zveze utegne prav glede statusa Rusije naleteti na številne čeri. Zlasti še ker se tudi ruski nacionalizem povečuje, prav tako kot ideje o veliki in močni ruski državi.

Nadalje lahko z veliko gotovostjo predvidimo, da se bo zaostrovalo tudi vprašanje notranje ureditve same Rusije in statusa neruskih narodov v njej. Rusija je tudi sama federacija, v kateri živi poleg Rusov še več deset neslovanskih narodov. V njej je šestnajst avtonomnih republik, pet avtonomnih pokrajin in deset nacionalnih okrožij. Enako kot vsa Sovjetska zveza je tudi Ruska federacija zgrajena in deluje na temelju vsestranske ruske nadvlade, narodi, ki živijo v njej, pa imajo dejansko še manj pravic kot narodi v zveznih republikah. Trenutno je vprašanje notranjih odnosov v Rusiji nekoliko potisnjeno v stran in zamegljeno, delno zato ker je pač v ospredju vprašanje obstoja in usode celotnega imperija, znatno pa tudi zato, ker ga namenoma potiskajo v stran ruski voditelji na čelu z Borisom Jelcinom. Toda mnogi narodi v Ruski federaciji so skrajno nezadovoljni s svojim podrejenim položajem in mnogi med njimi, na primer turkojezični Tataři, Baškirci in Čuvaši med Volgo in Uralom, ugrofinski Mordovci, Marijci in Udmurti v Povolžju ali nekateri muslimanski narodi na severnem Kavkazu, zahtevajo radikalno spremembo sedanjih odnosov ali pa celo izločitev iz Ruske federacije in status zveznih republik. Že v bližnji prihodnosti bo to zagotovo eno resnejših in tudi konfliktnih vprašanj v Ruski federaciji.

Nadaljnje zelo pomembno in odprto vprašanje je povezano z islamskimi, večinoma turkojezičnimi (izjema je iranskojezični Tadžikistan) republikami v Srednji Aziji (Kazahstan, Uzbekistan, Kirgizija, Tadžikistan, Turkmenija) in na Kavkazu (Azerbajdžan). Gre za velikansko (4,082.000 kvadratnih kilometrov) povezano ozemlje, ki ga družijo verska, rasna, kulturna in zgodovinska podobnost, trenutno pa še posebej močna revitalizacija islama in izjemna demografska eksplozivnost. Islamski, turkojezični narodi sestavljajo poleg Slovanov najmočnejšo skupino prebivalstva v Sovjetski zvezi, njihov delež v celotnem prebivalstvu se bliža četrtini, demografska eksplozija pa napoveduje nadaljnjo hitro rast.

Islamske zvezne republike povzročajo v sedanjem prestrukturiranju države še najmanj težav, saj so pravzaprav gladko sprejele vse dosedanje zamisli prestrukturiranja. Pomembnejši kot njihovo sodelovanje oziroma manj aktivno sodelovanje pri prestrukturiranju pa sta njihovo notranje prebujanje in organiziranje, ki potekata na temeljih panislamizma in panturkizma. Na ta način znotraj Sovjetske zveze – in tudi bodoče države – nastaja zelo močna in vitalna versko-rasna skupnost, ki bo zagotovo v prihodnje igrala pomembno vlogo. S propadom enotne komunistične ideologije se v nekdanji ZSSR že oblikuje nekakšen versko-rasni dualizem – slovansko-pravoslavni del na eni in islamsko-turški na drugi strani. Tudi tu se torej kažejo obrisi neke nove stvarnosti, ki jo bo v prihodnje težko in vedno težje obdržati v enotni državni skupnosti.

Morda je ta hip res še prezgodaj govoriti tudi o teh vprašanjih, vsekakor pa ni odveč nanje vsaj opozoriti. Kažejo namreč, da tudi morebitno uspešno in dogovorno prestrukturiranje države po sedanjih zamislih ne jamči trajnih ali tudi samo dolgotrajnih rešitev. Za problemi, ki so ta hip najbolj aktualni, se namreč že zarisuje cela vrsta novih, ki bodo terjali še nove in drugačne rešitve.

In če si po vsem tem znova zastavimo vprašanje, ali Sovjetska zveza dokončno razpada ali pa se le na novo prestrukturira, se zdi še najbolj realen odgovor, da se prestrukturira (vendar z zadržkom, da je to optimistična inačica), vendar veliko stvari kaže, da tudi to utegne biti le prehodna rešitev.

O pojmu pravne države

Pojem pravne države je v zadnjem času tudi pri nas pogostejši v rabi. Uporabljajo ga zlasti pravniki, pa tudi ekonomisti, politologi, sociologi, filozofi, zgodovinarji in politiki. Vendar ga uporabljajo različno, če že ne v vsebinskem pomenu, pa vsaj z različnimi temeljnimi poudarki. Iz tega lahko povzamemo predvsem to, da velika večina tistih, ki o njem pišejo ali govorijo, vrednotijo pojem pravne države pozitivno; bodisi kot dosežek, nasproten prej obstoječemu, bodisi kot vrednoto svetovnega Zahoda, ki jo je treba presaditi na naša tla kot splošno civilizacijsko pridobitev, bodisi apologetsko kot »državo ideal« ali celo kot »državo mit«. Kljub temu pa ostaja v ozadju, ne preveč jasnem, razumevanje vsebine in smisla tega pojma. Vendar pa to ni le naša posebnost; ni namreč utemeljeno sklepanje, da je to tako zgolj zaradi tega, ker smo v preteklosti tako teoretično kot praktično zanemarjali spoznavanje, analizo in uporabo tega pojma. Stanje celo opravičuje sklep, da niti v klasični niti v sodobni teoriji ni doseženo soglasje o pojmu pravne države (E. Šarčević:¹ str. 410). Zato tudi ni redko, da se ta pojem uporablja z veliko lahkotnostjo, celo v ob nepravnem državnem nasilju; vsi se najbrž še spominjamo slovitega izreka o uporabi »vseh sredstev pravne države«. Ne le da o njem ni teoretičnega soglasja, tudi njegove eksistence ne moremo omejiti le na eno samo obdobje, na en tip države ali zgolj na eno samo definicijo. Morda lahko celo pritrdimo trditvi, da govorimo o meščanski pravni državi z vsemi njenimi različicami – od klasično liberalne, konservativne in tradicionalistične, fašistične oziroma nacistične – do neokapitalistične in neoliberalne (E. Šarčević:¹ str. 411). Tudi definicija je odvisna od izbire glavne značilnosti: od nemške (der Rechtsstaat), angleške (rule of law), ameriške (due process of law) do francoske (separation des pouvoirs). Zaradi tega prispevek k razumevanju ideje in pojma pravne države ne more biti odveč.

Ideja pravne države je stara in izvira – tako kot večina še vedno aktualnih idej in utemeljeno zastavljenih vprašanj – iz grške antične filozofije. »Pojavlja se že v Aristotelovi Politiki kot ideja o vladavini zakonov, ki so opremljeni ali z avtoriteto božjega porekla ali z avtoriteto razuma. Prav tako v Platonovi konstrukciji o vladavini ljudi in vladavini zakonov« (E. Šarčević:¹ str. 411). Vendar pa ni utemeljenega dvoma, da sodobna ideja pravne države temelji na naravnopravnih izhodiščih, oblikovanih ob, med in po začetkih meščanskih revolucij na humanistično-racionalistični podlagi in na vrednotah klasičnega liberalizma. V svojem začetku pomeni svojevrsten teoretičen kompromis med naravnopravno idejo svobode in med idejo državne suverenosti, oblikovane na podlagi tradicionalno-konservativnega sosledja avtoritete od Boga, monarha do posvečenega državnega razloga, vsemogočnega in vseobladujočega *raison d'état*. Zato je razumljivo, da se pri Robertu von Mohlu, enem od začetnih utemeljiteljev pojma pravne države, pojavlja neodločnost v pogledu pravilnosti naziva: »Ta naziv . . . ni povsem ustrezen, saj je pravo samo polovica dejavnosti te vrste države; morala bi se pravzaprav imenovati pravna in policijska država. Morda bi bilo najbolje: država razuma (Verstandesstaat)« (E. Šarčević: str. 418). Tisto, kar naj bi bilo nasprotje pravni državi, namreč policijska država, torej von Mohl združuje v logično in teoretično nedosledno celoto. Ta nedoslednost ni le začetna zadrega poskusa pomiritve libe-

ralne ideje z izrazito konservativno-avtoritarno, marveč je značilna za celotno zgodovino razvoja ideje o pravni državi: nihanje med pravno formalnimi značilnostmi pravne države in vsebino prava te države, torej med formalnimi in materialnimi značilnostmi pravne države, ali drugače rečeno, med vezanostjo države na pravo ob zanemarjanju vsebine tega prava (F. Neumann: str. 47) ali med vezanostjo države na pravo ob poudarjanju kakovostnih značilnosti tega prava.

Če pa govorimo o nazivu pravne države, moramo pritrditi mnenjem, da izvira iz nemškega kulturnega kroga, predvsem iz nemške filozofije države in pravne teorije ter teorije nemškega konstitucionalizma. Pomembni elementi teorije pravne države, vendar ne tudi sam pojem, so v Kantovi teoriji prava, v zgodnji filozofiji Fichteja in v delu Wilhelma von Humboldta (*Über die Grenzen der Wirksamkeit des Staates*). Nemška teorija ima v razvoju pojma pravne države vidne predstavnike v Robertu von Mohlu, ki opredeljuje pojem pravne države s pomočjo njenih vsebinskih kvalitete, torej na podlagi »materialne koncepcije«, v Friderichu Julinsu Stahlu, ki opredeljuje ta pojem s pomočjo formalnih značilnosti delovanja države, torej na podlagi »formalne koncepcije«, v Ottu Bahru, ki poudarja identiteto države in prava, formalnopravno opredeljevanje pravne države ter neodvisnost pravosodja, in v Rudolfu von Gneistu, ki poudarja, da je sodni nadzor nad zakonitostjo delovanja uprave temelj, ki omogoča eksistenco države kot pravne države. Sledita mu Otto Mayer, po katerem je pravna država predvsem država dobro urejenega upravnega prava, ter Richard Thoma, ki utemeljuje pravno državo na dveh skupinah idej: na ustavnopravni delitvi funkcij, v katerih je uprava vezana na zakon, ter na tdnem sodnem nadzoru države in njenih uradnikov (E. Šarčević:¹ str. 416-433).

Vendar, če govorimo in pišemo o pravni državi, moramo to kategorijo opredeliti. Predhodni kratek in poenostavljen shematski uvod je bil potreben predvsem zato, da nam vsaj deloma omogoči vpogled v težavnost in zapletenost te naloge. Na voljo imamo precej možnosti, na primer tudi naslednje:

a) da opredelimo pojem pravne države na podlagi modelov, ki so jih ustvarila prevladujoča gibanja devetnajstega in dvajsetega stoletja (liberalizem, konservativizem, nacionalizem in socializem, zadnji v socialdemokratski in realsocialistični izvedbi);

b) da opredelimo ta pojem z izhodišč posameznih znanosti: pravne, politološke, zgodovinske, sociološke, ekonomske in filozofske;

c) da ga opredelimo glede na temeljni element, se pravi na idejo o vladavini zakonov in na sistemiziranje teoretične konceptualizacije razlogov, ki pravno državo legitimirajo. S tega izhodišča lahko oblikujemo štiri teoretične paradigme: racionalno – individualistično, iracionalno – konservativno, mešano in kritično marksistično;

d) da opredelimo ta pojem na podlagi elementov-načel, ki ga sestavljajo.

Skušal bom opredeliti pojem pravne države na podlagi elementov-načel, ki ga sestavljajo. Razlog za to je predvsem v tem, da je ta možnost tista, ki lahko mnogo prispeva k razumevanju tega pojma. Vendar tega poskusa ni mogoče razumeti tudi kot poskus univerzalne opredelitve (E. Šarčević:² str. 423). Kljub priznanju tovrstnim prizadevanjem namreč poskus ne more povsem uspeti, če ne že zaradi različnih ideoloških, teoretičnih in praktičnih pristopov, pa vsaj zaradi značilnosti odločilnih poudarkov v pogledu različnih načel oziroma strukturnih elementov pravne države. Možnost, navedeno pod c, pa je izkoristil že E. Šarčević in je zanimiva tudi zato, ker vsaj deloma vsebuje tudi možnosti variant pod a in b.

Opredeljevanje pojma pravne države začenjam z njenimi ožje pravnimi ele-

menti predvsem zaradi tega, ker že sam pojem pravna država vsebuje odločilni poudarek na pravo, in to ne le v nemški, temveč tudi v anglosaksonski in severno-ameriški teoriji. Predvsem zaradi tega so tudi nekateri ožji pravni elementi pojma pravne države – če že ne splošno priznani, pa vsaj večinsko sprejeti. Po drugi strani pa se taka metoda lahko izpostavlja kritiki zlasti zaradi pravnega funkcionalizma ali pravnega pozitivizma. Zaradi prvega predvsem zato, ker zlahka zaide v dehistORIZIRANJE. »Svet danega se razširja v svet vedno obstoječega in edino možnega, edino razumnega. Pojavlja se kot elementarno nerazvijajoč. Procesi... okostenevajo v okorele strukture, vzročno mišljenje se nadomešča s funkcionalnim« (R. Kühnl: str. 69). Še resnejša je nevarnost omejevanja v pravnem pozitivizmu, v »čisti pravni vedi« (H. Kelsen), ki želi prikazati pravo, ne da bi ga kvalificiralo ali diskvalificiralo kot pravično ali nepravično, ki zavrača vrednotenje pozitivnega prava, ki torej zavrača povezanost države in prava z zgodovinskimi in dr. izbenimi znanostmi in s filozofijo (R. Kühnl: str. 70). Če je pravni pozitivizem oretežno sprejemljiv in koristen pri obravnavi čistih pravnih kategorij in institutov, pa je bistveno pomanjkljiv prav pri kategorijah, kot je pravna država, saj gre za primer, ki značilno terja multidisciplinaren pristop zaradi svoje razvojne dinamičnosti, teoretične večplastnosti in socialno-funkcionalne obremenjenosti. Nevarnosti pozitivizma pa se lahko vsaj deloma izognemo, če poleg formalnih elementov oziroma načel pravne države obravnavamo tudi vsebinske (materialne) elemente in poleg njih še institucionalne, torej elemente, ki so le deloma pravni oziroma zunajpravni.

Med ožja pravna načela pojma pravne države lahko brez pridržkov uvrstimo načela, ki označujejo sodobno pravo, to so njegova splošnost, abstraktnost in neretroaktivna veljavnost.

Splošnost prava označuje predvsem njegovo nanašanje na najširši ali zelo širok krog nedoločenih adresatov, ki se pojavijo v abstraktno predvidenem tipičnem razmerju, ki ga pravo ureja.

Izpolnjuje dve glavni zahtevi: enakost vseh, na katere se pravo nanaša, tako na posameznika kot na državo in njene organe. Zadnje pomeni tudi omejitev državnega delovanja na pravni okvir; hkrati pa izpolnjuje tudi drugo zahtevo, namreč predvidljivost individualnega in državnega delovanja in pravnih posledic. To je še posebej pomembno za liberalno tržno gospodarstvo. Pravna država s splošnostjo prava povzroča kalkulabilnost socialnega in ekonomskega »prometa« v tistem smislu, ki se nanaša na socialno-ekonomsko preračunljivost delovanja (J. Habermas: str. 96). Tu se pojavlja možnost »čiste pravne države« (Wel er) – države z značilnostmi *laissez faire* gospodarskega mehanizma (E. Šarčević:² str. 426). Splošnost zakona torej pretežno ustreza ideji klasičnega liberalizma, zlasti ideji klasičnega ekonomskega liberalizma.

Abstraktnost prava pomeni njegovo neosebno ter v prihodnost usmerjeno urejanje zamišljenih tipičnih razmerij in ima isto funkcijo kot splošnost prava.

Prepoved retroaktivne veljavnosti prava je razumljiva, če funkcijo splošnosti in abstraktnosti prava razumemo v smislu predvidljivosti in s tem tudi pravne varnosti in v smislu prava kot omejitvenega dejavnika države. Z možnostjo sprejemanja predpisov oziroma pravnih norm, ki učinkujejo za nazaj, je kakršna koli pravna varnost iluzorna, državni posegi te vrste pa s tem dobijo izrazito iracionalen predznak. Zlasti lastninsko-profitna gospodarska ureditev je s tako možnostjo izrazito prizadeta, funkciji splošnosti in abstraktnosti prava sta ob možni retroaktivni uporabi prava lahko izničeni.

Značilnost te prve skupine elementov-načel pojma pravne države je, da skušajo

izključno z določenimi značilnostmi prava omejiti državo in jo podrediti pravu. Lahko bi povzeli, da gre za posebno vrsto državnosti, ki je omejena na okvir pravne državnosti v polnem pomenu te besede. Zato bi vsaj v tem obsegu ustrezal pojem »vladavina zakona«, saj bolje označuje vsebino načel, ki naj ustrezajo značilnostim države, katere delovanje je tem načelom podrejeno.

V drugo skupino elementov oziroma načel, ki sestavljajo pojem pravne države, so uvrščeni tisti, ki so vsaj deloma pravni. Sem bi lahko uvrstili: racionalnost prava, neodvisnost sodstva, sodni nadzor nad pravno pravilnostjo delovanja državnih organov, spoštovanje splošno priznanih človekovih svoboščin in temeljnih pravic ter načelo delitve oblasti.

Pod racionalnostjo prava lahko razumemo zelo različne značilnosti oz. bolje povedano kakovostne značilnosti prava. Racionalnost prava ne pomeni samo oviranja iracionalne nepredvidljivosti državnega delovanja. Najbrž pa bi bilo preveč ambiciozno, če bi dosledno zahtevali od prava tako imenovano generično racionalnost: načelo reprezentacije, javnosti in parlamentarnega soglasja, ki oblikujejo »... racionalen zakon, ki ga moramo spoštovati zaradi tega, ker predstavlja samoopredelitev človeka v splošnem pravilu« (E. Šarčević:² str. 427). Blizu sprejemljivosti pa je glede racionalnosti zahteva, da se pravo opira na spoznanje znanosti in na predpostavke, ki omogočajo posplošljivost in abstraktnost prava v smeri, ki zagotavlja njegovo učinkovitost. Med te predpostavke bi lahko uvrstili naslednje (Ž. Puhovski: str. 14):

a) odnos, ki je primeren za posplošitev (oziroma ki je družbeno utemeljen z interesom, primernim za posplošitev);

b) mehanizem posplošitve, ki temelji na (večinskem) priznanju zainteresiranih;

c) nadzor nad posplošljivostjo, ki temelji na načelu, ki velja tudi za »nadzorovanje nadzornikov«;

d) negativne posledice neizpolnjevanja obveznosti zadevajo običajno samo majhno število zavezancev (opomba: kar logično sledi iz – večinskega – priznanja mehanizma posplošitve);

e) te negativne posledice morajo pomembno prizadeti interese kršilcev obveznosti.

Skratka, tako pojmovanje racionalnosti prava vsaj deloma pritruje Radbruchu, da »... velja samo tista pravna ureditev, ki si je uspela priskrbeti dejansko delovanje, ... tista, ki ji uspe izvajati pravo, s tem dokazuje, da je poklicana določati pravo«.

Neodvisnost sodstva je naslednji element, ki je v območju prava in ne zunaj njega, saj neodvisnost sodstva pomeni, da so sodniki in sodišča vezani na pravo (v skladu z načelom pravne državnosti) in samo na pravo (v skladu z načelom neodvisnosti). Neodvisnost sodstva torej pravzaprav pomeni odvisnost njegovega delovanja od prava, vendar samo od prava. Taka odvisnost je nujna za zagotavljanje predvidljivosti državnega delovanja in pravnih posledic ter s tem racionalnosti prava; ta racionalnost se pri sojenju izkazuje tudi kot racionalna uporaba splošne in abstraktne pravne norme v posameznem sporu oziroma v posamezni zadevi. Pravna racionalnost in dejanska uveljavitev prava pa sta možni le, če je sodnik oziroma sodišče kot organ, ki odloča o uporabi prava, vezan samo na pravo in ne tudi na druge dejavnike oziroma okoliščine, ki niso pravna dejstva, temveč so nepravna. Neodvisnost sodstva se običajno povezuje z načelom delitve oblasti. O tem bo govor kasneje, zlasti z vidika načela delitve oblasti kot elementa pravne države. Že zdaj pa lahko rečemo, da je glede na že navedeno sporno označevati

sodstvo kot oblast, zlasti pa sodstvo kot samostojno oblast, saj je v svoji vezanosti na pravo, predvsem na ustavo in zakon, funkcionalno podrejena ustavni in zakonodajni oblasti, torej parlamentu. Opredelitev pravne države kot sodne države (Justizstaat oziroma Richterstaat) je torej upravičena le deloma, in sicer v obsegu, ki se nanaša na uporabo prava v skladu s pristojnostjo sodišč, hkrati z nadzorom nad ustavnostjo in zakonitostjo državnega delovanja. Država pa ne deluje samo pravno in tudi ni vse delovanje države, vsaj v celoti ne, pod nadzorom sodišč. Če pa nadzorujejo delovanje državnih organov, pa se omejujejo le na nadzor nad pravno pravilnostjo tega delovanja.

S tem pa že prehajamo na naslednji element-načelo pravne države, na sodni nadzor nad pravno pravilnostjo delovanja države, natančneje rečeno, na nadzor nad ustavnostjo in zakonitostjo njenega delovanja.

Vezanost države na pravo ni uresničljiva, če je to le cilj, niso pa na voljo sredstva, ki omogočajo učinkovit nadzor nad uveljavljanjem tega cilja. K temu načelu sodi tudi ustavnosodni nadzor nad delovanjem državnih organov, kar je zlasti pomembno, saj je zakonodajna oblast vezana na ustavo in je šele s takim nadzorom država v celoti vezana na pravo in tudi v celoti pravno nadzorovana. Sodni nadzor nad ustavnostjo in zakonitostjo delovanja izvršne oblasti, zlasti uprave, ter ustavnosodni nadzor nad ustavnostjo delovanja zakonodajne oblasti sta zato pomembna elementa pravne države.

Pravna država je kategorija, oblikovana v kulturnem krogu razvitejšega svetovnega Zahoda. Tudi promocija, varstvo in uveljavljanje človekovih svoboščin in temeljnih pravic so vrednote, oblikovane v istem kulturnem krogu, ki se razvijajo iz idejnih in teoretičnih podlag meščanskih revolucij. Zato je razumljivo, da je načelo spoštovanja človekovih svoboščin in pravic, posebej še v zadnjih letih, bistveni element pojma pravne države, in sicer v njenem naravnopravnem smislu. Človekove svoboščine in temeljne pravice niso »darilo« države, država ni njihov darovalec, zaščitnik in hkrati tudi uzurpator; človekove svoboščine in temeljne pravice so meja, ki je niti pravo niti država ne smeta prekoračiti. Človekove svoboščine in temeljne pravice so naravno dane, prirojene, pravo in država naj jih priznavata, varujeta in uveljavljata; so »tisti vrednostni minimum, ki v smislu pravne državnosti ne sme biti izvržen ali ogrožen s pozitivnim pravnim sistemom« (E. Šarčević:² str. 427). Ta minimum bi lahko označili s tisto vsebino in obsegom, ki je mednarodno splošno priznan in večinsko uveljavljen in se opira na temeljne mednarodne pogodbe, deklaracije in konvencije.

Vendar pa ob obravnavi pojma pravne države lahko govorimo o varstvu in uveljavljanju človekovih svoboščin in temeljnih pravic le v okviru prava. Tema obravnave in njen zaželeni obseg ne dopuščata obširnejše razprave o tem, kakšna in kolikšna je vloga prava pri promociji, uveljavljanju in varstvu človekovih svoboščin in temeljnih pravic; ocene o tem so dokaj različne. Zato naj se zadovoljimo s predpostavko, da je vloga prava pri tem omejena. Slednje je mogoče поблиže pojasniti z dvema ključnima elementoma človekovih svoboščin in temeljnih pravic: s svobodo in enakostjo.

Za našo obravnavo je primerno, da obravnavamo svobodo na podlagi dveh njenih strukturnih elementov, negativnem in pozitivnem. Negativno svobodo lahko označimo kot varstvo posameznika pred neupravičenim oziroma nesprejemljivim zunanjim prisiljevanjem; pozitivno svobodo pa kot posameznikovo možnost in sposobnost, da ustvarja oziroma deluje. Ta shematična delitev, ki namenoma zanemarja dialektično povezanost in soodvisnost obeh elementov svobode, je smotrna zaradi tega, ker nam brez posebnega dodatnega dokazovanja omogoča sklep,

da je vloga prava pri uveljavljanju in varstvu negativne svobode pomembna, celo odločilna, pri uveljavljanju in varstvu pozitivne svobode pa manj pomembna, ali pa je lahko celo zaviralna. Obsežnost in podrobnost pravne ureditve namreč nedvomno ovirata človekovo ustvarjalnost, pa čeprav prispevata k njegovi pravni varnosti; če pa utemeljeno predpostavimo, da obsežna in podrobna ureditev zahtevata tudi pogostejše in obsežnejše spremembe, je tudi korist, ki jo taka ureditev omogoča glede pravne varnosti, dvomljiva. Skratka, pravo in s tem pravna država sta predvsem namenjena negativni svobodi; zato ne preseneča, da je negativna svoboda dobila tudi vzdevek pravna svoboda. Vendar, da ne bi prišlo do napačnih razlag, je treba poudariti, da je tudi negativna svoboda zelo zaželen in visoko pozitivno vrednotena kategorija in je kljub svojim očitnim in pomembnim pomankljivostim podlaga in pogoj za uveljavljanje pozitivne svobode.

Enakost »... je v pravnodržavnem smislu formalna« (E. Šarčević:² str. 425). Pravna ureditev razlikuje pravna dejstva in ne ljudi; osebne okoliščine ljudi (rasa, spol, vera, narodnost, politično prepričanje, premoženje) pravno niso pomembne. Pravo se torej omejuje na določeno vrsto oziroma obliko enakosti, na enakopravnost. Vendar pa se zakon ne nanaša le na posameznike, temveč tudi na državo. Pred zakonom naj bodo »vsi enaki«, vključno z državo.

Tako klasične kot tudi moderne teorije pravne države pretežno poudarjajo, da je načelo delitve oblasti nujen sestavni del pojma pravne države. To je najbolj očitno v francoskem teoretičnem krogu, ki kot odločilni znak pravne državnosti poudarja prav to načelo, saj naj bi pravno državo v osnovi označila »séparation des pouvoirs«. Vendar pa je o tem potreben razmislek, ki naj bo zaradi prevladujoče drugačne ocene ponazorjen z razlogi, ki govore proti temu, da bi načelo delitve oblasti uvrščali med nujne pogoje pravne državnosti. Tudi glede tega nam tema prispevka ter prostor, ki nam je na voljo za razmislek, ne omogočata temeljitejše analize; zato nam preostane le poenostavljeno navajanje posameznih razlogov. Vsak od njih in vsi skupaj pa nedvomno zahtevajo podrobnejšo obdelavo.

Načelo delitve oblasti, kakor ga obravnavamo danes, izvira iz Montesquieujeve (A. Bačić: str. 22, 23) trojne delitve, in sicer za zakonodajno, izvršno in sodno oblast. Temelji torej na posebnih, ločenih in neodvisnih oblasteh, ki so v medsebojnem ravnotežju in se medsebojno nadzirajo. Vendar se to načelo že pri izviru zaplete. Že Montesquieu je namreč zakonodajni in izvršni oblasti podredil sodstvo tako glede njegove funkcije kot glede tega, kolikšno družbeno moč ima. Kljub temu pa je neodvisnost sodstva razvojna posledica izvirnega načela delitve oblasti, najpomembnejši vsebinski in institucionalni dosežek načela delitve oblasti in je povsem nesporno kot tak tudi priznan. Vendar pa ob upoštevanju že navedenih razlogov le stežka pristanemo na trditev, da gre pri sodstvu za samostojno oblast, ki ni odvisna od drugih dveh oblasti; menim, da razlogov ni treba še posebej utemeljevati, saj so jasni. Težave so tudi pri preostalih dveh oblasteh, zakonodajni in izvršilni. Harmonično izenačenje in ravnotežje med parlamentom in vlado se doslej nista obnesli, vsaj ne zadovoljivo. Lahko pritrdimo ugotovitvi, da so taki poskusi povzročili bodisi »... močno oblast nad parlamentom v škodo odgovornosti javnemu mnenju, ali pa v preoblast parlamenta, podvrženega slabostim parlamentarnih strank« (K. Loewenstein: str. 118). Poleg tega načelo o posebnih, ločenih in neodvisnih zakonodajnih in izvršilnih oblasteh ni nikjer dosledno izvedeno. Celo v Združenih državah Amerike, katere ureditev naj bi bila vzorec za najbolj dosledno uresničitev načela delitve oblasti, so funkcije deloma prepletene: kongres opravlja tudi administrativne in sodne funkcije, predsednik deloma opravlja tudi zakonodajno funkcijo, vrhovno sodišče pa lahko s svojimi odločitvami pomembno

vpliva na izvajanje zakonov v smislu splošne artikulacije uporabe prava (A. Bačić: str. 43). Za pravno državo pa je predvsem pomemben element prava, njemu naj bi bile podrejene vse vrste oblasti; to je sicer jasno za sodstvo; v razmerju med zakonodajno in izvršno oblastjo pa bi utemeljeno pričakovali odločilen primat zakonodajne oblasti kot odločilnega nosilca določanja prava. To po drugi strani pomeni, da tudi sistemu demokratične enotnosti oblasti ne bi smeli odrekati pravne državnosti, če upošteva druga načela pravne državnosti. Kot primer bi lahko navedli ureditev švicarske konfederacije, ne glede na to, ali pritrujemo tistim, ki to trditev uvrščajo v skupščinski sistem ali v parlamentarni sistem z odločilno vlogo parlamenta in z izrazito uveljavljenim poudarkom na načelu suverenosti ljudstva, izraženim v referendumskem odločanju. Žal pa je ta ureditev, oblikovana kot dragocena posebnost v 700-letnem razvoju, pod močnim pritiskom evropskega poenotenja in v resni nevarnosti, da bo odpravljena.

Ne glede na to pa pri načelu delitve oblasti ni jasno, ali govorimo le o organizacijski in funkcionalni delitvi oblasti, ki je v razvitejših državah nujna in tudi povsod uveljavljena, ali tudi o politični delitvi oblasti, ki je sicer deloma uveljavljena, a vendar ni jasno izražena in v konkretnih razmerjih »uspešno« zamegljena.

Če je namen načela delitve oblasti medsebojni nadzor posameznih vrst oblasti in njihovo medsebojno omejevanje, moramo ugotoviti, da je uspeh v razmerju med zakonodajno in izvršno oblastjo zanemarljiv, saj prevladuje dejanska moč težko obvladljive in skromno nadzorovane izvršne oblasti. Omejitev centralne državne oblasti je lahko mnogo bolj učinkovita v sistemu s poudarjeno decentralizacijo, z razvito avtonomno kritično javnostjo (civilno družbo) in z oblikovanimi možnostmi uveljavljanja načela suverenosti ljudstva. Načelo vertikalne delitve oblasti – v primerjavi z načelom horizontalne delitve – bi bolje ustrezalo svobodi kot elementu pravne državnosti in kot načelu, ki naj omejuje državno suverenost, nesrečno fikcijo, ki je s presenetljivo velikim uspehom nadomestila načelo suverenosti ljudstva.

Končno so na vrsti tudi tisti elementi oziroma načela pravne države, ki so predvsem vrednostni in nepravni. Med zadnje bi kazalo uvrstiti predvsem dvoje načel: pravičnost in varnost. Tudi ti dve vrednosti sta izraz evropskega kulturnega kroga, celo v ožjem pomenu te besede, zlasti tedaj, ko govorimo o pravičnosti in varnosti kot socialnih vrednotah. V evropskem kulturnem krogu in pri obravnavi pravne države se pravičnost običajno razume v zoženem smislu, za formalno enakost, temveč tudi za stvarno enakost varnosti, za socialno v smislu načela enakosti. Vendar tu ne gre le za enakost v pravnem smislu. Gre za modele, ki izražajo gesla neoliberalizma (socialno tržno gospodarstvo) ali socialne demokracije (socialna država oziroma država blaginje), v skrajni obliki tudi realnega socializma. Poleg že omenjenega načela formalne enakosti bi lahko načela, ki jim sledijo oziroma ki so jim sledile posamezne vrste državnih ureditev, izrazili takole: načelo egalitarizma oziroma omiljeno egalizacijsko načelo, načelo enakih začetnih možnosti, načelo enakih pravičnih življenjskih možnosti in načelo demokratske enakosti, kot ga je opredelil John Rawls s svojo zamislijo o dobri oziroma pravični družbeni ureditvi. Načelo pravičnosti je hkrati vrednotno, materialno in zunaj pravno, je element, ki »... ni do konca teoretično spoznan in ki prav zaradi tega končnega smotra pravne državnosti nikoli ne sprejme kot definitivnega in enkrat za vselej danega« (E. Šarčević:² str. 425). Pravičnost bi torej kot načelo pravne države lahko brez oklevanj sprejeli le v njegovem ožjem in formalnem smislu; vsaka nadaljnja ožja vsebinska opredelitev tega načela bi namreč kljub vse

večjemu številu zagovornikov povzročala preveliko razhajanje, s tem pa bi se pojem pravne države še bolj relativiziral.

Podobno je tudi z varnostjo – če ta pojem razumemo širše od pravne varnosti, ki je nujen element pravne države. Če namreč z varnostjo razumemo eksistenčno varnost v smislu socialne oziroma materialne varnosti posameznika v sodobnih državnih ureditvah, velja zanjo isto kot za načelo pravičnosti, da namreč v tem pomenu ni zanj potrebnega soglasja v okviru pojmovanja pravne državnosti. Temu načelu namreč nasprotuje pojmovanje, da država ne sme skrbeti za blaginjo posameznika na način, ki presega avtonomijo posameznika ali ogroža področje zasebnih interesov.

Nekateri poudarjajo tudi odgovornost kot ključni element načela moderne pravne države; to vsekakor drži, vendar sodobne pravne ureditve brez odgovornosti državnih funkcionarjev in posameznikov ni in je torej v taki ureditvi taka odgovornost sama po sebi razumljiva v vseh njenih pravnih vidikih. Element racionalnosti prava je tudi njegova učinkovitost; te pa ne more biti brez pravno urejene in praktično vpeljane odgovornosti.

Poskus strnitve vrednosti pojma pravne države, tudi za naš čas in naše razmere, bi bil lahko v naslednjem: pravo ni zgolj stvar formulacije in interpretacije; pravo dajejo smisel in kakovost načela, oblikovana v družbenem zgodovinskem razvoju kulturnega kroga svetovnega Zahoda, in posledica njegovih humanistično-racionalističnih idejnih in teoretičnih tokov. Ta načela so nad razlogi države; pravna država jih mora spoštovati in jih v svoji pravni ureditvi uveljaviti.

UPORABLJENA LITERATURA

- Šarčević, Edin: Pojam pravne države, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, št. 4/1989
Šarčević, Edin: Ka sistemizaciji teorije pravne države, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, št. 4/1990
Puhovski, Žarko: Mogućnosti pravne države u Jugoslaviji, Forum čovek i pravo, Zemunska štampa, št. 2/1991
Kühnl, Reinhard: Oblici građanske vladavine: Liberalizam – fašizam, Komunist, Beograd 1978
Habermas, Jürgen: Strukturne spremembe javnosti, Studia humanitatis, Ljubljana 1989
Rawls, Johan: Teorija pravde, Naše teme, št. 5–6/1990, Zagreb
Radbruch, Gustav: Filozofija prava, Nolit, Beograd 1980
Loewenstein, Karl: Razmatranja o vrijednosti ustava u našem revolucionarnom dobu, Problemi suvremene države, Naprijed, Zagreb, 1975
Bačić, Arsen: Principi podjele i jedinstva vlasti u Jugoslaviji, Književni krug, Split 1990
Neumann, Franz: Demokratska i autoritarna država, Naprijed, Zagreb 1974

DARIJAN BOŽIČ¹

Jubilej jubilejev

(ali prispevki za okroglo mizo o slovenski glasbeni ustvarjalnosti ta hip)

»Spero, ergo sum!«

Leto 91 je za slovensko glasbo zanimivo in vredno posebnega zapisa. Dosegli smo vrhunec v vrsti proslavljanj obletnic, ki so življenjskega pomena za našo

¹ Darijan Božič, skladatelj, profesor Univerze v Mariboru.

glasbeno kulturo. Smo v petem letu potekanja poudarjenih jubilejev. To petletnico lahko upravičeno proslavimo kot »jubilej jubilejev«. Proslavljanje bo manj na očeh javnosti, zato pa tem bolj občuteno in v srca segajoče vse bolj redkim poznavalcem naših glasbenih razmer. Zapisano z zornega kota tistih »vagi aves« (ljudi z roba), kot bi lahko poimenovali slovenske skladatelje. V nadaljevanju bo razvidno, da brez blage ironije v tej kratki glasbeni kronologiji ne bi šlo – kot je pač rekel filozof: »Življenje je prekruto, da bi ga vedno jemali resno.« (Citat je svobodna variacija.)

S tremi tabelami poskusimo analitično prikazovati glasbeno dogajanje zadnjih petih let na Slovenskem. Sestavljene so deloma po letnicah sezon, deloma kolektorsko, kot se je kaj pomembnega v našem glasbenem prostoru dogajalo. Bolj natančni faktografski podatki so vsakomur dostopni v naši dnevni in revijalni publicistiki.

Tabela 1: Pregled glasbenih slovesnosti zadnjih petih let:

A) 85/86: OBLETNICA DELOVANJA OPERE SNG MARIBOR

Ob tej priložnosti organizira takratni direktor opere dr. Henrik Neubauer dobro zastavljeni in obiskani simpozij o delovanju mariborske opere in da v eni sezoni na abonmajski repertoar kar pet slovenskih del. Dve operi (Kačji pastir in Kralj Lear), en balet (Flandrijske zgodbe) in še dve baletni postavitvi na že zapisani koncertni partituri. Uprava ugotavlja povečan obisk občinstva in ob koncu leta podeli Društvo slovenskih skladateljev svojo vsakoletno nagrado za najbolj zaslužnega izvajalca slovenskih del mariborski operi.

B) 87/88: DVOJNA OBLETNICA SLOVENSKE FILHARMONIJE

SF naroči slovenskim skladateljem tri nova simfonična dela za izvedbo na svojem slavnostnem jubilejnem koncertu. V okviru DSS se porodi ideja o organizaciji Svetovnih glasbenih dnevo v Ljubljani v Cankarjevem domu. V januarju filharmonija slavi svoj dvojni jubilej z vrsto prireditev. Vrhunec je dosežen s slavnostnim koncertom, ki zbere vso kulturno in politično elito v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma. Obe krstni izvedbi slovenskih avtorjev sta deležni pozornosti občinstva in pohval strokovne kritike.

C) 88/89: ČRNE MASKE

Sezona je praznik slovenske glasbe. Po tridesetih letih je ponovno na odru to delo svetovnega pomena. Don Lorenzo Josipa Lešaja je enkrateno. Po treh desetletjih je dobil Samo Smerkolj dostojnega naslednika. Predstava vznemiri strokovnjake in publiko, ki se vozi na reprize iz cele domovine, čeprav ne prej ne poslej ne bo več šla v operno hišo. Kogoj doživlja zaslužen zmagoslavje. Po njem se poimenuje dvoranica DSS, prav tako Viteška sobana na Turjaškem gradu, pa še neka steza, ki se vije po manj znanem dolenskem hribu, dobi ime Kogojeva pot. Tako je ta – prav gotovo eden naših najboljših skladateljev – posthumno uvrščen med tvorce naše planinske zavesti.

Č) 1990: LETO HUGA WOLFA

Vrstijo se razstave in simpoziji o življenju in delu tega genialnega skladatelja samospevov. Največ opravi spet mariborska opera z uprizoritvijo opere Corregi-

dor. Postavi jo na oder, posname avdio in nato še video. Nekaj časa smo v središču pozornosti svetovne glasbene javnosti. Tako nam zatrjujejo domači organizatorji in tuji povabljeni, ki nas zvesto obiskujejo na vseh naših festivalih in simpozijih.

D) 1991: GALLUSOVO LETO

To je vrhunec v tej vrsti jubilejev. Štiristoletnico smrti tega skladatelja bomo slavili vse leto. Ni zborovskega koncerta brez njegovih del. Snema se TV-nadaljevanka o tem, da vemo o njegovem življenju malo ali skoraj nič! In tokrat imamo kar dva simpozija: spomladanskega v okviru Slovenskih glasbenih dni in jesenskega v organizaciji SAZU, ki izda ob tej priložnosti celotno reprezentančno izdajo Gallusovega Opus musicum.

Vsa ta naštetja jubilejna dogajanja so dekorirana z ognjemeti besed, izgovorjenimi na sestankih ali zapisanih v resnih revijah. Le redki pa – tisti, ki žele spoznati tudi, kaj je za naličjem stvari – vedo, da je vse naštetje le pozlačena železna maska, za katero gnije tisto, kar naj bi bilo naša zavest o lastni glasbeni kulturi. In v tem gnitju je prvi umrl poklic, imenovan »slovenski poklicni skladatelj umetne glasbe«. Morda je bil, a kaj bi z njim, bi se nasmehnil Cankarjev Publikum.

Tabela 2: Dopnilo in prvo ozadje tabele I:

A) 85/86: Zelo uspešna sezona in obletnica Opere SNG Maribor

Na že omenjenem uspelem simpoziju o delovanju mariborske operne hiše je bil dan predlog, naj bi navzoči – med njimi so bili mnogi vplivni ljudje naše glasbene kulture – razpravljali tudi o tem, kako v bodoče morebiti pomagati tej operi, da bo lahko vztrajala pri svoji repertoarni politiki. Predlog »je šel mimo«, izničil pa ga je moderator s stavkom: »Mariborska opera si je znala pomagati doslej, pa si bo tudi znala poslej!« In res – že konec sezone odide iz Maribora po dveh nadvse uspešnih sezonah ravnatelj Neubauer. Nihče ga ne vpraša, zakaj. Niti politika niti kultura, pa tudi nihče izmed udeležencev uspešnega simpozija ne!

B) 87/88: Dvojni jubilej SF

Slavljenka sicer slavi z dvema krstnima izvedbama novih naročenih partitur, a v istem obdobju izgine v predal uprave pet slovenskih partitur: Štuhčev Violin koncert, podpisanega kantata, Alojza Ajdiča Simfonija gre po uspelem debiju na Glasbeni tribuni v Opatiji v koncertni bunker SF, namesto v celoti se izvede 25% Svetetove skladbe, za Urošem Rojkom pa zaloputne vrata SF njen direktor: »Dokler sem jaz tu, te SF ne bo izvajala!« Mladi skladatelj se je namreč upal upreti samovolji dirigenta SF, ki svoje neizživete skladateljske sanje skuša dosanjati s popravljanjem že napisanih slovenskih partitur. Rojko poslej živi in dela v Nemčiji.

Med Kulturno skupnostjo (njenim svetovalcem za glasbo) in Društvom slovenskih skladateljev teče mini vojna za sredstva, ki jih Skupnost namenja glasbeni ustvarjalnosti. Bojujoči si niso soglasni v tem, kdo naj ta denar deli (beri: z njim vlada slovenskim skladateljem), niti v tolmačenju terminov »naročilo« in »stimulacija«. Vojna traja, denar pa se pretaka na druga področja kulture.

V tej sezoni sklene ljubljanska opera, da bo svoje paradne predstave odslej

pela v italijanščini. Po redkih protestih v dnevnem časopisu to idejo tudi izpelje. Kmalu ji bo sledila tudi mariborska sestra in italijanščina pridobi dva nova dialekta: »močvirsko« in »toto'taljanšno«, ki ju razumejo predvsem nastopajoči sami. A kaj bi to! Obe naši operni hiši sta s tem, da sta vrgli iz repertoarja domačo ustvarjalnost in zapeli v tujem jeziku, stopili v Evropo. Vsaj prepričani sta tako.

C) 88/89: ČRNE MASKE

Namesto resnega pogovora o postavitvi predstave doživimo pravo ljudsko veselico z mnogimi »živijo« klici, pa tudi pravimi pretepi (žal samo besednimi). Skladatelja so že davno njegovi (samozvano) najzvestejši spremenili v malika. Namesto strokovne analize in resno zastavljenega vprašanja, kako je možno, da to delo svetovnih razsežnosti (kakor ga ocenjujejo prej omenjeni kogojelogi), doživi premiero le vsakih trideset let? Kako da ga nima na repertoarju vsak slovenski operni dirigent in da ga ni prepel vsak naš operni baritonist?

Naj k resni razpravi, ki je ni bilo, prispevam dve misli:

a) So »Maske« opera v pravem pomenu besede ali pa le operna monodrama z mnogo živega in statičnega dekorja? Konec koncev je izdelan le en značaj, to je don Lorenzo. Nekoliko še Norček, a ne bolj, kot Norec v Kralju Learu. Vsi preostali nastopajoči niso niti »tipi«, so le oživljene postave iz nekakšne freske, ki obdaja Lorenza fizično in psihično.

b) Kogoj je bil nedvomno izredno talentiran skladatelj, žal pa manj izobražen. Ker je Kogoj spremenjen v malika, se o tem lahko govori le potihoma. In zato ga potihoma, z izgovori o preinstrumentaciji, pa o redigiranju partiture in pa seveda s »skoki«, s krajšanjem pri izvedbi poskušajo popravljati. To je običajni postopek z deli genialnih samoukov (manj uspešno Rimski-Koraskov in Šoštakovič z Borisom Godunovom in zelo uspešno naš Bogo Leskovic s Finalom Hovanščine). »Maske« pa potrebujejo dramaturško intervencijo. Kogojeva napaka je, da drame Andrejeva ni predelal v libreto/scenarij, ampak je komponiral besedilo v celoti, kar je pogost spodrsrljaj glasbenih samoukov. Komponirano besedilo je vedno neprimerno daljše od zgolj branega. Tako je nastala ogromna glasbeno-gledališka gmota, ki v kakovosti seveda niha. Žal se amplitudi kakovosti besedila in glasbe ne ujemata. Če redigira izvedbo režiser, odpadajo tudi najboljši glasbeni odlomki, če pa to počne dirigent, ki želi ohraniti predvsem glasbeno kakovost, se izgublja dramaturška logika. Nastane nekaj takšnega, kot bi krojač pri prekrojevanju obleke ne rezal in šival hkrati blaga in podloge. Mojškre pravijo, »da vleče«.

Teza za neko bodočo okroglo mizo ob ponovni uprizoritvi Črnih mask: iz Kogojeve partiture je treba črtati glasbeno manj uspele dele in na tako skrajšano partituro napisati nov libreto/scenarij po drami Andrejeva. Skladatelja bi s tem demistificirali, dobival bi pogostejše izvedbe – zdaj boljše, zdaj slabše – od katerih ne bi nihče zahteval, da so vsakokratna narodova katarza. »Kogojelogi« pa bi ostali brez dela.

Č) 1990: LETO HUGA WOLFA

Na svoji prijavnici na Dunajski konservatorij je v rubriko »narodnost« Hugo Wolf zapisal DEUTSCH! Torej je Nemec. Določati narodnost po daljnih prednikih je vendar absurd. Kdo v Evropi pa ima »čiste« prednike za nekaj generacij nazaj? Si to – za kar se opredeliš! Wolf je odličen skladatelj solospesa (pa spet ne toliko boljši od naših Ipavcev), ampak tudi avtor slabe opere Corregidor. Celo leto smo torej za slovenski denar slavili pri nas in našim prednikom rojenega tujca.

Wolfu za to ni več mar, mi bi pa za ta denar poslali na študij kakšnega talentiranega Slovenca, ali pa naročili nekaj novih partitur. Tako pa so le naši »wolfologi« imeli bogato slavlje! Ker pa je bil denar porabljen in ga torej ni, abortira kulturni minister po kratkem posvetovanju s premierom Svetovne glasbene dneve v Ljubljani, ki so bili tik pred porodom. S tem razjari del slovenske glasbene srenje, pa le ne preveč. Ta glasbeniški carski réz še najbolj koristi politikom – tudi tistim brez posluha –, ki si z napadi ali obrambo ministra nabirajo točke za prihodnje volitve. Splet neznanja, neodgovornosti, površnosti in pišmeuhovstva v tej zadevi pa je tolikšen, da ga je treba le malce razvozlati.

a) Noben uradnik nima v demokraciji pravice tako pomembne stvari odrediti sam, brez posvetovanja z domačo in tujo stroko.

b) Neodgovorna in v perspektivi škodljiva je ministrova izjava, da denarja ni, ker je šel za novoustanovljeni slovenski poklicni zbor. Ta korpus pa je bil pri nas nujno potreben in v ustanavljanju vrsto let. Bo naslednji kulturni minister, da bi si pridobil politične točke, mimogrede zbrisal »Capudrov zbor«, ki s Svetovnimi glasbenimi dnevi nima nič?!

c) Res pa je, da so pripravljavci prireditve predložili megalomanski finančni predračun 585.250 DEM (po drugi verziji celo 850.000 DEM), ob tem da je hkratni, daljši in bolj zahtevni projekt zagrebškega bienala v predračunu zahteval le 250.000 DEM. Če bi se nosilci projekta dogovorili, kdo to je, kdo pa je le plačani izvršni servis (v tem primeru bi seveda iskali najcenejšega ponudnika), bi se ta predračun že po bežnem pregledu zožil le še na tretjino zaprosene vsote. Takšnih pogovorov ni bilo. Minister je »Dneve« črtal, ker mu do njih ni bilo. Finance so bile le dobrodošel izgovor. Poznejši protesti predlagateljev in političantskih prisklednikov pa so bili brez prave teže. Prevelik predračun je premočan antiadut v teh ekonomskih časih.

č) In še vprašanje: komu pa naj bi služili ti »Dnevi«? Slovenskim skladateljem? Ti dobijo tisto eno ali dve izvedbi na leto, kjer koli že ti »Dnevi« so. Publiki? Ta pa skoraj petnajstletni izločitvi slovenske in sodobne glasbe iz rednega dela naših vodilnih institucij niti ne ve, kaj ti dve področji sta, niti ju več ne pogreša. Bil bi – kot pri Kogoju in Wolfu – ves blišč Svetovnih glasbenih dnevo v Ljubljani le kratkotrajni ples enodnevnice (domačih organizatorjev in nekaj povabljenih tujcev, ki, kadar jim plačamo bivanje, hvalijo vse pri nas) ob pojemajočem plamenu (našem vse revnejšem kulturnem dinarju)?

Če bi proti dejstvu, navedenim pod črkama »c« in »č«, minister z argumenti protestiral, bi mu težko kdo ugovarjal. Lahko pa bi se marsikaj popravilo in dodelalo. Lahko bi denar porabili za to prireditev namesto za uprizarjanje in snemanje slabe nemške opere, kot je »Corregidor«. Tako pa je ostal za kopico nedorečenega in v osnovi zavoženega edini krivec poklicni pevski zbor Slovenije, ki pa z vsem tem res nič nima.

D) 1991: GALLUSOVO LETO

Po vsem napovedanem bo to leto enkratna oddolžitev našemu skladatelju. Naš je, čeprav je v njegovem času Trubar že zapisal svoj »Lubi Slovenci«, Gallus pa se podpisuje le s »Carniolus«, to je le z oznako rojstne pokrajine, ne narodnosti. Pa nič zato. Vseeno nam je bližji kot Hugo s svojim poudarjenim »Deutsch«. Slavili bomo, hkrati pa se v naših šolah zmanjša število glasbenih ur do te mere, da se postavlja že vprašanje, čemu šolati bodoče profesorje glasbe, če zanje ne bo dovolj ur v predmetniku. Se bomo ob bučnem proslavljanju velikega glasbenika

vrnili v njegove čase, ko so učitelji še malce orglarili, pa mežnarili in pobirali bero? Nič zato! Vsakoletno veliko slavlje, na katerem si bodo vsevprek slavili, nazdravljali in pripovedovali nove nianse starih resnic naši organizatorji ter vljudni tuji povabljeni, to slavlje bo!

Tabela 3: Najbolj destruktivni poudarki jubilejno jubilarnih sezon. Poudarki, ki dolgoročno nakazujejo konec slovenski glasbeni ustvarjalnosti. Drugo ozadje tabele I:

A) 85/86: MARIBORSKI OPERNI JUBILEJ – nagrada DSS. Konec neke slovensko naravnane repertoarne politike te ustanove

Novi direktor Stane Jurgec, naslednik dr. Neubauerja, nagrado DSS sicer sprejme, a takoj javno izjavi, da bo postrožil merila za slovenska dela. In res. Slovenskega dela poslej ni več na repertoarju mariborske opere. Ker tudi ljubljanska opera slovenskega repertoarja ne goji, nima slovenski operni skladatelji pisati nikomur več. Slovenske operne ustvarjalnosti je konec.

B) 87/88: JUBILEJ SF. Slavnostni koncert in pet »zamrznjenih« partitur

SF naroči tri nova dela. Dve od njih na jubilejnem koncertu izvede. Tretje pa odide po svojo pravico na sodišče in po treh letih (v jubilejnem Gallusovem letu) dobi zadoščenje na sodiščih vseh stopenj, ki SF poduči, da je skladateljstvo tudi *delo*, ki ga je treba, zlasti če je vnaprej naročeno, tudi plačati. Tudi usoda enega od izvedenih del (Strmčnik: Koncert za pojočo žago in orkester) je žalostna. Že pri prvi javni reprizi SF nima več denarja za solista. Nadomesti ga synthesizer. Je pa denar za ogromni izvajalski aparat Mahlerjevih simfonij.

C7 88/89: ČRNE MASKE – odmevna predstava. Prepri in namigovanja namesto ustvarjalne razprave

Slovenska galsbena ustvarjalnost s to uprizoritvijo ni ne pridobila ne izgubila ničesar. Tisti, ki smo videli in sodelovali pri prejšnji uprizoritvi v šestdesetih letih, lahko primerjamo in razmišljamo sami zase. Tisti, »ki jim je dano, da vedo, kaj več je v Kogoju«, so glasni in kritični do izvedbe v navezi Nanut-Ristić, kot so bili, na drug način, do naveze Hubad-Leskovšek pred 30 leti. In bodo do vsake bodoče. Mit o Kogoju je treba ohranjati, kajti če je on Bog, so potrebni tudi njegovi svečeniki. Partitura Črnih mask pa je pred nami v stanju, v kakršnem jo je že bolni skladatelj izročil dirigentu in mecenu slovenske glasbene umetnosti: Mirku Poliču.

Č) 1990: LETO HUGA WOLFA. Mnogo slovenskega denarja in truda gre za slavo in čast pri nas rojenega nemškega skladatelja

Dva nestorja slovenskih skladateljev vstopita v svoje deveto desetletje. Medtem ko osemdesetletnika Bruna Bjelinskega slavijo Hrvati v Zagrebu in na opatijski tribuni vsevprek (kar je prav in lepo), se Pavla Šivica ne spomnijo niti filharmonija niti katera od slovenskih oper. Marjan Lipovšek si jubilejni koncert priredi sam. Velika dvorana Cankarjevega doma je polna in ploska, na sporedu pa je samo slovenska pesem. Bil je lep in bogat večer. A kaj bi bilo, če skladatelj ne bi imel za hčer svetovno znane solistke? Nič ne bi bilo! Pa je bil jubilar skladatelj, koncertant, pedagog, direktor Slovenske filharmonije, pa še kritik in publicist. V rubriko »narodnost« pa je vedno in povsod zapisal SLOVENEČ!

Imamo pa še sedemdesetletnico Primoža Ramovša. Tudi ta bi šla neopazno mimo, če skladatelj ne bi imel sina virtuoza, ki mu priredi jubilejni koncert. Kasneje se ga nekaj malega spomnijo še drugi, a ne preveč, da povprečni slovenski človek ne bi izvedel, da smo v Mozartovem in Gallusovem letu še doma komu dolžni kaj hvale in zahvale.

Merilo nacionalnega repertoarja je vedno program nacionalnega orkestra. In ko se slovensko delo na koncertih SF omeji na vlogo predigre ali ga pa sploh ni, iz programov solistov in komornih ansamblov praktično sploh izgine. In temu primerna raven produkcije pada k svoji absolutni ničli.

Starejši odnehujejo, mlajši pa se selijo v emigracijo in se tam asimilirajo.

Po vsem navedenem je težko še kaj dodati k vprašanju, kje je in kaj je trenutno z našo glasbeno ustvarjalnostjo. Treba pa je pokazati vsaj na nekatere vzroke, zakaj je tako. Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, moramo najprej določiti dejavnike, ki spodbujajo vsako, tudi glasbeno umetnost. Že od nekdaj so ti bili trije: oblast, Cerkev in posameznik-mecen. V našem času pa so se jim pridružili še direktorji-menedžerji-umetniški vodje, uredniki-založniki not, uredniki-založniki plošč, kaset ali audio-video posnetkov ipd.

a) *Naša današnja slovenska oblast* od glasbe ne potrebuje ničesar. Niti kakšne preživele socrealistične proslave s kakšno novo simfonijo, s katero so »bivši« želeli prikazati, kako socrealistične množice hlepe po pravi umetnosti. Skratka – oblast se smehlja, če ji kdo dovolj ponižno kaj ponudi, naroča pa nič. Zadostujeta ji šentjernejski pevski tabor in prepevanje male terce na družinskem izletu. »Svetovnih glasbenih dnevorov« pa ne!

b) *Cerkev* je bila včasih glavni mecen umetnosti. Naročala je Michelangelu poslikavo Sikstinske kapele, vendar pa Palestriniju tudi novo sakralno glasbo. Danes tega vsaj pri nas ni! Medtem ko novi sakralni objekti na Slovenskem sledijo sodobnim estetskim in funkcionalnim tokovom, se cerkvena glasba zadovoljuje z večinoma enoglasnim ljudskim petjem. Tudi izraz »cerkvena popevka« se tolerira in uporablja. Naj mi bo dovoljeno povedati, da za nova sodobna cerkvena poslopja pri nas vem, za kakšno na novo naročeno umetno sakralno glasbo pa še nisem slišal.

c) *Posameznika mecena* od Žige Zoisa sem na Slovenskem ni. Čeprav se posamezna podjetja in banke pojavljajo kot sponzorji umetnosti, se to nikdar ne zgodi tako imenovani resni glasbi. V zavesti Slovencev umetna glasba (slovenska pa sploh ne) kot samoumevni dejavnik ne obstaja. Vem, da bo ta teza marsikoga presenetila ali celo razjezila, a Slovenci še nismo kulturni narod, pa če to še tako trdim. Kadar bomo, se nam vsak dinar za kulturo iz državnega proračuna ne bo zdel breme, ampak samoumevni prispevek za sooblikovanje narodove zavesti.

č) *Umetniški vodje-menedžerji*: ti so pri nas v glavnem vsi neizsanjani ali pa obupani skladatelji. V umetniškem vodenju glasbenih institucij pa brez nacionalne opredelitve in brez dolgoročnih spodbujevalnih načrtov za mlade generacije napredka ni. In kjer perspektive in premikanja ni, je le letargija, je umiranje in smrt.

d) *Založništvo!* Notne založbe v pravem smislu notnega tiska pri nas ni. Edicije Društva slovenskih skladateljev so založba bolj po imenu. Z nekaj državne subvencije natisnejo nekaj notnih besedil, a nimajo pravega trženja niti organi-

zacije trga. Ampak niti v prošnji za subvencijo ni naveden avtorski honorar skladatelju, ki mu gre za tisk in ponatis. Niti takšna simbolična vsota, kot jo dobijo za svoje tiskano delo pesniki hermetične poezije. Pa ni denar tisto najhujše, najhujše je, da strokovno združenje avtorjev tako delo svojih članov že v predračunu pred javnostjo degradira v ljubiteljsko dejavnost. In taisto vodstvo je nekje sprejelo in spravilo »skozi« sklep, da za natis dela resne glasbe na ploščo ali pa celo za ponatis ne gre skladatelju nobena pogodba in noben avtorski honorar. Ostanjejo mu le mehanične pravice (promili od prodane plošče), kar po nekaj deset prodanih ploščah zneso ceno malega piva.

Slovenski skladatelj za svoje delo ne dobi nobenega zadoščenja. Niti moralnega (zanj veljajo strožja merila pri izvedbi) niti materialnega (naročil ni, honorarjev za natis pa ni nihče dolžan plačati). Zakaj torej še dela? Saj praktično že ne več. Starejši odhajajo, mlajši pa se odseljujejo. Slovenska glasbena ustvarjalnost je tik pred tem, da izdihne.

In tu se prične za to kulturno dejavnost na Slovenskem drama. Na prazen prostor, ki ga pušča za seboj umirajoča gospa, se vriva kič populizma. Z njemu lastno naglico, trdoživostjo in prilagodljivostjo zahteva zase – potem ko si je nabasal malhe z novci na veselica – akademske časti in nacionalno obeležje s parolo: »Mi smo veselo in tudi duhovno, nas ima ljudstvo rado, torej smo edini – saj česa drugega domačega ni!« In mnogi odgovorni temu klicu vse bolj verjamejo, saj o glasbi kot umetnosti vedo malo ali nič. O tem nas uči izkušnja z nekaj zadnjimi in sedanjim ministrom za kulturo.

Torej je treba obupati, odnehati? Nikakor. Treba je le potrpežljivo od volitev do volitev čakati, da bo neki premier končno le postavil kulturnega ministra za kulturo. In da se bo temu uradniku (po položaju) posvetilo, da je glasbena ustvarjalnost prvi člen v verigi nacionalne glasbene kulture. Če tega ni, je druge člene (reprodukcija, glasbena znanost, glasbeno šolstvo) brez smisla in predrago gojiti. Naj še tako dobro delujejo, vcepljali nam bodo le – hote ali nehote – tujega duha. Ta je mnogokrat velik, bleščeč in dragocen. A služi le najprej samemu sebi, torej naj se še financira sam. In še: kulturna zavest je celovita ali pa je ni. Gospod baron Žiga Zois so to že vedeli, saj je ob »Matičku« nastala tudi Novakova muzika.

Razmere v slovenski glasbeni ustvarjalnosti so žalostne. A kriviti zanje zgolj le vsakokratnega ministra za kulturo bi bilo le preveč poenostavljeno iskanje krivca. Če nobeno ministrstvo ne izdela in nima nobenega – ne kratkoročnega ne dolgoročnega programa slovenske glasbene kulture – ga ima Društvo slovenskih skladateljev? Pa Akademija znanosti in umetnosti, kjer so v umetniškem razredu štirje skladatelji? Pa Slovenski kulturni zbor, čigar predsednik je skladatelj? Kdo od naštetih bo predložil vsaj osnutek glasbenega programa ali pa vsaj prisilil ministrstvo, da se ga bo lotilo?

Spero, ergo sum!

BOŠTJAN MARKIČ

Kongresno srečanje politologov v Buenos Airesu

I

Na XV. politološkem kongresu v Buenos Airesu sem sodeloval na tako imenovanem »posebnem zasedanju« (special session) z naslovom Politične reforme v Vzhodni Evropi. Voditelj (convenor) takšnega posebnega zasedanja je bil profesor Czesław Mojsiewicz z univerze v Poznaniu, ki ga jugoslovanska politološka strokovna javnost dobro pozna kot (so)organizatorja rednih letnih jugoslovansko-poljskih politoloških srečanj.

Pripravil sem referat z naslovom Reforme političnega sistema Jugoslavije s posebnim pogledom na Slovenijo. Na zasedanju, ki ga je vodil profesor C. Mojsiewicz, sta z referati sodelovala tudi profesor August Pradetto (Freie Universität Berlin), in sicer o temi Preoblikovanje Vzhodne Evrope, mednarodno sodelovanje in nemška stališča, ter profesorica Ludmila Dziewiecka-Bokun z univerze v Wrocławu. Profesorica L. Dziewiecka-Bokun je pripravila referat z naslovom Od komunizma k demokraciji: poljska revolucija 1989 in njene posledice.

In kaj je bila bistvena vsebina mojega politološkega prispevka, ki sem ga predstavil zainteresiranim politologom, zbranim na »posebnem zasedanju« o Političnih reformah v Vzhodni Evropi? Uvodom sem prikazal razvoj političnega sistema Jugoslavije v obdobju zadnjih dveh desetletij, njegove dileme, konfliktna položaja, v katerih se je razvijal, »normativni optimizem« sistema na eni in njegovo vsebinsko ter uresničevalsko podhranjenost na drugi strani. Vse to sem postavil v okvir odnosov med federacijo in republikami. Moja politološka razčlenitev se je posebej osredotočala na vprašanja uveljavitve strankarsko pluralističnega sistema v Jugoslaviji, na različne razsežnosti demokratičnosti znotraj posameznih jugoslovanskih republik in na razloge zloma in poloma samoupravnega sistema ter komunističnega monolitizma. Poseben poudarek pa sem dal reformi političnega sistema v Sloveniji. Pri tem sem izhajal iz politološke analize volilnega sistema in volilnega procesa v Sloveniji ter kratko nanizal njegove bistvene značilnosti. Nisem se izognil tudi problemu politične (volilne) kulture v Sloveniji in to postavil v primerjavo s položajem v Srbiji in na Hrvaškem. Moja analiza se je nadaljevala v politološko ocenjevanje dela slovenskega parlamenta in dejavnosti slovenskih političnih strank. Razčlenil sem – z institucionalnega in politično procesnega vidika – vprašanje samoodločbe slovenskega naroda ter možnosti, dileme in perspektive, ki jih realizacija tega načela odpira, tako z vidika notranjega organiziranja (slovenskega) političnega sistema kot tudi z vidika mednarodnih odnosov. Moja politološka razčlenitev je na koncu prispevka izzvenela v razmišljanje o procesih modernizacije in demokratizacije v Sloveniji in v razmišljanje o odbojnosti slovenskega političnega sistema do federalnih in konfederalnih povezav z nekdanjo Jugoslavijo.

Naj omenim, da je omenjeno zasedanje pritegnilo kar zgledno število kongresnih udeležencev. Posebej bi kazalo zapisati, da so se tega zasedanja udeležili tudi študentje politologi z univerze v Buenos Airesu, ki jih je organizator vabil na številna zasedanja, raziskovalne komiteje, posebne sekcije in druge razvejane oblike kongresa v Argentini. Razprava, ki se je razvila po mojem prispevku, je bila dovolj živahna. Tako me je lahko na eni strani opozorila, kje so bile vrzeli v mojem referatu, na drugi strani pa pokazala zanimanje za stanje političnega sistema v razpadajoči Jugoslaviji in v zvezi z rojevanjem slovenske države in njenega političnega sistema. Tako je profesor J. Wiatr razpravljal o možnostih preživetja političnega sistema Jugoslavije in o razlogih za zapoznelo reformo, tako političnega kot tudi ekonomskega sistema Jugoslavije. Profesorja Mojsiewiczza je diskusijsko pritegnila problematika odnosov med federacijo in republikami v Jugoslaviji. Sovjetski politolog V. Smirnov je v razpravi izkazoval svoje zanimanje za bodočo mednarodno orientacijo novo nastajajoče slovenske države. Profesorja z univerze v Pragi pa je, kot sem razbral z njegove rahlo staromodno »slovanofilsko« obravnavane razprave, razžalostilo dejstvo, da je, kot je dejal »danes v Jugoslaviji toliko sredobežnih in tako malo sredotežnih sil«. Zanimalo ga je tudi, ali se Slovenija zaveda vseh političnih in ekonomskih posledic svojega državnega osamosvajanja. Politologa s Kitajske pa je zanimalo, kot je omenil, »vzrok poloma samoupravljanja v Jugoslaviji, saj ste v Jugoslaviji vrsto let tako močno doma in v svetu afirmirali samoupravljanje«. V razpravi po mojem referatu, v kateri so sodelovali še politologi iz ZDA, Nemčije, Avstrije, Italije ter študentka politologinja iz Buenos Airesa (žal si njihovih imen nisem zapisal, pa tudi njihova imenska predstavitev je bila opravljena precej ležerno in zamrmrajoče), se je razvila izmenjava mnenj, stališč in komentarjev še o naslednjih temah: vloga armade v Jugoslaviji, problem ekonomske suverenosti majhne države, kot je Slovenija, procesi privatizacije v Sloveniji, spoštovanje človekovih pravic v Sloveniji, neodvisnost sodstva, ali se Slovenija ne boji, da bo le ekonomski privesek Nemčije in Italije in kakšne posledice bo to imelo tudi na politični sistem Slovenije.

Profesor Pradetto iz Berlina je v svojem referatu členil položaj v Vzhodni Evropi, poudarjal nujnost mednarodnega sodelovanja in se še posebej ustavljal ob vlogi združene Nemčije, ki jo že odigrava v teh procesih. Njegove misli so vzele v precep tržno ekonomijo v novo etabliranih pokomunističnih družbah v Vzhodni Evropi. Posebej ga je v referatu vznemirjala odvisnost modernih družb, ne le od mednarodnega sodelovanja, ampak tudi od regionalnih integracij. Zavzemal se je za to, da bi bile pokomunistične družbe v Vzhodni Evropi deležne, kot je profesor Pradetto dobesedno dejal, strukturalne pomoči Zahoda, da bi se vzhodnoevropske posocialistične družbe lahko gospodarsko okrepile in postale postopoma združljive z zahodnimi ekonomijami. Kar pa se tiče združene Nemčije, je profesor Pradetto razvil in tudi v razpravi ponudil zanimivo tezo: Nemčija je bila »mikrokozmos« Evrope, ko je bila evropska celina še razdeljena in je to tudi sedaj, ko se celina poizkuša združevati. Pradetto je sodil, da bi kazalo gospodarsko moč Nemčije ter znanje, s katerim Nemčija razpolaga, izkoristiti za obnovo Vzhodne Evrope in za integracijo Evrope kot celote. Tako iz njegovega referata kot tudi iz izvajanj v razpravi sem razbral, da se Pradetto zaveda vseh ekonomskih, političnih in tudi kulturnih posledic, ki iz takšne vloge združene Nemčije izvirajo za vso Evropo in še zlasti za njen osrednji in vzhodni del.

Profesorica Ludmila Dziewicka-Bokun je svoj prispevek zelo ambiciozno in morda celo preveč vseobsežno nasloвила Poljska revolucija 1989 in njene posledice, čeprav se mi zdi, da relativno zamejena vsebina referata takšnega naslova ni

opravičevala. V svoji politološki analizi je poljska profesorica govorila o razlogih pravega »kolapsa« poljskega komunističnega režima in o procesu nastajanja nove poljske pluralistične politične strukture. V referat je vpletala tudi psihološko-politične primesi in govorila o Poljski kot o deželi naraščajočih družbenih frustracij ter o izrazitem padanju zaupanja v politične institucije. Mojo pozornost v nastopu poljske referentke je vzbudilo tudi njeno politološko razglabljanje o rastočem številu majhnih političnih strank na Poljskem, ki po njeni presoji v prvi vrsti predstavljajo politične ambicije posameznih poljskih političnih liderjev in relativno ozkega kroga volilnega telesa. Poljakinja je avditorij prepričevala tudi o »anarhično obrambnem obnašanju državljanov v sodobni poljski družbi, o nekakšnem pasivnem pričakovanju, kaj se bo zgodilo v poljski družbi« (wait and see policy). Referentka je bila tudi dovolj kritična do tistega pojava v poljski družbi, ki ga je označila kot »nerazvitost infrastrukture poljskega političnega sistema« in trdila, da so na Poljskem še vedno nerazviti pogodbeni institucionalni mehanizmi ter da je ekonomski interes poljske družbe v poljskem parlamentu slabo predstavljen. Njen referat se je na koncu iztekel v kritično analizo volilne kampanje Lecha Walense.

Delo našega zasedanja Politične reforme v Vzhodni Evropi bi lahko globalno ocenil kot pozitivno, čeprav se je v nekaterih nastopih in referatih mešala politološko analitična zgolj z informativno ravni. Slabost bi videl predvsem v tem, da se v naši razpravljalni skupini ni pojavil referat, ki bi obravnaval politične reforme v Sovjetski zvezi. O Sovjetski zvezi in njenem političnem sistemu so razpravljali v nekaterih drugih sekcijah in raziskovalnih komitejih. Rečeno splošno, pa menim, da so sovjetski politologi prišli na politološki kongres v Buenos Airesu slabše pripravljeni in z manjšimi ambicijami kot na prejšnji politološki kongres v Washingtonu.

Poleg tega, da sem sodeloval na zasedanju na temo Politične reforme v Vzhodni Evropi s svojim referatom, sem aktivno deloval tudi v skupinah, ki so obravnavale delovanje političnih strank ter volilne sisteme in procese. Tu sem razgrnil nekatere rezultate javnomnenjske raziskave iz raziskave Slovensko javno mnenje, ki se nanašajo na vrednotenje volilnega procesa v Sloveniji in na odnos Slovencev do političnih strank v slovenskem političnem prostoru. V teh skupinah so me politoško posebej pritegnili nastopi tistih politologov, ki so govorili o političnih liderjih in o politični karizmi, saj sem ob tem lahko politološko povezovalno razmišljal o razmerah v Jugoslaviji.

II

Glavna tema XV. svetovnega kongresa IPSA (International Political Science Assotiation – Mednarodnega združenja za politične vede) v Buenos Airesu v juliju 1991 je bila Center in periferija v sodobni politiki: medsebojna odvisnost in asimetrija moči. Poleg te glavne teme so bile »podteme« kongresa še: politična teorija, politični procesi in politične institucije, policy študije ter mednarodni odnosi. Seveda se je kongres odvijal tudi v zelo številnih raziskovalnih komitejih, ki so med drugim obravnavali: politično vzgojo, kulturni pluralizem, oborožene sile, prehod k demokratičnim sistemom, federalizem, razčlenjevanje javnega mnenja, problem predstavnštva in volilni sistem. V posebnih študijskih skupinah pa so bile na politološki tapeti naslednje teme: politična moč, teorija države, religija in politika, problemi demokracije. Na posebnih zasedanjih pa je kongres obravnaval pravno državo, vlogo strank, problem politične identitete, državno blaginjo, problem lobijev in skupin pristiska.

Glavna tema XV. svetovnega kongresa politologov v Buenos Airesu Center in periferija je vsekakor prevladovala v plenarnem zasedanju našega kongresa. Temeljna ihotodišča za to temo je postavil francoski politolog Jean Leca, ki smo ga udeleženci politološkega svetovnega kongresa leta 1985 v Parizu že tudi imeli prilonoost poslušati. Jean Leca je razlagal ekonomske in politične posledice premikov na črti center-periferija, in to tako z vidika nacionalnih in tudi transnacionalnih ekonomij. J. Leca je razvijal misel, da gre svetovni trend demokratizacije z roko v roki tudi z avtoritarnimi vzorci v imenu nekakšne ekonomske racionalnosti. Drugi paradoks, ki ga je J. Leca politološko in filozofsko členil, pa je po njegovi sodbi svojevrstna dvojnost sodobnega sveta: ekonomska in politična razpršitev na eni strani in integracija na drugi strani. Svet, v katerem živimo, je spremenljiv, je politično in ekonomsko izrazito strukturiran svet, z zelo menjajočimi se odnosi politične moči; danes so v svetu zelo različni centri in zelo različne periferije.

Razprava na plenarnem zasedanju kongresa o temi Center in periferija je pritegnila nekaj znanih imen svetovne politologije. Med njimi je, vsaj name, s svojim poglobljenim politološkim razmišljanjem napravil najmočnejši vtis profesor Samuel Eisenstadt z univerze v Jeruzalemu. Nekoliko preveč teatsrsko nastopajoči, a govorniško učinkoviti Candido Mendes, profeso iz Univerze v Rio de Janeiro ter politološko relativno blede V. Smirnov, politolog iz Sovjetske zveze, se mu po teoretični politološki strani nista uspela zelo približati. S. Eisenstadt je govoril o nujnosti pojmovanja izrazite dinamičnosti na črti center-periferija. Ključ za razumevanje odnosov na črti center-periferija je v uveljavljanju dinamičnih sprememb v svetu, zlasti še v mednarodnih odnosih. Danes se srečujemo s pojavi, ko se tudi periferije prelivajo v centre in ko se centri preoblikujejo. Srečujemo se tudi s pojavom, ko nukleus novih centrov postaja tudi periferija. Vključevanje »outsiderjev« v center bo svetovni pojav, ki ga kaže skrbno politološko, sociološko in ekonomsko analizirati. Profesor Eisenstadt je posegel tudi k zgledom: nekateri narodi, ki so bili v velikih, tudi sodobnih »imperijah« na periferiji, hočejo biti sami »svoj center«. Na težnje po novih centrih ni treba odgovarjati s floskulo, češ da gre le za separatizem. Center ni statičen pojav in zgodovine človeštva ni mogoče razvijati brez stalne rekonstrukcije centrov, je bila ena izmed osrednjih misli profesorjevega referata. Protesti proti starim centrom so legitimni in kažejo na politično ambicioznost periferij, česar ni mogoče slabšalno presoajati. S. Eisenstadt je razmišljal tudi o tem, zakaj je v svetu danes težnja k razpršitvi centrov in zakaj se bodo bivši centri oblikovali v več »podcentrov«. Centri bodo dobili tudi nove pristojnosti, drugačne od tistih, ki so jih imeli doslej.

Profesor V. Smirnov iz Sovjetske zveze je po moji oceni problem odnosov med centrom in periferijo premalo politološko poglobljeno izpeljal na ravni sovjetskega političnega sistema, čeprav bi politološka analiza sovjetskih razmer naravnost klicala po tovrstni tehtni analizi. V svoji politološki analizi je bil zelo previden. Samo v obrobni delih svojega prispevka je govoril o tem, da »avtonomija subjektov lahko nadomesti preveč togo centraliziran sistem v Sovjetski zvezi in uveljavi (sicer krhko) demokracijo. Moja strokovna zamera, morda v prvi vrsti organizatorjem kongresa in nato seveda tudi izvajalcem, bi bila v tem, da se politološko pomembna tema center-periferija ni »prizemljila« na konkretne pojavne oblike: odnos večinski narod in drugi narodi, ekonomske razsežnosti odnosa centra in periferije, kulturne razsežnosti, razpad velikih političnih sistemov, kot npr. Sovjetske zveze in po svoje, čeprav v miniaturni obliki, tudi Jugo-

slavi je. Videti je, da sta se te slabosti zavedala tudi J. Leca in Guillero O'Donell. Vsaj tako sem razbral iz njunega intervjuja uglednemu časopisu iz Buenos Airesa *La Nacion*, ki je bil objavljen 24. julija 1991 pod značilnim naslovom *Politika kot znanost, ne kot umetnost*.

Mojo politološko radovednost na kongresu v Argentini je vzbudilo tudi plenarno zasedanje na temo *Demokratska teorija danes – empirični in teoretični problemi*. Na tem zasedanju je bil po mojem mnenju osrednja politološka osebnost nemški politolog Claus Offe. Sodelovali pa so še profesor Francesco Kjellberg z univerze v Oslu, Carole Pateman, profesorica iz Los Angelesa, ter Jerzy Wiatr, profesor iz univerze v Varšavi. Claus Offe, tudi v slovenščino prevedeni nemški politolog, je govoril o problemih politične modernizacije in o počasnem prehajanju pokomunističnih sistemov v »nove sisteme«. V tem pogledu ni bil pretirano optimističen in je opozoril na Pandorino skrinjo paradoksov: skromno se uveljavljajoče gospodarstvo, nesposobnost novo ustanovljenih političnih strank, blede uveljavljanje pravne države. C. Offe je poseben poudarek dal spoštovanju človekovih pravic in tudi pravici do participacije: odrivanje državljanov od političnih vlog in sektaška selektivnost pri tem, kdo je pripuščen v »politično igro«, usodno mrtviči sodobne demokracije. Profesorica Carole Pateman, na kongresu v Buenos Airesu izvoljena nova predsednica izvršnega odbora IPSA, je v referatu z obetajočim naslovom *Politična znanost, javnost in zasebnost kot moto svojih razmišljanj* ponovila za Tocquevilloom izraženo misel, da je nova politična znanost potrebna za novi svet. Žal pa me je v glavnem razočarala. Iz njenega referata operacionalizacija omenjene misli ni prišla do polnega izraza. Naš stari znanec J. Wiatr pa je referiral o temi *Politična znanost in perspektive novih demokracij*. Govoril je o »velikih valovih«, ki rušijo avtoritarne režime v Vzhodni Evropi, Afriki in Latinski Ameriki. Politološko se je poglobljal v naravo starih režimov in poudaril, da je bilo tudi teoretično ogroditve »ancien regime« v Vzhodni Evropi hitro izničeno. Vendar moram reči, da je bil Wiatr v svojih politoloških opredelitvah zadržan: problem prehoda v pokomunistično družbo v Vzhodni Evropi je poln nevarnosti. J. Wiatr je analiziral naslednje nevarnosti: gospodarska nestabilnost, etnični konflikti, politična nestabilnost in težnje k politični avtoritarnosti. V razmerah stalnih političnih in ekonomskih stresov čakajo Vzhodno Evropo po Wiatrovih besedah in napovedih številne ekonomske in politične težave.

III

Udeležba na kongresu v Buenos Airesu je omogočila vsaj delno seznanjenje tudi s stanjem političnih ved v Argentini. Prva in po presoji argentinskih politoloških kolegov najpomembnejša začetna sistematizacija političnega razmišljanja v Argentini sega v daljnje leto 1910, ko je bila ustanovljena *Revista Argentina de Ciencias Politicas*. Revija je vsebovala teoretične in tudi empirične politološke raziskave. Institucionalni in akademski odsev, ki je nakazoval ločitev med političnimi vedami in drugimi disciplinami (predvsem pravom in filozofijo), je bil oblikovanje posebnega Oddelka za politične vede in mednarodne odnose pri univerzi v Rosariu v letu 1929. Pri razvoju političnih ved v Argentini argentinski politologi, zlasti še M. C. Guinazu in M. A. Utiérrez, poudarjata vlogo znanstvene sociologije. Znanstvena sociologija (dobesedno tako avtorja sociologijo označujeta) je imela velik vpliv na nastajanje političnih ved, čeprav je državni udar leta 1976 močno ogrozil razvoj družbenih ved v Argentini nasploh in seveda še posebej razvoj političnih ved. Z volitvami v letu 1983 pa se je pričel v Argentini nov krog razvoja političnih ved. Nekateri argentinski politologi, to je bilo sicer seveda težko

preveriti, so poudarjali zlasti še pomen vloge predsednika Raula Alfonzina, ki naj bi pokazal velik interes za razvoj družboslovja. Politične vede so bile vključene v Fakulteto za družbene znanosti v Buenos Airesu, ki vključujejo tudi sociologijo, socialno delo, družbeno komuniciranje in delovna razmerja. Prejšnji Inštitut za sociologijo pa se je preoblikoval v Raziskovalni inštitut za družbene vede. Raziskovalno se ta inštitut ukvarja zlasati z naslednjimi temami: politična modernizacija, politična kultura in tradicija, človekove pravice, kriza legitimnosti, problemi političnega predstavnštva. To sta posebej predstavila omenjena avtorja v prispevku Politične vede v Argentini: od negotovosti k prehodu. Seveda pa obstoji v Argentini še vrsta tako imenovanih neodvisnih raziskovalnih centrov, med katerimi so zlasti uveljavljeni Instituto de Tello, Centro de Investigaciones en Ciencias Sociales ter Instituto de Desarrollo Economico e Sociale.

ANTON BEBLER

O naši udeležbi na kongresu IPSA v Buenos Airesu

Ko so pred tremi leti na svetovnem kongresu IPSA v Washingtonu razpravljali, kje bo naslednji kongres, so naposled popustili pred vztrajnimi ponodbami in obljubami argentinskega Združenja za politične vede. Za tem pritiskom je zanesljivo stala argentinska vlada tedanjega predsednika Alphonsina, prvega izvoljenega civilnega predsednika Republike Argentine po padcu vojaške diktature. Eden od argumentov za sprejetje kandidature Buenos Airesa je bil, da IPSA s tem moralno podpre proces demokratizacije v Latinski Ameriki. Vztrajnost Argentincev je izvirala poleg tega iz njihovega tradicionalnega tekmovanja z dosti večjim in gospodarsko močnejšim Brazilom (kjer je potekal kongres leta 1985). Argentinsko združenje je IPSI zanesljivo ponudilo tudi denar. Koliko in ali ga je naposled tudi res izplačalo, je ostalo do danes poslovna skrivnost. Ne izključujem možnosti, da so Argentinci IPSO vsaj delno potegnili za nos. Povod za to bi lahko bil neizvolitev njihovega predstavnika za predsednika svetovnega združenja. Vodstvo IPSE se je vse do zadnjega balo novega vojaškega prevrata v Argentini. Za ta primer je bil v rezervi Hamburg. Toda izšlo se je in svetovna družčina politologov se je prvič zbrala v prestolnici Argentine.

Te posameznosti omenjam zato, ker sem si pred sedmimi, osmimi leti prizadeval, da bi bil svetovni kongres IPSE leta 1991 v Cankarjevem domu. Bili smo na dobri poti, saj sta našo neformalno predkandidaturo odprla tedanji predsednik IPSA prof. von Beyme in vplivna skupina članov izvršilnega odbora. Toda do uradnega kandidiranja nikoli ni prišlo. Nisem mogel ponuditi ali zagotoviti obljube glede denarja (za približno 75.000 USD je šlo), nikoli nismo dobili v teh zadevah nujne podpore Jugoslovanske zveze društev za politične vede, pa tudi zadostne podpore v Sloveniji nisem dobil. Takoj, ko so slišali za moja prizadevanja, so začeli nevoščljivi srbski kolegi kampanjo, da kongres pripeljejo v Kongresni center Sava. Naposled nista kongresa dobila ne Ljubljana (kjer imamo nedvomno boljše

tehnične možnosti) in ne Beograd. Tedaj si seveda nisem predstavljal, da bodo manj kot tri tedne pred začetkom kongresa v Cankarjevem domu potekale vojne tiskovne konference, še dolgo po njegovem začetku pa bodo pred našim kongresnim središčem še vedno stali »španski jezdec«. Če bi XV. kongres IPSA svojčas slučajno dobili, bi ga zanesljivo morali odpovedati nekaj tednov pred začetkom. Tolažim se ob misli, koliko dela in časa bi šlo v tem primeru v nič. Je slaba tolažba?

Pred sedmimi leti tudi nisem pričakoval, da bo XV. svetovni kongres zadnji tovrstni dogodek, na katerega bomo potovali skupaj s kolegi iz drugih republik in v organizaciji umirajoče jugoslovanske zveze združenj. Toda ravno to se je zgodilo. To skupno potovanje se je še nekako izšlo, toda brez hrvaških, bosanskih, vojvodinskih, črnogorskih in kosovskih kolegov. Tudi predsednik jugoslovanske zveze prof. Zdravko Tomac je odpovedal svojo udeležbo. Po razumljivem premisleku v začetku julija smo trije prijavljeni udeleženci iz Slovenije vendarle sklenili, da se svetovnega srečanja udeležimo in ga med drugim uporabimo za predstavitev našega položaja in hotenj našega naroda. Zaradi zaprtega zagrebškega letališča smo se na začetku potovanja izognili jugoslovanskemu zračnemu prostoru in do prvega tujega letališča (v Zürichu) odpotovali z bolj zanesljivim vlakom. Poleg predstavitve svojih referatov in udeležbe v razpravah smo mislili predlagati posebno sejo o Sloveniji in napovedati svojo kandidaturo za neposredno članstvo slovenskega politološkega društva v svetovnem združenju. Od teh dveh namenov je bilo mogoče uresničiti le zadnjega, kar sem storil v pogovoru s (ponovno izvoljenim) generalnim sekretarjem IPSE prof. Francescom Kjellbergom iz Norveške. Posebne seje pa ni bilo moč izpeljati zaradi izredno slabe organizacije in sistema obveščanja na kongresu.

Odločitev o mestu in času kongresa je opredelila nekaj njegovih glavnih značilnosti. Zaradi oddaljenosti, dragega prevoza, gospodarske recesije in globoke krize v številnih državah je bila udeležba tujih in predvsem nelatinskoameriških udeležencev ena najslabših v zadnjih desetletjih. Bistveno zmanjšala se je prisotnost politologov iz Severne Amerike – tradicionalno zdaleč največje in gmotno najbolj podprte skupine, ki količinsko še vedno prevladuje na področju strokovne literature, izdajanja knjig in časopisov. Oddaljenost je še posebej močno prizadela udeležbo mlajših politologov ter kolegov iz siromašnih držav in s kriznih območij. Močno je padla zastopanost afriških, azijskih, sedanjih ali nekdanjih »socialističnih« držav. Ker Aeroflot leti v Buenos Aires, je lahko sovjetsko združenje spet poslalo precej veliko skupino udeležencev. Njena intelektualna kakovost in učinkovitost (zaradi slabega obvladovanja tujih jezikov) pa sta bili še po starem zelo nizki. Naša nekdanja politična regija je bila kakovostno najbolj zastopana s Poljaki, ki so si poleg tega pravočasno organizirali pokongresni strokovni obisk pri kolegi v sosednjem Urugvaju. Iz jugoslovanskega prostora nas je bilo osem – po trije iz Slovenije in Srbije in dva iz Makedonije. Od naših neposrednih sosedov so bili najbolj opazni Italijani in nekaj Avstrijcev.

V zmanjšani skupni sestavi je imel kongres razumljivo nadpovprečen delež družboslovcev iz Argentine in celotne Latinske Amerike. K temu delu sveta je bil kongres obrnjen tudi vsebinsko. Najbolje obiskane plenarne seje so bile predvsem posvečene tako pozitivnim (demokratizacija) kot negativnim premikom v latinskoameriških družbah. Več sej je bilo v španščini brez prevajanja.

Nadpovprečnega zanimanja udeležencev sta bili deležni Sovjetska zveza in Vzhodna Evropa. Sovjeti, Poljaki, Madžari in mi smo to željo lahko le delno potolažili ob precejšnji aktivnosti zahodnoevropskih in severnoameriških strokovnjakov za nekdanje »komunistične države«.

Delno zaradi osiromašene sestave v najvišjem kakovostnem in inovativnem razredu nisem med referati in nastopi zasledil kakšnih pomembnih intelektualnih prodorov ali novosti. Strokovna vrednost kongresa se je zame bistveno zmanjšala tudi zato, ker ni bilo hkrati dobre razstave najnovejših knjig. Nobeden od večjih založnikov strokovne literature, razen latinskoameriških, ni v Buenos Aires poslal svojih vzorcev in razstavljalcev.

XV. svetovni kongres je bil nedvomno eden najslabše organiziranih v zgodovini IPSE in zanesljivo po tej plati najslabši med tistimi, ki sem se jih udeležil. Delali smo v neprimerni, sicer spomeniško zaščiteni stavbi liceja (gimnazije) v ožjem središču mesta. Na francoski način grajena stavba ima velikanska paradna stopnišča in dolge hodnike, toda samo eno dvorano za 200–300 ljudi in nekaj deset majhnih razrednih sob s po 20 sedeži v starinskih srednješolskih klopeh. Ob nepregledni razporeditvi, številnih odpovedih in nenapovedanih premikih skupin (prostorsko in časovno) je bilo kongresu izredno težavno slediti. Glavno središče dogajanja in izmenjave informacij je tako postalo sprejemna dvorana kot neke na železniškem kolodvoru ali na letališču. Tako je zaradi zmede svet IPSE izvolil predsednico svetovnega združenja v njeni odsotnosti, pa čeprav je bila v stavbi. Ta severnoameriška politologinja je namreč zaman iskala mesto zborovanja. (Na volitvah za člane izvršnega odbora je še enkrat propadel beograjski profesor Mijat Damjanović, ki ga je že drugič zapored vztrajno predlagalo srbsko združenje.)

Največ časa na kongresu sta mi vzela dva raziskovalna komiteja, pri delu katerih sem sodeloval – o družbenopolitičnem pluralizmu ter o oboroženih silah in družbi. V prvem sem bil v vlogi nasprotnika, v drugem pa referenta in vodje ene seje. V komiteju o pluralizmu smo največ in najbolj ostro razpravljali o samem pojmu ter o razmerju med objektivno družbeno mnogovrstnostjo in slojevitostjo ter pluralizmom. To razlikovanje je še posebej pomembno pri proučevanju procesov politične pluralizacije in demokratizacije v »socialističnih« državah. V drugem komiteju sem predstavil svoj sicer daljši referat o vlogi JA in profesionalnih vojakov v jugoslovanski krizi. Ta tema je pritegnila precej poslušalcev, več kot jih je lahko stalo ali sedelo v sobi. Poleg tega sem predsedoval seji o vlogi sovjetske vojske v politični krizi. Prvič se je zgodilo, da so bili med sovjetskimi referenti prisotni in glasni demokratično in reformno usmerjeni oficirji in ne uradni konservativni zastopniki sovjetske vojske. Že to je napovedovalo demokratični preobrat v Moskvi samo mesec kasneje.

Udeležba na XV. svetovnem kongresu bi lahko bila zame zelo koristna tudi zaradi neposrednih stikov z našimi argentinskimi kolegi. Žal so imeli najpomembnejši med njimi v kongresnem direndaju zelo malo časa za sproščen pogovor.

Trije slovenski udeleženci smo izrabili priložnost za večkratne stike z našimi izseljenci. Sprejeli so nas zelo gostoljubno in prisrčno. Čakali so nas že na letališču in takoj pripeljali v studio edine slovenske radijske postaje, ki oddaja le ob sobotah in pretežno v španščini. Naša udeležba v oddaji je omogočila voditelju zaobiti uradne omejitve in bistveno dvigniti delež slovensčine. V naslednjih dneh smo se udeležili koncerta pevskega zbora Gallus v Narodnem domu ter se po nekaj ur pogovarjali z izseljenci tako v Narodnem domu kakor tudi v domu »Triglava«. Naši stiki z obema političnima taboroma med našimi izseljenci so, upam, prispevali k preseganju starih razpok, ki izvirajo še iz državljanske vojne pri nas.

Pot v Buenos Aires sem s soglasjem našega zunanjega ministrstva izbral tudi za stike z argentinskimi vladnimi organi. Pomočniku zunanjega ministra sem izročil pismo dr. D. Rupla o položaju Slovenije po minivojni junija–julija, naslovljeno na njegovega argentinskega kolego. Nato sem imel pogovor še z argentinskim zuna-

njim ministrom prof. G. di. Tello. Argentina bo namreč, po vsem sodeč, ena od prvih držav, ki bo priznala Republiko Slovenijo kot neodvisno in suvereno državo.

Te dodatne dejavnosti so nedvomno povečale »učinek« našega potovanja v tako oddaljeno Argentino v času, ki tudi klimatsko ni bil prijeten. Tam je namreč njihova zima.

Še vedno upam, da bomo svetovni kongres IPSE nekoč gostili v Cankarjevem domu. Naslednji leta 1994 pa je že oddan. Bo v Berlinu.

SAVIN JOGAN

Kongres, obrnjen k realnim problemom preživetja in razvoja

1. V splošnem je mogoče ugotoviti, da je bil to kongres, ki je bil mnogo bolj kot k splošno teoretičnim naravnanim k realnim problemom preživetja in razvoja. To se kaže tako v izbiri dominantne teme – *center in periferija* – osvetljene s številnih izhodišč (od problemov planiranja do federalizma) kot tudi v obravnavi analize številnih politik (od zdravstvene do naselitvene in zaposlitvene), pa v močnem poudarku gospodarskim vidikom položaja in razvoja posameznih držav ter v kritičnem prikazu ustavnih in upravnih reform v posameznih državah; v tem okviru je bila ena od središčnih tem tudi problematika preobrazbe vzhodnoevropskih družb.

Po organizacijski plati pa kongres zagotovo ni bil na ravni podobnih prireditev: nekatere teme so se preveč drobile, druge pa ponavljale. Prostorske in druge delovne razmere tudi ne zasluži posebnih pohval: v majhnih predavalnicah (razredih) sicer elitne srednje šole, v katerih je potekal kongres, pogosto (vsaj ob najbolj zanimivih temah) ni bilo niti približno dovolj sedežev in celo ne stojšč, tako da so se zainteresirani v velikih »repih« gnetli pred vrati in po doglednem času opustili namero, da se aktivno vključijo v delo tega ali onega raziskovalnega komiteja ali študijske skupine.

2. Po predhodnem soglasju s koordinatorjem, prof. Wollmannom iz Berlina, sem pripravil pisni prispevek z naslovom *Local Government in Transformation, The Case of Constitutional Reform in Yugoslavia*. Po zamisli je bilo sploh predvideno, da bi v raziskovalnem komiteju RC 5.1 (Decentralization and Local Government in Eastern Europe and Western countries) prevladovala »vzhodne« teme (preobrazbe upravljanja na lokalni ravni v vzhodnih in srednjeevropskih državah ter posebej v bivši NDR in – v mojem prispevku – v naši državi v preoblikovanju). Zaradi odsotnosti nosilca prve omenjene teme M. Illnerja iz ČSFR je ostala obravnavana v dobršni meri »okleščena«, vendar pa je opozorila na glavne zakonitosti in dileme v tem prehodu. Prof. Wollmann je v svojem prispevku posebej poudaril, da NDR kot izrazito centralizirana socialistična država sicer ni reprezent za vse države te skupine, vendar se pa tudi v njenem primeru kažejo nekatere splošne značilnosti z vidika možnosti in učinkovitosti lokalne samouprave. Lokalno samou-

pravo in njene institucije so obravnavali po modelu »otroškega vrta« (s poudarkom na skrbi in nadzoru višjih organov), lokalna samouprava pa se je zreducirala na obliko decentralizacije odločanja – ob sicer centraliziranem gospodarstvu in močni centralni administraciji na vseh področjih. Nesamostojnost občine se je kazala zlasti v tem, da občina ni bila odgovorna ter ni mogla vplivati niti na obseg sredstev za lastne potrebe.

V svojem prispevku sem primerjal dve prevladujoči tendenci glede položaja lokalne samouprave v Evropi: izrazito centralizacijo odločanja in prekrivanje lokalne odgovornosti in samostojnosti (zlasti v Veliki Britaniji) ter težnjo po čim hitrejši in širši decentralizaciji odločanja s samostojnim prevzemanjem nekaterih pristojnosti lokalnih organov (predvsem praksa in nova normativna ureditev nordijskih držav). V tem okviru in s teh vidikov sem analiziral nove ustavne rešitve v naši dosednji državi (Srbija, Hrvaška, delovni osnutek besedila predloga slovenske ustave) in ugotovil, da je tudi v naših primerih, ki se sicer medsebojno zelo razlikujejo, opazen spopad med centralnim urejanjem teh vprašanj (zlasti v ustavi Srbije) in med modernejšim evropskim pristopom (Slovenija in Hrvaška); vendar pa bo – vsaj v tolikšni meri kot ustavna ureditev – k dokončnemu profiliranju lokalne samouprave v naši republiki (in v drugih primerjanih okoljih) prispevala praksa. Ta pa je – zaradi šibkega gospodarskega in slabega finančnega stanja, pa tudi zaradi že pred leti začelih procesov centralizacije – za zdaj močnejše obrnjena k enotnemu, podrobnemu urejanju tudi zadev lokalnega pomena iz središča. V razpravi o tem prispevku se je oglasilo nekaj udeležencev, ki pa so se bolj kot same teme lotevali splošnih možnosti za razvoj demokracije v Sloveniji in Jugoslaviji, števila in profilov političnih strank, sedanje vloge KP; razlik v dosednji ustavni ureditvi med republikami.

Od drugih prispevkov je zanimiv zlasti prispevek R. Newtona (u. Essex) *The City in Postindustrial Era*, v katerem avtor problematizira predvsem premeščanje težišča oblasti bližje ljudem, na drugi strani pa funkcionalno prepletanje različnih vlog in pristojnosti, ki bo organizirano v različnih središčih (preseganje sedanjih splošnih »nacionalnih« in »lokalnih« središč in pristojnosti – npr. pri izobraževanju, varnosti idr.). Velik pomen daje avtor vlogi neformalnih (cerkvenih, interesnih idr.) skupnosti pri oblikovanju in implementaciji tako nacionalne kot lokalne politike. Drug zanimiv prispevek je imela M. L. von Bergman-Winberg (Swedish School of Economics and B. Adm.) »Institutional Changes and the Impact of European Integration on Regional and Local Autonomy in the Nordic Countries«. V njem med drugim poudari neposredno odgovornost lokalnih oblasti za zagotavljanje evropske ravni socialne varnosti prebivalcev. Ob prikazu že omenjenih nordijskih tendenc po decentralizaciji odločanja je omenila zanje ugodno odločitev ES, da se bodo lahko prve nove države priključile tej skupnosti šele v začetku leta 1997, kar jim na vseh področjih – od lokalne samouprave do organizacije administracije – omogoča, da se brez velikih težav prilagodijo evropskim standardom (zanimivo je to primerjati z našo neučakanostjo pri vstopu v ES!).

V študijski skupini z obetavnim naslovom *Democratization in Comparative Perspective* (SC 31.1.) se je večina avtorjev in razpravljalcev osredotočila na posamične izseke procesov demokratizacije v lastnih državah, tako da je bilo razumevanje mnogih pogojeno s poznavanjem zgodovinskega konteksta (Venezuela, Brazilija, posamezne afriške države); pri pretežnem številu tem je šlo za interakcijo med ekonomsko rastjo in političnim razvojem. S širšimi izhodišči obravnavane teme sta se pravzaprav ukvarjala le dva prispevka. V prvem (A. Hadenius, Uppsala-

ala) avtor na podlagi stanja številnih afriških držav dokazuje tezo o splošnem premiku težišča z enopartijske vladavine, ki je bila dolgo norma za to celino, na različne oblike političnega (in strankarskega) pluralizma ter opozarja na notranje in zunanje razloge za tak premik. Drugi avtor (G. Therborn) je v esejističnem slogu obdelal temo *Democratization and Routes to Modernity* – s posebnim poudarkom na semantičnih prvinah in zgodovinskih zgledih. Pri tem je poudaril, da se pojavljajo nekateri povsem novi elementi v pogledu procesov demokratizacije, zlasti zunanji vplivi (in celo razmere) ali v latinskoameriških in nekaterih drugih manj razvitih držav; za Evropo pa je v zadnjem obdobju značilna težnja, da se osiše zahteve za hitrejšo demokratizacijo premika na »periferijo«.

V raziskovalnem komiteju RC. 28.2., v katerem so obravnavali teme o federalizmu (*Complex States: Ethnicity and the Federal Idea*), se je razprava vrtela praktično le okoli sodobnega stanja v SZ in Jugoslaviji ter se strnila v ugotovitev, da po koncu obeh pravzaprav ne moremo več govoriti o federalizmu na pravi, etnični podlagi. Od tujih avtorjev sta o naši temi govorila J. Seroke (Pennsylvania State University) in Voja Stanovčić. Prvi je zastopal tezo, da je bilo v Jugoslaviji sploh težko govoriti o federalizmu, ker nismo imeli pluralistično zasnovanega sistema. Danes razmere zanj so, čeprav tudi tokrat ne gre brez težav. Po mnenju avtorja bi nobena od jugoslovanskih republik ne imela niti ekonomskih možnosti za samostojno državo. V. Stanovčić pa je zagovarjal (tudi v našem prostoru) znano tezo, da so za razpad države krive izključno nacionalne birokracije.

Razen nastopa v »svojem« komiteju sem se z razpravo, pravzaprav s pojasnili o položaju in pogledih, ki se kažejo v Sloveniji, oglasil še v tem nazadnje omenjenem komiteju. Sicer pa je bila neformalna, pa tudi formalna razprava o Jugoslaviji na kongresu zelo prisotna. Skupno s kolegoma iz Slovenije sem se udeležil številnih pogovorov in v osebnih stikih pojasnjeval našo specifično situacijo, zamisli in realne perspektive preživetja in uveljavitve Slovenije kot nove evropske države.

3. Iz številnih pisnih pripomb udeležencev, do katerih je bilo možno priti, in iz povzetkov vseh prispevkov, objavljenih v kongresni knjigi, izhaja, da je bila znotraj glavne teme *Center in periferija* tudi v drugih komisijah kongresa zaznavna precejšnja pozornost za problematiko lokalne (in z njo povezane regionalne) samouprave. Mimo že omenjenih poudarkov (spopad med centralističnim pristopom in težnjami po decentralizaciji, ki ni značilen le za Zahodno Evropo, ter preobrazba političnih sistemov na tem delu v Vzhodni Evropi), daje ta pregled zelo razčlenjeno sliko teoretičnih in praktičnih problemov lokalne samouprave v sodobnem svetu, spet z močnimi poudarki na ekonomski plati funkcije lokalnih skupnosti, planiranja njihovega razvoja in učinkovitosti politike na posameznih področjih (v središču je bila tema o varstvu in zboljšanju okolja – Trivedi in drugi avtorji). Precej avtorjev je analiziralo zamisli in dosežke zdaj potekajočih reform lokalne samouprave in upravljanja v posameznih državah in regijah (Aguilar – Filipini; Scandogliero, Furlan, Moreno – Argentina; Arocena in Moreira – Urugvaj; Barthwal – Indija; Biarez – Francija; Game – V. Britanija; Gonzales – Venezuela; Jacobi – Brazilija; Jarman – Avstralija; Jain – Japonska; Joye – Švica; Kang – Kitajska idr.). V tem okviru in ob njem so bile izražene mnoge zanimive ugotovitve, ocene in pogledi. Omembo vsekakor zasluži kritika »movimientizma« v Južni Ameriki, ki naj bi pomenil – kljub svojim pozitivnim nabojem – hkrati tudi oviro za ustalitev političnih sistemov in tudi organov lokalne oblasti na tej celini (Alberti), prav tako pa ocena o tem, da postaja znani model »sustainable development« (z naslonitvijo predvsem na lastne sile in možnosti) sestavni del afriškega življenja (Alikhanova). Po mnenju mnogih avtorjev (Arocena, Moreno, Gonza-

les, Jain, Kang idr.) postajajo lokalne skupnosti že glavni dejavnik razvoja v veliko državah. V zvezi z razvojem je zanimiva ocena quebeškega udeleženca Quesnela, da je bilo celotno državno planiranje v Kanadi več desetletij zasnovano na povsem zgrešenih predpostavkah (prioritete niso ustrezale regionalnim in lokalnim potrebam, medtem ko se je dvojna odgovornost – federacije na eni strani in provinc ter lokalnih oblasti na drugi strani pokazala kot kontraproduktivna). Argetinska izkušnja kaže, da je uveljavljanje koncepcije državnega naroda (State Nation), oprte na prilagajanje interesov lokalnih skupnosti centru, zašlo v resno krizo in se zaradi tega kaže nujnost po njeni zamenjavi s koncepcijo nacionalne in ljudske države (Scandogliero). Podoben trend se kaže tudi na Japonskem, kjer so se začele po drugi poti (s partijsko pluralizacijo) lokalne skupnosti preobrazati iz »pomožnih« teles v odgovorne dejavnike tudi znotraj razvoja države. Razvoj v Švici kaže, da pospešeni proces urbanizacije pelje tudi do vse pomembnejše politične diferenciacije na ravni lokalnih skupnosti in kantonalni ravni. Omenit je treba avstralsko-japonski projekt »New Town«, ki vključuje tudi izdelan koncept tech-nopolisa za 21. stoletje. Hkrati je bilo zaznavno razmišljanje o tem, da bodo dobila mesta v prihajajoči integrirani Evropi (s supranacionalno vlado) sploh pomembno funkcijo kot dejavnik stabilizacije (Mitchell).

Za podirajoči se socialistični svet je zanimiva analiza lokalnega upravljanja v enem od kitajskih okrajev, ki kaže vsaj na rahle premike: ljudje že participirajo pri lokalnih odločitvah, seveda po tem, ko se po nekakšnem modelu demokratičnega centralizma okrajni liderji o vsakem predlogu podrobno pogovorijo (Kang). Veliko je bilo kritike na račun pomanjkljivih in enostranskih kanalov v komunikacijah med vlado in lokalnimi organi, materialne šibkosti lokalnih oblasti ipd. Koncept o Complex Equality (Miller, po Walzerju) uvršča lokalno skupnost v središče prizadevanj za razvoj družbe, v kateri naj bi bile socialne dobrine alocirane ali celo distribuirane v skladu s specifičnimi merili take družbe. Zanimive so ugotovitve norveškega avtorja Rommetvedta o institucionalni preureditvi nacionalnega parlamenta, in sicer tako da se krepí predstavništvo periferije.

Slejkoprej pa ostaja aktualno vprašanje francoske udeleženke S. Biarez, ali lahko z razvojem lokalne samouprave – ob vse večji fragmentaciji politik na posameznih področjih v vse ožje sektorje in z njihovo adaptacijo različnim območjem in skupinam ljudi – preprečimo tendence, ki danes politiko ločujejo od ljudi in njihovih vsakodrugih, praktičnih problemov.

Ta kratek sprehod skozi prikazani kompleks prispevkov nedvomno potrjuje uvodoma zapisano oceno, da je bil kongres vtirjen v realne probleme današnjega sveta v vseh njihovih protislovjih.

WILL KYMLICKA

Liberalizem, skupnost in kultura

(Liberalism, Community and Culture; Clarendon Press, Oxford 1989, str. 280)

Liberalizmu kot politični filozofiji se pogosto pripisuje predvsem ukvarjanje z odnosi med posameznikom in državo ter z omejevanjem državnih posegov v državljske svoboščine. Vendar pa liberalizem, implicitno ali eksplicitno, vsebuje tudi širše razumevanje odnosov med *posameznikom in družbo* – in še zlasti posameznikovo sodelovanje (članstvo) v skupnosti in kulturi. Ta širši vidik pa je prav v središču te izvrstne knjige, vzorno povezane v koherentno celoto. V njej avtor razvija *liberalno pojmovanje skupnosti in kulture* na bolj nedvoumen in sistematičen način, kot je to v navadi, in seveda presoja pozitivne in negativne strani tega pojmovanja tudi v povezavi z bolj znanimi liberalnimi pogledi na individualne pravice in nevtralnost države.

Knjiga vsebuje zelo prodorno in utemeljeno obravnavo, eno najbolj vsestranskih, razprave med liberalizmom in komunitarizmom ter obrambo liberalizma nasproti tako komunitarni kot marksistični kritiki. Prav tako je v njej avtor zasnoval zelo dobre *liberalne argumente za zaščito kolektivnih pravic manjšinskih kultur*. Ti dve temi sta pravzaprav zelo spretno stskani skupaj. Kot pravi Kymlicka, njegovo proučevanje predpostavk, kako liberalizem lahko prispeva k obrambi manjšinskih pravic – »bogati naše razumevanje liberalne teorije subjekta (jaza), prav tako pa razjasnjuje nekatere od najbolj nasprotujočih in trajnih problemov mnogih liberalno-demokratskih dežel« (str. 5).

Pod naslovom Liberalizem v prvem od treh delov knjige avtor podrobno utemeljuje liberalno moralno in politično teorijo. Nezadovoljen z novejšim komunitarnim pojmovanjem kulture in skupnosti Kymlicka ugotav-

lja tudi nezadostnost liberalnega opredeljevanja odnosov med posamezniki in njihovo kulturo ali skupnostjo. Zato poskuša pokazati, da »individualizem, ki je osnova liberalizma, ni precenjen na račun naše družbene narave ali skupnosti. To je individualizem, ki je prej v skladu kot v nasprotju z za nas nesporno pomembnim našim družbenim okoljem. In... takšen način presojanja naših skupnih odnosov z našo kulturo je bolj v soglasju z našim samorazumevanjem kot druge prisotne alternative« (str. 2–3). Celo v svojih najmanj ustreznih oblikah, trdi avtor, je liberalizem vedno vključeval upoštevanje naše odvisnosti od našega družbenega konteksta, pomembnost oblik človeške skupnosti in kulture, ki so kontekst za individualni razvoj in oblikujejo in usmerjajo naše cilje in našo sposobnost za njihovo uresničevanje. Vprašanje je torej, *katere* oblike skupnosti in kulture bi si morali prizadevati oblikovati ali ohranjati.

Kymlicka se v svoji knjigi ukvarja z vsemi modernimi liberalci, od Milla do Rawlsa in Dworkina, za katere meni, da so bili vse do zdaj večinoma napačno razumljeni. Omenjeni liberalci cenijo svobodo in toleranco, dokazuje avtor, ne zato ker bi dvomili o ljudskih zmožnostih vrednotenja različnih teženj in načinov življenja, temveč ker menijo, da je vsakdo bistveno zainteresiran za takšno življenje, ki je zanj hkrati dobro in notranje (duhovno) izbrano in voden, ki pa zaradi varljivosti ne bi smelo temeljiti na nekakšnem splošnem prepričanju, da je to tudi najboljše življenje. Toleranco tako ceni-jo zato, ker »zagotavlja najboljše pogoje, v katerih lahko ljudje sprejemajo utemeljene in racionalne presoje vrednosti različnih teženj« (str. 10). Pri tem moderni liberalci poudarjajo, da sama svoboda za to ni dovolj: »Posamezniki morajo imeti kulturne pogoje, ki prispevajo k pridobivanju zavesti o različnih pogledih na zadovoljivo življenje in pridobivanju sposobnosti za preiskovanje in ponovno pregledovanje teh pogledov«; liberalne svoboščine nam omogočajo presojo, kaj je vrednega v življenju »z raziskova-

njem različnih vidikov naše kolektivne kulturne dediščine« (str. 13).

Napačno razumevanje liberalizma (liberalcev) je tako nekakšna abstraktna, posamična in predsocijalna zamisel individualnega. Dejansko je to, poudarja Kymlicka, prav napaka, ki ji Mill ugovarja v Benthamovi teoriji. Mill se podobno kot Rawls jasno zaveda učinkov družbenih interakcij in konteksta pri oblikovanju značaja in interesov posameznikov. Millova argumentacija za individualno svobodo resnično temelji tako na prepričanju, da interesi ljudi niso »predsocialno fiksirani« in da lahko »spoznamo naše lastno dobro (korist)« (str. 17–18). »Nesprejemljivo pa je za liberalca«, da bi ljudi politično »obdelali« za prevzem določenih ciljev kot njihovih lastnih in ... jih odvrnili od preizkušanja nekaterih drugih načinov življenja na podlagi sistematičnega nadzora socializacije, tiska in umetniškega izražanja« (str. 18–19).

Pri liberalnem individualizmu torej ne gre za poudarjanje egoizma v nasprotju s solidarnostjo ali predsocijalnih interesov v nasprotju s kulturno izoblikovanimi interesi. Ne gre tudi za vrednotenje individualne izbire in nezainteresiranost za družbene obveznosti in povezanost. Nič od tega ne bi smelo utemeljevati posebne liberalne zmesi pravic do javnega izražanja in povezanosti na eni strani in do osebne svobode in lastnine na drugi strani. Liberalni individualizem je prej vztrajanje pri spoštovanju zmožnosti vsakega posameznika za razumevanje in vrednotenje njegovega delovanja, za presojanje vrednosti skupnih in kulturnih okoliščin, v katerih živi. Enako posamezniki nimajo samo te sposobnosti, ampak tudi odgovornost za sprejemanje takšne presoje; spoštovanje legitimnih zahtev drugih bi moralo biti sestavina oblikovanja naših ciljev in ambicij. Liberalni individualizem je utemeljen na tej nesprejemljivi zavezanosti vlogi individualnega samousmerjanja in odgovornosti v pravični skupnosti ter načelu moralne enakosti, ki je temelj obeh.

Takšen liberalni individualizem ni v nasprotju z idealom skupnosti, vendar pa raje poskrbi za njeno interpretacijo. Posledica takšne zamisli individualne odgovornosti ni ščuvanje ljudi drugega proti drugemu, temveč povezovanje državljanov na podlagi vzajemnega spoštovanja. In posledica takšne zamisli individualnega samousmerjanja

(vodenja) ni odtujiti ljudi drug od drugega, temveč omogočiti skupinam ljudi svobodno uresničevanje in razvijanje njihovih skupnih in kulturnih ciljev brez kaznovanja ali marginaliziranja tistih skupin, ki imajo različne in morda nasprotujoče si cilje. To so najboljše razmere, v katerih lahko vsi člani družbe, individualno in v skupnosti z drugimi, razumno oblikujejo in uspešno uresničujejo svoja razumevanja koristi (dobra).

Prepričljivo izpodbijanje napačnih predstav o modernem liberalizmu nadaljuje Kymlicka z odgovori raznim kritikom v drugem delu knjige pod naslovom Skupnost. Avtor v osrednjem četrtem poglavju uspešno brani liberalizem pred številnimi obtožbami novejših komunitarne kritike. Najprej tako ugotavlja, da Taylorjeva trditev, da je liberalni svobodni posameznik »prazen«, brezciljen in neznačajan ter podvržen nihilizmu, izhaja iz neuvidevanja, da svoboda izbire ni protežirana zaradi nje same, temveč kot pogoj za uveljavljanje tistih načrtov in praks, ki so cenjene zaradi njih samih. Nadalje, medtem ko ne moremo sprejemati pomembnih presoj in izbir zunaj določene kulturne strukture kot podlage zanje, so liberalci prepričani, da je mogoče dvomiti, spodbijati in zamenjati nove vrednote in prepričanja za tista, ki so bila opuščena. Nasproti Taylorju: »Nič puhlega in samouničevalnega ni v ideji, da bi morale biti te skupne vrednosti podvržene individualni oceni in možni zavrnitvi« (str. 51).

Po Kymlickovem mnenju je tudi Sandelova trditev (da je liberalno stališče) o prednosti človekove narave glede na njegove cilje napačna, kajti naša prava narava se vsaj deloma oblikuje s pomočjo ciljev, ki jih nismo sami izbrali, ampak prej odkrili s pomočjo našega vkoreninjenja v skupen socialni kontekst, pri tem pa noben cilj ni izvzet iz možnega ponovnega pregleda (premišljevanja). Kymlicka ugovarja liberalizmu tudi, ko naj bi zaradi odprave »anomije« potrebovali družbeno potrditev naših presoj in vrednosti. Medtem ko priznava pomen samospoštovanja in zagotavljanja družbenih pogojev, nujnih zanj, pa meni, da to temelji na našem mišljenju, da imamo dobre razloge za našo samozavest o naših pogledih in ciljih, ne samo vzročne podkrepitve. Avtor je prav tako ovrgel Rortyjevo slabotno kritiko Kantove liberalne moralnosti kot transkulturalno in nezdgovinsko in še

nekatero druge teorije (npr. Mac Intyre). Tudi drugi argumenti v tem delu knjige so enako zanimivi in prepričljivi. Kymlicka brani tudi liberalno kulturo svobode nasproti komunitarnemu idealu kulture, ki je utemeljen na skupni koristi, in liberalni pravičnosti nasproti Marxu, ki »dobro družbo« prihodnosti vidi »onstran pravičnosti«, kar je zelo odvisno od materialnega blagostanja.

V tretjem delu (Liberalizem in kulturno članstvo) avtor postavlja in razvija svoje argumente za kolektivne pravice manjšin. Najprej tako pojasnjuje neuspeh sodobnega liberalizma pri uporabi njegovih načel za varstvo pravic manjšinskih kultur ob politični soodvisnosti. Čeprav je samo okoli 10% držav na svetu, ki niso »multikulturne«, pa so vse do nedavna liberalni teoretiki dejansko ignorirali to dejstvo in probleme, ki iz tega izhajajo. Razumljivo je zato, da Kymlicka spretno dokazuje tudi to, da je mogoče pravice manjšinskih kultur ščititi na liberalni podlagi. To je v nasprotju s sprejetim prepričanjem liberalcev, da individualne pravice ne bi smele biti nikoli omejene zaradi kolektivnih pravic in da če so enkrat individui obravnavani kot enaki, ni nobene nadaljnje obveznosti, da bi te skupnosti, ki jim pripadajo, obravnavali kot enake. Čeprav se ta vprašanja najbolj nujno postavljajo za multikulturne države, pa se avtor pri svojem dokazovanju osredotoča bolj na tista, ki jih ima za osrednja pri liberalni zamisli odnosov med posamezniki in njihovo skupnostjo. To pa so: koliko so posameznikovi interesi povezani s posebno kulturo oz. sam njihov občutek edinitete temelji na njej? Ali imajo ljudje legitimne interese pri zagotavljanju kontinuitete svoje kulture, čeprav so v politični skupnosti dostopne tudi druge kulture? Če je tako, ali tak interes potrebuje neodvisno priznanje v teoriji pravičnosti? Čeprav priznava »pristen konflikt intuicij«, ki izhaja iz nezdržljivosti določenih pravic oseb kot državljanov z določenimi drugimi pravicami oseb kot članov kulturnih skupnosti, Kymlicka pozitivno odgovarja na vsa ta zastavljena vprašanja. Odgovori so

zasnovani na njegovi predhodni obrambi liberalizma: kulturno članstvo bi moralo upravičeno igrati daleč bolj pomembno vlogo v liberalni teoriji, kot je bilo to doslej spoznano in priznано. Avtor zagotavlja, da je članstvo v »bogati in zajamčeni kulturni strukturi«, z njenim jezikom in zgodovino, bistveno tako za razvoj spoštovanja samega sebe kot tudi za zavest o odprtih možnostih, tako da lahko ljudje razumno izbirajo načine svojega življenja. Kulturne manjšine torej potrebujejo posebne pravice ne zaradi nekakšnih posebnih koristi, temveč zaradi vzpostavljanja enakosti s prevladujočo kulturo, kajti brez teh pravic je njihova kultura močno ogrožena.

Čeprav je v knjigi vrsta argumentov, pa v njej manjka prav obravnava pogojev, ki zagotavljajo legitimnost kolektivnih pravic manjšinskih kultur. Sporno je tudi kratko poglavje, ki obravnava konflikt glede prioritete pravic. Zanimiva pa so poglavja, ki obravnavajo Walzerjevo in komunitarno zamisel manjših pravic, in tisto, ki se neposredno sooča z obrambo apartheida. Liberalizem, skupnost in kultura je knjiga, ki jo priporočamo v branje politologom, pravnikom in filozofom, ki se ukvarjajo s temi realnimi političnimi vprašanji, še bolj pa seveda tistim, ki odločajo o politiki zaščite manjšinskih kultur na podlagi kolektivnih pravic. Kymlicka je namreč avtor, ki mu je uspelo rešiti nekatera pomembna vprašanja, ki jih sproža kulturni pluralizem v povezavi z naravo liberalnega individualizma in enakosti. Predvsem pa je presegel teoretični vakuum in celo sovražnost liberalnih mislincev do obravnave in priznanja manjšinskih pravic (tako v nacionalni kot tudi v večnacionalni državi). Vprašanje kulturnega članstva zagotavlja tako filozofske možnosti kot političen izziv za liberalce pri reševanju manjšinskih vprašanj. Skozi vso knjigo je zato prisotno zelo verodostojno prikazovanje liberalizma z vidika skupnosti in kulture.

Martjan Brezovšek

bibliografija knjig in tematskih revij

iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE

- A SPECIAL Issue on Georg Simmel. *Theory Culture and Society*, 8(1991)3 (tematska številka)
- ATTUALITA del pensiero di P. A. Sorokin. *Sociologia*, 29(1990)2-3 (tematska številka)
- AUSTRALIAN Attitudes: Social and political analyses from the National Social Science Survey. Sydney; London: Allen & Unwin, 1988
- BERG Leo van den: *Urban systems in a Dynamic Society*. Aldershot: Gower, 1989
- BEYOND Progress and Development: Macro-political and Macro-societal Change. Aldershot; Sydney: Avebury, 1987
- CONFLICT and Peacemaking in Multiethnic Societies. Lexington: Lexington Books, 1990
- DICKENS Peter: *Urban Sociology and Human Nature*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990
- FEMMES et societes. *Homme et la societe*, 25(1991)1-2 (tematska številka)
- HENDERSON Jeffrey William: *The Globalisation of High Technology Production: Society, space, and semiconductors in the restructuring of the modern world*. London; New York: Routledge, 1989
- HULME David: *Sociology and Development: Theories, Policies and Practices*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990
- INTERNALIZATION of Sociology. *Current Sociology*, 39(1991)1 (tematska številka)
- KELLERMAN Aharon: *Time, Space, and Society: Geographical Societal Perspectives*. Dordrecht; London: Kluwer Academic Publishers; Kluwer Academic Publishers, 1989
- KORAČ Veljko: *Istorija društvenih teorija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990
- LIFE and Work History Analyses: Qualitative and Quantitative Developments. London; New York: Routledge, 1991
- MIGRATIONSGESELLSCHAFT. *Prokla*, 21(1991)83 (tematska številka)
- MIKULIĆ Branislav A.: *Vanjske migracije i razvoj Jugoslavije*. Sarajevo: Ekonomski institut, 1991
- MILARDOVIĆ Andjelko: *Spontanost i institucionalnost*. Beograd: Centar za istraživačku, dokumentacionu i izdavačku delatnost PK SSO Jugoslavije, 1989
- PREOTECILLE Edmond: *Capitalism, Consumption and Needs*. Oxford; New York: Basil Blackwell, 1986
- PRICE David G.: *The Changing Geography of the Service Sector*. London; New York: Belhaven Press, 1989
- PROSTOR in sociologija. *Družboslovne razprave*, 7(1990)10 (tematska številka)
- RADICAL experiments: Social Movements Take on Technoscience. *Socialist Review*, 21(1991)2 (tematska številka)
- REGIONAL autonomy: marginalization, integration and

- democracy. *Archives Europeennes de Sociologie*, 31(1990)2 (tematska številka)
- SEXUAL Harassment or Harassment of Sexuality. *Society*, 28(1991)4 (tematska številka)
- SPECIAL Section on Musicology. *Telos*, 24(1991)87 (tematska številka)
- VISIONS of Society: Perspectives From the Social Sciences. *American Behavioral Scientist*, 34(1991)5 (tematska številka)
- WEINSTEIN Bernard L.: *Regional Growth and Decline in the United States*. New York; Sydney: Praeger, 1985

POLITIČNE VEDE

- BEWEGUNG, GEgenbewegung und Staat. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, 4(1991)2 (tematska številka)
- DEMOCRACY and Foreign Policy: Community and Constraint. *Journal of Conflict Resolution*, 35(1991)2 (tematska številka)
- IL PENSIERO contemporaneo: Vol. 1/ Scritti di Norberto Bobbio. Milano: Franco Angeli, 1985
- IL PENSIERO contemporaneo: Vol. 2/ Scritti di Gian Mario Bravo. Milano: Franco Angeli, 1986
- IL PENSIERO contemporaneo: Vol. 3/ Scritti di Luigi Bonanate. Milano: Franco Angeli, 1987
- LOYN H. R.: *The Making of the English Nation: From the Anglo-Saxon to Edward I*. London: Thames and Hudson, 1991
- SMILJKOVIĆ Radoš: *Pluralizam i politička apatija*. Beograd: Privredni pregled, 1991
- SPECIAL Issue on Slavery in the New World. *Theory and Society*, 20(1991)3 (tematska številka)
- STATE Political Subcultures: Further Research. *Publius*, 21(1991)2 (tematska številka)
- THE AGE of Democracy. *Democratic transition in the East and the South*. *International Social Science Journal*, 43(1991)1 (tematska številka)
- VENETO in Slovenia: Dve kulturi za Evropo. Vicenza: Rezzara, 1990
- WEST European Prime Ministers. *West European Politics*, 14(1991)2 (tematska številka)

POLITIČNI SISTEMI

- AFRICA, 1991. *Current History*, (1991)556 (tematska številka)
- DUNLEAVY Patrick: *Democracy, Bureaucracy and Public Choice: Economic Explanations in Political Science*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1991
- HUCKSHORN Robert J.: *Political Parties in America*. North Scituate, Massachusetts: Duxbury Press, 1980

ISSUES Facing the Next British Government. Political Quarterly, 62(1991)2 (tematska številka)

SPECIAL Issue on German Unification. New German Critique, 18(1991)52 (tematska številka)

SYMPOSIUM on Divided Government. Governance, 4(1991)3 (tematska številka)

THINKING the Present. Symposium on the Meaning of 1989 and the Future of the Left. Praxis International, 10(1990-91)3-4 (tematska številka)

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI. MEDNARODNA SKUPNOST

EVROPA. Politička misao, 28(1991)1 (tematska številka)

PACE e guerra in medio oriente percorsi di donne. Inchiesta, 21(1991-92)91 (tematska številka)

THE REUNIFICATION of Germany. Zeitschrift fuer auslaendisches oeffentliches Recht und Voelkerrecht, 51(1991)2 (tematska številka)

NOVINARSTVO. KOMUNIKOLOGIJA

A GUIDE to Teletext in Europe: A guide to Broadcasting, and the service operators in Europe who are members or affiliates of the EBU Teletext-Data Services Group. Geneva: European Broadcasting Union, 1991

BOUNDARIES and Identities. Media, Culture and Society, 13(1991)3 (tematska številka)

BRETZ Rudy: Media for Interactive Communication. Beverly Hills; London: Sage, 1983

COMMUNICATING to promote health. American Behavioral Scientist, 34(1991)6 (tematska številka)

COMMUNICATION and Interaction in Global Politics. London: Sage, 1987

COMMUNICATION Ethics and Global Change. White Plains: Longman, 1989

CULTURAL Diversity. Critical Studies in Mass Communication, 8(1991)1 (tematska številka)

DEFLEUR Melvin Lawrence: Theories of Mass Communication. New York; London: Longman, 1989

DOCUMENTARY and the Mass Media. London; New York: Edward Arnold, 1986

EDELSTEIN Alex S.: Communication and Culture: A Comparative Approach. New York; London: Longman, 1989

HILLIARD Robert L.: Writing for Television and Radio. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1991

IMPACT of Mass Media: Current Issues. New York; London: Longman, 1988

KOMUNIKACIJSKI aspekti demokracije u Jugoslaviji. Politička misao, 28(1991)1 (tematska številka)

MERGING Intrapersonal and Interpersonal Models of Family Communication. Communication Research, 17(1990)3 (tematska številka)

SEMANTIQUE cognitive. Communications, (1991)53 (tematska številka)

VIDEO Violence and Children. London; Sydney: Hodder and Stoughton, 1985

METODOLOGIJA

HARSANYI John C.: Papers in Game Theory. Dordrecht; London: D. Reidel Publishing Company, 1982

FILOZOFIJA

SYMPOSIUM: Charles Taylor's Sources of the Self. Inquiry, 34(1991)2 (tematska številka)

MANAGEMENT. MARKETING. ORGANIZACIJSKE VEDE

CONSUMPTION, Identity, and Style: Marketing, meanings, and the packaging of pleasure. London; New York: Routledge, 1990

LE POOLE Samfrits: Never Take No For An Answer: A Guide to Successful Negotiation. London: Kogan Page, 1987

MOJ učeni suženj. MM: Media marketing 11(1991)6 (tematska številka)

PSIHOLOGIJA

POPLAŠEN Nikola: Projektovani čovek: Političko oblikovanje čoveka. Beograd: IIC SSO Srbije, 1989

PRAVO

SYMPOSIUM on Judicial Review and Public Policy in Comparative Perspective. Policy Studies Journal, 19(1991)1 (tematska številka)

EKONOMIJA. MEDNARODNO GOSPODARSTVO

BOWLES Samuel: Razumevanje kapitalizma: Konkurencija, komanda i mijena u privredi sad. Zagreb: Školska knjiga, 1991

EKONOMSKA reforma i njeni zakoni: Prečišćeni tekstovi sa najnovijim izmenama i dopunama. Beograd: Jugoslavenski pregled, 1990

FIANSUSKO i knjigovodstveno poslovanje društvenih i privatnih preduzeća. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)1 (tematska številka)

HARTIJE od vrednosti i tržište kapitala. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)3 (tematska številka)

HEITNE Björn: Development theory and the three worlds. New York: Longman Scientific & Technical, 1990

MATTELART Armand: International Image Markets: In Search of an Alternative Perspective. London: Comedia Publishing Group, 1984

NOUVELLES perspectives sur l'ajustement. Revue Tiers-monde, 32(1991)126 (tematska številka)

OPOREZIVANJE roba i usluga u prometu. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)7 (tematska številka)

PLANIRANJE i razvojna politika u tržišnim uslovima privredovanja. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)2 (tematska številka)

PRIMENA zakona o deviznom poslovanju. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)5 (tematska številka)

PRIVATIZATION in Eastern Europe: Current Implementation Issues With a Collection of Privatization Laws. Ljubljana: International Center for Public Enterprises in Developing Countries, 1991

TRANSFORMACIJA preduzeća i upis u sudski registar. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)4 (tematska številka)

URBANIZATION in the Hong-Kong: South China Region. International Journal of Urban and Regional Research, 15(1991)2 (tematska številka)

ZDRAVSTVENO osiguranje radnika. Savremena praksa: list za privredna i pravna pitanja, (1991)6 (tematska številka)

ZNANOST. TEHNOLOGIJA. EKOLOGIJA

BODEN Margaret A.: Artificial Intelligence and Natural Man. Brighton; New York: Harvester Press, 1981

EKOLOŠKI aspekti društveno-ekonomskog razvoja. Opredjeljenja, 20(1989)11 (tematska številka)

PLUT Dušan: Entropijska zanka. Radovljica; Didakta, 1991

UMETNOST. KULTURA. JEZIKOSLOVJE

KRIŽMAN Mirko: Jezik kot socialni in nacionalni pojav: Primerjalno z jezikovnimi odnosi v Radgonskem kotu. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1989

MIGRANT Languages in Western Europe. International Journal of the Sociology of Language, (1991)90 (tematska številka)

SOCIOLINGUISTIC Studies in the Philippines. International Journal of the Sociology of Language, (1991)88 (tematska številka)

SOCIOLINGUISTICS in Brazil. International Journal of the Sociology of Language, (1991)89 (tematska številka)

THE LIVING Tree: The Changing Meaning of Being Chinese Today. Daedalus, 120(1991)2 (tematska številka)

VZGOJA. IZOBRAŽEVANJE

COOMBS Philip H.: The World Crisis in Education: The View from the Eighties. New York; Oxford: University Press, 1985

EDUCATION of Adults at a Distance: Based on the conference on the education of adults at a distance, organised by the Open University, England, in november 1979. London: Kogan Page; The Open University Press, 1983

KUMP Sonja: Dostop do visokega šolstva. Ljubljana: Center za razvoj univerze, 1990

SOCIALNA POLITIKA. ZDRAVSTVENA POLITIKA

FAMILIES and health care. Lifestyles, 12(1991)1 (tematska številka)

LETICA Slaven: Zdravstvena politika u doba krize: Evropsko iskustvo kao jugoslavenska perspektiva. Zagreb: Naprijed, 1989

RACIALISATION and public policy edited by Syd Jeffers and Robin Means. Policy and Politics, 19(1991)3 (tematska številka)

SQUIRES Peter: Anti-Social Policy: Welfare, Ideology and the Disciplinary State. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

WHY the Poor are Still With Us. Public Interest, (1991)103 (tematska številka)

RELIGIJA

FALLING From the Faith: Causes and Consequences of Religious Apostasy. London: Sage, 1988

MINORITES chretiennes en Asie. Social Compass, 38(1991)2 (tematska številka)

ANTROPOLOGIJA

ANTHROPOLOGIE urbaine religieuse. Archives de sciences sociales des religions, 36(1991)73 (tematska številka)

ZGODOVINA

DOKUMENTI ljudske revolucije v Sloveniji. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1962-...

UDK 321.011:316.32

MLINAR, dr. Zdravko: Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 10–11, str. 1163

Namen tega članka je v tem, da koncept in problematiko suverenosti »nacionalne države« pojasnjuje v širšem kontekstu družbeno-prostorskega prestrukturiranja. Avtorja zanima, ali je nacionalno suverenost mogoče uveljavljati oz. ohranjati hkrati z vse večjo medsebojno odvisnostjo v transnacionalnem in globalnem merilu? O tem je dosti različnih in nasprotujočih si interpretacij.

S povečevanjem medsebojne odvisnosti se nacionalni državi izmika vse več vsebinskih področij, tako da jih le-ta sama zase ne more več obvladovati. Prihaja do uhajanja »suverene-
mu nadzoru« (Falk): 1. do uhajanja preko meja, 2. do uhajanja znotraj meja in 3. do uhajanja zunaj meja. V ospredje stopa neteritorialna in kozmopolitska perspektiva, znotraj katere se uveljavlja vse večja raznovrstnost avtonomnih akterjev večsrediščnega sveta. To se izraža v bistveni prerazporeditvi »suverene oblasti«, tj. v njeni povečani disperziji, tako da država izgublja svojo nekdanjo monopolno vlogo in teritorialno izključnost. S tem pa se zmanjšuje tudi njena vloga zaščitnice nacionalne identitete, s čemer se spet odpira vprašanje o ogroženosti majhnega naroda, kot je slovenski.

UDK 321.011:316.32

MLINAR, dr. Zdravko: Sovereignty, Interdependence and Threat
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 10–11, p. 1163

The purpose of this article is to clarify the concept and the issue of sovereignty of the nation-state within the broader context of socio-spatial restructuring. The author addresses the question: can national sovereignty be promoted or preserved in the context of increasing transnational interdependence? There are many different and opposing interpretations of this question. With the emerging global civilization, the nation state is losing control over an expanding range of issue areas. Falk presented three patterns of evasions of sovereignty: 1. evasions across borders, 2. evasions within borders and 3. evasions outside borders. Generally we observe a trend toward nonterritorial and cosmopolite perspective with an increasing diversity of autonomous actors in a multicentric world. There is a tendency toward a redistribution and dispersion of "sovereign power"; The state is losing its previous monopoly role and territorial exclusivity. Thus its protective role of national identity is weakening as well. Small nations like Slovenia are particularly facing an increasing threat of being overflooded by these global flows.

JUŽNIČ, dr. Stane: Ideologija razvoja

Teorija in praksa, Ljubljana, let. XXVIII, št. 10–11, str. 1186

Iz pojma razvoj je nastala bržkone največja ideologija evropske civilizacije po uveljavitvi humanizma in renesanse. V 80-tih letih se je ta ideologija izčrpala. Tako imenovane države v razvoju niso dosegle razvojne ravni industrijskih družb, ki so začele prihajati v postindustrijsko fazo, sam razvoj v pomenu neprestanega povečevanja proizvodnje in dobrin pa je zadel na ekološke meje. Avtor obravnava idejo razvoja, (re)interpretacijo zgodovine, idejo napredka in evolucije, teorijo o stadijih razvoja in koncept modernizacije. Nadaljuje z oblikovanjem ideje razvoja za praktično uporabo v zvezi z premagovanjem nerazvitosti, krepitvijo sredstev in instrumentov razvojne politike ter uveljavljanjem »pravice« do razvoja. Razpravo zaključuje s predstavljanjem »virov« krize ideologije razvoja, z oceno antropološkega »dejavnika« ter narave konflikta med razvitimi in nerazvitimi. Zastavlja si vprašanja, ki presegajo vsako razpravo o razvoju: ali človeštvo sploh potrebuje izboljšave in ali je človeštvo sploh mogoče izboljševati? Kam naj bi bile take izboljšave usmerjene, da ne bi pomenile poenotenje in izenačitev človeštva? Kako naj se poboljševalci identificirajo? Ali niso morda vsi nevarni v svojem zagonu, ko prevzemajo bremena, ki zadevajo druge ljudi in pogosto cele nastopajoče generacije?

JUŽNIČ, dr. Stane: Ideology of Development

Teorija in praksa, Ljubljana, Vol. XXVIII, No. 10–11, pg. 1186

Probably the greatest ideology of the European civilization since humanism and Renaissance has evolved from the concept of development. This ideology has exhausted itself in the 80's. The so-called developing states did not reach the level of development of industrial societies, which have started to transcend into the post-industrial phase, whereas development in the sense of continual increase of production and goods has met its ecological limitations. The author deals with the idea of development, the (re)interpretation of history, the idea of progress and evolution, the theory of stages of development and the concept of modernization. He proceeds to the formulation of the idea of development for practical purposes in connection with overcoming indevelopedness, strengthening of resources and instruments of developmental policy and with assertion of the 'right' to development. He concludes the discussion with the presentation of the 'sources' of the crisis of the ideology of development, with the evaluation of the anthropological 'factor' and with the nature of conflicts among the developed and the undeveloped. He poses the question which surpasses the whole debate on development: does humanity really need improvements and is humanity really capable of improvement? Where should such improvements be directed in order not to represent a unification and equalization of humankind? How are the improvers to be identified? Are they not all dangerous in their drive forward, when they take over a burden which is the business of other people and often of whole arriving generations?

UDK 316.483(497.12)

KLINAR, dr. Peter: Slovenija in jugoslovanski etnični konflikti
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 10–11, str. 1201

Vsebina prispevka je osredotočena na analitično ugotavljanje družbenih razlik in različnih ciljev med srbskim blokom in Slovenijo, ki določajo etnične konflikte. Te primerjave so osredotočene na procese tradicionalizma oziroma modernizacije, na elemente racionalnosti v etničnih identitetah, na ozemeljske zahteve oziroma koncept etničnega družbenega prostora, na nasprotujoče si ekonomske interese, na nerazvitost civilne družbe oziroma njene zametke, na federativne oziroma osamosvojitvene težnje in na kvazidruževalne oziroma razdruževalne procese. Analiza razkriva še pojave etnične statusne inkongruence in naravo obstoječih nasilnih etničnih konfliktov. Sklepno poglavje se ukvarja z možnostmi in načini reševanja etničnih konfliktov z zornega kota Slovenije. Ker se cilji absolutnih konfliktov medsebojno izključujejo, ostajajo le maloštevilni načini in mehanizmi za razreševanje etničnih konfliktov v jugoslovanskem prostoru.

UDC 316.483(497.12)

KLINAR, dr. Peter: Slovenia in Yugoslav Ethnic Conflicts
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 10–11, pg. 1201

The contents of the article is centered on the analytical discernment of social differences and various goals of those members of the Serbian block and Slovenians who determine ethnical conflicts. These comparisons are centered on processes of traditionalism and modernization, on elements of rationality in ethnical identity, on territorial demands, i. e. on concepts of ethnical social space, on divergent economic interests, on undeveloped civil society e. e. its early form, on federal or emancipational tendencies and on quasi-integrational or disintegrational processes. The analysis also discerns phenomena of ethnic status incongruency and the nature of existing violent ethnic conflicts. The concluding chapter deals with possibilities and means of ethnic conflict resolution from the viewpoint of Slovenia. As absolute goals in the conflict are mutually exclusive, only a few means and mechanisms for ethnic conflict resolution in the Yugoslav space remain.

VASOVIČ, dr. Vučina: Parlamentarizem in demokracija
Teorija in praksa, Ljubljana, let. XXVIII, št. 10–11, str. 1222

Glavni namen pričujočega teksta je orisati in analizirati nekatere demokratične implikacije, sile in meje parlamentarne demokracije in parlamentarnih institucij v sodobnem svetu. Avtor ostro kritizira parlamentarni romanticizem in parlamentarni nihilizem ter ob tem razvija svojo idejo, pri čemer pledira za bolj realistični koncept parlamenta. Po njegovem mnenju naj bi bil parlament bolj telo vpliva in izravnave moči kot pa vladajoč organ. Avtor usmerja svojo pozornost na štiri skupine vprašanj. Prvi del je namenjen splošnemu mestu parlamenta v širšem političnem in družbenem kontekstu ter distribuciji oblasti. Druga skupina zadeva nekatere funkcije parlamenta v demokratičnem političnem sistemu. Tretje področje vključuje strukturalne in organizacijske plasti parlamentarne problematike. V četrti skupini vprašanj se avtor ukvarja z nekaterimi predpogoji za obstoj ustreznih parlamentarnih institucij.

Dejansko so vsa ta področja organizirana okrog ideje in problema možnosti, da se vzpostavi bolj demokratičen in bolj vpliven parlament. Ustanovitev takšnega avtentičnega in vplivnega parlamenta utegne biti zelo pomembna ciljna stopnja za nadaljni in hitrejši razvoj demokratičnega političnega sistema.

UDC 321.72

VASOVIČ, dr. Vučina: Parliamentarism and democracy
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 10–11, p. 1222

The main goal of this paper is to delineate and analyse some democratic implications, forces and limits of parliamentary democracy and parliamentary institutions in contemporary world. Strongly criticizing parliamentary romanticism as well as parliamentary nihilism, the author develops his idea and pleads for a more realistic conception of parliament. According to his opinion, parliament should be more an influential body with some amount of countervailing power than a governing body. Following this, the author's attention is directed to four groups of questions. The first is dedicated to the general position of parliament in the wider social and political context and distribution of power. The second group concerns some desirable functions of parliament in a democratic political system. The third area involves some structural and organizational layers of parliamentary problematics. The fourth group of questions deals with some preconditions for an adequate parliamentary institution.

In fact, all of these areas are organized around the idea and the problem of possibility of establishing a more democratic and influential parliament. The establishing of such an authentic and influential parliament could be very important for further and faster development of the democratic political system.

BIBIČ, dr. Adolf: Racionalnost in razsežnosti politične opozicije
Teorija in praksa, Ljubljana, let. XXVIII, št. 10–11, str. 1234

Politična opozicija je bistveni vidik demokratičnega in racionalnega vladanja v sodobnih družbah. V razpravi se obravnavajo različne definicije opozicije, njihove različne tipologije in klasifikacije. Posebna pozornost se posveča temeljnim funkcijam opozicije, namreč funkciji kritike in kontrole obstoječe vlade in njena vloga kot personalna in realna alternativa vladajočim silam. Razen tega se skuša pokazati vloga opozicije v njeni funkciji predstavljanja interesov in miselnih tokov, ki niso (zadosti) vključeni v vladajoče politike. Zatrjuje se, da institucija demokratične opozicije, ko uresničuje te in druge funkcije, deluje ne samo v svojem »egoističnem« interesu, ampak tudi v korist **bonum commune**. Ravno zaradi tega mora vladajoča oblast in vsa družba biti odgovorna, da zagotovi izvore moči (materialne, finančne, komunikacijske, medijske, ekspertne itd.) opozicije. Opozicijo je treba analizirati sine ira et studio, v njeni objektivni vlogi in ne samo s stališča njenih predstav o sebi. Opozicija, ki je bila lahko v preteklosti – ali so ji to pripisovali – v posebnih okoliščinah nevarna za obstoječo parlamentarno demokracijo, je to postala čedalje manj oziroma je sploh prenehala biti zaradi konsolidacije pravil parlamentarne igre in marginalizacije »opozicije iz principa«. Razvoj in širjenje institucije opozicije v zadnjih dveh desetletjih priča o njeni univerzalizaciji in konsolidaciji. Poseben dokaz za to je novejša »demokratska revolucija« v Centralni in Vzhodni Evropi, ki je zopet vpeljala institucijo opozicije. Ko postavlja nekaj hipotez o »novih opozicijah« v Centralni in Vzhodni Evropi, avtor zaključuje z besedami Bernarda Cricka, da močna vlada potrebuje tudi močno opozicijo.

UDC 329.052

BIBIČ, dr. Adolf: Rationality and Dimensions of Political Opposition
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 10–11, p. 1234

Political opposition is a substantive aspect of democratic and rational governing of contemporary societies. Various definitions of opposition, along with their different typologies and classifications, are presented. Special attention is given to the basic functions of opposition, namely to its functions of criticism and of control of the existing government and its role as a personal and real alternative to the forces that rule. Additionally, the role of opposition in representing the interests and lines of thought that are not included (enough) in the governing policies is taken into account. It is claimed that the institution of democratic opposition, fulfilling these and other functions, acts not only on behalf of its "egoistic" interest but also on behalf of the *bonum commune*. It is for this reason that the government and the whole society should be responsible for the power resources (material, financial, communication, media, expert resources etc.) of the opposition. The opposition should be studied sine ira et studio, in its objective role and not only according to its self-image. Opposition, having been also dangerous-or-thought so-in special circumstances in the past for the existing parliamentary democracy, has been less and less and ceased to be so with the consolidation of parliamentary rules of the game and with the marginalization of the "opposition out of principle". The development of the institution of opposition in the last two decades testifies to its universalization and consolidation. In this respect, the recent "democratic revolution" in Central and Eastern Europe, reintroducing the institution of opposition, is special evidence. Presenting some hypotheses on the "new oppositions" in Central and Eastern Europe, the author concludes with the words of Bernard Crick, that for a strong government a strong opposition is needed.

UDK 321.6/.8

**ZVER, mag. Milan: Zaton evropskega protiparlamentarizma?
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Let. XXVIII, št. 10–11, str. 1245**

Avtor prikazuje protiparlamentarna gibanja in paradigme v zadnjem stoletju. Potrjuje tezo o ciklični pojavnosti teh gibanj ter tezo o zatonu protiparlamentarnega fundamentalizma v Evropi. Prvi protiparlamentarni val predstavljajo zgodnje socialistične in anarhistične zavrnitve parlamentarnega sistema na prelomu 19. in 20. stoletja, drugega komunistična, leva socialistična in katoliška socialna gibanja, fašizem in nacizem v času med obema svetovnima vojnama, tretji pa protestna gibanja konec 60. let, neokorporativizem, socialistično samoupravljanje in nova družbena gibanja pa od srede 60. do srede 80. let.

UDC 321.6/.8

**ZVER, mag. Milan: Decline of Counter-Parliamentary "Fundamentalism"?
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 10–11, p. 1245**

In this article the counter-parliamentary movement and paradigms in last century are presented. The author sets the thesis about their cyclic appearance (turn of the 19. century-first wave, during the world war-second wave and the period from 1965 to 1985-third wave) and claims that the last years were the years of reparliamentarization which are going to continue in the 90's. In the end he emphasizes the differences between the equivalences and the coexistences within counter-parliamentary theories.

KNJIŽNA ZBIRKA 1991

1. BOŽO REPE: OBRAČUN S »PERSPEKTIVAMI«

Avtor knjige podrobno analizira dogajanja v zvezi z ukinitvijo Persepektiv: postopen prehod iz kulturne in esejistične v »politično« revijo, odnose med sodelavci in oblastjo, reakcije oblastnega vrha in zaostrovanje stališč do »perspektivašev«, ... Ob tem so temeljito obdelane tudi razlike v pogledih na družbena vprašanja, ki so se skozi obravnavo Perspektiv začela kazati v politični nomenklaturi tedanjega časa na Slovenskem. Pot, po kateri je prišlo do ukinitve revije, postopek ukinitve in dogajanje po njem (kulturna kampanja in reakcije javnosti) umešča avtor, ne le v ožji prostor, ampak v širši, jugoslovanski kontekst.

Knjiga je že izšla.

2. ANUŠKA FERLIGOJ, TANJA RENER IN MIRJANA ULE: »ŽENSKA, ZASEBNO, POLITIČNO«

Nenavzočnost žensk v našem javnem življenju pomeni resen dejavnik, ki lahko škodi demokratizacijskim procesom. Glavna vrednost knjige je v večdimenzionalnem prikazu teh problemov, v zavračanju preprostih, linearnih rešitev in v zavesti o civilizacijski nujnosti temeljne problematizacije spolne asimetrije v družbi, ki se ne zadovolji z izpraznjeno politizacijo vsakdanjega sveta, pa tudi ne s podaljšano birokratizacijo in kvazidemokratskimi rešitvami nove demokracije.

Knjiga je že izšla.

3. Zbornik razprav: DEMILITARIZACIJA SLOVENIJE IN NACIONALNA VARNOST

Avtorji tekstov se v začetku spopadejo z različnimi opredelitvami in pojmovanji demilitarizacije. Pri tem pojasnjujejo mejne pojme, ki pogojujejo pobude za demilitarizacijo: militarizacija, vojaška industrija, vojaško-industrijski kompleks ter tudi dejavnike in procese, ki so nujni za doseganje stanja demilitariziranosti neke družbe. Med njimi so: odprava vojske, delna, splošna in popolna razorožitev, omejevanja razoroževanja ter nadzor nad tem, konverzija vojaške industrije in ne nazadnje, proces socializacije za vrednote miru in nenasilja.

V Zborniku sodelujejo znanstveniki iz Slovenije in tujine ter aktivisti mirovnega gibanja: dr. Anton Bebler, Zorica Bukinac, dr. Fitzgerald Crain (Basel), dr. Jelena L. Dubko (Državna Univerza Moskva), dr. Ivo Fabinc, mag. Teodor Geršak, dr. Anton Grizold, dr. Andreas Gross (Inštitut za neposredno demokracijo, Zürich), Marko Hren, mag. Ljubica Jelušič, dr. Dieter Kinkelbur (Zveza za socialno obrambo v Münstru, ZRN), dr. Tomo Korošec, Vojo Kuzma, Tonči Kuzmanič, mag. Ivan Lah, mag. Darko Lubi, mag. Marjan Malesič, Borut Pahor, Mojca Pešec Vengust, Gregor Tomc, dr. France Vreg, Ramses A. Wessel (Univerza Gröningen).

Knjiga je že izšla.

4. Zbornik razprav: VZGOJA V JAVNI ŠOLI

Knjiga izpostavlja zlasti tematiko kulturno-civilizacijskih podlag in vpletanja nazorov v vzgojo, indoktrinacijo in svobod v vzgoji, javnost šole in razmerja do državne oblasti, politični pluralizem in formiranje interesov javnosti.

Prevladujejo filozofski, sociološki in zgodovinski interpretativni krogi. V zborniku objavljajo svoje prispevke: dr. Stanko Gerjolj, dr. Vekoslav Grmič, mag. Mirjam Milharčič-Hladnik, mag. Marija Javornik, Zdenko Kodolja, dr. Zdenko Medveš, mag. Bogomir Novak, mag. Mojca Peček, dr. Franc Pediček, dr. Denis Poniž, dr. Jože Ramovš, mag. Mojca Šebart, dr. Darko Štrajn in dr. Pavel Zgaga.

Knjiga je že izšla.

5. IGOR LUKŠIČ: DEMOKRACIJA V PLURALNI DRUŽBI?

V svetu obstaja toliko demokratičnih ureditev, kolikor je različnih družb in njihovih političnih ureditev. Središče dela predstavlja prikaz teorije konsociativne demokracije kot alternative prevladujoči večinski paradigmi. Teorija je nastala v šestdesetih letih tega stoletja, njena spodbuda pa so bile potrebe pluralnih družb, da kljub etničnim, religioznim, rasnim in drugim cepitvam najdejo obliko stabilnega demokratičnega življenja. Avtor analizira uporabo konsociativne teorije na primeru majhnih evropskih držav: Švice, Avstrije, Nizozemske in Belgije.

Knjiga je že izšla.

6. MOJCA NOVAK: ZAMUDNIŠKI VZORCI INDUSTRIALIZACIJE

– Slovenija na obrobju Evrope

Avtorica analizira industrializacijski proces slovenskega družbenega sistema v primerjavi s srbskim: predstavitev njegovih poglobitvenih značilnosti, akterjev, iniciatorjev in rezultatov. Tako je vsako dogajanje dejansko preplet sedimentov in sentimentov preteklosti, hoten in akcij sedanjosti ter sanj o prihodnosti. Zato nobeni družbeni prelomi, naj bodo še tako pretresljivi in krvavi, ne morejo v enem samem, pa čeprav silovitem zamahu, niti izbrisati niti nadvladati preteklost.

Knjiga je že izšla.

7. NEVENKA Č. SADAR: MOŠKI IN ŽENSKÉ V PROSTEM ČASU

– Socialnopsihološke dimenzije načinov preživljanja prostega časa

Avtorica kritično sooča sodobne sociološke in psihološke teorije prostega časa ter prikazuje vzorce aktivnosti pri različnih socialnih skupinah: zaposleni, mladi, dijaki in zaposleni starši. Za bralca bo zanimiva kot smotno oblikovana znanstvena monografija, ki predstavlja sintezo študij s področja prostega časa in družine.

Knjiga je že izšla.

8. BOGDAN KAVČIČ, ANDREJ LUKAN, DANA MESNER-ANDOLŠEK IN ANDREJA ČIBRON: STAVKE

Kaj vemo o vzrokih in povodih za stavke, o njihovih organizatorjih in izidu? Ali so se značilnosti stavk v zadnjem času spremenile? Kako vpliva na stavke poslovna uspešnost, investiranje in visoka tehnična opremljenost podjetij? Kakšno vlogo imajo sindikati, kakšno pa oblastne in politične strukture? Kaj storiti, da bi stavke čim boljše regulirali?

Avtorji analizirajo stavke v Sloveniji v letih 1988/89. Interpretacijo empiričnih podatkov so podkrepili z obširno predstavitvijo teorije družbenih konfliktov.

Knjiga je že izšla.

9. STEPHAN MOORE: SOCIOLOGIJA, KLJUČNI POJMI IN DEJSTVA

Priročnik je s svojo svojstveno zasnovo usmerjen k obema temeljnima dejavnikoma pedagoškega procesa, k učencu in učitelju. Zlasti lahko pomaga našemu učitelju sociologije problemsko vpeljevati učenca v dokaj široko polje družboslovnih znanj. Polje, ki ga gradijo znanja s področja socializacije, kulture, družine, dela, socialne stratifikacije, rase, spola, izobraževanja, socialnega nadzora, urbanizacije, religije itd... V publikaciji je namreč obdelanih vsaj sedemnajst tem.

Knjiga je že izšla.

KNJIGE V PRIPRAVI ZA TISK:

10. JOHN KEANE: MEDIJI IN DEMOKRACIJA

11. BREDA LUTHAR: SLOVENSKA TV IN NACIONALNA IDENTITETA

12. Skupina avtorjev: POSTREŠČKI V LJUBLJANI (monografija)

Med antikomunizmom in postsocializmom

Zbornik razprav

Knjiga bo obsegala besedila, ki so bila večinoma že objavljena v preteklih dveh letih, zlasti v Sobotnih prilogah Dela in v strokovnih revijah: Naši razgledi, Teorija in praksa, Nova revija, Družboslovne razprave. Vsem je skupno, da govorijo o problemih prehoda iz nekdanje samoupravne socialistične v novo postsocialistično družbo.

Poglavitna vprašanja, ki si jih zastavlja avtor, bi lahko strnili v tri vidike družbenih soočanj v Sloveniji in v širšem prostoru:

– *med reformo in revolucijo* oz. v teme in probleme, kot so: Demos proti Demosu, plebiscit in zveza s Hrvaško, sedem krogov narodne sprave, liberalci in klerikalci, stranke v skupščini, razprodaja slovenske inteligence

– *lastninjenje in soupravljanje*. Teme: neekonomski vidiki lastništva, pravično in nepravilno lastninjenje, različne politike privatizacije, Demosov socialni inženiring, retrospektive in prospektive soupravljanja

– *socializirana država*. Teme: socializem in socializirana družba, socialna varnost in minimalni osebni dohodek, korak do socialnega dumpinga, preusmeritev v ameriški koncept, podržavljanje družbenih dejavnosti, socialna politika v postsocialistični družbi.

– *izobraževanje kot zasebna in javna dobrina*. Teme: za revitalizacijo univerze (rektorski govor), družbena funkcija univerze in njena notranja organizacija, izobraževanje kot zasebna in javna dobrina, izobraževanje in socialna politika.

NAROČILNICA

Spoštovani bralci in sodelavci!

Prosimo vas, da pošljete prednaročilo za zbornik razprav:

Dr. Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM

Knjiga bo obsegala domala 350 strani rokopisa, izšla pa bo še v tem letu (december 1991).

Ime in priimek: _____

Naslov: _____

Delovna organizacija: _____

Prednaročila zbiramo do 30. novembra 1991.

Naročniki, bralci in sodelavci Teorije in prakse prejmejo knjigo v prednaročilu za 15% ceneje, kot pa bo njena cena v prosti prodaji.

Prosimo, da izpolnite to naročilnico in jo pošljete uredništvu Teorija in praksa, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

Vsako poglavje vsebuje ob enem ali dveh besedilih teoretskega pomena tudi vrsto povsem aktualnih in pronicljivih družbenih analiz. Vse so že doslej vzbujale široko zanimanje in odmev pri bralcih, v strokovni javnosti in v okviru najširše slovenske politične scene, ki se pravzaprav šele zapleta.

Knjiga z dognanimi družbenimi analizami, zanje izrazito pristojnega avtorja, prihaja na knjižni trg v pravem trenutku. Bralce tudi sicer zanima družboslovje, ki je sposobno v današnjem »prevratnem«¹ trenutku preveriti svoj znanstveni in strokovni ugled, prognostično sposobnost in veljavo.

KNJIŽNI PROGRAM TEORIJE IN PRAKSE

1. knjiga

V program uvrščamo dela, ki vsebujejo teoretične razprave s področja družbenih ved in rigorozne strokovne analize, pronicljive in politično smeje razprave, v katerih prihaja do izraza najzlahtnejša publicistika. Pravi naslov za naročanje takih besedil je

TEORIJA IN PRAKSA

FAKULTETA ZA DRUŽBENE
VEDE
Kardeljeva ploščad 5
61000 LJUBLJANA
SLOVENIJA

contents

ARTICLES, DISCUSSIONS

- ZDRAVKO MLINAR: Sovereignty, Mutual Dependence and Threat 1163
NIKLAS LUHMANN: The Concept of Society 1175

DEVELOPMENT – END OF AN IDEOLOGY

- STANE JUŽNIČ: Ideology of Development 1186

SLOVENIA IN EMANCIPATION

- PETER KLINAR: Slovenia and Yugoslav Ethnic Conflicts 1201
VLADO BENKO: Emancipational Potentials and Emancipational Strategies of Slovenia 1212

PARLIAMENTARISM

- BOŠTJAN MARKIČ: Dilemmas and Perspectives of Parliamentarism 1218
VUČINA VASOVIČ: Parliamentarism and Democracy 1222
ADOLF BIBIČ: Rationality and Dimensions of Opposition 1234
MILAN ZVER: Twilight of European Counter-Parliamentarism 1245
LUIGI GRAZIANO: Parties and Lobbies 1255

FROM RESEARCH

- DAVID P. ELLERMAN: Privatization of Self-Managed Social Enterprises 1266
TOMA DJORDJEVIČ: Marketing Political Ideas and Values 1278
DANICA FINK-HAFNER: Voting Behaviour in Slovenian Parliament 1288

VIEWS, COMMENTARIES

- VLADIMIR KAVČIČ: Drole de Guerre 1303
MOJCA DRČAR-MURKO: Without the European Umbrella of Resolving Regional Conflicts 1308
JANEZ STANIČ: Soviet Union Between Disintegration and Restructuring 1312
MILAN GASPARI: On the Concept of Legal State 1318
DARIJAN BOŽIČ: The Jubilee of Jubilees 1325

WORLD POLITOLOGICAL CONGRESS IN BUENOS AIRES

- BOŠTJAN MARKIČ: Congressional Meeting of Politologists in Buenos Aires 1333
ANTON BEBLER: On Our Participation at the IPSA Congress in Buenos Aires 1338
SAVIN JOGAN: A Congress Oriented Toward Real Problems of Survival and Development 1341

VIEWS, RECENSIONS

- WILL KYMLICKA: Liberalism, Community and Culture (M. Brezovšek) 1345

- BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND THEMATIC MAGAZINES 1348

- AUTHOR'S SYNOPSIS 1351

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

IVAN BERNIK: Družboslovje in politika

ZDRAVKO MLINAR, MILKO POŠTRAK: Svetovna hegemonizacija in/ali kulturni pluralizem

MARJAN SVETLIČIČ: Evropa 1992 in transnacionalna podjetja

Aktualni intervju: ALEKSANDER BAJT (Janez Škerjanec)

Razvoj – konec neke ideologije

ANDREJ KIRN: Vzpon in kriza ideje napredka

MARJAN SENJUR: Ideologija razvoja je zloraba ideje o razvoju

VID PEČJAK: Konec hismata

BOGOMIR NOVAK: Razvoj dela

Slovenija v osamosvajanju: ekonomske teme (skupina avtorjev)

BREDA LUTHAR: Televizija – kulturna praksa devetdesetih

SRNA MANDIČ: Stanovanjske zadruge: ena od organizacijskih oblik neprofitne stanovanjske preskrbe

DARJAN KOŠIR: Preobrat v Sovjetski zvezi

VLADIMIR TIKHOMIROV: Perspektive demokratizacije v Sovjetski zvezi

Knjižni program Teorije in prakse

VELJKO RUS:

Med antikomunizmom in postsocializmom.

Izide decembra 1991 (vse informacije dobite na str. 1359–1360 revije)